

T.C.

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI**

**ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE
XVII. YÜZYIL SONLARI - XVIII. YÜZYIL
BAŞLARINDA KASTAMONU**

108780

DOKTORA TEZİ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**Hazırlayan
Ahmet Rifat GÜZEY**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Refik TURAN**

Ankara-2001

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Enstitünüz öğrencilerinden Ahmet Rfat GÜZEY'e ait “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl sonları- XVIII.Yüzyıl Başlarında Kastamonu” adlı çalışma, jürimiz tarafından Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda DOKTORA TEZ’İ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Üye

Prof. Dr. Refik TURAN

Üye

Prof. Dr. Mustafa SAFRAN

Üye

Doç. Dr. Hale ŞIVGIN

Üye

Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ

ÖZET

Bu çalışmada, Kastamonu Vilâyeti'nin 1690-1720 yılları arasındaki idârî, sosyal, hukûkî ve iktisadi durumu incelenmiştir. Çalışmalarımız esnasında Osmanlı Devleti genelinde incelenen dönem içinde, mahalli mahkemelerde tutulan şer'iyye sicilleri ile, kısmen sonraki devrelere ait Kastamonu Salnâmeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1530 tarihli Kastamonu muhasebe defteri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bazı belgelerden yararlanılmıştır. İncelediğimiz belgelerin birinci elden kaynak eserler oluşu bakımından, 30 yıllık dar bir alanı ihtiva etmesine rağmen, bundan sonra bu alanda yapılacak Kastamonu Şehriyle ilgili araştırmalara çalışmamızın yardımcı olacağını ümit ediyoruz.

Bu araştırma giriş kısmını müteakip, dört bölümden oluşmaktadır. Girişte, Kastamonu Vilayeti'nin genel konumu hakkında coğrafi ve tarihi açıdan özet bilgiler verildikten sonra; Birinci Bölümde, incelediğimiz XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında, Kastamonu'nun mahallî-idarî yapısı ve şer'iyye mahkemelerinin işleyişi ile ilgili konulara açıklık getirilmiş; İkinci Bölümde, aynı dönemde Kastamonu'daki sosyal hayat ve mahkemelere intikal eden hukûkî konularla ilgili tespitler ele alınmış; Üçüncü Bölümde, Kastamonu'nun XVIII. yüzyıl başlarındaki iktisâdî ve ticârî yapısı ile, o dönemde şehirde el değiştiren mallardan bazılarının fiyatları, günümüzdeki fiyatlarıyla karşılaştırmalı olarak verildikten sonra; Dördüncü Bölümde, Kastamonu'da incelenen dönemle ilgili dînî ve kültürel hayat hakkında tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hemen her alandaki sıkıntılar ve isyanların yaygın olarak yaşandığı bir dönemi içine alan bu devreyle ilgili olarak incelediğimiz sicil belgelerinde, genel düzendeki aksaklıklar ve sosyal yapıdaki bunalımlarla ilgili pekçok kayda rastlanmaktadır. Gayet tabii bu belgeler mahallî olmaları yanında, Osmanlı Devleti'nin genel durumuna da örnek teşkil edebilecek mahiyettedir. Tüm bunlara rağmen 30 yıllık bir zamanı kapsayan bu kaynak belgelerimizde, ağır cezaları ilgilendiren konuların çok az oluşu, mahallî anlamda Kastamonu şehrindeki sosyal yapının sağlamlığı ve temizliğinin bir işareti olmalıdır.

Bununla beraber Kastamonu şehrinde iktisâdî yapının günümüzdekinden daha aktif bir konumda bulunuşu, önemli ölçüdeki dokumacılık, ipekçilik ve

hayvancılık faaliyetleri yanında, şehirde bulunan çok sayıdaki han ve çarşıda yaşanan ticârî aktiviteyle birlikte, pamuk ve tütün ziraatının da mevcudiyeti ile ilgili tespitler oldukça ilginç bulunacak konular arasındadır. Hele bu noktada, mahallî üretim mallarının değerinden satılışı açısından (mesela; günümüzde 250.000 lira olan sarımsağın, 1700’lü yıllarda 677.000 lira oluşu) çok anlamlı bir durum olsa gerektir.

Şehir merkezinde XVIII. yüzyılda varlığını tespit ettiğimiz 35 kadar medrese, Kastamonu’daki ilmî faaliyetlerin oldukça yüksek seviyede bulunduğunu gösterirken, 50’nin üzerindeki cami ve mescit ile de Kastamonu halkının İslâm Dini’yle ilgili vecibelerini yaşaması konusundaki hassasiyeti ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda belgelerimiz arasında sadece 1 kilise kaydının verilmesi, o dönemde Kastamonu şehrinde yaşayan Hristiyan cemaatin çok az olduğuna delâlet etmektedir.

ABSTRACT

In this study, the administrative, social, legal and economical situation of the province of Kastamonu 1690-1720 have been investigated. During our studies, within the period studied in general in the state of Otoman, the islamic religious legal records in local courts and partly, the Kastamonu salnames which belonged to later periods, Kastamonu acciuntancy records dated 1530 in the Otoman archives of prime-ministry and some documents which are present in the archives of the general directorate of wakfs have been made use of. On account of the fact that the document which we have studied are first hand sources, and although they comprise a period limited to 30 years, we hope that it will be one of the healthiest studies, which have been done up to now about Kastamonu among the studies in this field.

Following the introduction part, this study is comprised of four chapters. In the introduction after brief geographical and historical information about the general situation of the province of Kastamonu have been given, in the first chapter, at the and of the seventeenth century and at the beginning of the eighteenth century, the local-administrative structure of Kastamonu and the subjects concerning the function of religious legal courts have been made clear; in the second chapter in the same period, identification of the social life in Kastamonu and legal issues which passed to courts has been hanled; in the third chapter after the economical and commercial structure of Kastamonu at the beginning of the eighteenth century and the prices of some of the goods, which changed hands in that period have been given in comparison with today's prices; in the fourth chapter, the religious and cultural life concerning the period studied in Kastamonu has been tried to be identified.

We come across a lot of records concerning the setbacks in public order and the crises in social structure in the documentation, which we have studied concerning this period, which includes a period in which uneasiness in almost every domain and rebellions were experienced widely in the Ottoman Empire. These documents, of course have the character, which can be a sample for the general situation of the state of Ottoman as well as being local. Despitte all these things, the smallness of the issues concerning severe punishment in the source documents, which include a thirty

year's time must be a sign of the soundness and the pureness of the social structure in the province of Kastamonu locally.

However, that the economical structure in the province of Kastamonu was more active than today's, considerable amount of weaving, work of silkworm-breeder and cattke-breeding, together whit commercial activity in a large number of inns and markets, identification of cotton and tobacco farming are among the most interesting subjects. Above all at this point, that local goods were sold for the market value (for examle;today a kilo of garlic is 250.000 Liras; it was 677.000 Liras in 1700's) must be significant.

In city center, while the precense of about 35 medreses (Muslim theological schools) which we identified in the eighteenth century shows that the scientific activities in Kastamonu were rather high, mosques and mescits (small mosques) over 50 reveal Kastamonu people's sensitivity about their adherence to islamic duties. In this connection, only one records of a church in our documents shows that the Chiristian community, which lived in Kastamonu was very few.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

JÜRİNİN İMZA SAYFASI

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VIII
ÖNSÖZ	1

GİRİŞ

KASTAMONU'NUN GENEL KONUMU

1. KASTAMONU'NUN COĞRAFİ KONUMU	6
2. KASTAMONU'NUN KISA TARİHİ	
A. TÜRK TARİHİ ÖNCESİ KASTAMONU	9
B. SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİNDE KASTAMONU.....	12
C. OSMANLILAR DÖNEMİNDE KASTAMONU.....	18

I.BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE MAHALLİ İDARELER, ŞER'İYYE MAHKEMELERİ VE KASTAMONU

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MAHALLİ İDARELER VE KASTAMONU VİLÂYETİ	
A. MAHALLİ İDARELER VE HUKÛKİ YAPI	24
B. KASTAMONU SANCAĞI	45
2. ŞER'İYYE MAHKEMELERİ.....	51
A. KADILAR VE GÖREVLERİ	56
B. KADI YARDIMCILARI	63
a. Müfti.....	64
b. Kadı nâibleri.....	64
c. Şuhûdî'l-hâl	64
d. Kassâmlar	65
e. İhtisab Ağaları	66
f. Kâtibler.....	66

3.	ŞER'İYYE SİCİLLERİ	67
----	--------------------------	----

II.BÖLÜM

XVII. YÜZYIL SONLARI VE XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA KASTAMONU'DA SOSYAL VE ADLİ HAYAT

1.	SOSYAL HAYAT VE ÖZEL HUKUK.....	75
A.	ÂİLE.....	76
B.	NİŞANLILIK.....	80
C.	EVLENME VE MEHİR.....	82
D.	GEÇİMSİZLİK VE BOŞANMALAR.....	88
E.	HASTALIKLAR VE TEDAVİ ŞEKİLLERİ	91
F.	ÖLÜM VE MİRAS KONULARI.....	94
a.	Terekelerin Taksimi.....	98
b.	Ailelerin Refah Durumu.....	100
G.	MAHALLELER.....	101
H.	MESİRE YERLERİ VE EĞLENCE HAYATI.....	108
I.	SÂDÂT-I KİRÂM.....	109
J.	ZİMMİLER	110
K.	KÖLE VE CÂRİYELER.....	114
L.	GÖÇ.....	120
2.	KAMU HUKUKU	123
A.	VAKIFLAR VE VAKIF MALLARININ MURÂBAHASI.....	123
B.	CEZA HUKUKU	131
a.	Genel âsaiş durumu	132
b.	Rüşvet.....	133
c.	Hırsızlık.....	134
d.	Yol kesme (şekâvet)	136
e.	Irza tecavüz	140
f.	Yaralama	142
g.	Cinayet	144

III.BÖLÜM İKTİSÂDÎ HAYAT

1.	VERGİLER VE MÂLÎ DURUM.....	150
2.	ÜRETİM VE TİCÂRET.....	158
A.	KÜRE BAKIR MADENİ.....	169
B.	HAYVANCILIK	171
C.	ÇARŞILAR- PAZAR YERLERİ, HANLAR VE HAMAMLAR.....	176
3.	FİYATLAR	179

IV. BÖLÜM DİNİ VE KÜLTÜREL HAYAT

1.	CAMİ, MESCİD VE ZÂVİYELER.....	188
2.	İLİM HAYATI VE MEDRESELER.....	191
	SONUÇ	202
	KAYNAKÇA.....	206
	EK BELGE FOTOKOPİLERİ.....	215

KISALTMALAR

AAD.....	: Akademik Araştırmalar Dergisi
Age.....	: Adı geçen eser
Agd.....	: Adı geçen dergi
Agm.....	: Adı geçen makale
Ags.....	: Adı geçen sözlük
Agt.....	: Adı geçen tebliğ
Agtz.....	: Adı geçen tez
A.Ü.D.T.C.F.....	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafiya Fakültesi
A.Ü.İ.F.....	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.....	: Bakınız
c.....	: Cilt no
DİA.....	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.....	: Hicri takvim
HÜ.....	: Hacettepe Üniversitesi
İA.....	: İslam Ansiklopedisi
İİED.....	: İslâmi İlimler Enstitüsü Dergisi
İÜEF.....	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜİFM.....	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
M.....	: Miladi takvim
ODTÜ.....	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.....	: Sayfa no
S.....	: Sayı
SBFD.....	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
SÜHF.....	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi
TAD.....	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV.....	: Türk Dünyası Araştırma Vakfı
T.T.K.....	: Türk Tarih Kurumu
vb.....	: Ve benzerleri
VGM.....	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
vs.....	: Ve saire

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin taşra vilayetlerinde uyguladığı idârî, hukûkî ve mâlî sistemindeki işleyişin boyutlarıyla, sancaklardaki sosyo-kültürel durumların mahiyeti hakkında bilgi sahibi olunabilmesi, şüphesiz bu sancaklar konusunda ayrı ayrı yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda tarihçilerimiz Osmanlı Devleti'nin sancaklarıyla ilgili olarak bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapmış, Osmanlı şehirlerindeki idârî, sosyal, hukûkî ve ekonomik durumlar konusunda pek çok değerli eserler vücuda getirmişlerdir.

Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Anadolu şehirleri üzerindeki çalışmalar tüm yoğunluğuna rağmen, halen tam anlamıyla yeterli boyutlara ulaşmıştır diyemeyiz. Hele hele bu konuda, Kastamonu şehri bâkir olan vilayetlerimizden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bende bu eksikliği hissettiğimden dolayı bir tarih araştırmacısı olarak, önce yüksek lisans çalışmalarım sırasında geleceğe yönelik en verimli çalışmayı nasıl yapabileceğimi düşünürken, çok değerli ilim adamı tarihçimiz Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprman hocamın tavsiyeleri üzerine, Kastamonu şehrindeki Osmanlı dönemi mahkeme kayıtları hakkında inceleme yapmaya yöneldim. Başlangıçta çok zor ve yorucu olacağını bilmeme rağmen, şer'iyye sicil defterlerinden birinin transkripsiyonu üzerinde yaptığım çalışmayla işe başladıktan sonra, doktora çalışmalarım sırasında Kastamonu'yla ilgili daha detaylı bir araştırma yapma azmine kendimi yönlendirdim. Bu husus benim açımdan Kastamonulu olmam dolayısıyla, doğduğum şehir hakkında şimdiye kadar diğer vilayetlerimizde olduğu boyutlarda bir çalışma yapılmamış olması açısından, apayrı bir sorumluluğu da omuzlarıma yüklemekteydi.

Şer'iyye sicillerini inceleme teşebbüsünde bulunan bir araştırmacının, şüphesiz öncelikle bu tür târîhî vesîkaları okuyabilmesi için, Osmanlıca yazı san'atı ile ilgili geniş bir bilgi ve tecrübesinin de bulunma zarûreti vardır.

Genel hat yazısı olarak rik'a dan başlayıp, sülûs, nesih, celî, icâzet, ta'lik, kûfî, dîvânî, siyâkat vb. yazı türleri ile, bu yazı türlerinin kırmalarından başka, yazıları yazan kâtiplerin şahsî kaabiliyetlerine göre çok değişik tipler arzeden bu

vesikâları çözebilmek için, özel bir çaba ve yetenek sarfetmekten başka, Arap ve Fars dilleri ile ilgili bilgilerden de haberdar olunması gereği vardır.

Sicillerde kullanılan lisan ise oldukça basit, sıkıntı verici bir tekrara dayalı tarz arz etmekle beraber; ferman ve beratlardan bir kısmında, özellikle 3 ve 57 no'lu belgelerde görüldüğü gibi, vakfiyelerde ağdalı bir şekilde ve zaman zaman harikulâde ifâdeler kullanılmış bazı belgeler de gereksiz unvan ve lakablarla doldurulmuştur.

Ayrıca araştırma ve inceleme safhasındaki tüm zorluklarına rağmen, şer'iyye sicilleri birinci elden ve en güvenilir kaynaklar arasında idi. Üstelik şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun en buhranlı dönemlerini hep idare merkezindeki bozulmalar açısından ele alıp bir öğretmen olarak öğrencilerimize anlatırken, sancaklardaki durum ve merkezî düzensizliklerin taşra vilayetlerindeki boyutlarını da hep merak etmiştim. Gayet tabii beni dinleyen öğrencilerimin de aynı konuda birtakım bilgilere ihtiyaçları olmalıydı. Bu anlamda değerli hocam Prof. Dr. Refik Turan Bey'in de teşvikleriyle yeniden Kastamonu şer'iyye sicilleri üzerinde bir doktora tez çalışması yapmaya karar verdim.

Bilindiği gibi Anadolu şehirlerindeki mahkemelerde, kadıya intikal eden davalar ve sonuçları konusunda tutulan şer'iyye sicilleri sayı ve muhtevaları itibarıyla çok geniş kapsamlıdır. Bunların sadece Kastamonu şehri ile ilgili olanları ise 226 adet defter idi. Şüphesiz bu defterlerin tamamını incelemek hem sayı ve muhteva açısından ve hem de 250 yıllık bir zamana yayılmış olmaları bakımından bir doktora çalışmasını fazlasıyla aşmaktaydı. Bu gerçekten hareketle, hiç değilse şimdilik bu 2.5 asırlık süreç içindeki 35 yıllık bir aralığı ele alarak, Kastamonu şehrinin 1687-1722 yılları arasındaki idârî konumunu, hukûkî anlamda insanları arasında meydana gelen anlaşmazlıklardan hareketle sosyo-kültürel yapısını, han-çarşı ve pazar yerleriyle üretim mamulleri alanındaki verilerden hareketle de, ekonomik durumunu çıkartarak, hem o günkü genel yapının Kastamonu'daki akisleri konusunda aşağı-yukarı bir yorum yapma ve hem de günümüzdeki Kastamonu ile, 1700'lü yıllardaki Kastamonu arasında bir karşılaştırmada bulunma imkanı hasıl olmaktadır.

Ana kaynak olarak incelediğimiz bu mahkeme kayıtları dışında, 1530 tarihli Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nin Kastamonu ile ilgili bölümleri, Vakıflar

Genel Müdürlüğü'nün Kastamonu'daki vakıflarla ilgili kayıtları ve vakfiyelerle, Kastamonu hakkında diğer ilim adamları ve tarihçilerimizin yaptıkları araştırmalar neticesinde ulaşıldıkları bilgilerde yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırmamız, 1700'lü yılların başlarında Kastamonu şehrinin idârî, hukûkî, sosyal ve iktisâdî durumunu, genelde şer'i mahkeme kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda açıklamaları ihtiva ettiğinden, belgeler arasında toplumumuzdaki sıkıntılarının sonucu olarak mahkemeye intikal eden cinayet, yaralama, hırsızlık vb. olaylara rastlanılması tabiidir. Zira bu kaynaklarımız nihayet mahkeme kayıtlarıdır ve mahkemelere de, günümüzde olduğu gibi çoğunlukla halkın sıkıntılarının halli doğrultusundaki talepleri intikal etmektedir. Her şeye rağmen yaptığımız bu çalışmanın incelenmesi neticesinde, Kastamonu şehrinin bundan 300 yıl öncesindeki sosyal yapısıyla şimdiki halini karşılaştırma imkanı hasıl olacaktır.

Bu araştırmamızda, şer'iyeye sicillerinin cildi, ebadı, filolojik yapısı, adlî teşkilât ve usulleri yanında, ihtiva ettiği konular yüzünden tarihî kaynakların en ön safında tutulması gereken bir hazine olması dolayısıyla, bu definelerden fazlasıyla istifade edebilme arzularımızı ön planda tutmaya çalıştık. Ayrıca bu kaynaklar Osmanlı ülkesindeki azınlıklarında sosyal, iktisâdî, ticârî ve dînî hayatları hakkında, fevkalade sağlıklı ve geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Zira şer'iyeye sicil kayıtları olayları hemen müteâkiben, sığağı sığağına tutulduğu için üzerlerinde herhangi bir tahrîfatın yapılması, yada yanıltıcı birtakım bilgileri bize aktarması ihtimali bulunmayan birinci elden kaynaklardır. Bu yüzden Osmanlı toplumundaki müslim, gayr-i müslim teb'a arasında mevcut münasebetleri objektif olarak incelemeye yarayabilecek çok güvenilir malzemelerdir.

Bu nedenle günümüze kadar şehir tarihleri incelemeleri arasında en şanssız vilayetlerden biri olan Kastamonu ile ilgili tarihî araştırmalarda, hiç şüphesiz bu kaynak belgeler en sıhhatli neticeye ulaşmamız açısından büyük faydalar içermektedir. Bu belgeleri incelerken, dönemin mahkemelerindeki işleyiş ile ilgili sağlam ve güvenilir bilgiler almamız yanında, sosyo-kültürel yapının XVIII. yüzyıl başlarında hangi konumda olduğunu, Kastamonu halkının birbirleriyle olan ilişkilerindeki seviye boyutlarını, tabii çevre ile olan münasebetlerini ve bunlardan yararlanma şekillerini, iktisâdî ve ekonomik hayatın hangi alanlarda daha yaygın bir

faaliyet halinde bulunduğunu öğrenme imkanımız bu kaynaklar sayesinde daha kolay olmaktadır.

Belgelerimizden edindiğimiz genel kanaate göre, Kastamonu halkının suç işleme yönündeki teşebbüslerinin mikro seviyede olması yanında, işlenen suçlara mahkemelerce takdir edilen cezalar konusunda bilgi sahibi olunması büyük ölçüde mümkün bulunmamaktadır.

Özenle vurgulamaya çalıştığımız gibi, incelediğimiz şer'iyye sicil belgelerinde ceza hukukunu ilgilendiren kayıtlardan çok daha fazla mîras, evlenme ve boşanma hukukuyla ilgili kayıtlar yanında, vakıflar ve vakıf tevliyetiyle ilgili hususlara rastlanmaktadır.

Şer'iyye sicillerinin sayı ve muhtevaları dikkate alındığında bu değerli belgelerin incelenmesi alanında şimdiye kadar yapılan çalışmaların çok dar bir alan içinde kaldığı açık bir şekilde görülmektedir. Fakat son 20 yılda bir hayli ilgi toplayan bu kayıtlara dayanarak, yeni yeni eserler filizlenmeye ve araştırmaların boyutları genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu haliyle şer'iyye sicilleri konusunda yapılan araştırmaların bugünkü boyutlarını şöyle özetleyebiliriz;

İlk etapta Yücel Özkaya, Hüseyin Değer, Rıfat Özdemir ve Ömer Demirel gibi tarihçilerimizin yaptıkları sicil kaynaklı çalışmalarda; ya Osmanlı toplumunun kurumları ve genel yaşantısı ele alınarak incelenmeye çalışılmış, yada her araştırmacı kendi doğup büyüdüğü vilayet hakkında tespitlerde bulunabileceği bu belgelere yönelmeyi tercih etmiştir. Bu alandaki çalışmaların ikinci boyutunda ise Hâlit Oğan ve Cemil Güzelbey örneklerinde olduğu şekliyle Ankara, Gaziantep ve Bursa gibi vilayetlerin şer'iyye sicil metinlerinin yayımlanmasıyla ilgili olanlarını görüyoruz.

Şer'iyye sicilleri konusunda son çalışma gurubunda ise Münir Atalar, Yusuf Halaçoğlu, Mücteba İlgürel ve Osman Ersoy örneklerinde olduğu gibi katalog çalışmaları yapılmıştır. Bu başlangıç sayılabilecek çalışmaların müteakiben yüksek lisans ve doktora alanında yapılan şehir tarihi araştırmalarından pek çoğuna da şer'iyye sicilleri kaynak olmaktadır.

Bizim bu araştırmamızda birinci grupta olduğu gibi şer'iyye sicil kaynaklı bir şehir çalışmasıdır. İleride örnekleriyle göreceğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ardarda savaş, tabii afet ve bu değerli kaynak eserlerin korunması konusundaki anlaşılması güç sayısız ihmalin oluşturduğu tahribata rağmen, bugün

çoğunluğu Ankara'daki Millî Kütüphane bünyesinde toplanmış 20.000 kadar cildi muhtevî ve sayısı 500.000 sayfadan ziyade miktara varan bu kaynakların henüz çok az kısmının incelenmiş olması, bu alandaki çalışmaların her şeye rağmen ne kadar cılız çabalar olduğunun delilidir.

Ayrıca araştırmamıza kaynak olan şer'iyye sicillerinden önemli bir kısmının fotokopileri, tezimizin son kısmındaki "ek belge fotokopileri" bölümünde verilmiş olup, dileyenlerin doğrudan bu belgelerden yararlanabilmeleri için bir imkan hazırlanmaya çalışılmıştır.

Son olarak doktora tez çalışmam için, Kastamonu şehrini şer'iyye sicillerinden incelemem konusundaki tavsiye ve moral destekleriyle bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. K. Yaşar Koprıman hocam ve yine bu tez çalışmamda bana danışmanlık yapan Prof. Dr. Refik Turan hocama sonsuz şükranlarımı arz ederim.

Ahmet Rıfat Güzey
Ankara-2000

GİRİŞ

KASTAMONU'NUN GENEL KONUMU

1. KASTAMONU'NUN COĞRAFİ DURUMU:

Kastamonu Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde kalan bir vilayettir. Bu vilayet yüzölçümü olarak 13.110 km² lik bir alan kaplamakta ve merkez ilçesiyle birlikte 20 kazadan oluşmaktadır. Kastamonu'nun doğusunda Sinop ve Çorum, batısında Bartın ve Karabük, güneyinde ise Çankırı vilayetleri bulunmaktadır.¹

Kastamonu şehrinin içerisinde bulunduğu bölge; yükseltisi 2.000 m. nin üzerinde olan ve Karadeniz'e bir set gibi uzanan Küre (İsfendiyar) Dağları ile kuzeyden, Ilgaz Dağları ile de güneyden çevrilmiş durumdadır. Bu bölgede kuzey-güney yönlü karayolları, Karadeniz'den İç Anadolu'ya Küre ve Ilgaz geçitlerini aşarak ulaşmakta; doğu-batı yönlü karayolları ise, Gökırmak Nehri ve Devrez Çayı'nın tabilerini takip ederek uzanmaktadır. Topografya'nın ortaya koyduğu bu duruma bağlı olarak Kastamonu şehri, Samsun-İstanbul ve İnebolu-Ankara yollarının kesiştiği kavşak noktasındadır.

Kastamonu bölgesi, Genel Fiziki Coğrafya özellikleri itibariyle kısa mesafeler dahilinde değişen bir özellik göstermektedir. Bu sebeple yüzölçümünün %74.6'sı plato ve %3.8'i de düzlük ve ovalık alanlardan oluşmuştur.² Kastamonu şehri 790 m. rakımda bulunmakta, yükseklik Küre Dağları'nda 2.000 m. yi geçmekte ve Ilgaz Dağları'nın Büyükhacet Tepesi'nde 2587 m. ye ulaşmaktadır. Yükselti Gökırmak'ın ve Devrez çayı'nın aşağı çığırlarında 350 m. ye inmektedir. Araştırma sahasında yükseltinin kısa mesafeler dahilinde değişmesi ve bölgenin orografik hususiyeti itibariyle kuzeyinden ve güneyinden yüksek dağ sıralarıyla çevrili bulunması, iklim özelliklerinin değişmesine yol açmıştır. Örneğin Kastamonu merkezinde yıllık ortalama sıcaklık 9.7 derece iken, Karadeniz kıyısındaki İnebolu ilçesinin merkezinde 13.5 dereceye çıkmakta; güneyindeki Tosya ilçesinin

¹ Kastamonu'nun coğrafyası ile ilgili detaylı araştırmalar yapılmış bulunmaktadır. Bilgi için bunlardan başlıcaları; Emin BAYDİL tarafından yapılan Gökırmak Havzası'nın Coğraftası ve B. Ünal İBRET tarafından yapılan Devrez Havzası'nın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası adlı doktora çalışmalarıdır.

² Kastamonu İli Arazi Varlığı Raporu, Köy Hizmetleri Genel Md. Yay. Rapor no:37,s.23, Ank-1993

merkezinde de 11.2 dereceye inmektedir. Yıllık yağış ortalamasında Kastamonu merkezinde 461mm., İnebolu'da 1033 mm. ve Tosya'da da 468 mm.'dir. Sıcaklık ve yağış rasatlarındaki değişmelerin ortaya koyduğu gibi Kastamonu bölgesinde yükselti ve morfolojik hususiyet, iklim özelliklerinin vilayet genelinde farklılık göstermesine sebep olmuştur. Genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse Kastamonu; kuzeyi Karadeniz, güneyi ise İç Anadolu iklimleri arasında kalan geçiş iklimine sahip bir bölgedir.³

Ülkemizin yüzölçüm olarak geniş vilayetlerinden biri durumundaki Kastamonu'da iklim özellikleri gibi, toprak özellikleri de değişmektedir. Burada en verimli alüvyal sahalara, Gökırmak ve Devrez Çayı'nın kenarlarındadır. Kastamonu, Taşköprü ve Tosya ovaları yöresinin en önemli tarım sahalarıdır. Yeraltı suyu açısından da zengin olan bu sahalarda, sulu ziraatin yapılabilmesi dolayısıyla, iklimin elverdiği hertürlü tarım ürünü yetiştirilebilmektedir. Üretilen tarım ürünlerinden başlıcaları sarımsak, kendir, pirinç, şekerpancarı, çeşitli tahıllar ve başta elma ile erik olmak üzere değişik meyvelerdir. Bölgenin kuru tarım sahalarında yaygın olarak tahıl yetiştirilmekle birlikte, korunaklı Devrez Çayı boylarında geçmişte tütün, haşhaş ve hatta pamuk (pembe)'un yetiştirildiğine dair gerek tezimizin ilgili bölümlerinde ve gerekse diğer araştırmalarda birtakım belgelere rastlanmaktadır.⁴

Kastamonu Havzası, sahip olduğu iklim ve toprak şartları altında doğal ormanların yetişme sahasıdır. Ancak bu bölge, geçmişten günümüze kadar yoğun bir şekilde yerleşmeye sahne olduğundan, bölgenin orman örtüsü kuzey ve güneyindeki yüksek sahalara çekilmiştir. Karadeniz kıyılarında kesif bir orman örtüsüyle kaplı olan bölgenin, Kastamonu şehrinin de içinde bulunduğu platoluk bölümlerinde ormanlık alanlar daralmakta, güneyindeki Ilgaz silsilesinde ise tekrar geniş bir orman örtüsüne geçilmektedir. Ilgaz ve Küre dağlarında doğal vejetasyon bozulmadığı için, bazı ağaçlar geniş birlikler oluşturmuştur. Bunlardan başlıcaları köknar, sarıçam, karaçam ve kayındır.

³ B. Ünal İBRET, Devrez Havzası'nın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.28, İstanbul-2000

⁴ Ahmet KANKAL, XVI. yy.'da Çankırı Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.264, Ankara-1993

Kastamonu'nun başlıca akarsuları, doğu-batı yönlü tektonik oluklar içerisine yerleşmiş olan Gökırmak ve Devrez Çayı ile bunların kollarıdır. Ayrıca Araç çayı ile, Aydos ve Zarbana Çayları'da bu ilin önemli akarsularındandır. İlde içme, sulama ve kullanma amaçlı bazı baraj ve göletler yapılmıştır. Bunlar içerisinde geçmişte sık sık sel tehlikesine maruz kalmış olan Kastamonu şehrini taşkınlardan korumak, buraya içme suyu sağlamak ve gerektiğinde tarımsal sulama yapmak amacıyla kurulan Karaçomak Barajı en önemlisidir.

Kastamonu'nun ekonomik yapısı tarım, hayvancılık ve kısmen de ormancılığa dayanmaktadır. İldeki verimli ve işlenebilir tarım arazilerinin darlığı, tarımın ekstansif bir şekilde yapılmasına sebebiyet vermiş ve böylece tahıl tarımı ön plana çıkmıştır. Yükseklerinde geniş yaylak alanları bulunması dolayısıyla, ülkemizin en önemli yayla kesimlerinden olan Kastamonu'da, hayvancılık da tarım kadar önemli bir geçim kaynağı olup, yüksek dağ ve orman köylerinin geçimi genelde hayvancılık üzerinedir. Bölgede geniş ormanlık alanların bulunmasına bağlı olarak, ormancılık da tabii olarak geniş bir geçim kaynağı halini almıştır.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun en güçlü ekonomiyeye sahip yörelerinden biri olan Kastamonu; ulaşım güzergahlarının değişmesiyle birlikte ticari önemini kaybederek gelişmemiştir. Cumhuriyetle beraber ülkemizde görülen hızlı kalkınma tirendini maalesef yakalamayan bu vilayet, doğal ve beşeri kaynaklarını da yeterince değerlendiremeyince sürekli göç veren bir il haline gelmiştir. Halen 1.000.000'un üzerindeki nüfusu İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlere göç etmiş bu ilin, özellikle kırsal kesimini etkileyen göçler yüzünden neredeyse bazı köyleri tamamen boşalmıştır.

Dolayısıyla Kalkolitik Çağ'dan günümüze yerleşmelere sahne olan bu bölgede, göç hareketini önleyecek ve kalkınmaya dinamo olacak büyük yatırımlara ihtiyaç duyulmakta ve bölge ulaşımını zorlaştırarak geri kalmasında etkili olan karayolu bağlantılarının bulunmayışı, kalkınmayı da olumsuz yönde etkilemektedir.

2. KASTAMONU'NUN KISA TARİHİ:

A. TÜRK TARİHİ ÖNCESİ KASTAMONU

Anadolu, insanlık tarihinin en eski zamanlarından günümüze gelinceye kadar geçen süre içinde, insanların yerleştiği ve büyük medeniyetler kurduğu bir saha olmuştur. İklim, toprak ve su gibi hayatın devam ettirilmesinde vazgeçilmez unsurlar olan fiziki şartların uygunluğu sebebiyle ökümen sahası içerisinde yer alan Anadolu'nun, eski taş devrinden beri iskân edilmiş olduğu bir gerçektir.⁵

Paleolitik dönemde Anadolu'da sayısı 829' dan fazla olduğu tahmin edilen⁶, neolitik devir köy yerleşmeleri diyebileceğimiz⁷ höyük yerleşmeleri oluşmuş olmasına rağmen, gerek neolitik çağ ve gerekse daha önceki paleolitik çağa ait herhangi bir yerleşme bulunamamıştır. Oysa tarihte Paflagonya olarak bilinen Kastamonu yöresinde, eski Kastamonu Müzesi asistanı Enver BOSTANCI'nın 1951 yılında yaptığı tedkik gezisi sırasında, Taşköprü-Germeç bölgesi Kızılören Köyü'nün Malak ve Tahlak Mahalleleri arasında, alt paleolitike ait bir el baltası bulunmuştur.⁸ Yöre kültürünü yansıtan ve Kastamonu'da yapıldığı anlaşılan el baltasının dışında, Kastamonu şehrinin 10 kilometre kuzeybatısındaki Gölköy Enstitüsü civarındaki mağaralarda da, bazı aletler bulunmuş ve bunlar Dr. M. Şenyürek tarafından incelenerek orta paleolitike ait olduğu tespit edilmiştir.⁹

Bakır ve kalayın karışımından tunçun elde edilmesi ve bundan bakıra göre daha dayanıklı eşyalar yapılmasıyla, Anadolu'da M.Ö 3000-2000 yılları arasında tunç çağına girilmiş ve bu dönemde, daha sonrasında olduğu gibi, Kastamonu'nun kuzeyinde yer alan Küre'deki bakır damarlarıyla, bu madenin eritilme işinde bölgenin zengin ormanlarından istifade edilmiş olması muhtemeldir.¹⁰

⁵ Kılıç KÖKTEN, Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri, Türk Coğrafya Dergisi, S.22-23, s.19, Ankara 1963

⁶ Kılıç KÖKTEN, Anadolu'da Prehistorik Yerleşmelerin Dağılımları Üzerine Bir Araştırma, D.T.C.F. Derg. ,c.10, S.3-4, s.200 Ankara 1952

⁷ Hayati DOĞANAY, Türkiye'nin Belşeri Coğrafyası, s.234

⁸ Ahmet GÖKOĞLU, Paflagonya, Doğrusöz Matbaası, s.10, Kastamonu 1952

⁹ GÖKOĞLU, Age, s.10

¹⁰ Emin BAYDİL, Gökırmak Havzasının Coğrafyası (Beşeri Ve İktisadi Bakımdan), İst. Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İst 1994 , s. 72

Bölge ile ilgili en eski yazılı bilgileri, Hitit tabletlerinde bulmak mümkündür. Ancak Hititlerin Anadolu’da hüküm sürdükleri devirde Kızılırmak’ın sol sahilinde, Ilgaz Dağı ile Karadeniz arasında kalan yerde Gasga (Kaşka) adında bir kavim yaşamaktaydı.¹¹ Hitit Devleti’nin başına II. Murşil’in geçmesiyle birlikte, bölgede Kaşkalar ile Hititler arasında 10 yıldan fazla süren savaşlar¹² sonucu, Kaşka şehirlerinin bir çoğu ortadan kaldırılarak, yöredeki Kaşka hakimiyeti azaltılmış, ama tehlike tamamen yok edilememiştir. II.Murşil’den sonra tahta çıkan oğlu Muvattalis, küçük kardeşi III. Hattuşil’i başkomutan tayin etmiş ve hükümet merkezi (Hattuşas) a kadar ilerleyen Kaşkaları tenkile muvaffak olan kardeşine yanan şehirlerin îmârıyla, idâresinin ıslahı işini havale etmiştir.¹³ Bunun üzerine III.Hattuşil’in Kaşkalar üzerine yürüdüğünü ve daha sonra Hititler ile Kaşkalar arasında bir anlaşma yapıldığını, Boğazköy’de ortaya çıkarılan bir tabletten öğrenmekteyiz.¹⁴ Bu tablete göre Kaşkaların Devrez Çayı’nın güneyine geçmelerinin yasaklanmasından anlaşılacağı üzere, Kaşka halkına Ilgaz dağlık kütesinin de içerisinde bulunduğu alanda yaşama hakkı tanınmıştır.

Kaşkalar’ın menşei ve kültürleri hakkında yeterli bilgilerin bulunmaması, onlardan sadece Hitit kaynaklarında bahsedilmesi sebebiyle, bu kavim hakkındaki tüm bilgilere ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

Hititler’in denizci kavimler tarafından yıkılmasıyla birlikte, Kastamonu havalisinde “Dor’lar” hakim olmuştur. İşte bundan sonra, bölgede 4000 yıl kadar sürecek karanlık bir devre girilmiştir.¹⁵ Daha sonra Paflagonyalılar olarak bilinen bir kavmin yerleştiği bu bölgenin, onlara izafeten **Paflagonya** diye isimlendirildiği ve bu kavim hakkında M.Ö IX. yüzyıl da yaşadığı bilinen ünlü şair Homeros’un İlyada adlı eserinde, Turuvalılar yanında savaşanlar arasında, Paflagonyalılar’ında bulunduğunu ileri sürülmektedir.¹⁶ Paflagonya’nın kıyı kesimlerini iç kesimlerden ayıran en önemli çizginin Ilgaz Dağları olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹ T. Mümtaz YAMAN, *Kastamonu Tarihi*, s.9, Ahmed İhsan Matbaası Ltd. Şti. , Kastamonu 1935

¹² YAMAN, Age, s. 18-20

¹³ Kasım ENER, *Tarih Boyunca Adana Ovasına genel Bir Bakış*, s.41-42, Bugün Matbaası, Adana 1958

¹⁴ Yurt Ansiklopedisi, Çankırı Maddesi, c.3, s.1947

¹⁵ Gökoğlu, Age , s.12

¹⁶ İBRET, Agtz., M.Ü. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış doktora tezi, s.190

M.Ö. 584 yılında Lidya Kralı Alyettes ile, Persler'in Kızılırmak sınır olmak üzere yaptıkları antlaşmayla, Lidya sınırları Karadeniz'den Toros Dağları'na, Ege Denizi'nden de Kızılırmak'a kadar genişlemiştir.¹⁷ Paflagonya'daki Lidya egemenliği, Lidya kralı Kroisos'un M.Ö. 546 yılında anlaşmayı bozmasına bağlı olarak, Perslerle yapılan savaşla sona ermiş ve Paflagonya Pers hakimiyetine girerek satraplıklar arasında III. Nomos Eyâleti sınırlarına dahil edilmiştir.¹⁸ Bir ara Persler tarafından, Kapadokya valisi olarak atanan Paflagonyalı Datames, Persler'e baş kaldırarak Paflagonya'nın bir bölümünü zapt etmiş ve Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde bulunan paralardan anlaşılacağı üzere adına sikke kestirmiştir.¹⁹ Ancak bu durum fazla sürmemiş, Datames'in ölümünden sonra bölge tekrar Persler'in hakimiyetine girmiştir.²⁰ Helenistik dönemi takiben Paflagonya'nın sahil kesimleriyle, Gökırmak Vadisi'nin Pontuslu'lar tarafından zapt edilmesiyle²¹, M.Ö. 288 yılında Pontus krallığının ilk başkenti "Kimiatiene" olmuştur. Muhtemelen bu şehrin merkezi Ilgaz İlçesi'nin Kurmalar Köyü'dür.²²

Roma döneminde îmar ile tarımın genişlediği ve M.S. 395 yılından itibaren Kastamonu yörelerinin, yaklaşık 7 asır süresince Bizans hakimiyetinde olduğunu görüyoruz. Ancak bu dönem içerisinde kısa sürelerle İranlılar ve Arapların da hakimiyetine geçen Paflagonya'da, İran idaresinin 609 yılında gerçekleştiğini görürüz.²³ Ancak 622 yılında Bizans İmparatoru Heraklius tarafından yeniden ele geçirilen bölgede, Roma döneminden kalan mülkî ve idari teşkilatlanma değiştirilerek, Anadolu 10 Tem'e ayrılmıştır. Bu Tem'lerden biride Çankırı ve Kastamonu bölgesini içine alan ve merkezi Gangıra yani Çankırı olan Paflagonya Tem'i idi. Mervan İbn-i Hakem tarafından 715 yılında Araplar'a geçen bu bölgenin, 734 yılına kadar da her iki taraf arasında el değiştirdiği de söylenmektedir.²⁴ Bir başka tespite göre bölgede, Arap-Bizans mücadelesi 922 yılına kadar sürmüş ve

¹⁷ Necdet TUNÇDİLEK, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İ.Ü. Yay. No: 3367, s.32, İst. 1986

¹⁸ TUNÇDİLEK, Age, s.32

¹⁹ BAYDİL, Agt. s.77

²⁰ Afif ERZEN, IV. Türk Tarih Kongresi, TTK Basımevi, s.66 Ankara 1986

²¹ GÖKOĞLU, Age, s.13

²² İsmail KAYGUSUZ, Ilgaz (olgassys) dan İki Yazıt ve Kimiatiene, s.61-62 TTK Basımevi Ank. 1984

²³ E. HONİGMANN, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Tercüme; F. İŞİLTAN, s. 5, İst. 1970.

²⁴ YAMAN, Age, s.44

Bizanslılar Arap kuvvetlerini bölgeden uzaklaştırarak, Paflagonya'yı Pont Eyâletine mülhak bir sancak haline getirmişlerdir.²⁵

B. SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİNDE KASTAMONU

1025 yılından itibaren sosyal ve idari alanda Anadolu'da hissedilen çöküş süreci, insanlık hayatı üzerinde olumsuz etkiler yapmış ,kırların büyük ölçüde nüfus kaybetmesine neden olmuştur. Ortalama bir hesapla, Anadolu üzerindeki Bizans'a ait nüfus bir milyona kadar düşmüştü. Kır nüfusunun köylerini terk ederek batı bölgelerdeki kentlere yığılmalarıyla iç bölge kentlerinin nüfusu azaldığı gibi, pek çok köy de terk edilmiş ve Anadolu üzerindeki ekilebilecek topraklar sahipsiz kalmıştı.²⁶

Anadolu'nun Türk'e vatan oluşunda kapıyı aralayan Malazgirt zaferi ile birlikte, 1071 tarihinden itibaren Kastamonu-Antalya çizgisinin doğusunda kalan yörelerde, Türk hakimiyeti gelişmeye başlamıştır. Esasen Horasan'da Büyük Selçuklu Devleti'nin 1040 yılında ki Dandanakan Zaferi sonrası, kuruluşundan itibaren ve tabii olarak Malazgirt Zaferini izleyen yıllarda yoğunlaşarak Türkistan, Maveraünnehir ve Horasan'dan, bütün İslâm ülkelerine ve özellikle Anadolu'ya dalgalar halinde Türk göçleri²⁷ gerçekleşmiştir.

Kastamonu civârına ilk gelen Türk birlikleri, 1073 yılında Selçuklu kumandanı “**Tutak**” komutasındaki Türkler'dir.²⁸ Genel olarak Türk fütûhâtı ise, bu yörelerde 1074 yılında başlamıştır.²⁹ Gerçekten, Kastamonu'nun ulaşım yollarının

²⁵ M. Halil YİNANÇ, *Selçuklular Devri Türkiye Tarihi*, s.33, İstanbul 1944

²⁶ TUNÇDİLEK, Age, s.48

²⁷ A. SEVİM- Y. YÜCEL, *Türkiye Tarihi-1*, TTK. Yay. , XIII. Dizi, s.22, Ankara 1990

²⁸ Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.5, İstanbul 1971

²⁹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, KASTAMONU Maddesi. C. CAHEN, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev; Y.Moran , İst. 1979 sayfa 88 de, 1073-1074 yıllarında Kastamonu yöresinin Türkler'in elinde olduğunu söyler. Bu hakimiyetin 12. yy. başlarına kadar devam ettiği ve 1101 yılı sonrası bir müddet için kaybedildiği anlaşılmakla birlikte, dağlık arazilerdeki Türk grupların bu yöreleri hiç terk etmediğini, sadece bu müddet zarfında idarî statünün değiştiğini söyleyebiliriz. S. RUNCİMAN, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. F. Işıltan, Ank. 1987, eserinin 2. cilt 18,19 ve 20. sayfalarındaki anlatımına göre gerçekten de I. Haçlı Seferi sonrasında, Kont Raymond imparatorluk sülalesinin büyük önem verdiği Castra Comnenos (Kastamonu) u almak ve imparatorluğuna karşı iteatsizliğini affettirebilmek düşüncesiyle büyük ordusuyla bu havaliye gelmiş, ancak Kastamonu yakınlarında perişan olup yön değiştirmek zorunda kalmıştır. İşte bu ifadeler bize 1101 yılında da Kastamonu'nun hâlâ Türkler'in elinde olduğunu göstermektedir. Runciman'ın Age. 172-173. sayfalarındaki ifadelere göre, 1101 den sonra belki 20-25 yıl süreyle kısa bir müddet devam eden bu idari statü değişikliği sonrası, Cahen Age.108. sayfadan Danişmentli Gümüş Tekin tarafından 1132 kışında Kastamonu'nun yeniden Türkler tarafından ele geçirildiği ifade edilmektedir.

kesiştği bir yol şebekesi üzerinde bulunmayışı, bu yörenin XI. ve XII. yüzyıllar boyunca bir askeri istasyon konumunda olduğunu kabullenmemize zemin hazırlamaktadır. Esasen Kastamonu adının Etimolojik kaynağının, büyük bir ihtimalle Castra Comnen'e dayanması³⁰, bölgenin ilk fatihinin Danişmentler zamanında ki Emîr Danişmend'e bağlı kumandanlarından, Emir Karatekin olduğu ve bu komutanın Çankırı ve Sinop, oğlu Gümüştekin'in Tosya, Osman Bey'in Osmancık'ı 1083-84 yılları arasında fethederek, bölgenin tamamen Türk hâkimiyetine girmesini sağladığını görürüz.³¹

Bizans'ın yardım istemesi üzerine, âsî Frank şefi Urselius'u takiple, Sapanca'ya gelen Artuk Bey ile beraber batıya göç eden ve İzmit-İstanbul arasında yerleşen Türkler'in sayısının 100.000 olarak gösterilmesi³², bizim Malazgirt Zaferi'nin kazanıldığında belki de çok öncelerden beri, Kastamonu havâlisinde çok sayıda Türk iskân edildiği şeklinde bir kanaate sahip olmamıza zemin hazırlamaktadır.

Fuad Köprülü'nün ifadelerine göre, Karadeniz'in bu sahil kesimlerine bir Oğuz boyu olan Çepniler yerleştirilerek bölge Türkleştirilmiştir.³³

Bizans ile Selçuklular arasında bir uç bölge olan bu sahada, Selçuklular tarafından iyi bir iskân politikası uygulamaya geçirilmiştir. Bu iskân faaliyetleri

³⁰ Şehrin Bizans dönemindeki adı konusunda değişik ihtimallerden bahsedilmektedir. Geç Bizans dönemi eserlerinde Kastamonu diye geçen (B. DARKOT, İslam Ansiklopedisi Kastamonu Maddesi c.6, s. 400) şehrin, Komnenler zamanında imparator Aleksios'un burada bir kale (Kastr) yaptırmış olduğundan dolayı, Kastr Komnenos Sözünden bozma olarak Kastamonu şeklinde kullanılmış olabileceği ileri sürülür. (T.M. Yaman, Age, s.173.) Fazla taraftar bulmamış olmak yanında, kentin 12. yy başlarına kadar Türk-Bizans arasında bir sınır kenti olarak politik önemini korumasının bu adı yayabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Öte yandan Kastamonu'da T.M. Yaman'ında eserinde bahsettiği "Kastr Bol" yada "Kastın ne idi Moni" gibi halk arasında da şöhret bulan anlatımların, batılı deyişle itibar edilmemesi gereken ve bilimsel hiçbir önemi bulunmayan fantaziler olduğu söylenmekle beraber, Türk Milleti'nin esnek hançeresiyle uyumu sağlanan çok geniş hoşgörü anlayışının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Çünkü Komünist Rusya'nın 1917 İhtilali sonrası hakim olduğu topraklardaki Türk'e air izleri ve isimleri "Etnogenez" politikasıyla yok edip, Gaspıralı İsmail'in mezarını bile kazıyışı, Arnavut, Sırp ve Yunanlılar'ın Balkanlar'da, Araplar'ında kutsal beldelerimizde Türk'e ait tüm eserleri yok edişleri yanında; Anadolu'yu yurt edinen Türk insanı ilk geldiği zaman buralarda mevcut olan eski kültür izlerine sahip çıkmış, işte bu engin hoşgörü ve hançeresindeki esnekliğiyle İkonion adını "Konya", Prusa adını "Bırsa", Smyrna adını "İzmir" yaparken; "Kastın neydi Moni", yada "Kon ya!" deyişinde olduğu gibi kendince makul hikayeler bulmayı da ihmal etmemişir.

³¹ Bahattin AYHAN, *Çankırı (Tarih- Coğrafya-Ekonomi)*, s.29 , Neyir Matbaası, Ankara 1984.

³² Osman ÇETİN, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, s. 82, Mârifet Yay., İstanbul 1990.

³³ Fuad KÖPRÜLÜ, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 85-87, II. baskı, Ankara 1972. Z. Velîdî TOĞAN, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, s. 188, İstanbul 1946. Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 232, İstanbul 1971.

sırasında, zaten seyrek bir doku meydana getiren Hristiyan köylerine dokunulmayıp, yeni köylerin yer seçiminde yol boyları veya yollara yakın yerler ile, kent ve kasabaların yakın çevreleri seçilmiş, bölgenin korunması amacıyla da göçebeler, yarı yerleşik bir düzende dağlık sınır boylarına yerleştirilerek, bu sahalar üzerindeki yaylalar göçebe aşiretlere verilmiştir.³⁴ Emir Karatekin’le başlayan bu Türk hâkimiyeti aynı asrın sonlarında, 1096 yılında gerçekleşen birinci haçlı seferiyle, Anadolu Selçuklularının topyekün iç bölgelere çekilerek, Bizans’la değişik bir stratejik mücadeleye girmesi yıllarında, Kastamonu’da bir asır süreyle elden çıkmıştı.³⁵

Anadolu’da siyâsî birliğin tamamlanması yolunda ilk sistemli hareketi, II.Kılıçarslan zamanında görmekteyiz. Bu büyük devlet adamının önce Danişmentlilere ve ardından 1176 Miryakefalon Zaferi ile (Düzbel Çardak Geçidinde) Bizans’a karşı giriştiği düzenli fetih hareketleri, onun oğlu Ankara Meliki Muhittin Mes’ut zamanında da devam etmişti. N. Chaniates, II.Kılıçarslan’ın memleketini oğullarına taksimini anlatırken, Pontus şehirleri olarak saydığı Paphlagonya da dahil, Kastamonu ve Çankırı kesiminin, Melik Mesut’a ait memleketler arasında bulunduğunu belirtmiştir.³⁶

1196 tarihinde Anadolu Selçuklu tahtına oturan Rükneddin Süleyman Şah ise, bölgeyi kesin olarak merkezine bağlamıştır. Bundan böyle Kastamonu’nun, yeniden tam anlamıyla Türk iskânına alındığını ve önemli bir uç teşkilât merkezi olduğunu görürüz.³⁷

İbn-i Bîbî’deki kayıtlardan anlaşılacağı üzere, Paflagonya bölgesinin fâtipleri, başarılarına mükâfat olarak Selçuklu Sultanları tarafından, kendilerine ıktâ şeklinde verilen Kastamonu ve yöresinin eski sahipleri ve Bizans’a ait daima başarılı mücadelelerde bulunan Türkmenler’in idarecileri durumundaki “Çoban” ailesidir.³⁸ Çoban ailesine Paflagonya’nın ıktâ olarak verilmesiyle birlikte Hüsametdin Çoban

³⁴ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye’nin İktisâdî Ve İctimâî Tarihi*, c.1, s.97-105, Cem Yay, İstanbul 1977

³⁵ Refik TURAN, *Selçuklular Döneminde Kastamonu*, tebliğ (Türk Tarihinde Ve Kültüründe Kastamonu) Ankara 1989, Yaşar YÜCEL, 13-15. *Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları- Candaroğulları Beyliği- 1*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK yayınları, VII. Dizi, S.74, s.33, Ankara 1988.

³⁶ SEVİM-YÜCEL, Age, s. 179.

³⁷ TURAN, Ag.tebliğ.

³⁸ H. Dursun YILDIZ, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.10, s.91-96 Çağ yay. Tic. Ve San. A.Ş. İstanbul.

Bey,I. Alaeddin Keykubad'ın 1219-20 yılında tahta çıkması sonrası, sayısız ve kıymetli hediyelerle birlikte Kastamonu'dan Konya'ya giderek, ona bağlılığını arz etmiş ve Kastamonu Beyliği fermânını yenilemiştir.³⁹

Moğollar'ın 1223 yılı başlarında Kıpçak ilini işgal etmeleriyle, bu durumdan yararlanan Rumlar, Kırım sahilinde bir ticâret şehri olan Suğdak'ı kontrol altına almışlardı. Sultan Alaeddin Keykubad'ın ticâret yollarına büyük önem vermesi, onun Kırım'a bir sefer düzenlemesine sebep oldu. Hüsameddin Çoban, bu denizaşırı seferde büyük başarı kazanarak Suğdak'ı zaptetti. Ayrıca Kıpçak Hanı'nın ve Rus hükümdarlarının da itaatini sağlayarak, 1227 yılında Kastamonu'ya döndü.⁴⁰ Hüsameddin Çoban Bey'in ölümü sonrası, yerine geçen oğlu Alpyürek zamanında Çobanoğulları sakin bir dönem geçirmiştir.

1243 Köseadağ Savaşı ile bütün Anadolu'nun Moğol hakimiyetine geçmesine bağlı olarak, Anadolu'nun Moğollar'a tabi bir il durumuna düşmesiyle⁴¹, uç bölgelerdeki Türk nüfusun yoğun bir biçimde arttığı görülür. Bu dönemde Çobanoğulları Beyliği'nin başında Muzaffereddin Yavlakarslan bulunmaktaydı.⁴² Bu devlet adamı hem Türkiye Selçukluları'na ve hem de İlhanlılar'a tâbi bir görünüm çizerken, Selçuklu taht mücadelelerine karışmış ve önce II. Mesut'u (1248-1296) desteklemişti. Ancak kısa bir süre sonra onun, hem II. Mes'ut ve hemde İlhanlılar'a muhalefete başladığını görüyoruz.⁴³ Muzaffereddin Yavlakarslan, Anadolu'daki kötü gidişten kendi yöresini soyutlayamayacağı varsayımından hareketle, beyliğini ve beraberindeki Türkmenler'i kurtarabilmek için İlhanlı'ya muhalefet kararını almış ve Rükneddin Kılıçarslan'ı desteklemiş olmalıdır.⁴⁴

Kastamonu bölgesi ve Türk idârecileri Anadolu Türklüğü'nün kaderinde, yukarıda ifade ettiğimiz Moğol İstilasası döneminde de önemli rol oynamışlardır. Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlakarslan, bu mücadelenin en önde gelen kahramanlarından. Anadolu'da Rükneddin Kılıçarslan ile II.Mes'ut arasında çıkan kargaşalık sebebi ile, Konya'ya kadar gelen İlhanlı hükümdarı Geyhatu, Sultan

³⁹ SEVİM-YÜCEL, Age, s. 182

⁴⁰ Erdoğan MERÇİL, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s.251, Güryay matbaacılık, İst. 1985

⁴¹ Yaşar YÜCEL, XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey batı Anadolu Tarihi, Çoban-oğulları- Candar-oğulları Beyliği I., s. 41 Ankara, 1988.

⁴² TURAN, ag. Tebliğ , s.5

⁴³ MERÇİL, Age, s.252

⁴⁴ SEVİM-YÜCEL, Age, s.186

II.Mes'ut ve vezir Necmeddin idâresinde bir Selçuklu-Moğol ordusunu Kastamonu üzerine göndermiştir.

İbn-i Sa'd'ın kayıtlarına göre XIII. yüzyılın son çeyreğinde, bu yöreler hızla bir Türk vatani haline gelmişti. Bu devrede Yazıcızâde Ali'nin Selçukname'sindeki bir kayda göre, XI. yüzyıldan itibaren başlayan, **Anadolu'nun Türkleşmesi** hareketlerinin ilk bölümünde, Kastamonu ve çevresine Çoban ailesine mensup Alayuntlu ve Kayı boylarına dâhil çok miktardaki Türkmen çadırından 100.000 çadır ahâlisinin, Kastamonu havalisine yerleştiği ve Orta Asya kökenli bu Türkmen nüfusun, Anadolu'da çoğunluğu bu yörelerde olmak üzere, yarım milyonu bulduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Bizanslılar'ın o zamana kadar küçük Asya'da sahip oldukları her yer, 699/1300 e doğru, çeşitli Türk Beyliklerinin ve onlara bağlı Türkmenler'in eline geçmişti.⁴⁶ Zaten Paphlagonya yöresinin hızla Türkleşmesine yardımcı olan âmillerden biri de, Rumlar'ın kendiliğinden bu bölgeyi terk ederek, Ege Adaları'na geçmeleri veya İstanbul istikâmetine çekilmeleri idi.⁴⁷

Anadolu'da Türkleşme ve İslâmlaşma hareketinin başladığı ilk yöre olan Kastamonu'da, büyük ilim adamı ve tarihçimiz Prof. Dr. Faruk SÜMER'in tespitlerine göre altı tane Kayı, iki tane Karaevli, beş tane Dodurga, dokuz tane Avşar, beş tane Çavuldur, altı tane Çepni, sekiz tane Eymür, altı tane Yüreğir, sekiz tane İğdir, üç tane Büğdüz ve bir tane Bayındır adını taşıyan⁴⁸ yerleşim alanının mevcudiyeti, bu güzel beldedeki Oğuz iskânının yoğunluğuna ve halkının da öz be öz Türkmen olduğuna delâlet eder.

1292 yılında Anadolu'da, topyekün Moğol idaresine karşı Selçuklu hanedanının önderliğinde gerçekleştirilen bir ayaklanmada, öncü konumda olan Kastamonu hâkimi Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlakarslan hayatını kaybetti.⁴⁹ Çarpışmalar sonunda, Selçuklu Sultanı II. Mes'ut kendisine yardımcı olan Şemseddin Yaman Candar'a, Kastamonu havâlisini Eflâni merkezli olmak üzere

⁴⁵ Bkz. İslam Ansiklopedisi, c. 12/2, Türkler Maddesi.

⁴⁶ Paul WITTEK, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Aşiretlerin Rolü, İÜEF Tarih Dergisi, S. XIII, s. 261

⁴⁷ ÇETİN, Age., s. 92. O. TURAN, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. II, s.497, II. baskı, İSTANBUL 1978.

⁴⁸ Faruk SÜMER, Oğuzlar, s.212-214, Ankara 1972. F. KÖPRÜLÜ, Osmanlılar'ın Etnik Menşei, Belleten VII, S.28, s. 2283, ANKARA 1943.

⁴⁹ Halil ERDEM, Düvel-i İslamiyye, s.330

vermişti.⁵⁰ Bu olaylar sonunda Çobanoğulları Beyliği müstakil bir beylik haline geldi.⁵¹ Muzaffereddin Yavlakarslan'dan sonra, Çobanoğulları'nın başına oğlu Mahmut Bey geçmiştir. Mahmut Bey'in emirliği sırasında, Bizans topraklarına yapılan akınların idaresini kardeşi Ali' ye bırakmış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ali bu bölgede Bizans'a karşı giriştiği taarruzlar neticesinde, Sakarya Nehri'nin batı tarafına kadar geçmiş ve Bizans topraklarını fethetmeye muvaffak olmuştur.⁵²

Çobanoğulları döneminde Kastamonu havalisinin sadece askerî yönden değil, iktisadî olarak da önemi vardı. Daha sonraları Şemseddin Yaman Candar'la Candaroğulları'nın yönetimine geçen bölgedeki Türk hakimiyetinin, böylece beyliğin kurucusundan dolayı Candaroğulları ismiyle anıldığı gibi, İsfendiyar Bey'in isminden dolayı İsfendiyaroğulları; son hükümdarı olan Kızıl Ahmed'den dolayı da Kızıl Ahmedlü olarak geçtiği görülmektedir. Bizanslılar ise bu beyliğe Amurios Oğulları veya Umuroğulları demektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili çeşitli konuları ortaya koyup açıklayan Fuad KÖPRÜLÜ, El-ömeri' de yer alan ifadeler kullandıktan sonra, "...şimâlî Anadolu sahillerinin sahibi addettikleri ve Rumlar'la mütemâdî mücadelelerini hikaye eyledikleri Paflagonya hakimi Umur Bey, öyle tahmin ediyorum ki Germiyanlılar'a ait bir kitabede adı geçen ve Germiyan sülâlesiyle sıhriyeti bulunan Umur Bey olmalıdır."⁵³ demektedir.

Özet olarak şunu ifade edebiliriz ki; Emir Karatekin'in 1084 yılında Sinop'a kadar olan Çorum-Çankırı-Kastamonu Havzasındaki Türk hakimiyeti, Çobanoğulları'yla Anadolu'daki siyâsî birliğin tamamlanma tarihi olan, 1176 Miryakefalon Zaferi sonuna kadar ve bu tarihten sonra 1291 yılına kadar, bütünüyle olmasa da aralıksız sürmüştür. Ancak 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra, Moğollar'a tabi bir il durumundaki Kastamonu'da, bu hâkimiyetin Şemseddin Yaman Candar'la, 1291'den itibaren Candaroğulları Beyliği; nihayet Fatih Sultan Mehmed'in, bu

⁵⁰ MERÇİL, Age, s.252

⁵¹ Yaşar YÜCEL, Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri, TTK Yay., s.33-35, Ankara 1989

⁵² YÜCEL, Age, s.49

⁵³ Fuad KÖPRÜLÜ, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s.81-82, İstanbul 1981. "UZUNÇARŞILI'ya göre de Osman Gazi eşi ve Orhan Gazi'nin annesi Mal Hatun, muhtemelen Batı Paflagonya Hakimi olan bu Umur Bey'in kızıdır. Daha geniş bilgi için Bkz. UZUNÇARŞILI Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, Belleten, 5/19, s.284-285, Ankara 1941.

bölgedeki Osmanlı hakimiyetini kesin olarak tesis ettiği 1461 yılına kadar, bağımsız beylik faaliyetlerinin devam ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

C. OSMANLILAR DÖNEMİNDE KASTAMONU

II.Mesut'un ölümünden sonra Moğollar Selçuklu Şehzadelerinin çoğunu öldürerek, âsi uçlar hariç bütün Anadolu'yı İran'a bağlamışlardır. 1308'de Olcaytu Han namına kesilen para, Moğol hakimiyetinin Selçuklu başkentine de uzandığını göstermektedir. Dolayısıyla Selçuklu Devleti'nin fiilen yok olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum üzerine, vilâyet olarak doğrudan doğruya İlhanogulları'na bağlanan Anadolu topraklarının, batıya doğru uzanan sınırları Kastamonu'ya dayanmaktaydı. Bu arada komşu vilâyet Çankırı Moğol umûmî valisinin idâresinde bulunuyordu.⁵⁴ Şemseddin Yaman Candar'ın ölümünden sonra, yerine geçen oğlu Süleyman Paşa'da İlhanlılar'ın hâkimiyetini kabul etti. Ancak o, 1309 yılı öncesi Kastamonu'ya yaptığı bir baskın sonucunda, Mahmud Bey'i tutsak alıp öldürerek Kastamonu şehrini kendine başkent yapmıştır.⁵⁵ Süleyman Paşa, Kastamonu Valiliğini eline aldıktan sonra, uzun bir müddet tamamen müstakil bir bey olamamış, İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüne kadar onu hâkim tanımıştır. Bu durum Süleyman Paşa'nın Sivas'a Emir Çoban'ı karşılamaya gitmesi ve 1325 yılında Kastamonu'da, Ebu Said Bahadır Han namına sikke kesilmesinden de anlaşılmakta ve Süleyman Paşa'nın bu tarihlerde henüz tam bağımsız bir bey olmadığı, gayet açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁵⁶

Süleyman Paşa Pervaneogullarından Gazi Çelebi zamanında Sinop'u hakimiyeti altına almış, onun 1322' de ölümünden sonra da buranın yönetimini, büyük oğlu Gıyaseddin İbrahim Bey'e vermiştir. Bundan başka o, Taraklıborlu denilen Safranbolu'yu da alarak, yönetimini ortanca oğlu Ali Bey'e devretmiştir.⁵⁷ 1335 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle birlikte, Moğollarla olan ilişkisini kesen Süleyman Bey, bağımsız bir beylik kurarak sıkıntılı durumlarında, zaman zaman Bizans'ın topraklarına akınlar yapmayı da ihmal etmemiştir. II.

⁵⁴ Bkz. AKDAĞ, Age, s.23

⁵⁵ YÜCEL, Age, s.199

⁵⁶ Bkz. YAMAN, Age, s.99

Andronikos'un son senelerine doğru gerek siyâsi, gerek ordu teşkîlâtı bakımından kuvvetlenen Candaroğlu Süleyman Paşa, Bizans sınırlarını aşarak pek çok kaleyi kuşatmayı da ihmal etmemiştir (1338).

Süleyman Bey'den sonra, 1339-40 yıllarında babasına karşı isyan ederek Kastamonu'ya hakim olan oğlu I. Gıyaseddin İbrahim Bey, 1341 yılında Candaroğlu Beyliği'nin başına geçtiyse de, hâkimiyeti ancak 1345 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir . Yerine geçen amcası Emir Yakub'un oğlu Adil Bey zamanı hakkında, elimizde yeterli bilgi olmamakla birlikte bu dönemde Candaroğlu Beyliği, Karadeniz ticâreti bakımından gerek Ceneviz ve gerekse Venedikliler'le iyi ilişkiler içinde olmuştur.⁵⁸

Candaroğlu Beyliği, Adil Bey'in ölümüyle birlikte, oğlu Bayezid tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Osmanlı vekâyînâmelerinde kötürüm lakabı ile tanınan Bayezid'in, 1374 tarihli kitabe ile adına kestirdiği gümüş sikkelerden, Celaleddin ünvanını kullandığı anlaşılmaktadır⁵⁹. Sivas ve Kayseri havalisi hükümdarı, Kadı Burhaneddin Ahmed'in eseri olan Bezm-ü Rezm'in verdiği bilgilere göre; Burhaneddin'in rakiplerinden Hacı Şad Geldi Paşa'nın öldürülmesi üzerine yerine geçen oğlu Ahmet, Burhaneddin'den intikam almak için Kötürüm Bayezid'den yardım dileğinde bulunmuş, bunun üzerine Bayezid'de oğlu İsfendiyar'la Emir Ahmed'e yardımcı birlikler göndermiş, fakat Burhaneddin önce Ahmed'i , ardından da onunla birleşen İsfendiyar komutasındaki Kastamonu askerini mağlup etmiştir. Bu sırada Bayezid'in diğer oğlu Süleyman Paşa, babasının Candaroğulları'nın yönetimini, çok sevdiği oğlu İskender Bey'e verme niyetinde olduğunu anlayarak, kardeşi İskender'i öldürmüş ve Osmanoğlu I. Murat'ın yanına kaçmıştır.⁶⁰ Sultan I.Murat, Süleyman Paşa'nın babasına karşı yardım isteğini kabul etti ve çok geçmeden de Osmanlı kuvvetleri, Celaleddin Bayezid'e karşı harekete geçti. Süleyman Şah Osmanlı kuvvetleriyle Kastamonu'ya gelerek, babasına karşı savaştı ve onu Kastamonu'dan Sinop'a uzaklaştırdıktan sonra, hükümdarlığını ilan etti. Böylece Candaroğulları Beyliği, yönetim merkezleri Kastamonu ve Sinop olmak

⁵⁷ SEVİM-YÜCEL, Age, s.199

⁵⁸ MERÇİL, Age, s.289

⁵⁹ YÜCEL, Age, s.60

⁶⁰ YAMAN, Age, s.115

üzere, 1383 tarihinden itibaren ikiye ayrılmış oluyordu.⁶¹ Bu sırada Amasya'da bulunan İsfendiyar Bey, babasının başına gelen bu felaketi duyunca süratle Sinop'a döndü. Sonuçta I.Murat hem Süleyman Paşa'ya Kastamonu Beyliğini temin etmiş ve hem de himâyesinde olan Şadgeldi Paşazâde Ahmet Paşa'yı, Kötürüm Bayezid ile Kadı Burhaneddin'in elinden kurtarmış oluyordu.⁶²

Süleyman Paşa hakim olduğu Kastamonu'yu, hâmleri bulunan Osmanlıların baskısına tahammül edemeyerek terk edince, beyliğin Kastamonu kısmının Osmanlılara geçtiğini görüyoruz. Fakat bu durum çok devam etmemiş, Kastamonu halkı birleşerek Süleyman Paşa lehinde harekete geçince, I. Murat burada daha fazla tutunamayacağını anlayarak, bölgede fethettiği kalelerin hepsini Kötürüm Bayezid'e bıraktığını kendisine haber vermek sûretiyle, Bursa'ya dönmek zorunda kalmıştır⁶³. Bu durum üzerine Bayezid Bey, Süleyman Paşaya karşı harekete geçerek, Kastamonu'yu kendi hakimiyetine aldıysa da, 1384 yılında Süleyman Paşa yeniden Osmanlı Sultanı I. Murat'tan aldığı kuvvetlerle, Kastamonu'yu bu defada kendi hakimiyetine geçirdi.⁶⁴

Yıldırım Bayezid'in Osmanlı hükümdarı oluşunun ilk yıllarında, Anadolu Beylerinin Osmanlı devleti aleyhinde olmalarına rağmen Kastamonu Beyliği, önceleri Bayezid yanında yer almışsa da, onun diğer beyliklerin çoğuna son verip, Karaman'a ağır bir darbe vurmasıyla, bu durumun kendi başına da geleceğini düşünen Kastamonu hakimi Süleyman Paşa, Bayezid'den ayrılarak aynı şekilde Osmanlı tehdidi altında bulunan, Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile bir ittifak yaptı. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid birkaç kez Kastamonu üzerine yürüdü ise de, her iki beyin birleştikleri haberini alınca geri dönmek zorunda kaldı. Ancak bir defasında Yıldırım Bayezid süratli davranarak, her iki kuvvetin birleşmesine fırsat vermeden, Süleyman Paşayı yalnız yakalayıp yenilgiye uğrattı ve Kastamonu ile Çankırı'yı ele geçirdi. Böylece Candaroğlu Beyliği'nin sekiz yıl süren Kastamonu kolu sona ermiş oluyordu. Yıldırım Bayezid aynı yıllarda, beyliğin Sinop hükümdârı İsfendiyar Bey'e güvence vererek, ona dokunmamıştır.⁶⁵ İsfendiyar Bey'in bu

⁶¹ SEVİM-YÜCEL, Age, s.101

⁶² AKDAĞ, Age, s.303

⁶³ YÜCEL, Age, s.73

⁶⁴ MERÇİL, Age, s.290

⁶⁵ SEVİM, YÜCEL, Age, s.201-202

dönemden itibaren Sinop'ta devam eden Hükümranlığı ile birlikte, Candaroğlu ailesi Osmanlı tarihlerine **İsfendiyağulları** adıyla geçmiştir.

Yıldırım Bayezid tarafından toprakları alınan Anadolu Beylerinin, XV. Yüzyıl başlarında tekrar eski ülkelerine sahip olma gâyesiyle, Ankara savaşı sonrası karşı tarafa sığındıkları ve bunlar arasında Candaroğullarından da Timur'a ilticada bulunduğunu, Osmanlı kaynaklarıyla ilgili kayıtlarda görmekteyiz.⁶⁶ Böylece Ankara muharebesinden sonra Timur'un hâkimiyetini tanıyan İsfendiyağ Bey, bunun karşılığında eski Candaroğulları toprakları olan Kastamonu, Çankırı, Kalecik ve Tosya havalesine yeniden hâkim olmuştur. İsfendiyağ Bey, fetret döneminde Osmanlı Şehzâdeleri arasındaki saltanat mücâdelesi sırasında tedbirli bir siyaset tâkip ederek, her defâsında bu şehzadelerden birisini desteklemiş ve sonunda da duruma hâkim olan Çelebi Mehmed ile dost geçinmiştir. Çelebi Mehmed'e Karaman ve Eflak seferlerinde oğlu Kâsım Bey idaresinde yardımcı kuvvetler de göndermişti⁶⁷.

İsfendiyağ Bey, sahip olduğu bu verimli ve bayındır memleketlerden Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı çok sevdiği oğlu Hızır Bey'e vermek niyetinde idi. Fakat büyük oğlu Kâsım Bey, babasının bu kararına gücenerek Eflak seferinden sonra Kastamonu'ya dönmedi. Babasının kardeşine vermek istediği yerlerin, kendisine sağlanmasına karşılık Osmanlı himâyesinde bulunmayı istedi. Kâsım Bey'in bu talebini uygun gören Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed, İsfendiyağ Bey'den Çankırı, Kalecik, Tosya, Kastamonu ve Bakır Küresi'nin Kâsım Bey'e verilmesini istedi. Aslında İsfendiyağ Bey, oğlunun çabaları ile oluşan bu emr-i vakî karşısında Osmanlı Devleti'ne baş kaldıracak güçte olmadığı için, vezîri ve din bilgini olan Mehmed Beyi Osmanlı Sultanına gönderdi.⁶⁸ Neticede Kastamonu ve Bakır Küresi İsfendiyağ Bey'de kalmak, Tosya-Çankırı ve Kalecik'te Osmanlı sultanına verilmek şartı ile anlaşmaya varıldı. Sultan Çelebi Mehmed kendisine bırakılan yerleri, Osmanlı Devletine tâbi olan Kâsım'a terk etti ve her iki Bey arasında Ilgaz Dağı hudut tayin edildi.⁶⁹

⁶⁶ YÜCEL, Age, s. 86

⁶⁷ MERÇİL, Age, s. 290-291

⁶⁸ SEVİM-YÜCEL, Age, s.203

⁶⁹ MERÇİL, Age, s.291

İsfendiyar Bey, II. Murad zamanında, 1423 yılında Kâsım Beyin hakimiyetindeki Çankırı ve çevresini ele geçirmek amacıyla harekete geçmiş ve bu durum üzerine Kâsım Bey II. Murad'a sığınmıştır. Taraklıborlu civarında yapılan savaş sonrasında, İsfendiyar Bey yenilerek yaralanmış ve Sinop kalesine sığınması sonrası, küçük oğlu Murad vasıtası ile sulh teklif etmiştir.⁷⁰ Böylece Osmanlı ordusu, Kastamonu ve Bakır Küresini zaptedince İsfendiyar Bey'de, kızını Sultan II. Murad'a nikahlayarak, Osmanlı devleti ile kurduğu bu akrabalık sayesinde, Sinop şehrinin kendisinde kalmasını sağlamıştır.⁷¹ Osmanlı Sultanı II. Murad ise kendi kız kardeşini, yani Çelebi Mehmed'in kızlarından Sultan Hatunu da Kâsım Bey'e verince, Osmanlı Devleti ile, Candaroğulları arasında iki yönlü akrabalık tesis edilmiştir.⁷²

Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferi sırasında, İsfendiyar Bey'in torunu İsmâil Bey Kastamonu hâkimi durumunda idi. Bu Bey Sinop önlerinde Osmanlı ordusuna iltihak ederek, Fatih'ten akran muamelesi görmüş ve bu tarihten sonra da Kastamonu bir Osmanlı sancağı haline gelmiştir.⁷³

Zaman zaman Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'da (1469-1475) olduğu gibi şehzadelerin valilikle görevlendirildiği Kastamonu Vilayeti, Osmanlı topraklarına ilhakından sonra genelde sakin bir şehir olma özelliğini muhafaza etmiştir. 1536 yılında sadrazam olan Arnavut Ayas Paşa, ardından 1539 da vezir-i azam olan Arnavut Lütü Paşa gibi isimlerin, bu makamlarına yükselmeden önce Kastamonu Sancak Beyliği görevinde bulundukları da bilinmektedir.

Vesikalara göre XV. yüzyıl ortalarından itibaren yüz yıl süresince Anadolu'daki Manisa, Kütahya, Konya, Amasya, Trabzon gibi vilayetler yanında, Kastamonu'nun da şehzade sancağı olduğu nakledilmesi dışında, bu vilayette mevcut

⁷⁰ YÜCEL, Age. s. 96

⁷¹ Bkz. Akdağ, Age, s.361 "Akdağ her ne kadar (bu sırada II. Murad ile evlenerek Kastamonu nun Devrakâni ilçesi Çayırıcık köyünden Osmanlı sarayına gelin giden) Hatice Hümâ Hatunu İsfendiyar Bey kızı olarak nitelendiriyorsa da, bu hanım Uzunçarşılıya göre İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey kızıdır." Bkz. Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, c.1, s.86

⁷² Aşıkpaşazâde Tarihi, hazırlayan Nihal ATSIZ, s.100, Ankara.1985

⁷³ Geniş bilgi için Bkz. , UZUNÇARŞILI, Age,, c.1, s.81-91. İsfendiyar Bey'in Osmanlı Devleti ile olan ilişki ve mücadeleleri ile, Sinop muhâsaratları hakkında daha geniş bilgi için ise, Bkz. Cevdet YÂKUPOĞLU, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bölüm 1-2, s.35-96, Ankar 1999

çok sayıdaki medreselerde yetişen seçkin ilim adamlarıyla da tanınan bir şehir haline gelmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Anadolu’da yaygınlaşan Celali İsyanları’nda Kastamonu Askerinin büyük yararlıklar gösterdiği görülür.

XVI. yüzyıl sonlarında Anadolu’daki 14 yaya ve müsellemler ocaklarından biride Kastamonu’dadır ve bu askerler ordunun geri hizmetlerinde görevlendirilirdi.

1604 yılındaki tehlikeli isyan hareketinin önderi Kalenderoğlu’nun yakalanması ve isyanın bastırılması görevinin, bu tarihte Kastamonu Sancak Beyi olan Tekeli Mehmet Paşa’ya verildiği ve bu hareketin başarılı olduğu görülmektedir.

IV. Murat Dönemi’nde “Zülüflü Baltacı” lakabıyla şöhretlenen büyük kahraman (deli) Hüseyin Paşa’da Kastamonu’lu bir Türk devlet adamıdır ve Sultan IV. Mehmet zamanına kadar Osmanlı Devleti’ne büyük hizmetlerde bulunan bu Türk komutan, kendisini çekemeyen devşirme koalisyonu ve aslen Arnavut olan Köprülü Mehmet paşa’nın oyunları sonucu 1658 Aralık ayında Yedikule Zindanları’nda boğularak öldürülmüştür.⁷⁴

Sultan IV. Mehmet zamanından itibaren Manisa ve Erzurum gibi Anadolu vilayetleriyle beraber Kastamonu Vilayeti de iltizama bağlanmıştır. Genellikle XVI. Yüzyıldan sonraki Kırım-Anadolu münasebetlerinde Kastamonu’nun bir kapı olarak kullanıldığı ve XVII. Yüzyıl sonrasında ise devlet merkezince çoğu alanda ihmal edilerek, gözden düşen devlet adamlarının bir sürgün yeri haline getirildiği görülmektedir.

⁷⁴ UZUNÇARŞILI, c.III, s. 328-342, c. IV, s. 414-417

I. BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE MAHALLÎ İDARELER, ŞERİ'YYE MAHKEMELERİ VE KASTAMONU

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MAHALLÎ İDARELER VE KASTAMONU VİLÂYETİ

A. MAHALLÎ İDARELER VE HUKÛKİ YAPI

Yıldırım Bayezid ile başlayan merkeziyetçi devlet yapısı ve anlayışı Fatih Sultan Mehmet zamanında en mükemmel seviyesine ulaşmıştı. Bu anlayışa uygun olarak geniş Osmanlı Ülkesi, bir yandan Beylerbeyilik (eyalet) ve Sancak (liva) diye askerî idârî birimlere ayrılırken, aynı zamanda bu ayrıma tabi topraklar üzerinde “**Kazâ**” denen şer’î idârî birimler yer almıştır. Bu birimlerin başında iki otorite bulunmaktadır. Beyler ve kadılar. Ayrıca şehir subaşı, asesler, kethüda, yasakçılar ve muhtesibler görev alıyordu.⁷⁵

Osmanlı yönetimindeki sancak idaresine, sancak kelimesinin mânâsını açıklayarak girmekte yarar vardır. Bu kelime iki anlam ifade eder: birincisi; gazâyı ve fetihleri amaçlayan askeri bir düzen ve bu düzeni yürütecek olan kumandanlar. İkincisi ise; Osmanlılarda idârî bölgelerin ayrı ayrı isimleri.

Osmanlı İmparatorluğu’nda temel idârî birim olan sancakların bağlı bulunduğu beylerbeyiler, eyâlette sultanın otoritesini temsil eden en yüksek yöneticilerdi. Bu yöneticiler aracılığıyla eyâletin her sancağına doğrudan merkezden bir sancak beyi atanırken, Paşa Sancağı diye adlandırılan bazı yöreler doğrudan beylerbeyinin yönetimine bırakılmıştı.

Osmanlı kurumlarının XIV. yüzyıldaki gelişmesi, bu dönemdeki tek Osmanlı Beylerbeyinin taşra ordusu kumandanı olması ve merkezdeki vezirin daha çok sivil yönetimin başı olarak görünmesi dolayısıyla, İslâm-ortadoğu geleneklerine daha yakındır. XV. yüzyıla geçerken vezir-i azamlık mevkiinin gelişmesiyle, bu makama sivil adlî idâreden yükselen Candarlılar’dan sonra, çoğunlukla askerî-idârî

⁷⁵ Özer ERGENÇ, Ankara-Konya Toplumsal İlişkiler Bakımdan Osmanlı Şehri, s.61, Ankara 1990

yönetimden yükselen kişiler getirilmiştir. Böylece Osmanlı vezîr-i azamı hem askeri kumandanlık da, hem sivil yönetimde sultanın vekil-i mutlakı olarak ortaya çıkmıştır. Sivil idarenin başındaki tek kişi yerine nişancı, defterdar, reisü'l-küttâb gibi kişiler de yönetici konumunda olup, bunlar rütbe olarak Vezir-i Azam'ın altında kalıyordu. İl idâresinde de merkezdeki bu durum tekrarlanmakta, ümera, askeri kumandanlık ve il idareciliği sıfatları birleştirilmekte idi.

Sancaklar, Osmanlı idare düzeninde en önemli alt idârî birim olarak görülmektedir. Aynı şekilde tahrir defterlerinin hazırlanmasında uygulanacak genel hükümleri, yada alınacak vergi gelirlerinin nasıl oluşacağı ve paylaşılacağını belirten ve çoğunlukla mufassal tahrir defterlerine eklenen kanunnameler de, her sancak için genelde ayrı ayrı düzenlenmiştir. Sancakbeyi idaresi altındaki bölgede güvenliği sağlama ve suçluları cezalandırma görevlerini üstlendiği gibi, atabey, subaşı, çeribaşı, dizdar gibi görevlilerin serbest tımarlarında bile, ağır suçları da cezalandırma görevi kendi uhdesine verilmiştir. Ayrıca sancak beyi bazı sancaklarda çift resminden, çoğu sancakta da resm-i arusaneden hisse alması sebebiyle, hiç olmazsa serbest olmayan tımarların reayasıyla da ilişkisi içindedir. Sancak beyi, sancağın en yüksek idarecisi olarak reaya ve ehl-i örf üzerindeki bu otoritenin yanında özel görevler için sancaklarına gelen diğer devlet memurlarına yardımcı olmak ve bunların görevlerinin kolaylıkla yerine getirilmesini sağlamakla da yükümlüdür.⁷⁶ Halen Topkapı Saray Arşivi'nde bulunan vilayet ve sancak listeleri belli bir zamanda hangi sancakta, kimin, ne kadar hasla görevli olduğunu göstermektedir. Sancak beyleri ve haslarını gösteren bir diğer kaynak da genel olarak Rumeli ve Anadolu Bölgeleri için tutulan rûznâme defterleridir⁷⁷.

Bu defterlerde en küçük tımandan sancak beyi ve beylerbeyi haslarına kadar, dirlik olarak dağıtılan bütün gelir kesintilerinde meydana gelen değişiklikleri günü gününe bulabilmekteyiz. Bu defterlerde bütün dirliklerin ayrıntılı dökümü, belli bir süre içinde tayin olunan sancak beylerinin isimlerini de bulmak mümkündür.

⁷⁶ İ. Metin KUNT *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası Ve İl İdaresi*, s. 17-25

⁷⁷ Defterhanede tutulan icmâl, mufassal ve rûznâmçe adlı üç defterden biridir. Rûznâmçe kaleminde tutulan bu defterlere günlük vâridât ve mesârafın yanında, devlet tarafından tevcih edilen has, zeamet ve tımarların berat kayıtları yazılırdı. Bkz. PAKALIN, c. III, s. 60. Editör: H. Dursun YILDIZ, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XII, s. 330-331.

Defterlerde bulunan Kastamonu ile ilgili örneklerini şöyle birkaç satırda gösterebiliriz:

1) Der tasarruf-u Mehmed Bey, mîr-i sâbık-ı Niğde 18 şaban 974, 430.000 akçe ile.

2) Mustafa Bey, sâbıkan Aydın sancak beyi 20 safer 976, 430.000 akçe ile.

3) Sinan Bey, yeniçeri ağası, 17 muharrem 977, 500.000 akçe ile.

4) Mustafa Bey, sâbıkan Dulkadriye beylerbeyi, 28 rebiyülevvel 979⁷⁸.

Görüldüğü gibi sancak beyi tayininde, tayin tarihi, yeni sancak beyinin önceki görevi, ne miktar hasla tayin edildiği ve beratın yıl olarak tarihi gösterilmiştir.

Bu defterlerdeki tablolar incelendiğinde XVI. yüzyılın, hattâ I. Süleyman devrinin ilk yıllarında, Osmanlı sancak beylerinin en aşağı %40 ının kul değil umerâ oğlu yada akrabası olması, Osmanlı düzeni hakkında şimdiye kadar sık sık tekrarlanan, “II. Mehmed’in Osmanlı imparatorluk düzenini tamamen yerleştirmesinden sonra, kul asıllı yöneticilerin ön plana çıktığı ve hatta devletin bütün önemli görevlerinin kulların eline geçtiği hakkındaki genellemeyi geçersiz kılmaktadır.”⁷⁹

Sancak beyleri, bir sancakta uzun müddet bırakılmazlar. Bunun sebebi ise, beyin sancakta kök salmasını ve o yörenin siyasal-ekonomik güçleriyle özdeşleşmesini önlemektir. Sancak beyleri en çok 3 yıl süreyle bir vilayette görevlendirilmektedirler. Buna karşılık beylerin çoğu zaman aynı vilayet içinde, yada komşu vilayetlerdeki sancaklara tayini, beyin bir görev yerinden diğerine giderken fazla vakit kaybetmemesi, sancak beylerinin mümkün olan en az sürede bölgenin idaresi hakkında kafi derecede tecrübe kazanması düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. 1630’ larda sayıları azalmış olan Beylerbeyiliğine yükselebilen sancak beyleri grubunda, 14 kişiden 4 ünün ümera kapılarından gelmiş kişiler olmasından, daha önceki dönemlere göre Beylerbeyiliğine yükseliş yolunda taşra düzeninden gelenlerin önünün kapandığını anlıyoruz.⁸⁰

Önceden de varlığı tahmin edilmekle beraber Osmanlı İmparatorluğunda XVI. yüzyıldan itibaren vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi askeri sınıf ile

⁷⁸ KUNT, Age. S. 39-41

⁷⁹ KUNT, Age s.65-66

⁸⁰ KUNT, Age s.81

ilmiyye sınıfından ma'zûl (azledilmiş) şeyhülislâm, kadiasker ve mevâlinin görevlerinin herhangi bir sebeple sona ermesi üzerine, geçinmeleri için bir kısım yerin gelirinin arpalık adı altında bu azledilen kişilere tahsîs edildiğini görüyoruz.⁸¹

Cevdet Tasnifi 6095 sayılı defterde, Kastamonu sancağında 3. tayin kaydında eski Ankara sancak beyi Ahmed Bey “Van imdadına cümleden mukaddem varup mükemmel kapı ile hizmette bulunmağla” Kastamonu sancak beyliğinin kendisine verildiği belirtiliyor. Özellikle H.1044/M.1634-35’lerden sonra Kastamonu arpalık sancak haline dönüştürülmüş idi. Ve daha 1570 tarihlerinde arpalık deyimini kullanılmazdan beri bu sancak ma’zul Beylerbeyi’lerine veriliyordu.⁸²

Kastamonu şer’iyye sicil kayıtları arasındaki bir belgede “o tarihte Eğri Beylerbeyi olan ve devlete geçmiş dönemlerdeki büyük hizmetleriyle emeği bulunan Rüstem Paşa’ya 14 Muharrem 1101 (29 Ocak 1689) tarihinden itibaren Kastamonu vilayetinin arpalık olarak verildiği” ne dair ifadeleri içeren bir ferman sûreti⁸³ ve benzerlerinden Kastamonu için arpalık deyiminin sıkça kullanıldığını anlıyoruz.

Tımar sistemi imparatorluğun temelini teşkil ettiğinden, bu noktada sancak beyleri ayrı bir önem arz ediyor ve şehirlerin yöneticisi olan sancak beyleri de en büyük mülkî âmir durumunda bulunuyorlardı.⁸⁴ “ yine bu konuda görevinde başarı elde edemeyen sancak beylerinin, yönetim merkezi tarafından görevlerine son verilmesiyle ilgili olarak 1690 yılı ocak ayında düzenlenen bir emirname ile, Hüseyin adındaki bir yeniçerinin Kastamonu vilayeti serdarlığına tayin edildiğini, Kastamonu’da mevcut görevli ve teb’a ile yeniçeri, acemioğlan, topçu ve cebeci grubundaki tüm askerlerin bu sancakbeyine tabi olmaları gerektiği ifade olunduktan sonra, asker sınıfından olupta mirasçı bırakmadan ölenlerin terekelerinin tesbitinden sonra, geride kalan mallarının satılıp imzalı ve mühürlü bir belge eşliğinde satımdan elde edilen paranın yönetim merkezine gönderilmesi istendikten sonra,

⁸¹ Arpalık hakkında geniş bilgi için Bkz., İbnu’l-emîn Mahmud Kemal, “Arpalık”, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, XVI/XVII (94), s.276-283 ve M. Zeki PAKALIN, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.1,s.84-87

⁸² KUNT, Age s. 103-104

⁸³ Bkz. Ek belge fotokopileri, (fotokopi No 1 a, b, c)

⁸⁴ Özer ERGENÇ, Toplumsal İlişkiler Bakımından Osmanlı Şehri, Ankara 1990 s. 63.

uygulamalarda kesinlikle adaletten ayrılınmaması ve hiç kimseye zulmedilmemesi özenle vurgulanmaktadır.”⁸⁵

İşte bu anlamda sancak beyleri, ehil olmayan görevliler yüzünden yönetimdeki aksaklıklarla ilgili olarak, kendilerine yönetim merkezinden gelen emir ve buyruldukların hükmünü icra etmekle yükümlüydüler. Mesela; belgelerimiz arasında, Kastamonu Sancak Beyi’ne gönderilen bir ferman sureti bu konuda güzel bir örnek teşkil etmekte ve Sofya’dan gönderilen bir belgeyle: “Kastamonu merkez Akçataş Köyü’ndeki 5.000 akçelik tımar ve bu tımarın sahibi Mehmet Avusturya Seferi’nden kaçtığı ve tımarının da boş kaldığı belirtildikten sonra, onun yerine orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı özellikleri belirtilen Abdülkadir adlı bir başkasının verilmesi için, Mehmet’in durumu mensup olduğu alayın beyinden araştırılarak, Abdülkadir’in sefere katılmak ve iyi hizmetlerde bulunmak şartıyla mezkur tımarın tasarrufuna sahip olabileceği, o sırada gerçekleştirilen Engürüs (Macar) Seferi’nin seraskerine gereği ile amel etmesi talimatı verilmektedir. İşte bu hususu içeren bir emir sureti yine sicil kayıtlarımız arasında mevcuttur.”⁸⁶

Şehir yönetimi yönünden beylerbeyi, dîvânın en önemli özelliği olan adaletin istenme makamıdır. Her türlü haksızlığa uğrayan kişi, doğrudan beylerbeyine baş vurarak hakkının teslimi için arz ettiği meselenin araştırılmasını, suçluların da cezalandırılmasını isteyebilirdi. Böyle durumlarda Beylerbeyi kendisine sunulan meselenin önemine göre, ya şikayetçinin bağlı bulunduğu sancak beyinden ve kadısından bir mektupla kovuşturmasını istemekte, ya da emrindekilerden birini mübâşir olarak görevlendirip, kadı marifeti ile meselenin sonuçlandırılmasını temin etmekte idi. H.1099/M.1688 zi’l-kadesinde, suçsuz yere azlinden şikayetçi olan Kastamonu Abdülbâkî Efendi Sıbyan Mektebi Hocası Ali adına, naibü’ş-şer’ Ahmed tarafından Davud Paşa’ya yazılan bir arıza sonrası, hakkını bir buyrulduyla bu şekilde geri almıştı.⁸⁷

⁸⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri. (fotokopi No 2)

⁸⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri. (fotokopi No 3)

⁸⁷ Kastamonu Sicil Defterinde kayıtlı berat sureti şu cümleleri ihtiva etmektedir: “kıdvetü’n-nüvvâb ve’l-müşerriîn Kastamonu kazasında bi’l-fiil nâibü’ş-şer’ olan Mevlânâ Ahmed zîde ilmehû ordûy-u humâyûnuma mektub gönderüb Medîne-i Kastamonu’da vâki’ müteveffâ Abdülbâkî binâ ve vakf eylediği mektebde yevmî bir akçe vazîfe ile muallim-i sıbyân olan râfi-u tevkî-u refîu’ş-şân-ı hâkânî Hâfız Ali hizmet idüb azl icâb ider hâli yoğiken âhirden Mehmed Halîfe bir tarikla alub berât itdürüb gadr itmeğle ibkâ ve mukarrer kılınub müceddiden berât-ı şerîfim virilmek bâbında inâyet ricâsın arz itmeğin muccebince tevcih idüb bu berât-ı seâdet-i âyât ve behcet-i gââyâtı virdüm ve

Şehirlerde en yüksek mülkî âmir sancak beylerinin iki aslî görevi vardı: Birincisi; kapı halkı ve emrindeki sipahi askeri ile birlikte, daima yönetim merkezinin emirlerine hazır bir askerdir. Çağrıldığı anda sefere katılmak ve muharebelerde hazır bulunmak zorundadır. Bu onun birinci aslî görevi olan **askerî görevidir**. İkincisi ise; reâyânın güvenliğini ve düzenini sağlamak ki bu da onun **idârî görevidir**. Zaten bizi de ilgilendiren onun bu görevi içerisinde yer alan “şehrin düzeni, adâletin sağlanması, şer’ ve örfe aykırı durumları önlemek” diye özetleyebileceğimiz görevleridir ki, bunları kadı ile müştereken yerine getirmek durumundadır.

XVI. yüzyılda ulaşılan yüksek seviyenin bazı problemleri beraberinde getirdiği ve yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı Devleti’nin merkeziyetçi idaresini sarsan gelişmelerin yoğun bir şekilde yayıldığı bilinmektedir.⁸⁸

XVII. yüzyıl süresince yaşanan Celâlî İsyanları da, Osmanlı Taşrasındaki dengeyi bozan en önemli hareketlerin başında yer almıştır. Bu asrın sonunda Anadolu’ da, etrafına bir hayli levent ve sekban toplayan âsî Karayazıcı Abdülhalim büyük huzursuzluğa sebep olmuştu.⁸⁹ Devlet bu asırdan itibaren çeşitli mîrî gelirlerini, bu arada boşalan tımarları sipahilere dağıtmak yerine, iltizama vermeye başlamıştır. Bu durum sipahiler arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Bir süreden beri taşra da aslı görevi olan askerliği bırakarak iktisâdî-ticârî faaliyetlerde bulunan kapıkulları yani yeniçeri ve sipahiler, nüfuzlarını kullanarak bu nevi iltizamları elde etmeye başladılar. Bu durum, aynı gelir kaynaklarına sahip olmak isteyen şehrin ileri gelen eşraf ve âyânı ile, kapıkulular arasında bir menfaat mücadelesinin başlamasına sebep oldu. Böylece çok değişik olayların ve gelişmelerin sonunda merkez taşra dengesi bozulmuş ve eyalet idaresi bir daha eski kıvamına getirilememiştir.⁹⁰

XVIII. yüzyılda Beylerbeyi ve sancak beyleri görev yerlerine gitmeyip, bir vekil tayin ederek onun aracılığıyla hüküm sürmeye ve böylece bu dönemden önce çok az görülen mütesellimlik görevi, XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş ortaya

buyurdum ki ba’de’l-yevm mezkur Hâfız Ali varub mekteb-i mezbûre muallim-i sıbyan olub...”
Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi no 4.)

⁸⁸ Ekmeleddin İHSANOĞLU, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, c.1, s.222 İstanbul 1999

⁸⁹ Metin İLGÜREL, *Anadolu İsyanları*, DİA 3, s. 118-119

⁹⁰ İLGÜREL, Age s. 124

çıkmaya başlamış, XVIII. yüzyılda iyice yaygınlaşmış olup, muhassıllık ve voyvodalıkla yönetilen sancakların dışında çoğu sancaklar, mütesellimlerce yönetilmeye başlanmıştır. İncelediğimiz Kastamonu şer'iyye sicil defterlerinde kayıtlı 12 şevval 1100 tarihli bir mütesellimlik emrinde, 10 ramazan 1100 târihinden itibaren Kastamonu Sancağının (Amcazâde) Hüseyin Paşa ya 14 kese akçe=17000 kuruş mukâbilinde arpalık olarak verildiği ve bu Vezir Hüseyin Paşa tarafından da Mehmed isimli birinin Kastamonu Sancağına mütesellim tayin edildiği⁹¹ halde, mahsûlün tahsili konusunda bir başkasının ortaya çıkarak, elinde mevcut hüccet ile Mehmed'e müdâhale ettiğini görüyoruz. Belgelerimiz arasındaki emir sûreti bu anlaşmazlığı ve konunun nasıl hallolunduğunu gösteren güzel bir örnektir;⁹² Mütesellim Mehmed tarafından gönderilen bir diğer mektupta da, kendisi varana kadar yerine vekalet için Kethüda Ali Ağayı görevlendirdiği bir belgede ifade ediliyor.⁹³

Bunun, Kastamonu şer'iyye sicil kayıtlarımızın dönemle ilgili sıkça rastlanılan bir durum olduğunu, sicil kayıtlarımızdaki H. 10 Muharrem 1100/M.1689 tarihli bir belgedeki “ kıldvetü'l-kuzât ve'l-hukkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm Kastamonu ve ...kadıları zîde fazlahumâ ve kıldvetü'l-emâsil ve'l akrân Kastamonu sancağı mütesellimi ...” ifadesi ve yine H. Ramazan 1132/M.1716 tarihli bir diğer belgedeki “husûs-u âti'l-beyânın mahallinde keşf ve tahrîri iltimâs olunmağın sûb-ı şer-i enverden Mevlânâ kâtib Mehmed Efendi irsâl olunub ol-dahî bi'l-fiil livâ-i Kastamonu **mütesellimi** umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim es-seyyid Mustafa ağa tarafından ta'yîn olunan...” cümlelerinden yola çıkarak, hem XVII. Asır sonları ve hem de XVIII. Asrın başları için rahatlıkla söyleyebiliriz.⁹⁴

⁹¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 5).”...kıldvetü'l-kuzât ve'l-hukkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keîâm mevlânâ Kastamonu kadısı zîde fadlahu tevkîu refîu hümâyûn vâsıl olıcak ma'lum olaki Kastamonu sancağı mâh-ı ramazânın onuncu gününden üslûb-u sâbık üzre taraf-ı mîrîden zabt olunmak şartıyla bakkâlî mütesellim olan kıldvetü'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed zîde kudrehû mütesellim nasb vü ta'yîn olunmağla zabt-ı mutasarrıf eyleyüb ve mukaddemen der-uhde eylediği üzre on dört kise akçe ki on yedi bin kuruş olur meblağ-ı mezbûr on yedi bin kuruş taraf-ı mîrîden mûmâ-ileyh zîde kudrehu der-uhde itmekle olageldüğü üzre zabt vü tasarruf itdürilmek bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur buyurdumki hüküm-ü şerîfime vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzre amel idüb dahî Kastamonu sancağı târih-i mezbûrde üslûb-ı sâbık üzre ...” Amcazâde Hüseyin Paşa için ise Bkz. Uzunçarşılı, Age., c.4, s.445

⁹² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 6)

⁹³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 7)

⁹⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 8 a, b)

Zaman zaman sancaklardaki tahsîlatla görevli yetkililer halktan topladıkları paralarla ortadan kayboluyor ve hem devleti, hem de halkı zor durumda bırakabiliyorlardı. Konuyla ilgili şu belge çarpıcı bir örnektir: "...mefâhiru'l-kuzât ve'l-hukkâm meâdenü'l-fezâyil ve'l-keîâm Kastamonu kadısı vezîr paşa tarafından Kastamonu mütesellimi olan Mehmed bulunduğu yerlerin kadıları zîde fadlahum tevkiu refiu humâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki Kastamonu sancağında mutasarrıf olan Rüstem paşa dâme ikbâlehu dîvân-ı hümâyûnuma âdem vü arz-ı hâl gönderüb bundan akdem müteveffâ emîr paşa tarafından livâ-i mezbûre mütesellim olan Mehmed nâm kimesne mûmâ-ileyh fevt oldukda livâ-i mezbûr tevcîh olunca mezbûr Mehmed dört ay mîrî için ve bir ay tahvîlinde düşen mahsûlatı dahî zabt idüb muhâsebesin görmek için mezbûr Mehmedî kethüdâyeri nâsb eylemiş iken mezbûr firâr idüb hâlen zimmetinde olmağla ve livâ-i mezbûrun on iki kazâsı perâkende ve perîşân olub bir akçe tahsîl olmadığında mukâbelesinde mezbûr Mehmedin mîrîçün zabt eyledüğü üzre dört ay kendisüne in'âm olunmak bâbında inâyet ricâ etmegin imdi mütesellim-i merkûm Mehmed bulunduğu yerlerde ahz olunub sancağ-ı mezbûrden dört ayda ahz vü kabz itdüğü her ne ise mîr-livâ olan Rüstem Paşa için tahsîl oluna deyub fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur buyûrdumki..."⁹⁵

Mütesellim tayini vali buyruldu ile kadılara, kethüdayer'lerine, yeniçeri serdarlarına, âyân-ı vilâyete ve iş erlerine duyurulurdu. İncelediğimiz sicil belgelerimizde geçen "...şerâyi' şîâr hâlen Kastamonu kadısı efendi zîde fadlahu sancağ-ı mezbûrede vâkı' sâir kuzât efendiler zîde fadlahum ve mefâhiru'l-emâsil ve'l-akrân ümenâ ve kethüdâyerleri ve kurâ zâbitleri ve evkâf mütevellileri ve vilâyet-i mezbûre ihtiyârları ve iş erleri zîde kudrehüm inhâ vü i'lâm olunan budurki avâtıf-ı âliyye-i şehriyârîden ber-vech-i arpalık tarafımıza hâs ta'yîn ve ihsân buyurulan Kastamonu sancağını cemî' tevâbi' ve levâhıkıyla işbu binyüzotuzüç senesinde vâkı' şehr-i rebîu'-âhîrin gûrresinden bir sene tamâmına degin zabt vü rabt itmek üzre işbu dârende-i buyruldu kıdvetü'l-amâsil ve'l-akrân es-seyyid Mustafa Ağa zîde kudrehu tefvîz ve tarafımızdan mütesellim nasb vü ta'yîn ve ol-vazîfe irsâl olunmağla..."⁹⁶ ifâdelerinden, mütesellimlerin bir vilayetteki devlet erkanından

⁹⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 9)

⁹⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 5)

herbiriyle nünasebet halinde olması yüzünden, bu erkânın teker teker görevleri zikredilerek vekalet edecek olan mütesellimlerin bir yıllığına görevlendirildiklerini anlıyoruz.

Mütesellimlik görevini elde edenlerin bu görevleri sırasında büyük sayıda servet ve kuvvet edindiklerini ve hele XVIII. yüzyılda iyice yerleşen bozuk düzen nedeniyle yolsuzluklara başvuran mütesellimlerin bu konuda çok ileri gittiklerini⁹⁷ görüyoruz.

Sicil kayıtlarımızdaki bazı belgelerde geçen ifadelerden, mütesellimlerin vekalet görevlerini icra sırasında, asiller gibi rahat hareket edemediklerini ve zaman zaman vilayetlerdeki bazı mütekallibe yada vurdu-kırdı grubunun baskı ve tehditi altında bulundukları gibi istenmeyen olaylara da rastlandığını görüyoruz.⁹⁸ İşte bu anlamda, Kastamonu kadı nâibinde bazı zâlim ve bozguncuların baskısı altında olması yüzünden hizmetini icrada zorlandığını anlıyoruz.

Tabii ki bütün bu olumsuzluklarla mücadele yanında, birde Edirne vak'asında olduğu gibi devlete başkaldırmaktan çekinmeyen askerî zümreye karşı müdâhalelere de rastlıyoruz. Mesela; bunlardan birinde savaştan firar ettikleri gerekçesiyle, **süvâriy-i sekbân** sınıfı kaldırılmıştır.⁹⁹

Konuyla ilgili dönemin şer'iyye sicil kayıtlarından, Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilâyetlerindeki bunalımların vehâmet boyutlarında olduğunu da anlıyoruz. İşte bunlardan birine göre, Diyarbakır Eyâleti mutasarrıfına gönderilen bir ferman sûretinde, Avusturya seferine gitmeyip fazla ücret bahanesiyle eşkıyalık yapan ve kan döken grupların, bu yörede çoğaldığı anlaşıyor¹⁰⁰. Padişah tarafından bu

⁹⁷ Yücel ÖZKAYA, XVIII.yüzyılda' da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, s.196-197 Ankara 1990

⁹⁸ "Kıdvetü'l-kuzzât ve'l-hukkâm ma'dentü'l-fazl ve'l-keâm Kastamonu Kadısı zîde fazlahu tevkî-u refî-u humâyûn vâsıl olıcak ma'lum olaki ulemâdan dârende-i fermân vâcibü'l-iz'ân Mustafa zîde ilmehü südde-i seâdetime arz-ı hâl idüb bu kazâ-i mezbûrede nâib olub hilâf-ı şer'i şerîf kimseye zulm vü teaddisi olmayub kazâ-i mezbûrun ahâlîsi ef'âl vü akvâlinde rızâ vü şükrân üzreler iken ashâb-ı a'râzdan Hacı Veli Oğlu Ahmed ve hevâsına tâbi' kimesnelerin hevâlarına tâbi' olmayub zulumlarine ruhsat virmediğiçün seni niyâbet hizmetinde istihdâm itdirmezüz elimizde emrimiz vardır deyu hilâf-ı şer'i şerîf rencide ve remide etmekden hâli olmadıkların bildirüb men' vü def' olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledüğü ecilden..."Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 10)

⁹⁹ Konuyla ilgili belgede geçen ifadelerde, "...Bilâd ve ikâ-ı fesâd ve sefere gelenleri nefy asker-i islâm beyninde inkıyâz-ı fitne ve bais-i ihtilâl ve aldıkları ulufe ve bahşîşin müddeti tamâm olmadan sancâğ-ı şerîfi birağub giru firâr iden süvari-yi sekbân tâifesinin şer ve mazarratlarından bilâd ve ibâdî te'min ve tahlis için vezir-i a'zam kapısında selâtin i'tibarı ve umumen memâlik-i mahrusemde süvari-yi sekbân nâmı def'..." denilmesinden bunu anlıyoruz. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 11 a, b)

¹⁰⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 12)

eşkıyanın cezalandırılması için emir çıkartılmak bir yana, Vezir Kemankeş Paşa görevlendirerek konunun halli cihetine gidilmiştir. Sonuçta, bir başka belge ile, yine Diyarbakır eyâlet mutasarrıfı Vezir Ahmet Paşa' ya aynı konuda vâki olan mükerrer tembihlere rağmen, Diyarbakır ekrağ ve türkmen süvâriilerinin sefere çıkartılışları sonrası, yolda geri dönüp sessizce evlerine sıvıştıkları, diğér askerler Edirne' de toplandıkları halde Diyarbakır askerlerinin bir türlü Edirne sahrasına ulaştırılamadığı beyanından sonra, bir an evvel bunlarında toplanarak Edirne' ye gönderilmeleri istenmektedir.¹⁰¹

Gelişen olaylardaki olumsuzluğın bu boyutlara ulaşması yanında, aynı devrede Kastamonu Serdarı olan Hüseyin Çavuş, Osmanlı padişahı II. Süleyman'ın Avusturya Seferi sırasında Kastamonu askeriyle beraber gösterdiği üstün başarıdan dolayı, Sultan tarafından bir takdir ve teşekkürnâme ile ödüllendirilmiştir.¹⁰²

Devlet içindeki gelişmelere paralel olarak askerlikten çıkartılıp, yönetim merkezinin kendi yakasını kurtarmaya çalıştđı çoğú bozguncular Anadolu'ya yayılarak, sancaklardaki sosyal hayatın dayanılmaz bir bunalımın içine sürüklenmesini hızlandırıyorlardı. Mesela; Kastamonu Alaybeyisi İbrahim 42.021 akçelik Taşköprü Akseki zeametine mutasarrıf olan zaim karşı, zalim ve mütekallibeden oluşan reziller cemaatini etrafında toplayıp, ahalinin yiyecek ve içecekleriyle 10'a, 15 kuruşlarını alıp zulmediyor; Kastamonu Valisi'nin bu konudaki davetine bile icabet etmiyordu.¹⁰³

Kanun mucibince kazaların inzibatı tımarlı sipahi subaşlarıyla, tımarlı sipahiye bırakılmış olup, bunların ihmal edilmeleri vali ve sancak beyleri maiyetlerindeki sekban ve levendlerin halkı ezmelerine ve soymalarına sebep olmuştur. Osmanlı tarihinin bu devresinde büyük bunalımlara vesile olan bu hal Köprülü'nün sadareti zamanına kadar devam etmiştir.

H.1094/M.1683'de başlayarak 16 sene süren muharebede vilayetlere bakılamadığından dolayı, bilhassa köylü sınıfı eşkıya elinde kalmış ve bu yüzden

¹⁰¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 13)

¹⁰² Bu konudaki belgede, "...Şeriat-şîâr Kastamonu Kadısı Efendi zîde fazlahu tahiyyât-ı sâfiyyât ithâfından sonra inhâ olunan oldurki taht-ı kazânızda hâlen yeniçeri serdârı olan otuzbir bölüğün mütekâid Hüseyin nâm yoldaşı işbu sene-i mübâreke sefer-i humâyunda olan ğazevâtı mevcûd ve hizmeti sebkât itmekle serdârlığı kendüye ibkâ ve mukarrer..." denilmektedir. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 14)

¹⁰³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 15)

levend, sekban ve sarıca gibi silahlı kuvvetler Anadolu'da serbest gezerek istedikleri gibi şakâvet yapar olmuşlardı.¹⁰⁴

Yeniçeri ocağının iyice çığırından çıktığına ve düzeninin tamamen bozulduğuna işaret eden ifadelerle dolu olan belgelerden ocağın düzene konulmasının bir zaruret halini aldığı açıkça belirtilen birkaç cümleyi burada aktarırsak, konunun vehâmet boyutları daha iyi anlaşılacaktır. “.....ocağın tashîhi husûsunda sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-mukirrûnum mûcebince ol-makûlelere sâhib çıkmayub reâyâ defterine kayd eyleyesin bundan sonra dirlik iddiâsında olurlar ise meâtib u meâkıb olurlar ve ol-makûlelere sâhib çıkıldığı istimâ’ olunur ise bi-lâ emân katl olunursun imdi cümleliz habîr u âgâh olub fermân-ı hümâyûnuma muğâyir vaz’ u hareketden beğayet ihtirâz eyleyesiz...”¹⁰⁵ Bu gelişmelere sebep olan olaylar ise, bir başka belgedeki yetkililerin makam ve görev liyakatine sahip olmayan yabancılar arasından seçilmeye başlandığı, yıllar süren hizmetleriyle yükselerek bu makama ulaşmayı hakedemeyen kişilerin göreve getirilişi gibi ihmal ve müsamahalara yol açıldığı, bu kişilerin hırs ve garaz sahibi olmaları yüzünden de pek çok sıkıntılara vesile olduklarını vurgulayan şu ifadeler durumu daha iyi anlatacaktır. “...imdi aralarına merâsim-i edây-ı hidmet ve levâzim-i ârây-ı Şükr-ü ni’metden bî-haber ecnebileri karışub çorbacılıklar ve çavuşluklar ve serdârlıklar ocak yoluyla gelüb medâric-i hidmetde terakkî iderek tahsîl-i istihkâk u istibhâl idüb emekdâr olanlara virilmeyüb ve ba’zı zâbıtların ihmâl u tesâmuh ve itmâ’ u iğrâzları sebebiyle nâ-müstehaklara virilüb ve mûcib-i azl olur halleri yoğiken zamân-ı yesîrde azl olunmağla hilâf-ı kânûn dirliğe isti’dâd olmayan ecnebîler çerâğ nâmıyla yeniçeri zümresine ilhâk itdiklerinden ğayri...”¹⁰⁶ ve benzeri cümlelerde görüldüğü gibi, yeniçeri ocağındaki bu bozgunla ilgili ifadelere pek çok ferman içeriğinde rastlıyoruz.

Bu belgelerden birindeki kayıtlara göre, altı bölük sipahi ocağının 33. ortasından başlevendâne (kabadayı) tayfasının isyan görüntüsü ile subaylara karşı

¹⁰⁴ UZUNÇARŞILI, Age, c.III, s.292

¹⁰⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 16)

¹⁰⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 17)

ayaklanıp, halka baskı kurduğunu ifade eden bir mektup sureti yukarıdaki iddialarımızı doğrular mahiyettedir.¹⁰⁷

Bu isyankarlardan bazılarıyla devlet bir türlü baş edememiş, neticede bu eşkıya yönetim merkezi tarafından, kendilerinin bile şaşıracakları yüksek görevlere atanma fırsatını da yakalayabilmişlerdir.¹⁰⁸

Bizim inceleme konumuz Kastamonu Şehri olması açısından, yukarıdaki genel bilgileri verdikten sonra durumun özele yansımaları da bu açıdan ele alınmalıdır. Ayrıca aşağıda temas edeceğimiz ekonomik alandaki sarsılmalarla iyice bunalan sosyal yapıda vücuda gelecek asayişsizliklerin, genel sıkıntıların özel hayata olumsuz yansımaları olarak görülmesi gerekmektedir.

Artık bu devre padişah fermanlarını bile önemsemeyen sancaklarda, ortalığı kasıp kavuran ve bir türlü önü alınamadığı için Anadolu’da gittikçe yayılma istîdâdı gösteren şekâvet olaylarının iyice çılgırından çıktığı bir dönemdir. Öyle bir devreki, devlet tarafından ihya edilen bazı tımarların mutasarrıfları harpten kaçmakta¹⁰⁹, yetki sahibi olmayanlar halktan zorla vergi toplamakta¹¹⁰, vilayet kadı ve ayanları, sefere gidermiş gibi yapıp harpten kaçanlara göz yummakta¹¹¹, hattâ imamlar kadılara rüşvet dahi vermektedir¹¹².

Sancak beylerinin esas gelirleri kendilerine tahsis edilen haslardan sağlanmaktaydı. XVIII. yüzyıl başlarında her bir sancak beyinin has gelirleri Ayn-ı Ali risâlesinde listeler halinde verilmiştir. Sancak beylerinin gelirleriyle yetinmeyip reayaya gayrı meşru salgınlar salması, bid’at taleplerde bulunması adaletnamelerde şiddetle reddedilmiştir.¹¹³

¹⁰⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 18)

¹⁰⁸ UZUNÇARŞILI, Age., c.III, s. 483.

¹⁰⁹ Kastamonu sancağında ve nahiyesinde Akçataş nâm karye ve gayriden beşbin akçe tımara mutasarrıf olan Mehmed me’mûr olduğu seferden firâr idüb tımarı mahlûl olmağla bundan akdem yararlığı arz olundukda mürtebedâdan beşbin akçe tımara.. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 3)

¹¹⁰ “...Neferâtından olub kullâ-ı mezbur mustahfazânı neferâtına mahsus gedik tımarlara anlar ile müşterekiz deyu iddia ve hevalarına tâbi kimesneler ile yekdil ve birden karyelerine gelüb bilâ-berât bunlardan hukuk ve rûsum iddia ve zulm-ü teaddi üzre olmalarıyla bunlar dahi bundan akdem kullâ-ı mezburdan...” Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 19)

¹¹¹ “...Ve ketb eylemeyüb uğradığın mahallerde ihrâc eylediğin asker dahî sen âhir tarafa teveccüh eyledikde kadılar ve a’yân-ı vilâyetin mûsâmahalarından nâşi yine evlerine avdet eylemeleriyle gazve-i hümâyûnumun bu vecihle...” Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 20)

¹¹² “...Hidâyetüllah nâm kimesne hevâsına tâbi kadiya seksen kuruş rüşvet virmekle..” (fotokopi No 21)

¹¹³ Halil İNALCIK, Adaletnameler, s. 69-72 Ankara 1983

Sancak beylerinin büyük yekûn tutan gelirlerine mukabil, giderleri ve harcamaları da yüksek idi. Bunlar; kendi ve ailesine ait giderler, kapı halkı giderleri, takdim ettiği hediyeler, caizeler ve pişkeşler şeklinde başlıca üç kalemde toplanmaktaydı.

XVII. yüzyıldan itibaren sancak beyliğine liyâkat göstererek, vâli olmak gibi bir teşkilât bozularak vilâyetler, hiçbir liyâkat ve ehliyet gözetilmeden saray mensuplarının tesiriyle rüşvet ve himaye ile ve aynı zamanda vezir rütbesiyle tevcih edildiğinden, bunun az zamanda fena tesirleri görülüp memlekette tedricî sûrette âsâyîşsizlik artmış ve tabii olarak halk bu halden çok müteessir olmuştur. İşte bu konuda, sicil belgelerimizde kayıtlı; "...dergâh-ı Âli yeniçerileri kulları dîn-i devlet-i âliyyenin güzîde mu'teber askeri olup kadîmden serdâr nasb olunagelen yerlere ocaktan isimleri ve ahvâlleri ma'lûm emekdârlar zâbit ve serdâr nasb olunmak kânûn olmağla lâkin ricâl-i devlet-i âliyyeden ve ğayrîden ba'zı kimesneler şefâatleriyle isim ve yerleri açık mektûbla ocağın kâide-i hasenesinden bî-haber ve nâmları meçhûl ecnebîlere serdârlık virilüb..."¹¹⁴ ifadelerinden yola çıkarak, bütün bu sıkıntılara serdar atamalarındaki usulsüzlüklerin de sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Kânun mûcibince kazaların inzibatı tımarlı sipahi subaşlarıyla, tımarlı sipahiye bırakılmış olup bunların ihmal edilmeleri, vali ve sancak beylerinin maiyetindeki sekban ve levendlerin halkı ezmelerine ve soymalarına sebep olmuştur.¹¹⁵ Bu konuyla ilgili olarak belgelerimiz arasında bazı mütesellimlerin bilerek yanlarında sabıkalı kişileri barındırdıkları ve bunları koruyup kolladıkları da anlaşılıyor. Zira bir belgemize göre; Cebraîl Mescidi imam ve mütevellisi olan bir kişi, şekâvetle meşgûl ve içki mübtelâsı¹¹⁶ olduğundan dolayı hapse mahkum edilmiş bir başka adamın, Kastamonu mütesellimi yanında katib iken, yine aynı belgeye göre hevâsına tabi olduğu vurgulanan kadıya 80 kuruş rüşvet vererek, hile ve kötülükle Kastamonu Cebraîl Mescidi'nin imamet ve tevliyetini kendi üzerine berat ettirdiği, mahallelinin de bu durumdan aşırı derecede rahatsız olduğu ifade ediliyor. Bu vahim durum Hükümet Merkezi'ne iletilince, sultanın Anadolu Kazaskeri vasıtasıyla olayın

¹¹⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 22)

¹¹⁵ UZUNÇARŞILI, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.IV, s.292.

¹¹⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 12)

düzeltilmesi için emir verdiği bir başka belgeden anlaşıyor.¹¹⁷ Neticede türlü desiselerle mescid imamlığını eline geçiren bu şahıs, mahallelinin arzusuyla görevden alınıp, yerine ehil olduğu belirtilen bir başka gencin imam olarak atanmasına rağmen, aradan henüz iki ay geçtikten sonra, yeni atanan imam hakkında mahallelinin, “şâbb-ı emred” (tüysüz genç) olması gerekçesiyle ardında namaz kılamayacaklarını beyanlarını üzerine, gencin tevliyet ve imamet beratı iptal edilecek ve daha önce şaki, serhoş, rüşvetçi ve hevâsına düşkünlüğü şahitlerle sübûta eren Hidâyetullah, yeniden imamlığa getirilecektir.¹¹⁸

Böylece Anadolu’da önü alınamayan bir celâlî şekâveti, haklı haksız vali isyanları, yer yer türeyen paşa, bey, sipahi v.s zorbaların eşkıyalıkları yayılarak ahaliyi perişan etmiş ve devleti de büyük sıkıntılara sevk etmiştir. İşte bu dönemde Anadolu’da serbest gezerek halkın can, mal ve ırzına musallat olan ve vilâyet sâkinlerini baskınlarıyla rahatsız eden levend, sekban ve sarucaların şekâvetleriyle dolu şer’iyye sicil belgelerimizden, bu eşkıyanın yakalanması için çıkartılan bir buyruldu örneğine, yine sicil belgelerimiz arasında rastlamaktayız.¹¹⁹

Bu konudaki belgelerimiz arasında Taraklıborlu (Safranbolu)da yakalanan bir eşkıyanın Kastamonu Kalesinde hapsi için tanzim olunan bir emir¹²⁰ yanında, yine Boyabat ve çevresinde türeyen eşkıyanın da yakalanarak, Kastamonu Kalesine hapsedilmeleri konusundaki bir başka emri görüyoruz.¹²¹ Ayrıca bir diğer belgeden de halk arasındaki bazı mütekallibenin, bu eşkıyalarla sık sık işbirliği içinde bulundukları (mesela; Usturacı-zade adlı bir eşkıya ile beraber) ve halka zulmettikleri de anlaşılmaktadır.¹²²

¹¹⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 23)

¹¹⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 24)

¹¹⁹ “...şerâyi’şîâr Kastamonu Sancağında vâkı’ olan kuzât efendiler zîde fadlahum ve mefâhiru’l-emâsil ve’l-akrân livâ-i mezbûr mütesellimi ve kethudâyerleri ve yeniçeri serdârları ve a’yân-ı vilâyetin iş-erleri zîde kudrehum inhâ olunurki anadolu yakasında kat’ı tarîk ve sefk-i demâ ve nehb-i ğâret-i emvâl ile sükkân-ı vilâyet ve ebnâ-i sebîle îsâl-i mazarrat ve sâiyyûn bi’l-fesâd olan eşkiyâ’nın bi-avnihi teâlâ kal’a vü kam’a ve istisâlleri ile bilâd vü ibâdın te’mîn vü tatmîni lâzime-i dîn vü devlet-i âliyye ve mühimme-i saltanat-ı seniyye olmağla eyâlet-i Anadoluda vâkı’ elviyeler kazâlarında cümlelerin re’y-i ittifâkı ve sa’y-i ihtimâmı ile hıfz vü harâset-i bilâd emn-i tarîk ve seyyâret-i ebnâ-i sebîl vü ibâdullah içün her cânibe bâsiret üzre küşdâr olunub el-me’kûl-i sâiyyûn bi’l-fesâd olanların bi-fadlillâhi teâlâ ahz vü ele getirülüb şer’an müstehak olundukları cezâları tertîb olunmak.....” Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 25)

¹²⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 26)

¹²¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 27)

¹²² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 28)

Şehir yönetiminde subaşı, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi yönetim bölgesinde güvenliği sağlamakla görevlendirdiği kimsedir. Bu nedenle şehir yönetiminde özel bir yeri vardır. Subaşı atamalarıyla ilgili bir belge, şer’iyye sicil kayıtlarımız arasında mevcuttur. Atama emrindeki ifadeler şöyledir: “vech-i tarîr-i hurûf budurki; Kastamonu sancağında Ayandon nâhiyesinde berât-ı âlîşân ile mutasarrıf olduğum zeametim karyelerinden Başakpınar ve Depecik ve Kızıkelb nâm-ı diğer Ulanışlar ve tevâbii karyelerinin binyüzotuzüç senesi martı ibtidâsından bir sene tamamına değin tarafımıza râci’ ve âid olan a’şâr-ı şer’iyye ve rûsûm-ı örfiyye ve cürüm-ü cinâyet ve bâd-ı hevâ ve yâve kul ve câriye müjdegânesi vesâyir tapûy-ı zemîn her ne âid ise işbu sâhibü’t-temessük kıdvetü’l-emâsil ve’l-akran Ahmed ağa zîde kudreye sekizyüz kuruşa der-uhde ve iltizâm etmekle mûmâ-ileyh dahî iltizâmı kabûl idüb işbu temessük tahrîr olunub tarafımızdan zabt idüb zeametimiz karyesi reâyâları mûmâ-ileyhi üzerlerine subaşı bilüb subaşılığa müteallık umûrda şer’ vü kânûn üzre olan sözünden taşra iş etmeyüb mürâcaatı eylediği hususlarında muâvenet eyleyeler. Binyüzotuzüç. Fî 13 evâsıt-ı şehri saferü’l-hayr”¹²³

Subaşı Osmanlı Devletinin ilk yıllarından XVI. yüzyılının ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden atanan, askerî-idârî görevler yüklenmiş, örf taifesinin önemli hizmetlilerinden biri iken; XVI. yüzyıl sonlarına doğru beylerbeyine ve sancakbeyine bağlı, onlar tarafından atanan bir hizmetli durumuna girmiştir.¹²⁴

Zâimü’l-vakt diye de adlandırılan Subaşının görevleri başlıca iki noktada toplanmaktadır;

1- Bâd-ı hevâ adı altında toplanan cürüm-ü cinâyet, niyâbet, resm-i arûsâne vergilerinin toplanması gibi mâli görevi,

2- Bu işe dayalı olarak kullandığı kolluk görevidir. Bu görev Subaşının İslâm dînindeki “emr-i bi’l-ma’rûf, nehy-i ani’l-münker” husûsu ile ilgilidir.

Bu ifadelerden sonra Subaşının esas görevlerini şöyle özetleyebiliriz:

a-Merkezin emirlerinin ve Kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak.

¹²³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 29)

¹²⁴ ERGENÇ, Age s.69

b-Suç işlenmesini önlemek. Halinden şüphelendiği kişileri kovuşturarak, durumları hakkında bilgi toplamak.

c-Suç işlendiğinde, suçlunun cezalandırılması açısından yakalanarak Kadı huzuruna çıkarıp mahkeme sonunda hükmün icra edilmesini sağlamak.

Bunlar dışında yaralama, öldürme, hırsızlık, zina, sarkıntılık, serhoşluk, oruç tutmama gibi suçları işleyenlerin yakalanması ve mahkemeye teslimi ile Kadı tarafından verilen hükmün uygulanması subaşının görevleri arasındadır.¹²⁵

Subaşının yanında yine Sancakbeyi tarafından atanan Asesler, geceleri çarşı ve pazarları bekleyen görevlilerdir. Bekçi ve koruculuk görevlerinin karşılığında, dükkan sahiplerinden belirli bir ücret alan ve yasakçı adı da verilen bu kişilerin şehrin nerelerinde ve hangi sayıda olacağı kanunlarla belirlenmişti.

Asesler genellikle şehirdeki dükkan sahiplerinin güvendikleri kişiler arasından, beylerbeyinin kadı huzurunda seçtiklerini deftere kaydettirmesi ile tayin edilmiş oluyorlardı.

Geceleri sabaha kadar kendi bölgelerinde dolaşıp, dükkanları beklemekte olan asesler, herhangi bir hırsızlık olayında suçluyu yakalamazlarsa, eşyaların tazmininden sorumlu idiler. Bu nedenle görevine bağlı olmak ve sıkı bir şekilde yapmak zorundaydılar.¹²⁶

XVI. yüzyılın sonlarındaki âsaiyşsizlik olaylarının iki yönlü olduğu ve yasakçılık görevinin bu nedenle ortaya çıktığı sanılmaktadır. Birinci yönü; bazı kimselerin kanunsuz hareketleri. İkincisi ise, bunları önlemek durumunda olan ehl-i örfün, kanun ve şeriata aykırı bir tutum içerisine girmesi, giderek “**Saplama Yeniçeri**” denen sahte kapıkulu askerlerinin bunlar içine karışmalarıdır.¹²⁷

Belgelerimiz arasında sıkça rastladığımız konulardan biride, şüphesiz dönemin olumsuzlukları paralelinde gelişen vergi tahsil problemleridir. İşte bu noktada, vergi mükellefiyetinden yakasını kurtarabilme hesabı peşinde olan bazı reâyânın, “...babam yeniçeri idi.” iddiasıyla ortaya çıkmalarıdır. Hatta bu düşünceden hareketle, “...biz yeniçeriyiz, vergi muâfiyeti üzreyiz...” diyenlerin, sonunda şekâvete

¹²⁵ Ömer TÜRKOĞLU, 11. Kastamonu Vilayeti Salnamesi 1879

¹²⁶ ERGENÇ, Age s.71

¹²⁷ ERGENÇ, Age s.74

de yöneldikleri ve devlet ricâlinden, bunlara sahip çıkan bazı yetkililerin de bulunduğu anlaşıyor.¹²⁸

Tabii ki, askeri sistemdeki bu aksaklıklar, bir kısmının yeniçerilikten çıkartılmalarına¹²⁹ sebep olunca, bazı haksızlıklar da zuhûr etmekteydi. İşte bu haksızlıklar konusunda, belgelerimiz arasında rastladığımız bir buyrulda, “devlete hizmeti sübûta erenlerin de çalık yazıldığı ve bu hataların bir an evvel düzeltilmesi istenmektedir.”¹³⁰

Şehirlerdeki zâbitlerden bir diğeri de kethudâyeridir. Bu görevli öncelikle **Altıbölük** denilen Kapıkulu Sipâhi bölüklerinin düzenini sağlamakla görevlidir. Bunun yanında reâyânın korunması, âsâyîşin sağlanması için Kadi’nın denetimi altında iş yapan bir örf mensubudur.¹³¹

Kethudâ ve yiğitbaşılar genel güvenliğin sağlanması, üretici ve tüketicilerin ilişkilerinin âdil ölçüler içinde sürüp gitmesinin temini gibi, şehrin tümüne ilişkin görevlerin yanında, örgüt içinde “terk-i edep edenleri tenbih ve te’dip etmek”, “hâmdest olanların haklarından gelmek”, hammadde temin ve dağıtımını adalet üzere yapmak, üretimde uygulanan kuralları belirlemek ve geçerli kılmak gibi görevleri de yerine getiriyorlardı.¹³² Kethudâ ve yiğitbaşının Kastamonu özelindeki icraatlarıyla ilgili örneklere ileride yeri gelince temas edilecektir.

Şehirlerde önemli bir yeri olan kalelerin teşkîlatında dizdar, Kethudâ ve kale erleri bulunmaktaydı. Dizdarlar, sancakbeyi ve kadiya karşı sorumlu olup şehrin güvenliğiyle de ilgilenen yöneticilerdi. Tımar sahibi olması dolayısıyla asker idiler. Seferlerde orduya katılma zorunlulukları vardı. Görev sırasındaki faaliyetlerinin şer’e uygun olması bakımından da kadiya karşı sorumluydular.¹³³ Kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanması doğrultusunda dizdarlara kale kethüdaları yardımcı idiler.

Kale erleri ise gece-gündüz kaleyi bekleyen kullardı. Topcu, cebeci ve tüfenk-mendoz diye çeşitli askeri sınıflara ayrılırlardı. Asıl görevleri olan kaleyi korumak yanında savaşa gitmekle de yükümlüydüler. Örneğin 3 haziran 1601 tarihi

¹²⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 30)

¹²⁹ Bkz. PAKALIN, Age, c.I, s. 323, “Çalık maddesi”

¹³⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 31)

¹³¹ ERGENÇ, Age s.76

¹³² ERGENÇ, Age s.74

¹³³ ERGENÇ, Age s.79

belgede, Avusturya savaşları dolayısıyla Ankara, Çankırı ve Kastamonu kalelerinin erlerinden beş neferden bir neferin sefere çağırıldığını görüyoruz.¹³⁴

İyilikleri emretmek ve kötülükten vazgeçirmek dolayısıyla kurulan ihtisab müessesesinin başında, muhtesib adı verilen görevliler bulunurdu. H.1101/M.1692 yılında tanzim olunan belgelerden birinde Kastamonu ve tevâbii ihtisâbının aylık 40 kuruşa, diğerinde ise aylık 50 kuruşa verildiğini görüyoruz. H.1133/M.1715 yılındaki bir başka buyruldu suretinde ise, aynı ihtisabın bir yıllığının 650 kuruşa iki kişiye verilmekle beraber, kış aylarındaki üç ayın kırkar kuruş olmak üzere, artan 500 kuruşun ise diğer dokuz ayda eşit taksitlerle tahsil edilmesinin istendiğine şahit olmaktayız.¹³⁵ Kaynaklarda, muhtesibin görevlerini yaparken izleyeceği metod ve başvuracağı çareler üzerinde durulmuştur. Onun mevkii ve taziri, işlenen fiile göre hafiften şiddetliye doğru şöyle bir sıra takip eder; bilmek, bildirmek, öğüt vermek, takdir etmek, el ile müdahale edip düzeltmek, sopa ile tehdit ve silah kullanmaktır (ki bu nâdiren başvurulmuş son çaredir) Osmanlı şehir merkezindeki günlük hayatın tanziminde, büyük ölçüde rol oynayan ve zaman zaman merkezî idâre ile teşrîk-i mesâide bulunan muhtesipler, bilhassa esnaf teşekküllerine karşı sahip oldukları geniş yetki ve selâhiyetler bakımından önemli bir mevkîe sahiplerdi.¹³⁶

Kentsel alanda mahalleler ve kırsal alanda da köyler, Osmanlı idâresinin klasik dönemden beri en alt birimleridir. Gerçekte köy ve mahalle statüsü bugünkü sisteme, büyük ölçüde tanzimattan önce geçmişti. Yönetim bakımından cemaat idaresinin çekirdeğini teşkil eden bu alt birimlerin, niçin daha mükemmel bir yapıya ve idârî muhtâriyete ulaşamadığı sorusu, Türkiye Tarihinde şehirler ve köylerin toplumsal ve ekonomik gelişmesi ile yakından ilgili temel bir sorundur.¹³⁷

Osmanlı şehirlerinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer tanımı ile, aynı mescit de ibâdet eden cemaatin, aileleri ile birlikte yerleştikleri şehir kesimidir. Mahallenin sosyal bir birim olarak

¹³⁴ ERGENÇ, Age s.80

¹³⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 32 a, b)

¹³⁶ Ziya KAZICI, *Osmanlı Şehir İdaresinde İhtisab Müessesesi*, s. 299

¹³⁷ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İctimai Tarihi*, s.217-218

taşıdığı önemden dolayı şehir, orta-doğu ve İslâm kültür çerçevesinin mahallelerden oluşan bir bileşimi biçiminde tanımlanır.¹³⁸

Mahalleler ile ilgili yönetmelik dînî bir temele dayanır: 1829'a kadar mahallenin en üst otoritesi câmi imamı olmuştur. İmam, padişah beratı ile tayin edilip, aynı zamanda mülkî ve beledî bir âmir olan Kadı' nın mahalle düzeyindeki temsilcilerindendi. Ancak incelediğimiz dönemle ilgili belgelerden anlaşıldığına göre, imâmet görevini yüklenenlerin de, zaman zaman devrin sosyal çarpıklıklarından nasiplerini aldığını görüyoruz. Meselâ; Topçuoğlu Mahallesi sakinleri, kendi mahallelerinin imamı Recep hakkında mahkemeye müracaatla, "imamın kapısına necâset bulaştı." İddialarının devamında, imamın kızının bir gençle gayrimeşrû ilişkide olduğunu ve bu gencin, kendi evine girip çıkışından mahalle imamının da haberdar olmasına rağmen, hiçbir müdahalede bulunmadığını, mahalle ileri gelenlerinin kendi aralarında konuyla ilgili bir uyarı içeren kağıdın imamın evinin kapısına yapıştırıldığı halde, yinede imam tarafından dikkate alınmadığı, bununlada kalmayıp imamın karısının da nâ-mahrem erkeklerle düşüp kalkmaya başladığı ve bu da yetmiyormuş gibi imamın da, kızıyla beraber olan genç oğlan ve başkalarıyla gayrimeşrû ilişki içinde bulunduğu" gibi ağır ithamları içeren şikayetlere de rastlıyoruz.¹³⁹ Bunun yanında, İsmail Bey Camii'nin imamlığına aynı anda talip olan ve her konuda eşit ve müstehak oldukları belirtilen iki kardeşten birinin, daha evvel küffâr eline esir düştüğü gerekçesiyle, camiin imamlığına tercih edildiğini görüyoruz.¹⁴⁰ Fakat bir önceki kayıтта, aynı adama cühelâdan olduğu gerekçesi ile bu imâmetin verilmeyip, diğer kardeşine verilışı de çok enteresan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rastladığımız bir başka belgede ise, Halîfe Mahallesi mescid imamını mütegalibeden aldığı destekle berat elde edip azlettirerek, yerine imam olan biri hakkında mahallelinin, "bu adamın beş vakit namazın çoğuna gelmediği" gerekçesiyle şikayetçi olarak, eski imamın yeniden görevlendirilmesini sağladığına şahit oluyoruz.¹⁴¹

¹³⁸ Özer ERGENÇ, *Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri, Türkiye'nin Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, Ankara 1980 s.105-107

¹³⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 33)

¹⁴⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 34)

¹⁴¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 23)

1827 yılında imamların, gelen gidenlerin mürûr tezkerelerini kontrolde ihmâl ve yolsuzlukları görülmüştü. Bu nedenle imamların bir takım olumsuzluklara müsâmaha edip, göz yummaması için mahalleye evvel ve sâni olmak üzere iki'de muhtar tayin edildi. Taşralarda muhtarlıklar teşkiline ise, daha sonraki bir tarihte başlanmıştır ve bu ilk muhtarlık teşkilatının, takvîm-i vekâyi' 1833 yılı 79 nolu nüshasındaki habere dayanılarak Kastamonu da kurulduğu söylenmektedir.¹⁴²

Osmanlı kanununa göre mahalle yerleşikleri birbirlerine müteselsilen kefilidir. Yani yapanı belirlenememiş bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır¹⁴³. Mahalleli birbirini yakından tanıdığı için herhangi bir olayda, bir kişinin durumu hakkında komşularının ve mahalle imamının tanıklığının büyük önemi vardır. Bu yüzden çoğu kez, mahkemede kanıtlar ve görgü tanıklarının sözleri değerlendirilirken, bir de sanığın mahallesinde nasıl tanındığı araştırılmaktadır. Kastamonu Şer'iyeye sicil kayıtları arasında 29 cemaziyelahir 1133 (30 Mart 1720) tarihli bir belgede, Kastamonu Kalesi muhafızının câriyesi, Atabey Gazi Mahallesindeki bir evin önünden geçerken, bu evin sahibinin kendini zorla evine alıp iki gece sonrası çevredeki bir başka eve bıraktığını iddia edince, sanığın durumunu araştıran mahkeme bilgisine başvurduğu çok sayıdaki kişinin bu adam hakkında "kötüdür. Ayyaş ve ahlâksızlığıyla şöhretlidir." demesine îtibar ediyor. Ve yine bir başka belgede, evlerinin samanlığında saklanan bir adamın, tecâvüz niyetiyle saldırısına uğrayan iki kadın tarafından mahkemeye şikayet edilişi üzerine, adamın durumunu araştıran yetkililer, çevre ahâlîden elde ettikleri bilgi neticesinde, saldırganın ahlâksız ve onun bunun ırzında gözü olan biri olduğuna, kadınınsa dürüstlüğüne şahâdet edenlerin ifâdeleri sonrası, kararını bu beyanlara göre veriyorlar.¹⁴⁴ şeklindeki ifadeler, bize bunu göstermektedir.

¹⁴² Bkz. İlber ORTAYLI, Tanzimattan Sonra Mahallî İdâreler, s. 98, Ankara 1974

¹⁴³ ERGENÇ, Age s.72-73

¹⁴⁴ ERGENÇ, Age s.74. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 35). "...ikrâr lâkin müddeiyye-i mezbûrenin ber-vech-i muharrer müddeâsı lede'l-ihbar yine karye sükkânından ve civâr karye ahâlîlerinden Recep Bin Mehmed ve Mustafa Bin Mehmed ve Hasan Bin Bayram ve Ali Bin Halil ve Mehmed Bin Mustafa ve sâirleri li-ecli'l-ihbâr meclis-i şer'a hâzırûn olub istihbâr olunduklarında fi'l-hakîka işbu müstahfiz mezbûr Hasan Beg kendi halinde olmayub nice ehl-i ırzın ehl vü iyâline fiil-i şenî' kasdıyla taarruz âdet-i müstemirresidir deyu herbiri sûî hâlini ba'de'l-ihbâr işbu mezbûr el-hac Şa'bân ve oğulları Hasan ve Hüseyin ve Mehmed ve dâmâd diger Hüseyin ve karındâsı oğlu Ali ve işbu müddeiyye-i mezbûr Fâtıma ve Sâlihâdan herbiri salâh-ı hâl ile ma'rûf ve iffet-i istikâmetle meşhûrlar olub her hallerine kefiliz ve tekeffül dahî ideriz deyu herbirinin hüsn-ü hallerini alâ tariku's-şahâde haber vermeleriyle..."

Bu konuda çok çarpıcı bir örnek olarak ele alabileceğimiz diğer bir belgede, Kastamonu Hamzağa Mahallesi'nden bir kadın, "gündüz vakti evime girip, bana tecavüze yeltendi" iddiasıyla, bir adamdan davacıdır. Mahkemenin şahitlerden elde ettiği ifadeler sonrası, mahalle ve çevreden görüşleri alınan kişiler, kadın tarafından suçlanan adamın, "her yönüyle kendi halinde biri" olduğunu; fakat davacı olan kadının, "nâ-mahremden sakınmayan, fuhuş suçuyla şöhretli, evine fahişe ve eşkıyalar getirip daima fisk ve fücûrla uğraşan, bâzı kadınları da yoldan çıkaran ve kötülüğü sanat edinmiş biri olduğunu beyan ediyorlar.

Mahalle ahâlîsinin kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve nâmus dışı davranışlarda bulunan kişileri, mahalleden çıkartma hakları vardır. Sicil kayıtlarımızda bu konunun örneklerine sıkça rastlamaktayız.¹⁴⁵

Özelliklerini açıklamaya çalıştığımız Osmanlı mahallesinde, üzerinde durulması gereken en dikkate değer kurumlardan biri "avârız akçası vakfı"dır. Bu kurum, aslında mahalle yerleşiklerinin ortaklaşa karşılaması gereken giderlerinin toplanması için kurulmuş bir fon niteliğindedir. Ancak biriken paradan ihtiyaç sahiplerine borç verilmesi nedeniyle, bir ölçüde sosyal yardımlaşmayı da sağlamaktadır. Ayrıca sınırlı bir kredi kurumu görünümündedir. Ortak harcamalar için gereken para, mahallede bulunan bina sayısına göre bölünerek toplanmaktaydı. Hayır olsun diye, yada gerektiği zaman kendinden ve çocuklarından avârız akçesi istenmemek koşuluyla, bu konu için kimi kişilerin nakit veya taşınır-taşınmaz mallarını vakfetmeleri üzerine fon, vakfa dönüşmüş ve mütevellî yönetiminde mahallelinin sandığı haline gelmiştir. Sicil kayıtlarımızdan birinde geçen ifadeler bu konuya güzel bir ifade teşkil etmektedir. "...vakf-ı mezbûr malından üçbinbeşyüz cedîd akçe istikrâz idüb..."¹⁴⁶ Bâzen bu sandıktan borç alanların, borçlarını ödeyemeden ölmeleri üzerine, alacakların mirasçılardan tahsili yoluna gidildiği de görülmektedir.

¹⁴⁵ "...her biri da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb mezbûr Mehmed Beşenin zevcesi Hakîm kızı dimekle meşhûre emine nâm Hâtûn kendi hâlinde olmayub fuhuşla mütteherme ve nâ-mahrem ile alâkası vardır nice def'a huzûr-u şer'de tenbîh olundukda mütenebbih olmadı mezbûrân Mehmed Beşe ve Mustafa dahî meyhâncilerdir dâimâ şurb-u hamr iderler ve bî-namâzdırlar mezbûrlardan cümlemiz müteezzîleriz mezbûrlar mahalle-i mezbûrede oldukda menzillerimize varamazuz deyu herbiri mezbûrların heryaz sû-i hâl üzre olduklarını haber vormeleriyle mezbûrlar ve mezbûre Emine mahallemizden ihrac olunmak cümlemizin matlûblarıdır didiklerinde.....mahalle-i mezbûreden ihraclarına....." Bkz Ek belge fotokopileri (fotokopi No 36)

¹⁴⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 37)

Mahallenin ortaklaşa karşıladığı giderler şunlardır:

a-Câmi, mescit, sıbyan mektebi, çeşme vb. gibi yapıların onarımı ile bunlara mum, kandil gibi ihtiyaçların sağlanması.

b-İmam, müezzin, muallim gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi

c- “Tekâlif-i örfiyye ve avârız-ı dîvâniyye diye adlandırılan ve başlangıçta olağanüstü durumlarda alınırken, sonra sürekli alınır olan vergilerin ödenmesi.”¹⁴⁷

Özet olarak söylemek gerekirse, Osmanlı şehrinde mahalle birbirini tanıyan, birbirinin kefil olan kişilerin birlikte yaşadığı önemli bir kent kesimi ve aynı zamanda temel bir yönetim birimiydi. Kişilerin birbirleriyle olan bağlılık ve tanışıklığı, dönemin sınırlı teknolojik imkânları ile, nisbeten küçük bir çevrede yaşamış olmalarından etkilenmeleri yanında, devletin koyduğu kurallardan da kaynaklanıyordu.

B. KASTAMONU SANCAĞI:

Osmanlı Devleti’nde taşra teşkilâtının yukarıdan aşağı doğru eyâlet, sancak, kazâ, nahiye, köy şeklinde sıralandığı bilinmektedir. Böyle bir idârî statü ile devleti eyâletlere ayırmakla, her eyâletin kendi bünyesinde iktisâden kendi kendini yönetmesi sağlanır ve devletin üzerindeki yük hafifletilmeye çalışılırdı. Osmanlı mülkî idâresinde bütün sancakları bünyelerinde bulunan eyâletlerin başında beylerbeyi bulunurdu.¹⁴⁸ Anadolu sancaklarında olduğu gibi, Kastamonu sancağı da Anadolu Eyâletinin bir parçası olarak, merkezi Kütahya’da bulunan Anadolu Beylerbeyliği’ne bağlı sancaklardan biri idi.¹⁴⁹ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi incelediğimiz sicil defterlerinin de şahâdetiyle, Kastamonu sancağı ma’zûl devlet ricâline sunulan bir arpalık durumunda idi. Genelde Kastamonu’ya atanan sancak beyleri, bir vekîl olarak atadıkları mütesellimler vasıtasıyla görevlerini yerine getiriyorlardı. Bu mütesellimler vekil konumunda olmakla beraber, sancak beyinin

¹⁴⁷ ERGENÇ, Age s.76-78

¹⁴⁸ Yücel ÖZKAYA, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları Ve Toplum Yaşantısı, s.19, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985

¹⁴⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 38) de görüleceği üzere, “binbeşyüzonbeş senesi recebû’l-ferdine gelince Medîne-i Kastamonu ahâlîsinin ilk defa Kütahya bölüğüne verdikleri vesâir nevâib ve harc ve sarflar için deynleri binyüzkırk kuruşa bâliğ olub...” ifadelerinden bunu anlıyoruz.

tüm yetkilerine sahip idiler. Genelde yerli halk arasındaki mütekallibe kişiler içinden atanan bu mütesellimlerin, halk nazarındaki konumlarıyla ilgili örneklere yukarıda yer verilmiş olup, burada yeniden temas etme gereği hissedilmemiştir.

Bu arada Sinop, Bolu, Çankırı ve Çorum’unda bağlı sancaklar olduğu, İzmit’ten Samsun ve Sivas’a, Karadeniz’den Ankara’ya kadar geniş bir arazi üzerine yayılmış bütün yerleşim merkezlerinin, Osmanlı Devlet yönetimince Kastamonu’ya bağlandığı târihî bir gerçektir. Bu noktada Kastamonu’nun önemini artıran bir diğer husus ise, Küre’de ki zengin bakır madeni yatakları idi.

Kendilerinden genellikle 14-75 yaş arasındaki erkekler için devletin himâyesi gerekçesiyle cizye vergisi alınan gayri müslimler¹⁵⁰ ise, pek yaygın olmamakla birlikte müslim kesime nisbetle %1-2 oranında Kastamonu’da da yaşıyorlardı, ki bu zımmî denen grup askere alınmadıkları için, tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi Kastamonu’da da, iktisâdî yönden daima güçlenen taraf olmuşlardır. Kastamonu ile ilgili belgelerimize konu olan gayr-ı müslimlerin tamamının da, ticâretle meşgûl olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹

Birkaç kaya mezarı dışında, Bizans ve daha önceki devirlerden kalmış herhangi bir kalıntıya rastlayamadığımız Kastamonu, bugünkü görünümüyle tüm tarih sürecinde, bir Türk ve Müslüman şehri havasındadır.

Çobanoğulları’nın ilk hâkimiyet dönemlerinde, Kastamonu Deresi kenarlarına kadar uzanmış ve belki de bu kısma çok önceden inşâ edilmiş surlarla çevrili bir kent idi¹⁵². İşte bu ilk Türk hâkimiyeti dönemlerinde inşâ edilen, Yılanlı Dârüşşifâsı ya da külliyesi¹⁵³, Frenkşah Hamamı¹⁵⁴ gibi eserlerle, Müslüman-Türk mührü vurulmaya başlayan Kastamonu’da, Türk iskânı surların dışına doğru taşmaya başlamıştı.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Anadolu’daki Türk şehirlerinde câmi ve mescidler etrafında yoğunlaşmaya başlayan yerleşim faaliyetleri doğrultusunda, bu mabetlerin yapılış tarihleri bakımından en eski olanının, kitâbesinde 1273 tarihini

¹⁵⁰ BOZKURT, Age, s.27.

¹⁵¹ Bkz. Ek belge fotokopiler (fotokopi No 39)

¹⁵² Bugün üzeri asfalt bir yol ve kenarları geniş kaldırımlarla döşeli olan Kastamonu deresinin kenarı, şehri güney-güneydoğu istikametinde kuşatan bir sur duvarıyla takip edilmesi ve bu surların kenti içine alması muhtemeldir. (Bkz. Gökoğlu, Paflagonya, c. I, s.172 Kastamonu 1952)

¹⁵³ Fazıl ÇİFCİ, Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler, s.13., Ankara 1995

¹⁵⁴ ÇİFCİ, Age, s.281

taşıyan Atabey-gâzi Câmii ve medresesi olduğunu söyleyebiliriz.¹⁵⁵ Bu camiden sonra sırasıyla, muhtemelen XIV. yüzyıl başlarında inşâ edilen Deveci Sultan Camii¹⁵⁶, kitâbesinden 1353 yılında yapıldığı anlaşılan İbn-i Neccar (Eligüzel) Camii ile, XV. yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilen Akteke (İbrahim Bey) Camii¹⁵⁷, Honsalar Camii¹⁵⁸, İsfendiyar Bey Camii¹⁵⁹ ve Mûsâ-fakih Camii¹⁶⁰ gibi ilk İbâdethânelerden yola çıkarak, Selçuklu ve Beylikler dönemindeki Kastamonu şehrinin, Kastamonu Kalesi etrafında güney-güneydoğu; İsfendiyar Bey zamanında yaptırılan külliye ile de, kuzey istikâmetinde genişlemeye başladığını söyleyebiliriz.

XV. yüzyılda, Ankara Savaşı ile, Candaroğulları'nın Osmanlı Devleti'ne ilhâkı arasında geçen yarım asırlık sürede, İsfendiyaroğulları marifetiyle şehirleşme alanında Kastamonu'da önemli yapılanmalar ve gelişmeler vücûda gelerek, şehrin derenin doğu yakasına doğru da genişlediği anlaşılmaktadır.

Ancak bugün için Kastamonu şehir merkezindeki en eski tarihli binanın, 1262-63 tarihi ile Frenkşah Hamamı olduğu bilinmektedir. Vakfiyesinden çifte hamam olarak inşâ edildiği anlaşılan bu binadan başka, yine aynı vakfiyeye göre hamamla çağdaş olmak üzere, Frenkşah Cemâleddin Efendi tarafından inşa ettirilen ve sicil belgelerimiz arasında adından sıkça bahsedilmesine rağmen, günümüze ulaşamamış olan bir mescid ve türbe de bulunuyordu.¹⁶¹ Bununla beraber Toygar Murat, Karanlık Evliyâ Türbesi ve Aşıklı Sultan Türbesi adıyla bilinen iki türbenin de, inşâ tarihleri kesin olarak tespit edilememekle beraber, buralarda medfûn olanların, Kastamonu'nun fethi sırasında gelen Orta Asya meşe'li alp ve erenler olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁵⁵ ÇİFCİ, Age, s. 91-93, şer'iyye sicillerimiz arasında rastladığımız bir belgeden, Atabey-gazi medresesinin 1703 yılında gayet harap ve perîşan bir durumda olduğu, bakım ve tamire ihtiyacı bulunduğu bahsedilerek, üzerini örten kurşunun bozulması yüzünden, bina içine yağmur ve kar sularının sızmasıyla mihrap duvarının harap olduğu ifade edildikten ve tavan kirişleri ile, yer tahtalarının da bu yüzden çürüdüğü vurgulandıktan sonra, tamir edilmemesi halinde çökeceğinden bahsediliyor. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 40).

¹⁵⁶ Vakıflar Genel Müdürlük Arşivi, Defter No: 1993, s. 157

¹⁵⁷ T. Mümtaz YAMAN'ın Kastamonu Tarihi Adlı Eserinin 149. Sayfasındaki İfadesine Göre; İsfendiyar Bey'in Oğlu İbrahim Bey Tarafından Yaptırılan İmaret Yerine, Bu İmaretin Büyük Bir Yangın İle Tahrip Oluşu Sonrası İnşa Edildiği Sanılmaktadır. Ayrıca Bkz. Çiftçi, Age, s. 103

¹⁵⁸ ÇİFCİ, Age, s.99-100

¹⁵⁹ ÇİFCİ, Age, s. 104

¹⁶⁰ ÇİFCİ, Age, s. 109

¹⁶¹ Mehmet BEHÇET, *Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, s.110-111, İstanbul 1341 (1922-23.) Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 41) de de görüldüğü gibi bu mescidin adından, sicil belgelerimizde sıkça bahsedilmektedir.

Bunlardan başka III. Gıyaseddin Keyhüsrev adına Kastamonu'da basılmış H. 670/1272 tarihli bir gümüş sikke, XIII. yüzyılda şehir merkezinde bir darphânenin de mevcûdiyetine işaret etmektedir.¹⁶²

İsfendi-yaroğulları'nın hükûmeti süresince genişleyen Kastamonu şehrinde, bugünkü müzenin karşısından, Akteke Mahallesine kadar bir yayılma olmuştur. Kuzey yönünde şehirden uzakta Şehinşah Kayası adı verilen küçük tepenin üzerinde 1451'de yaptırılan ve âdetâ müstahkem bir mevki niteliğinde, hâlâ dimdik ayakta duran İsmailbey Külliyesi, kendi döneminin en önemli anıtıdır.

Kastamonu'nun Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra, Sultan Cem'in 1468 yılında başlayan 6 yıllık Kastamonu Valiliği sırasında kendi adıyla büyük bir bedesten yaptırdığı bilinmektedir. Karanlık Bedesten adıyla da anılan bu yapı şehir merkezinde eski adıyla **Tellal Pazarı** olarak bilinen mevkidedir. Kastamonu tapu kayıtlarına göre "V. Cilt, 483. sayfada, 299/8 parsel numarası ile kayıtlı bulunan bedesten ve iki dükkanın, Cem Sultan vakfından olduğu görülmektedir."¹⁶³ II. Bâyezid zamanında inşâ edilen Nasrullah Câmii, Balkapanı ve Hanı ile şehrin bugün olduğu gibi, ticârî yapısı itibariyle, Nasrullah Câmii civârında yoğunlaşan, ama mahalleleri itibariyle de yaklaşık şimdiki yapıya benzeyen bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Nasrullah Câmii yakınlarında gelişen bu ticârî yoğunluğun sonrasında, Acem Hanı, Kapan Hanı ,Urgan Hanı gibi yapıların da eklenmesi gibi, biraz daha artan ticârî hareketliliğe hâiz bir görünüm ortaya çıkmış olmalıdır.

XVI. yüzyılda şehrin bu yapıları arasına katılan Ferhatpaşa Câmii ve Hamamı, Sinanbey Câmii, Yakupağa Külliyesi gibi câmi, han ve hamamlarla gelişen Kastamonu şehrindeki yapı hareketliliği¹⁶⁴, bu dönemde şehir nüfusunun da oldukça fazlalaştığına işaret etmektedir.

1300'lü yılların başında Kastamonu'dan geçen ünlü gezgin İbn-i Battuta Kastamonu'yu, "...güzel ve büyük bir şehir..."¹⁶⁵ olarak tanımlamaktadır. Genellikle

¹⁶² İ. ARTUK- C. ARTUK, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu, c.1, s.378. Aynı eserin 448-450. sayfalarında Adil Bin Süleyman ile Kötürüm Bayezid'in de sikke bastırıldığından bahsedilmektedir.

¹⁶³ ÇİFCİ, Age, s. 277-278. Bkz. Yusuf AKYURT, Resimli Türk Âbideleri, Kastamonu Şehri, c. XII, s. 120, (yazma, TTK Kütüphânesi, Y. 606)

¹⁶⁴ Geniş bilgi için Bkz. Doğan KUBAN, Kastamonu'nun Tarihi Yapısı ve Bu Yapının İmar Planında Değerlendirilmesiyle İlgili Rapor, İstanbul 1967

¹⁶⁵ Besim DARKOT, İslam Ansiklopedisi, c. VI, s. 401, Kastamonu maddesi

ahi zaviyelerinde konaklayan bu seyyah¹⁶⁶ “tuhfetu’n nūzzar fi garaibi’l emsar ve acaibi’l-esfar” adlı seyahatnamesinde Kastamonu’yu şöyle tanıtır:“Bu şehir Anadolu’nun en büyük ve en güzel beldelerinden biridir. Yaşamak için pek çok kolaylıkları olan, eşya fiyatlarının en ucuz olduğu yerler arasında bulunmaktadır. Bu şehirde 40 gün kaldık. İki dirhem (gümüş para) vererek besili bir koyun alıyor (ki bu 18 ekmek parası yada iki eşek yüküne tekabül etmektedir) ve yine iki dirhemle bize yetecek kadar ekmek sağlıyorduk. Bu nevâle bizlere tam bir gün yetiyordu. Kafitemiz oniki kişi olup, iki dirhemlik bal helvası alsak doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı, hepimiz yesek dahi yine de artıyordu. Kışın en şiddetli günlerini geçirdiğimiz halde bir yük odunu tek bir dirhemle satın almak mümkün idi. Bugüne kadar dolaştığım bunca ülkede bu şehir kadar ucuzuna* rast gelmemiştim.”¹⁶⁷

Şemseddin Sami’nin “Kâmûsu’l-a’lâm” ında belirttiğine göre ¹⁶⁸, eski haliyle Kastamonu Anadolu’nun Batı Karadeniz sahilindeki iki önemli Osmanlı vilayetinden biridir; ki diğeri Trabzon idi. Aynı kaynağa göre Anadolu Beylerbeyliği merkezi Kütahya’ya bağlı 14 sancaktan biri olan bu güzel vilayetin 980.000’i aşan nüfusundan 16.000’i Rum, 6.000’i Ermeni ve kalan 960.000 kadarı ise sünni müslüman Türkler’den oluşmakta idi. 1101 tarihli şer’iyye sicil defterinden anlaşıldığına göre XVIII. Asır sonlarında Kastamonu livâsının bağlı sancakları ile birlikte 32 kazası bulunmakta idi.¹⁶⁹ Vilâyet genelinde ki 3.059 câmi ve mescid¹⁷⁰, 168 tekke ve zâviye, sadece birinin Kastamonu’da olduğunu tespit edebildiğimiz 38 kilise ve manastır¹⁷¹, 137 medrese ve kütüphane¹⁷², 3.070 mekteb, 7 imâret, 9

¹⁶⁶ Müjgan CUMBUR, *Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları*, tebliğ , Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Ankara 1989

¹⁶⁷ İsmet PARMAKSIZOĞLU. *İbn-i Battuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, s.60, İstanbul 1971

* 23 Ramazan 1342 tarih ve 1061 sayılı Kastamonu gazetesinde, şehir merkezindeki et fiyatlarının Ankara ve İstanbul’da ki fiyatların çok üzerinde olmasına rağmen kasaplar da et bulunamadığı ve el altından koyun etinin kilosu 100 kuruşa satıldığı kaydedilmektedir. Böylece aradan geçen zaman zarfında Kastamonu’nun Türkiye’de ki en ucuz illerden biri olma özelliğini nasıl yitirdiği ilerde ele alınacaktır.

¹⁶⁸ Şemseddin Sami, *Kamusu’l-a’lâm*, Kastamonu maddesi, c.V, s.3661

¹⁶⁹ Bkz. Ek belge fotokopiler (fotokopi No 42)

¹⁷⁰ Bunlardan 70 e yakını şehir merkezinde

¹⁷¹ Şer’iyye sicil kayıtlarımıza göre şehir merkezinde bir kilise mevcudiyetiyle ilgili kayda rastlanamamakla beraber, merkeze bağlı Akkaya Nahiyesi Zemyan-Balatlar mevkiinde bir kilisenin bulunduğu ve hristiyan teb’a nın ibadetlerini yapmak üzere bu kilise de toplandıkları anlaşılmaktadır.

¹⁷² Şehir merkezinde 35 kadar medrese ve 4 kütüphane bulunduğu görülüyor. IV. Bölüm “İlmi Hayat ve Medreseler Konusuna Bakılmalı. Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 43)

hastane¹⁷³, 13.581 dükkân, mağaza ve kahvehâne¹⁷⁴, 467 han, 102 hamam, 4.829 hızar ve değirmen, 136 fabrika, 20.546 bağ ve etrafı ağaçlarla çevrili 4.030 bahçesi vardır.

Öncelikle tahrir kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilere göre, Kastamonu sancağının bağlı sancaklarla beraber 32, merkez sancağın ise merkez dahil Göl, Devrekâni, Küre, Ayandon (Cide), Hoşalay (Şenpazar), Sinop, Boyabat, Taşköprü, Durağan, Araç ve Daday olmak üzere toplam 12 kazası bulunmakta idi.¹⁷⁵

H.990/M.1582 tarihli Kastamonu sancağı tahrirlerine dayanarak¹⁷⁶, Kastamonu şehir merkezinde 1634 hâne bulunduğu ifade olunmaktadır.¹⁷⁷ Hâne başına beş nüfus ihtimâlinde yola çıkarak, XVI. yüzyıl sonlarında Kastamonu şehir merkezindeki 1634 hâne sayısını 5 ile çarpınca, toplam 8170 nüfus buluruz. Buna 1332 mücerred nüfusu ilâve ettikten sonra, elde edeceğimiz 9402 sayısına, 750 muaf nüfusu da eklersek, 10152 rakamını elde ederiz. Ayrıca bu sayıya, her vilâyette yaklaşık olarak % 10 nispetinde mevcut olan asker sayısı da eklendiğinde, XVI. asrın sonlarında Kastamonu nüfusunun 11167 olması muhtemeldir.

1690 yılı şer'iyye sicil kayıtlarına göre livâ kadıliklarındaki hâne sayısının 2157¹⁷⁸ olarak gösterildiğine şahit oluyoruz. XVII. ve XVIII. yüzyıllar için Osmanlı sancaklarındaki nüfus hakkında ileri sürülebilecek rakamlar henüz elimizde mevcut olmamakla birlikte¹⁷⁹, nüfus miktarındaki ortalama artışın yaklaşık %10 olmasından yola çıkarak ve ayrıca elde ettiğimiz bilgileri Şemseddin Sâmî'nin ifâdeleriyle uzlaştırarak, Kastamonu'daki şehir nüfusunun XVIII. yüzyıl başlarında 25.000 civârında olduğunu söyleyebiliriz. Bu nüfusun XVIII. asırda ancak %3 kadarı gayr-ı müslimlerden, geri kalan %97 si ise müslüman Türkler'den oluşmaktaydı.

¹⁷³ Şemseddin Sâmî şehir merkezinde iki hastanenin bulunduğunu XVIII. Yüzyıl kayıtlarına göre ifade ederken bugün hâlâ şehir merkezinde 3 hastanenin bulunuşu (ki bunlardan biri rehabilitasyon merkezidir) anlamlıdır.

¹⁷⁴ Yine Şemseddin Samî'ye göre bunlardan 1919'u şehir merkezindedir.

¹⁷⁵ 238 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II. T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel müdürlüğü. Osmanlı Arşiv Dairesi Bşk. Yayın nu. 20. ankar 1994

¹⁷⁶ Ayşe TOSUNOĞLU, XVI. Yüzyılda Kastamonu Tahrir Kayıtları, Doktora Tezi İstanbul 1996.

¹⁷⁷ Bkz. 1582 tarihli Kastamonu tahrir defteri ve Ahmet KANKAL, Fetihten XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar Kastamonu Şehri'nde İskan ve Nüfusa Dair Genel Gözlemler, Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, s. 89-120, Kastamonu-2001

¹⁷⁸ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 48)

¹⁷⁹ Bkz. Ahmet TABAKOĞLU, Türk İktisat Tarihi, s. 205

Sicil belgelerimiz arasındaki kayıtlara dayanarak muhtemelen H.1130/M.1714-15 yıllarında Kastamonu’da büyük bir yangın olduğu¹⁸⁰ anlaşılmakla beraber, bu yangının hangi mahalleleri etkilediği tespit edilememektedir.

Bu genel anlatımlardan sonra Kastamonu şer’iyye sicil kayıtlarına göre XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında Kastamonu’nun sosyal, iktisâdî ve hukûkî durumuyla ilgili tesbitlerimizi ileride II. bölümdeki konularımız arasında ve bu dönemde tutulan şer’iyye sicil kayıtlarımızdaki tespitlerimiz doğrultusunda ele alacağımızı belirterek, genel hukuki durumla ilgili konulara geçelim.

2. ŞER’İYYE MAHKEMELERİ:

Şeriat; sözlük anlamıyla “ırmağa giden yol.”, genel olarak ise “ takip edilesi gereken açık ve aydınlık yol, umûmi kanûn” demektir.¹⁸¹

Şeriat kelimesi dînî bir kelime olarak ele alındığında, “Allah tarafından indirilmiş olan emirlerin tümü”dür.¹⁸² Şeriatın, hakîkatle bir arada incelendiğine dair kayıtlarda mevcuttur. Osmanlı tarihinde, zaman zaman kanun ve nizamla eş anlamlı olarak kullanılan bu terimin, II. Mustafa zamanında yalnız başına kullanılmasına dair emirname çıkartılmıştır.¹⁸³

Klasik Osmanlı Dönemi’nin örfî bir anlayışla beraber, en önemli hukûkî ve manevî düzeninin, genelde şer’î bir temele dayandırılmaya çalışılmasındandır ki, bütün yerleşim merkezlerine kadılar tayin olunur ve bu kadılar bulundukları yerlerde idâre, hukuk ve ceza ile ilgili davalara bakarlar¹⁸⁴, bu alanlarda ortaya çıkan problemlerin halli konusunda, Hanefî Fıkhnın imamlarınca tesbit edilen esaslar çerçevesinde davaları hükme bağlardı.

¹⁸⁰ Bkz. Ek belge fotokopiler (fotokopi No 44 a, b) belgelerde geçen “...Medine-i Kastamonuda vakı’ Hoca Hayreddin ve Sitti Hatun evkâfında icâre-i muaccele ve müeccele ile tasarruf olunan dekâkin bundan akdem muhterik oldukda..” ifadelerinden, Hoca Hayrettin Efendi ve Sitti Hâtun dükkanlarının tamamen yandığı ileri sürülebilir.

¹⁸¹ Yeni Türk Ansiklopedisi, c.X, s. 3858 (Şeriat maddesi) Ötügen Neş. Aş. İst. 1985

¹⁸² Şeriat kelimesinin kısaca tarifine temas eden bütün kaynaklar hemen hemen bu anlatımda birleşir.

¹⁸³ M. Zeki PAKALIN, Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü ikinci basılış, c. 3, s. 341, İst.1971

¹⁸⁴ Münir ATALAR, Şer’iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe, AUİF, İİED, S.IV, s.110

Kadılar hukûkî işlere memur oldukları gibi, bulundukları idâre merkezinde devletin yürütme görevini de üzerlerine almış birer memuru idiler. Zaten **kazâ** ismi de ondan dolayı verilmiştir ve bu günde aynı an'ane kısmen de olsa sürdürülmektedir¹⁸⁵.

Bu günkü haliyle özetle sulh, asliye, ağır ceza, temyiz ve savcılıklar diye tasnif edebileceğimiz geniş adlî mekanizmanın, bütün müteferrik işlevlerini bünyesinde deruhde eden şer'iyye mahkemeleri, genelde bu kadı ünvanlı tek hâkim tarafından idare edilmekte idi. Bu görüntüsüyle kadılık makamını, bulundukları mahallerde “tam bağımsız yargı organı” olarak nitelemekle, her halde haksızlık yapmış olmayız. Daha öz bir ifadeyle müstakil yapısında tek hâkim olan kadılar, devletin bütün kanun ve kararlarını takbik etmekle, icrây-ı hak ve selâhiyyetini nefislerinde toplamışlardır ki, bu sebeple kadılara, tayin edildikleri yerin mutasarrıfı sıfatını vermek caizdir.

Altı asırlık bir süre içinde ihtiyaç duyuldukça genel hukûkî yapıda gerekli değişiklikler ve ilâveler yapılmıştır. Diğer İslâm ve Türk Devletleri'nde olduğu gibi esas itibariyle, hukûkun islâmî kaynakları olan kitap ve sünnete dayandırılan Osmanlı Devlet hukûkunda, islâm dîninin sadece inanç ve ibâdet esaslarından oluşmayıp, sosyal hayatı da bütün yönleriyle düzenleyici aktif rolünün varlığı, belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Ancak Osmanlılar, İslâm Hukûkunu uygularken, zamanın gerektirdiği düzenlemeleri ve ilâveleri yapmaktan da geri durmamışlardır. Bunu yaparken de, İslâm Hukûkunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisinden yararlanmışlardır. Osmanlı padişahlarının münferit ferman ve kanunlarıyla yapılan bu düzenlemeler, zaman içerisinde önemli bir yekûna ulaşınca, oluş biçimine bakılarak kendi içinde bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ayrı bir isimle anılmaya başlanmıştır. Klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız olarak oluşan hukûka, “**şer’î hukuk**”; padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukûka da, “**örffî hukuk**” adı verilmiştir. İşte Osmanlı Hukûku esas itibariyle, şer’î hukuk ile, bu hukûkun yanında zaman içinde oluşan örffî hukuktan ibaret olmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; Şer’î Mahkeme Sicilleri, Ülkü, Temmuz 1935, S.365-366, T. Mümtaz YAMAN, Şer’î Mahkeme sicilleri, Ülkü İlk Teşrin 1938. 12/68, S.153 vd.

¹⁸⁶ M.Akif AYDIN, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1996 s.74

Osmanlılar, fethettikleri ülkelerin hukûkî yapılarını birdenbire değiştirip, yerleşik halkı tamamen yabancıları oldukları bir hukuk sistemi ile başbaşa bırakmak yerine, mevcut hukûkî örf ve âdetleri belli süre içinde yürürlükte bırakıp, zaman içerisinde Osmanlı Hukûkuyla bütünleştirmeyi, hukuk realitesi açısından daha elverişli görmüşlerdir.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde, örfî kanunların hazırlanmasında, devletin en üst kademelerinde yıllarca tecrübe kazanmış devlet adamlarından oluşan Dîvân-ı Hümayun' un ve özellikle örfî hukuktan sorumlu bulunan nişancıların önemli rolleri vardır. Dîvanda yapılan görüşmeler ve nişancıların faaliyetleri sonucu şekillenen hukukî esaslar, padişahların tasdikleriyle kanun haline gelmekte ve uygulamaya girmektedir.¹⁸⁸

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nde sükûn ve âsâyişin zaman zaman zorlukla temin edilmesi, gayet tabii ağır bir ceza politikasını, devletin mâlî darlık içerisinde bulunduğu dönemlerde vergi ve para cezalarını, donanmada kürekçiye ihtiyaç duyulduğu dönemlerde de kürek cezalarının ağırlık kazanmasını gerekli kılmış, devlet de ihtiyaca uygun bu düzenlemeleri yapmaktan geri kalmamıştır.

Şehirlerde serdarlara mahsus sarayların tamirleri ile, kalelerin tamirine ve asker mevâciplerinin ödenmesine kadar tüm maddî mesârafın karşılanması, tamâmen reâyânın üzerine yüklenmiş maddî bir sorumluluk idi. Zâten incelediğimiz devrede, her alanda vücûda gelen bunalımlarla paralel olarak dâima gelişen hazîne darlıkları¹⁸⁹, içinden çıkılmaz bir hal aldığı için yönetim çeşitli bahâneler ve değişik isimlerle halktan vergi topluyordu. Âdet-i ağnâm, çiftbozan, avârız, resm-i bennak, resm-i arûs, resm-i ôşr, tekâlif-i şâkka, bedel-i sürsat, bedel-i nezil, resm-i mücerred, kürekçi bedeli, bâcgir, bedel-i beldar, yave cizyesi, resm-i kaçkun, resm-i kovan, imdâd-ı hazeriyye, tapûy-u zemin, temğây-ı kirpas, imdâdiyye-i seferiyye, cizye adıyla¹⁹⁰ belgelerimizde rastladığımız ve cebelü bedeliyyesi adıyla emekli ve çocuklardan alınan vergi gibi daha pek çok çeşidi olan bu vergileri toplayabilmek

¹⁸⁷ Ömer Lütfi BARKAN, *Kanunname*, İA, c. VI, s. 194

¹⁸⁸ M. Akif AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1996 s. 75

¹⁸⁹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri, (fotokopi No 45)

¹⁹⁰ Bkz. PAKALIN, Age, ilgili maddeler

için, “...ikâmet-i cihâd ve ğazâ ve takviyyet-i millet-i beyzâ ve i'lâ-i kelime-i dîn-i mubîn ve imhâ-i küfr-i zemîn için tedârik ve tertîb-i lâzım ve mühim...”¹⁹¹ ibâreleriyle süslenip gönderilen fermanlar, yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi hem hazine darlığını gösteriyor ve hemde halka karşı işlenen haksızlıklara bir nevî îtiraf anlamı taşıyordu.

Osmanlı Devleti'nin esas itibariyle İslâm hukûkuna dayandığı, örfî hukûkun ise zaman içinde ortaya çıktığı göz önüne alınca, bu hukûkun şer'î hukukla çatışmamasına özen gösterilmesini, makûl bir düzenleme şekli olarak kabul etmeliyiz. Aksi bir çözüm hukûkî hayatta çekişmelere ve ikiliklere yol açardı. Bu sebeple şer'î ve örfî hukûkun birbiriyle çatışma veya rekâbet içinde değil, belli bir uyum içinde oldukları görülmektedir. Her şeyden önce örfî hukuk, şer'î hukûkun bir takım hükümlerini ortadan kaldırmak veya değiştirmek iddiasıyla ortaya çıkartılmış değildir. Bilakis şer'î hukûkun tanıdığı yetki çerçevesinde veya bu hukûkun düzenlememiş bulunduğu alanlarda hüküm koyması söz konusudur.

Osmanlı padişahları şer'î hukûkun ayrıntılı olarak düzenlemiş bulunduğu alanlarda kânun koymamaya, diğer alanlarda ise kânun koyarken, bu hukûkun genel prensiplerine ters düşmemeye, belli bir özen göstermişlerdir. İlk örfî vergi olan pazar (bac) vergisinin konması sırasında Osman Gazi'nin, “Allah'ın emri değil” diye böyle bir vergiye karşı çıktığı, ancak şer'î esaslara aykırı olmadığını anladıktan sonra, bunu kabul ettiği tarihi kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁹²

Örfî hukuk normlarının konmasında önemli rolleri bulunan ve bu sebeple kendilerine “müftî-i kânûn” denen nişancıların, hemen daima medrese menşeli olan ve İslâm Hukûku öğrenimi görmüş bulunan ulemâdan seçilmesi, keza örfî hukûkun oluşmasında önemli bir role sahip bulunduğu anlaşılan Dîvân-ı Humâyûn'da, şer'î hukûkun iki önemli temsilcisi Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinin yer alması, örfî hukûkun daha hazırlık merhalesinde şer'î hukûkla uyumuna dikkat edildiğini

¹⁹¹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 45)

¹⁹² AYDIN, Age, s.80 Bac vergisinin XVII. yüzyıl sonlarında da alındığına dair şer'îye sicillerimiz arasında şu belgeye rastlıyoruz. “Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki berât-ı şerîf-i âlîşân ile der-uhdemizde olan hurda tevâbii mülhikâtından nefis-i Kastamonu'da vâki' bâcğîr iş-bu biyüzbir martı ibtidâsından bir sene tamamına degin yüzelli kuruşa olmak üzere bâis-i tezkire Gürci Süleyman nâm kimesneye bey' olunub yedine iş-bu hurûf-u li-ec-li't-temessük virilmiştir gerekdirki mûmâ-ileyh Süleyman olıgeldüğü minvâl-i meşrûh üzere mutasarrıf olub tarafımızdan ve taraf-ı 'ahirden müdâhale olunmaya tahrîren fi't-târîhi'l-mezbûr.El-fahru'l-hâc Yusuf.Emîr-i hurde” Bkz.Ek belge fotokopileri(fotokopi No 46) Bu konu Aşıkpaşazade ve Neşri tarihlerinde de anlatılmaktadır.

düşündürmektedir. Özellikle Şeyhülislâm'ların, padişahların şer'î hukûka aykırı kânun ve uygulamalarına zaman zaman karşı çıktıkları, tarihçiler tarafından tesbit edilmiştir. Meselâ, kapitülasyonlarla Osmanlı teb'ası olmayan gayr-ı müslimlerin (müste'men) şahâdetlerinin kabul edilmesine, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, "**nâ-meşrû olan nesneye emr-i sultânî olmaz.**" diyerek açıkça karşı çıkmıştır.¹⁹³

Esasen Osmanlı Devleti'nde, her iki hukûkun aynı kazâ mercii tarafından uygulanması, bir diğer ifadeyle örfî hukuk için ayrı mahkemeler kurulmayıp, şer'îye mahkemelerince tatbik edilmesi, bu iki hukûkun belli bütünlük içerisinde yürütülmesinde müsbet bir rol oynamıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllara ait teşkilât kanunlarında, da şer'î ve örfî hukuk daima beraberce zikredilmektedir.¹⁹⁴ Böylece Osmanlı hukûkunun bütünlüğü içerisinde, hemen her sahada şer'i ve örfî hukuk esaslarının yan yana bulunduğunu söyleyebiliriz.

Tanzimattan önce Osmanlı ülkesindeki yargı gücünü tek başına denecek kadar müstakil olarak kullanan şer'îye mahkemelerinin, daha doğrusu kadıların bu yetkileri ve düzeni, II. Mahmut'dan itibaren azalmaya başlamış ve yeni düzenlemelere maruz kalmıştır. 1838 tarihinde kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve mevcut usulsüzlükleri ortadan kaldırmak amacıyla, tarîk-ı ilmiyye dair ceza kanunnâme-i hümayûnu yürürlüğe konmuştur.¹⁹⁵ İlk yıllardan beri kadılar kazaskerlere ve kazaskerlerde padişahın mutlak vekili olan sadrazamlara bağlı ve onların namına şer'î hükümleri icra edegeldikleri halde, kazaskerler tanzimatın başında şeyhü'l-islamlığa bağlandı ve şeyhü'l-islam meclis-i vükelâya alındı. 1837 tarihinde kazaskerlikler birer mahkeme olarak bâb-ı meşîhata nakledilmiş ve bütün kadılar şeyhü'l-islama bağlanmıştı. Bu arada kadıların idarî ve mahallî idare yetkileride kaldırıldı.¹⁹⁶

1859 yılında ise bütün şer'îye mahkemeleri yeni bir yapıya kavuşturuldu. 1867 tarihli şer'îye mahkemeleri dışında bir takım idari mahkemeler kurulması ve bunların görevlerinin belli alanlara inhisarı sonrası, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi ile aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve cezaları gibi, hukûk-

¹⁹³ AYDIN, Age, s. 81

¹⁹⁴ AYDIN, *Osmanlı'da Hukuk*, s. 387-388

¹⁹⁵ Abdurrahman ŞEREF, *Tarih Musâhabeleri*, s. 48, İstanbul 1934.

¹⁹⁶ Osman ERGİN, *Mecelle-i Umûr*, 1/273-274

ı şahsiyye davaları dışındaki hususlar, şer'iyye mahkemelerinin yetki alanından çıkarıldı ve aynı tarihli Şûrây-ı Devlet Nizamnâmesi ile de şer'iyye mahkemelerinin idari yargı yetkileri tamamen ellerinden alındı. 1871 tarihli nizamnâme ile Nizâmiye mahkemeleri yurt çapında teşkilatlandırılınca, şer'iyye denilen konular dışındaki bütün yargı yetkileri bunlara devredildi ve hatta taşralarda kısmen vazifesiz kalmış olan kadılara Nizâmiye Mahkemelerinin reisliği tevcih edilmeye başlandı. 1909'da ise Medresetü'l-kuzât adını alan hukuk fakültesinden mezun olmayanların hakim olamayacağı hükme bağlandı. Ve nihayet 1916 tarihinde kazaskerlik ve evkaf mahkemeleride dahil olmak üzere bütün şer'iyye mahkemeleri, Adliye Nezareti'ne bağlanmış ve Temyiz Mahkemesi'nde şer'iyye adında yeni bir daire teşkil olunmuştur. 1919 tarihli kararnâme ile tekrar şeyhü'l-islamlığa bağlanan şer'iyye mahkemeleri, 1917 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iyye Kararnâmesi ile sıhhatli bir yapıya kavuşturulmuştu. TBMM'nin teşkilinden sonra 4 sene daha aynı kararnâme uygulanmış ise de, 1924 tarihli Mehâkim-i Şer'iyye'nin ilgâsına ve Mehâkimîn Teşkilatı'na ait Ahkâm-ı Muadil Kânunu ile bu mahkemelere son verilmiştir.¹⁹⁷

A. KADILAR VE GÖREVLERİ:

Bilindiği gibi İslâm'da Allah ile kul arasında aracı durumunda bulunan bir sınıf yoktur. Bununla beraber İslâm Dîni'nin kurallarının uygulanması ve yorumlanması gibi iki önemli hususta Müslümanlara yardımcı olan ulemâ sınıfı vardır. Dînî ve aklî bilimlerin okutulduğu medreselerden yetişen bir sınıf mensupları, İslâm devletinde sosyal ve siyasal yönden önemli rol oynamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulemâ, üç ayrı kolda önemli görevler yüklenmiştir. Öğretim (tedrîs), fetvâ (iftâ), yargı (kazâ). Tadrâs görevi din kurallarını, İslâm Hukûkunu, genel olarak dînî ve aklî bilimleri öğretmek görevidir. Bu görevi yerine getiren kişiye **müderris** denilir. İftâ, sosyal hayatta karşılaşılan her türlü meseleyi şeriat açısından yorumlamak ve çözüm yolu göstermektir. Bu görevi

¹⁹⁷ Takvîm-i Vekâyi' No:2840, 3046, 3847.

müftîler icrâ ederler. Kazâ ise ahâli arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları ve şeriata aykırı olayları halletmektir. Bu görev de kadılara verilmiştir.¹⁹⁸

Kadı, tarih boyunca Müslümanların kurduğu devletlerde en önemli görevlilerden biridir. Osmanlı hukuk düzeninde, halk ile devlet arasındaki münasebeti sağlayan kurum kadılıktır.¹⁹⁹

Kadılık makamları, halk arasında çıkan ihtilafları ayrıştırarak, hukûkî ve adil bir neticeye ulaşmayı sağlayan bir işlevin icrasıyla mükellef olmakla beraber, bu görev yanında idârî mes'ûliyetleri de muhtevî idiler.²⁰⁰ Bununla beraber kadıların en azından yetki bölgeleriyle ilgili konularda, kendi aralarında bile ihtilaflar çıktığını görüyoruz. Şer'îye sicil belgelerimizde bu hususla ilgili çarpıcı bir örnekte "Sorkun ve Göl kadılarının daha evvel kendi kazaları nüfusuna kayıtlı olan bazı kişilerin, biz Kastamonu'ya göçtük bahanesiyle vergi vermek istemediklerini beyanla yönetim merkezinden konunun araştırılmasını istedikleri ve İstanbul'dan gönderilen bir emirle bahse konu olan adamların durumlarının araştırılıp, ellerinde yer değiştirmek için izin belgesi bulunup bulunmadığının sorgulanması, şayet kazasker izni yoksa bu kişilerin Kastamonu'dan ihraç edilmeleri istenmektedir."²⁰¹

İslâm Hukûk'unun teşekkülünden sonra, halk arasında tabii olarak zuhûr eden ihtilâfların halli için, **kazâ** fonksiyonu işlemeye başlamıştır. Müslümanların sayısı az ve ülkenin sınırlarının dar olduğu zamanlar Peygamberimiz, diğer her türlü idârî ve askerî işle birlikte muhâkeme faâliyetlerini de deruhde etmekte idi. Daha sonra beldelere gönderdiği yöneticiler, insanlar arasındaki ihtilafları çözme, yani kazâ yetkisine müracaat ettiler.²⁰²

Ulemâ sınıfından olan kadıların, Osmanlı Yönetiminde de önemli bir yeri vardır. İslâm Hukûk'una göre kadıların asıl görevi; ahâli arasındaki anlaşmazlıkları çözmektir. Aslında hükümdara ait olan bu görevin bizzat hükümdar tarafından yerine getirilmesi gerekir. Ancak işler çoğaldıkça ve İslâm ülkeleri, yani devlet sınırları

¹⁹⁸ ERGENÇ, Toplumsal İlişkiler Bakımından Osmanlı Şehri, s.80

¹⁹⁹ Tuncer BAYKARA, Osmanlı Taşra Teşkilatında XVII. Yüzyılda Görev Ve Görevliler, S.6, Ankara 1990, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

²⁰⁰ UZUNÇARŞILI, İlimiye, s.109

²⁰¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 47)

²⁰² Mustafa ŞENTOP, Osmanlı Yönetiminde Kadılık, s.282

genişledikçe, kaza-yargı yetkisi kadılara bırakılmış ve kadılık müessesesi giderek yaygınlaşıp, sonunda büyük önem taşıyan bir me'mûriyet haline gelmiştir.²⁰³

Padişah beratı ile ta'yîn olan kadılar²⁰⁴, şeriatı uygulayarak anlaşmazlıkları çözümlemek işi yanında, sultanın emrettiği her hususta hüküm vermekle yetkili kılındıklarında idârî, mâlî, askerî ve beledî işlerle de uğraşmakta idiler. Böylece Osmanlı Devleti'nde yargı ve yürütme yetkileri yan yana, bir bakıma ikincisi, ilkinin kontrolü altında yürümüştür. Bu düzen sayesinde geleneksel ortadoğu devlet yönetimi nazariyesi ,yani adâleti tesis etme şartı uygulanabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, kadı ta'yînlerinin kazaskerle ve şeyhülislâm tarafından, padişaha arz edilmek suretiyle yapıldığından bahsetmiştik. Önceleri sadece büyük kadılar(mevleviyetler) in ta'yînlerinde yetkili olan şeyhülislâmın, ileri dönemlerde bütün kadıların, hattâ kazaskerlerin ta'yînlerinde karar mercii olduğu bilinmektedir.²⁰⁵ Kadı ta'yîniyle ilgili sicil belgelerimiz arasında rastladığımız ve gayet ağdalı bir Arapça üslubu içeren padişah beratı aynen şöyledir: "Hasbiyallah Elhamdülillâhillezî ahkeme'ser-i'l-kavîmi bi'l-kalem ve ceale nizâme'l-âlemi bi-ketbi's-sükûki ve's-sicillâtı beyne'l-umem ve's-salâtü ve's-selâmu alâ men bease rahmeten li'l-âlemîne bi'l-îlmi ve'l-hikem ve alâ âlihî ve ashâbihi'l-lezîne şîâru'l-e'zami beyne'l-arabi ve'l-acem ve ba'dumâ seyustaru min hâze'l-makâmi ilâ mâşâallâhu tebâreke ve teâlâ mümeħhidu cerâidi'l-vakâyii'l-letî saderat fî zemeni âlemi'l-ulemâi'l-mütebahhirîn ve efzali'l-fuzalâi'l-müteħakkıkîn câmiu'l-furû-i ve'l-usûli hâvi'l-menkûli ve'l-menkûli şemsu feleki'l-allâmi'l-meâlî kılâdetü'l-efâzılı ve'l-eâlî el-ferdi'l-kâmil mumeyyizu'l-halâli ani'l-harâmi el-kâimu bi-âbâi şerâat-i seyyidi'l-enâmi seyyidinâ ve mevlânâ hazreti Seyyid şeyhî Efendi el-kadı yevme izin bi-medineti Kastamonı el-mahmiyye edâmallâhü vücûdehü ve esbağa aleyhi niamehü ve cûdehü bi-mennihî ve keremihî âmîn hâzihi'l-vâkıati vakaat fî ğurre-i zi'l-ka'de-iş-şerîfe sene mie ve elf."²⁰⁶

16 yıl sonra tanzim olunan bir başka kadı beratındaki farklı ifadelerse şöyledir: "kad vakaa'l-esâtîr fî zemenihî ibtidâi'l-abdi'l-fakîr bi-hâze'l-emri'l-hatîr

²⁰³ ERGENÇ, Age s.81

²⁰⁴ BAYKARA, Age s.7

²⁰⁵ ŞENTOP, Age s.282

²⁰⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 48)

râciyen minellâhi'l-meliki'l-fakîr et-teshîl ve't-teysîr ve mütevessilen bi-şefâat-i nebiyyinâ ve seyyidinâ muhammeden'il-beşîr ve'n-nezîr ve sallallâhu teâlâ aleyhi ve alâ âlihî ve eshâbihî hayri'l-ümemi ve'l-cemâhîr bi-ittifâki's-sağîr ve'l-kebîr ve ene'l-fakîru'l-verâ hâdimu's-şerîatü'l-ğarrâ Mehmed efendi el-kâdî yevme izin bi-medîneti Kastamonı kad vakaa'n-nüzûl fî hâzihi'l-mahkemeti's-şerîfeti fi'l-yevmi's-sâbi' aşera min saferi'l-hayr li-sene hamse aşrate ve mie ve elf min hicreti men lehu'l-izzu ve's-şerefu.”²⁰⁷

Kadıların nereye, ne kadar süre ile tayin edilecekleri kazasker tarafından düzenlenen rûzname denilen deftere yazılırdı. Sırası ve zamanı gelen kadının ta'yîni için padişaha arzda bulunulur, onay alındıktan sonra durum bir mektupla ilgiliye bildirilir ve berat alması istenirdi. Berat geldikten sonra ta'yîn işlemi tamamlanmış olurdu.

Osmanlı taşra idaresinde kadı, hâkim ve merkezî bir unsurdur. Gerçi kadılar, nihayet belirli bir süre için bulundukları yörenin merkezî görevlisi idiler. Fakat yetkileri itibariyle bağımsızdılar. Gelir ve itibar bakımından farklı olsalar da, hukûki açıdan aralarında hiçbir ayırım yoktu. Tamamının niteliği aynı olan bu yetkililer, halk ile merkezî idâre arasındaki bağı sağlıyorlardı. Kadılar arasında söz edilebilecek tek farklılık, görev yerlerinin önemi ile ilgilidir. Fatih Kanûnnâmesi'nin 13. sayfasındaki kayda göre “taht kadılarının beylerbeyilerden sonra geldiği”, aynı kanûnnâmenin 20. sayfasında ise, “ İstanbul Kadısı'nın beylerbeyilerle müsâvî olduğu” gösterilmiştir.²⁰⁸

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti idârî taksîmat olarak önce eyâletlere, eyâletler-livâlara, livâlar-kazâlara, kazâlar-nâhiyelere ve nâhiyeler de köylere ayrılıyordu. Nâhiye ve köyler dışında kalan diğer idârî merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi ve her yargı merkezinde de bir kadı bulunurdu. Osmanlı adlî teşkilâtının temel taşı olan kadıların, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet âmiri; bazen hem mülkî âmir ve hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamı²⁰⁹ olduğundan, daha öncede

²⁰⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 49)

²⁰⁸ PAKALIN, Age, c.II, s.120-121.

²⁰⁹ AYDIN, Age s.228

bahsetmiştik. Şimdi, kânûnnamelerdeki ifâdeleri esas alarak kadıların önemli görev ve yetkilerini şöyle ifâde edebiliriz.

“Şer’î hükümleri icrâ, Hanefî mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en mu’teber olanını araştırıp, uygulama; şer’iyye sicillerinin yazımı, velî ve vasîsi olmayan küçükleri evlendirme, yetimlerin ve gâiblerin mallarını muhafaza, vasî ve vekilleri ta’yîn yahut azl, vakıfları ve muhâsebelerini kontrol; evlenme akdini icrâ, vasiyetleri tenfiz ve kısaca bütün hukûkî işleri takip” bulundukları yörelerde kadıların görev ve yetkileri arasındadır. Devletin siyâsi ve idârî meselelerine hiç karışmazlar ve bu konuları idârî-mülki amirlere terk ederler.²¹⁰

Lütfî Paşa tarihindeki bir kayda göre “... önceleri bir kadılık nice zaman mahlûl dururdu ve kimse kadılığa razı olmazdı. Zîrâ, (kadılık, cehennemden bir hasır yerdir) derlerdi; kadılıktan kaçarlardı. Ne acceptir ki şimdiki zamanda kadılık için rüşvetler verirler ve şefî’ler tutunurlar, dilek ettürürler. Beyler ve kazasker kapısında hor ve zelîl olup, mülâzimet etmezlerdi.”²¹¹ denilerek, bu mu’tenâ ve müstesnâ makâmın, Kânûni Sultan Süleyman Han Dönemi’nde bile ne hale geldiği açık bir dille anlatılmaya çalışılmıştır. İncelediğimiz sicil belgelerimiz arasında, XVII. yüzyılda kadılardan bazılarının ne durumda olduğunu gösteren şu örnek, Lütî Paşa’nın bir asır önceki ifadelerini te’yîd eder mâhiyette: “ Kastamonu mütesellimi Hafız Recep göndermiş olduğu şikayet mektubunda, eskiden kadı iken belalı ve kötü işlerle uğraşmaya başladığından dolayı görevden alınması için ferman çıkartılmış birinin, buna rağmen görevinden ayrılmayıp zulüm ve kötülüklerine devam ettiği ve hatta Kastamonu’daki şöhretli belalılarından İrboğlu lakaplı biriyle birleşerek (Yeğen) Osman Paşa’nın oğulluğunun 30 adet iteatsiz askeriyle beraber mütesellim evini bastığı ve erzakını yağmalayıp, ırza tecavüze yeltendiğini, bu isyankar ve asayişsiz tutumunu halen devam ettirdiğini bildirmektedir. Tüccar ve ahaliden de vaki olan bu şikayetler tevatür seviyesine ulaştığından, bahse konu olan Kôr Hasan’ın yakalanarak hapsedilmesi ve kötü ahlakı düzelinceye kadar bırakılmaması” emrolunmaktadır.²¹²

²¹⁰ Bkz. Tevkii Kanunnamesi, MTM, 1/54; UZUNÇARŞILI, İlmiyye; 83 vd. Münir ATALAR, Şer’iyye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Târihçe, AÜİF, İİED, S.IV, s. 310.

²¹¹ PAKALIN, Age, c.II, s.120

²¹² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 50)

Osmanlı Devleti'nde kadıların görevlerini iki bölüme ayırarak incelemek gerekir. Şüphesiz bu görevlerinin çok geniş kapsamlı olması, onların büyük bir yükün altında bulunduklarının işaretidir. Halkın arasında din ve etnik ayırım gözetmeksizin her çeşit davayı dinleyip çözümlemek, nikâh akitlerini gerçekleştirmek, ölen şahsın mallarını varisler arasında paylaşmak, gibi pek çok vazîfenin sorumluluğunu taşıyan kadıların, sadece şer'î davalara değil, örfî davalara da bakmakla yükümlü olduğunu böylece görüyoruz.

Osmanlı Devleti'nde kadıların yetki ve sorumluluğu, yargının hukuk ve ceza davalarını içine alır. Şer'iyye sicil defterlerinde bu iki türdeki davanın zengin örneklerine rastlanmaktadır.²¹³

Kadıların, bazen davanın selâmeti bakımından yetkili oldukları halde, belli ceza davalarına bakmaktan kaçındıkları ve davayı Divân-ı Hümâyûn'a havale ettiklerine de rastlanmaktadır.²¹⁴ Her türlü hukûkî anlaşmazlıklarda tarafların mahkemeye bizzat gelerek haklarını aramaları mümkün olduğu gibi vekiller aracılığıyla davalarını takip etmeleri de imkân dahilindedir. Sicil belgelerimizden anlaşıldığına göre özellikle evlenme, boşanma ve mâlî konulardaki borç-alacak konularıyla ilgili hukûkî işlemler, çoğunlukla dâvâ vekillerince yürütülüyor. Genelde dönemim kadıları, sosyal hayattaki resmî işlemlerden uzak kaldıkları için, hukûkî mes'elelerini vekâleten ya kocaları, babaları ve oğulları, yada bir diğer yakınlarınca halletmeyi tercih ediyorlardı. Boşanma ve cinâyet dâvâları dışında, iddia makamında neredeyse kadın adına hiç rastlanılmamaktadır. İşte bu tür vekâletli dâvâlarda kullanılan ifâdelerde, "...nâm hâtûn tarafından husûs-u âti'l-beyân salb ve da'vâya vekîl olub..." şeklindeki deyimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Batı hukûkunda benzer görevleri üstlenen ve tamamen profesyonel bir mahiyeti olan avukatlık kurumu Osmanlı Hukûku'nda bulunmamakta ise de, bu vekiller Osmanlı Hukûku'nda yaygın bir uygulama alanına sahiptirler.

²¹³ Geniş bilgi için Bkz. Halil İNALCIK, Mahkama İA, c.VII, s.146

²¹⁴ Sicil defterlerimizdeki belgeler arasında (fotokopi No 51 a, b, c, d) rastladığımız örnekler bize çeşitli şekilleriyle bu durumu açıklar mahiyettedir. Bazen hak talebinde bulunan bizzat divana müracaatla hakkının aliverilmesini istiyor ve arzusuna ulaşıyordu. (fotokopi No 52 a, b, c-10) de de bunun örneklerini görüyoruz. Bir başka belgede de vergi tahsilinde görevli kocasının ölümü sonrası eşyası ile birlikte İstanbul'a gitmek için yol izni isteyen bir hanımın talebinin kabul ediliş örneği bulunmaktadır. Bkz. Ek belge fot. (Fot. No 53)

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, yüklendikleri yönetim sorumlulukları ile devletin en önemli görevlilerinden biri olan kadılar, kazâların yönetiminden de sorumludurlar.²¹⁵ Çok karmaşık bir yönetim sistemi içinde yapılan atamaların gerçekleşebilmesi ve asıl hak sahibinin zarar görmemesi kadı tarafından sağlanıyordu. Kale dizdarlarının teftişi, tımar işlerinin kontrolü, vergilerin usûlüne uygun olarak toplanmasının denetimi, sefere çıkan ordunun iâşe ve ibâtesinin te'mîni, imam-hatip ve vâiz ta'yîni ile azli, tekke ve zâviyelerin ahvâlini teftiş işlemleri, kadıların yönetim görevleriyle ilgili sorumlulukları içerisindeydi.²¹⁶

Vakıflar da kadıların denetiminde idi. Vakıf müesseselerinde hayır sahipleri tarafından tahsis edilen gelirin, hangi amaç ve ne gibi şartlarda düzenleneceğini gösteren belge olan vakfiyeler, kadı huzûrunda düzenlenirdi. Sicil defterlerine vakfiyeler kaydedildikten başka, vakıfların müteveli ta'yînleri ve işleyiş düzenleri konusundaki kararlardan, vakıf müesseseleri ile işleticileri arasındaki anlaşmazlıkların halline kadar, sayısız örnek defterlere işlenmekteydi. Bilindiği gibi vakıflar, mütevellilere sağladığı pek çok imkan açısından, zaman zaman bazı açığözler tarafından düzenlenen sahte beratlarla ele geçirilmeye çalışılıyordu. Gerçek hak sahiplerince durumun mahkemeye intikâli sonrası, problemin şahitlerle çözüldüğünü görüyoruz.

Kadıların yönetim görevleriyle ilgili olarak, vakıf denetimi dışında çarşı ve pazarları, satılan malları, bu mallarda bulunması gereken vasıfları, fiyatları denetlemek, narh koymak, bugün büyük ölçüde belediyeler tarafından îfâ edilen görevlerin pek çoğunu yerine getirmek gibi yükümlülükleri de vardır. Onların bu konudaki en büyük yardımcıları ileride de bahsedeceğimiz ihtisab ağası veya muhtesib denilen görevlilerdi. Köle azadı, alım-satım, kira, vekâlet, rehin, boşanma ve nikâh tescili gibi bugün bir kısmı noterler, evlenme ve nüfus memurları tarafından yapılan hizmetlerde eklenirse Osmanlı Devleti'nde kadıların ne kadar çeşitli kazâî, idârî, mülkî, askerî vs. görevleri üstlendikleri görülmektedir.²¹⁷

²¹⁵ ERGENÇ, Age s.86

²¹⁶ ŞENTOP, Age s.283-284

²¹⁷ UZUNÇARŞILI, İlmiye Teşkilatı, s.109,139-142 (fotokopi No 54 a, b)

Kadılar yapmış oldukları yargı görevleri ve mahkemelerce yapılan her türlü hukûkî işlem için, taraflardan miktarları kanunnamelerde belirlenen bir harç almakta ve geçimlerini bununla sürdürmekte idiler.²¹⁸

Kadıların sürekli olarak hâkimlik yapıp, tadrîs faaliyetlerinden uzak kalmalarının, ilmî yönden aleyhlerine olacağı, belli bir bölgede uzun süre görev yapmalarının ve yöre insanını yakından tanımalarının da, yargılama sırasında tarafsız davranmalarına olumsuz yönde etki edebileceği gerekçesiyle, bazı İslâm hukukçuları aynı yerde sürekli kadılık yapmayı mahzurlu görmüşlerdir. Kadıların zaman zaman fazla tanıma imkânı bulamadığı yöre insanlarına karşı tarafsız kalmalarını sağladığı, yada kararlarında tam isabet ettikleri şüphelidir. Bu durumla ilgili olmak üzere daha öncede ele aldığımız imam konusuyla ilgili bir belgede temas edildiği gibi; Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi'ye müracaatla Cebrail Mahallesi imamlığına talip olan Hidâyetullah bizzat kazasker tarafından imtihan edildikten sonra, bu imâmete lââyık görülerek adına atama emri düzenlenmiş olmasına rağmen, aynı adam hakkındaki bir başka belgede ayyaş ve eşkıyalığı yüzünden kal'abend olduğu bildirilen bir kadıya 80 kuruş (ki yaklaşık iki katlı ve bahçeli bir evin fiyatıdır.) vermekten dolayı itham altında bulunduğunu görüyoruz.

XVII. asrın başlarında bir kadının görev süresinin dolmasını bekleyen on kadar kadı adayının bulunması kadrosuzluğun ne boyutlarda olduğunu ve açıkta bekleyen ne kadar kadı adayının bulunduğunu göstermektedir.²¹⁹

B. KADI YARDIMCILARI:

Şer'iyeye mahkemeleri Osmanlı Devleti'nin başlangıcından, tanzimat dönemine kadar uzun asırlar, her türlü hukûkî ihtilâfların çözüldüğü bir merci olmuştur. Burada bir kadı ve mahkemenin bulunduğu yerin büyüklüğüne göre, sayıları değişen muhtelif yardımcıları görev yaparlar. İslâm Hukûku'nda, teorik olarak toplu hâkimli mahkemeler mümkün olmakla²²⁰ ve uygulamada azda olsa bu tür mahkemelere rastlamakla birlikte, tatbikat genel olarak tek hakimli mahkemeler

²¹⁸ Bkz. İNALCIK, *Mahkama*, s.4

²¹⁹ İHSANOĞLU, *Age*, s.392

²²⁰ Bkz. Mecelle madde 1802

şeklinde olmuştur. Ancak kadıların ilmî görüşlerinden istifade ettikleri müftüler ve mahkemelerde yargılamayı bir nevi müşâhit gözüyle izleyen şühûd ve şühûdü'l-hâl denilen görevliler, tek hakimli İslâm adliye teşkilâtına kendine has bir zenginlik kazandırmıştır.²²¹ Kadı yardımcılarını ile görevlerini şöyle özetleyebiliriz;

a. Kadıların doğru hüküm verebilmeleri için bir yol gösterici konumunda olan müftülerin de hukuki konularda önemli bir işlevi vardı. Kadılar görecekları dava konusunu en iyi bilen bir veya birkaç ehl-i vukufu yanlarında bulundururlardı. Bazı durumlarda mahkeme sırasında fetva için müftilere başvuran kadılar, kararlar konusunda zaman zaman onlara danışırlardı. Müftiler din ile dînî görüşü temsil ve tespit eder, kadılar ise devlet otorite ve menfaatini temsil ederlerdi.²²²

b. Kadıların yargı görevini ifâ ederken yardımına başvurdıkları görevlilerin bir diğeri de nâiblerdir. Bunlar, kadılar tarafından belirli bir süre veya belirli bir iş için tayin edilen yardımcılardır ve kadılar tarafından verilen yetki çerçevesinde görevlerini ifa ederler.²²³ Kadı nâiblerinin görevlerini icrâda zaman zaman müdâhalelerle karşılaştıklarını da belgelerimizden tespit etmekteyiz. Konuyla ilgili sicil kayıtlarımız arasında şöyle bir örnek mevcuttur: “...Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Kastamonı Kadısı zîde fazlahu tevkîu refîu hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki ulemâdan dârende-i fermân vâcibü'l-izân Mustafa zîde ilmehü südde- i seâetime arz-ı hâl idüb bu kazâ-i mezbûrede nâib olub hilâf-ı şer'i şerîf kimseye zulm u teaddîsi olmayub kazâ-i mezbûrun ehâlîsi ef'â'l u akvâlinde rızâ u şükrân üzreler iken ashâb-ı e'râzdan Hacı Veli oğlu Ahmed ve hevâsına tâbi' kimesnelerin hevâlarına tâbi' olmayub zulûmlerine ruhsat virmedüğüçün seni niyâbet hidmetinde istihdâm itdirmezüz...”²²⁴

c. Kadıların bir başka yardımcısı ise mahkemelerde yargılamaya bir anlamda müşâhit sıfatıyla katılan şühûdü'l-hâl dir. Şer'iyye sicil defterlerindeki kararların altında bu ifadeyle başlayan bir bölüme şahitlerin isim ve imzaları kaydediliyordu.

²²¹ AYDIN, Age s.85

²²² Bkz. Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.VI, s.268 vd. İstanbul 1983

²²³ AYDIN, Age s.92

²²⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 10)

d. Diğer önemli yardımcı görevlilerden biriside, ölen kimselerin terekelerini vârisler arasında taksîm eden, **kassâm** adlı şer'î me'mûrlardır. Bu görevliler terekeleri İslam miras hukuku (feraiz) esasları içerisinde, ölünün mîrasçıları arasında kadı adına paylaştırmaktadırlar. Kamu görevlilerinin mîras taksimleri ise, kazasker kassâmları tarafından yapılır ve kazaskere düşen resm-i kısmet (harç) onun adına tahsil edilir. Kadılar ve kazaskerlerin bu mîras taksimlerinden binde belli bir oranda aldıkları pay onların gelirlerinde önemli bir yekûn tutmaktadır.²²⁵ Bunlar tahsîl ettikleri kısmet-i askeriye o mahallin kadılığındaki sandıkta saklayarak, kazaskerlerin mühürlü mektupları ve fermanlarla gelmiş olan askerî kassâm müfettişi yahut süvârî kassâmları geldiği zaman, kadı veya nâibler tarafından onlara teslim ederlerdi.

Sicil kayıtları arasında rastladığımız bir belgeye göre; ölenlerin, tereke dağıtımlarında hassas davranılmasına özen gösterilmesi için çıkartılan fermanlardan birinde Kastamonu ve civarında ölenlerin geride bıraktıkları mirasçıları olduğu halde, Beytü'l-mâl emininin miraslara el koyup; “yeniçeri ağasına verdim” bahanesiyle miras taksiminden hak talebinde bulunanları geri çevirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Şeriatın “muḥakkak ki yetim malı yiyenler, karınlarını cehennem ateşiyle doldurmuş olurlar” hükmü doğrultusunda bu haksızlıktan sakınarak, şirk ve küfür derecesinde bir duruma vesile olan bu tehlikeden uzak durmaları istenmektedir. Bununla da kalınmayıp, dindar ve güvenilir beytü'l-mal eminleri görevlendirilerek, ölenlerin miraslarının teker teker deftere kaydedilip, bu konuda hiç hata yapılmaması istendikten sonra, talepleri halinde terekelerin mirasçılara tam olarak verilmesi doğrultusunda ifadeler kullanılmaktadır.²²⁶

Anadolu Kazaskeri Yahya Efendiye bağlı Kastamonu kadısına gönderilen fermanan anlaşıldığına göre, ölen askerlerin miraslarının taksiminde yapılan haksızlıklardan bahisle “.....kassam olunup hiyâneti zuhûr edenleri azl....” ifadesine rastlıyoruz. Ayrıca fermanın devamında “kayda değer malına rastlanılmadığı için, kaydetmedim.” Tarzındaki uydurma ve bahanelerden dolayı “sorumlu olur ve zarara

²²⁵ UZUNÇARŞILI, *İlmiye Teşkilatı*, s.121-125

²²⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 55)

uğrarsınız” şeklindeki tembihlerin bulunuşu, kassamların görevlerini icra esnasında zimmet ihtimalini ortaya çıkarıyor.

e. Kadı yardımcılar arasında 1854 yılına kadar görevini devam ettirmiş ihtisab ağaları da vardı. İslâm devletinde adı hisbe teşkilâtı olan²²⁷ ve esas görevi iyiliği emr, kötülüğü nehy diye özetleyebileceğimiz bu kişilere muhtesib adı verilmektedir.²²⁸ Bütün İslâm devletlerinde var olan bu müessese, kaynağını Kur’an ve hadisten alır. Allah hakları ve kamuya ait haklar ile, özel hak ve hürriyetlerin korunması dışında, sosyal güvenlik haklarının da sağlanması gibi konularla da ilgilidir. İhtisab ağaları kadı bulunan bütün yerleşim merkezlerinde görev yaparlar ve beledî-ticârî işlerle de ilgilenirlerdi. Görev süreleri bir yıl olan bu kişiler, iltizam usûlü ile ehiller arasından seçilirdi. 1854 yılından itibaren bu ünvan “**şehremini**” şeklinde değişti ve yerini şehremâneti teşkilâtına bıraktı.

f. Mahkemelerde yargılama sırasında kadının en önemli yardımcılardan biride mahkeme kâtipleriydi. Hukuk metinlerini yazma konusunda yetişmiş olan bu yardımcılar, aynı tür davaların hemen daima aynı şekilde yazılmasında ve böylece yargılama sırasında bir eksikliğin olmamasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kazaların en yetkili görevlilerinin başında yer alan kadıların, XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın başlarında eski nüfûz ne kudretlerinin kalmadığını çok açık bir şekilde tespit etmekteyiz. Bunlarla ilgili olarak, ele aldıklarımız dışında sicil kayıtlarında sayısız örnekler vardır. Taşrada adâleti uygulamakla görevli bu kişiler, ehl-i örfe mensup yöneticilerin oyuncağı haline geldikleri gibi, büyük hanedanların sözlerinden çıkmaz olan, yalnızca kendi çıkarlarını düşünen ve sûistimâl yoluna da başvuran şahıslar olmuşlardır.

Kazalardaki yeniçeri serdarları çoğu kez rüşvetle bu görevi elde ettiklerinden, İstanbul’dan uydurma bir kağıt getiren, odabaşı ve oda bekçilerinden rüşvet karşılığında kağıt elde edenleri de yeniçeri kabul etmeye başlamışlardır.

Kazalarda altı-bölük halkının yönetiminden sorumlu olan ve altı-bölük ağalarının hepsinin, ya da bir kısmının imza ve mührü ile tayin olunan görevli

²²⁷ Yusuf Ziya KAVAKÇI, *Hisbe Teşkilatı*, s.34, Ankara 1975

²²⁸ Bkz. Seyfettin ÜNLÜ, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler*, c.1,s.318 vd. İstanbul 1996. İlke Yayınları

kethüdayerleri de, çeşitli ailelerin dümen suyuna gider olmuş ve kendi halkına bakmamışlardır.²²⁹

3. ŞER'İYYE SİCİLLERİ:

İslâm hukûkunu, hukuk sistemi olarak kabul eden Osmanlı Türk Devleti'nin en önemli yargı organı olan şer'î mahkemeler, bu büyük Türk Devleti'nin yıkılışıyla birlikte uygulama gücünü kaybetmekle beraber, Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerdeki hukûkî, iktisâdî, dînî, askerî ve idârî müesseseleri hakkında bize çok değerli tarihî belgeler de bırakmıştır. Bu belgeler dil, din ve renk farkı gözetilmeksizin bütün insanlarla ilgili olaylarla, bu olayları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idârî düzenlemeleri ihtiva eden **şer'iyye sicilleridir**. Bu siciller aslında XV. yüzyılın ortalarından başlayarak²³⁰, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden uzun bir zaman dilimi içinde, en azından 472 yıllık Türk Târihini, Türk İktisadını ve Türk siyâsî, sosyal ve hukûkî hayatını yakından ilgilendirmekte ve kısaca Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelmektedir. Eski Hristiyan tarihlerine temel teşkil eden kilise kayıtları ve Çinlilerin sülâle tarihleri demek olan Şu'lar ne derece önemliyse, bizim eski mahkemelerimizin kayıtlarını ihtiva eden şer'iyye sicilleri de, onlardan daha önemli ve birkaç kat daha güvenilirlerdir. Yorumcu olsa da bu önemli belgeler incelenmedikçe, XV ila XX. yüzyıl arasındaki Türk kültür ve tarihine ait verilecek bilgiler ve hükümler eksik kalacaktır. Zîra mahkeme kararları genellikle her devirde ve günümüzde, ait olduğu devletin kültürünü ve tarihini yakından takip eden ve yansıtan önemli tarih belgeleridir. Hatta ait olduğu devletin, bir cihette tarih aynasıdır. Eski mahkeme kararlarının tutanak defterleri demek olan şer'iyye sicillerinin önemi ve kapsamı günümüzdekinden daha çoktur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde, her hangi bir beylerbeyine, eyalete veya sancak ve kazaya, devletin yetkili organları tarafından gönderilen ve “**hüküm**” denilen emirlerin, sadece bazı askerî kararlar dışında, tamamı şer'î mahkemeleri temsil eden kadılara yazılırdı.

²²⁹ Yücel ÖZKAYA, *XVIII. Yy' da Osmanlı Kurumları Ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 23

²³⁰ Ancak Kastamonu şer'iyye sicillerinden ilki H.1097 ,M.1685 tarihini taşımaktadır.

Şeriat; sözlük anlamıyla "Irmağa giden yol", genel olarak ise "Takip edilmesi gereken açık ve aydınlık yol, umûmî kanûn" demektir.²³¹

Şeriat kelimesi dini bir terim olarak ele alındığında,"Allah tarafından indirilmiş olan emirlerin tümüdür."²³² Şeriat'ın hakikatle bir arada incelendiğine dair kayıtlarda mevcuttur.²³³ Osmanlı tarihinde zaman zaman kanun ve nizamla eş anlamlı olarak kullanılan bu terimin, Sultan II. Mustafa zamanında yalnız başına kullanılmasına dâir emirnâme çıkartılmıştır.²³⁴

Klasik Osmanlı Dönemi'nin örfî bir anlayışla beraber, en önemli hukûkî ve ma'nevî düzeninin genelde şer'î bir temele dayandırılmaya çalışılması gereğinden dolayı tutulan şer'iyye sicilleri vâride,sâdıra, zabıt ve i'lâm kayıtları vesâyiresiyle bugünkü adlî teşkilâtımızda olan evrak dosyaları ve defterlerin muhtelif ebatlardaki küme ciltleri mahiyetindedir. Eski kırk-anbar işi ve cönklerin manzarasını yansıtan ve isminden de anlaşılacağı üzere şer'iyye mahkemelerine ait olan bu sicillerin kimler tarafından ve nasıl tutulduğunun Osmanlı Devlet'indeki adlî teşkilât hakkında yapılacak kısa bir incelemeyle anlaşılması mümkündür.

Kadıların yönetiminde toplanan şer'i mahkemelerin, muamelatıyla ilgili hüküm ve kararları havi tuttukları ve genelde eni dar-boyu uzun olan defterlere şer'iyye sicilleri (sicillât-ı şer'iyye) adı verilmekte idi. Hemen hemen Osmanlı beldelerinin tamamındaki mahkemelerde tutulan bu defterler farklı ebatta olanları bulunmakla beraber genelde, takrîben 16x42 ebadında idiler. Mahkeme-i şer'iyye sicilleri, şer'î muâmelât ve mazmun itibarıyla fıkıh ilminin fûrûuna dahil olduğu gibi, yazım tarzı itibarıyla da sâk denilen ve kendine mahsus bir tahrir usulü olan defterlerdir. Hükûmet emirleri buraya aynen kaydedilip, verilen cevaplar ise kısmen şer'i mahkeme tarzına benzemekte idi.

Sicil defterlerine yazılan vakfiye, nafaka, mîras davaları, resm-i kısmet, i'lâm, husûmete müteallik davalar, nikah vb. şer'î mahkemelere mahsus bir usûl ve kâide altında kaleme alınırdı. İşte bu yazım tarzına sâkk-i şer'î denilirdi. Sonra kadıların ehliyetsizliği nazar-ı dikkate alınarak, onların işlerini kolaylaştırmak için

²³¹ Yeni Türk Ansiklopedisi, c. X, s. 3858, (Şeriat Maddesi), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1985

²³² Şeriat kelimesinin kısaca tarifine temas eden bütün kaynaklar hemen hemen bu anlatımda birleşir.

²³³ PAKALIN, c. III, s. 341.

²³⁴ PAKALIN, Age, Aynı konu.

bazı değerli âlim kadılar tarafından, çeşitli şer'î muâmelelerin ne şekilde yazılması gerektiğine dâir, aynı mevzûun muhtelif şekillerine ait nümûnelik sâkler kaleme alınmıştır.²³⁵

Çok geniş vazîfelerinden dolayı, kendilerine gelen hüküm ve fermanlarla, bunlara verilen cevapları ve gördükleri çeşitli davalara dair vermiş oldukları hükümleri kayıt için, kadıların bu sicil denilen defterleri tutmaları kanundu.²³⁶ Şüphesiz bu zarûret, genel olarak emir hükmündeki mektup, i'lâm, hüccet, hüküm ve fermân gibi evrâkın bir nüshasının da, muhâtab şahıslara verilmesi, belgelerde bir takım tahrîfât ve sonradan doğabilecek ihtilâf ve anlaşmazlıklara mâni olmak ihtiyâcından kaynaklanıyordu.

Son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahallî hayata ait ilmî araştırmaların da birinci derecede ki kaynağı şer'iyye sicilleridir. Olaya hukuk tarihi açısından bakıldığında, her konuda olduğu gibi şer'î mahkeme kayıtlarında da, hukuk alanındaki çelişkiler arasında doğruyu tesbit, şer'iyye sicilleriyle mümkün olmaktadır. Özel hukuk ile ilgili kararlardan, Osmanlı hukukunda gerçek ve tüzel kişilerin (vakıflar) bilindiğini, ehliyet, gaîplik, şahsî haklar ve benzeri konulara dair şer'i hükümlerin aynen uygulandığını anlamaktayız. Meselâ tedâvi olacak bir şahsın, tedâvi yapacak doktora, şahsiyet haklarından olan kişilerin vücut bütünlüğü üzerinde sahip olduğu hakka riayet edilerek, ameliyatına kendi müsaadesiyle rıza gösterdiğini ve bu rıza beyanının mahkemece zabta geçirildiğini görüyoruz²³⁷.

Şer'î mahkeme sicilleri, tarih sırasıyla tutulan defterler olmakla birlikte, bu defterlere kadı tarafından verilen hükümler yanında herhangi bir hadiseyi, bir şahâdeti, bir ikrârı, bir hîbeyi veya resmiyete kaydolanması istenen ve gereken herhangi bir husus zaptedilir ve devlet merkezinden gelen bütün fermanlar, emirler ve tebliğler kadı tarafından tedkik olup doğruluklarının tespitinden sonra deftere kaydedilirdi.²³⁸

²³⁵ Bkz. Konu Hakkında Geniş Bilgi İçin UZUNÇARŞILI Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı s.116

²³⁶ UZUNÇARŞILI, Age s. 109

²³⁷ Konuyla ilgili belge ve bilgilere ileride "Hastalıklar ve Tedavi Şekilleri" başlığı altında ayrıca temas edilecektir.

²³⁸ PAKALIN, Age, c.III, s.343

Aile hukûku ile ilgili kararlar ve sicil kayıtlarından eski Türk aile yapısını, nişanlanma, evlenme vb. müesseselerin nasıl işlediğini, tamamen erkeğe ait gibi sanılan evlenme ve boşanma hakkının kadın tarafından da nasıl kullanıldığını, şiddetli geçimsizliğin kadına evlenmeyi sona erdirme hakkını verdiğini, karı-koca arasındaki mal ayrılığı rejimini, karı-kocanın çocuklar üzerindeki hak ve vazifelerini, mehir olarak hangi eşyaların verildiğini ve muhtelif devirlerde bir Türk ailesinde hangi şeylerin önem arzettiğini, en önemlisi de evlenme akdinin (mecbûrî olmasa da) sicillere kaydedildiğini öğrenebiliyoruz.²³⁹

Mîras hukûkuna dair kayıtların çoğunluğunu, bu konuda ki sözleşmeler, terekelerin taksîmi konusundaki anlaşmazlıkların çözümü gibi konular teşkil etmektedir. Hem tereke taksîmi, hem de vasiyetlerle ilgili kayıtlardan, muhtelif devirlerdeki Türk ailelerinin refah seviyelerini, kullandıkları eşyaları ve fertlerin sahip olduğu mal varlıklarını öğrenmek mümkündür.

Şer'îye sicillerimizde eşya, borçlar ve ticâret hukûkuna ait kararlarla, bu konudaki uygulamalara sıkça rastlanıldığı görülecektir. Borçlar hukûku ile ilgili kararlar, 6 asrı aşkın sürenin tamamında mütereddit kaldığımız bazı belgeler dışında sözleşmenin bütün çeşitleriyle uygulandığını, vakıf paraları dışında fâiz işlemlerine müsamaha gösterilmediğini ve sözleşmelerde karşılıklı rıza beyanının esas kabul edildiğini görmekteyiz.

İncelediğimiz şer'îye sicil defterleri arasında rastladığımız pek çok belgeden anlaşıldığına göre, zımmîlerle ilgili meselelerin çözümü içinde, yine ilgililerin şer'îye mahkemelerine müracaat ettiklerini görüyoruz. Ceza hukûku alanında, eşya, borçlar ve ticâret hukûku sahalarında müslim, gayr-ı müslim ayrımı yapılmadığını kesinlikle söyleyebiliriz.

Kamu hukûkunu ilgilendiren konulardaki; iffete iftirâ (hadd-i kazf), hırsızlık (hadd-i sirkat), yol kesme (kat'ı tarîk), zinâ (hadd-i zinâ) ve içki içme (hadd-i şurb) gibi suçların, şartları oluşmasına rağmen ne gibi cezalarla cezalandırıldığı kayıtlarımızda tesbit edilememiş olmakla birlikte, genel kayıtlardan bu suçlara ait cezaların şer'î esaslar dahilinde verildiği ifade edilebilir. Şahsa karşı işlenen cürümler hakkında, şer'î hükümlerin öngördüğü kısas, diyet ve diğer şer'î

²³⁹ Konuyla ilgili belge ve bilgilere ileride “Evlenme ve Mehir” konusunda ayrıca temas edilecektir.

tazmînatların hiç aksatılmadan aynen uygulandığını ve bu konuda da hiçbir ayırım yapılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Şer'iyye sicillerinde tıpkı İslâm hukûkunda olduğu gibi, en çok müracaat edilen ispat vasıtası, şâhitlik veya davalının ikrârıdır. Şâhitlik müessesine verilen önemden dolayı sicillerin çoğu muhteviyâtını, hukûkî durum ve muamelelerin şâhitler huzûrunda mahkemece kayda geçirilmesi demek olan hüccetler teşkil etmektedir. Bu arada şer'iyye sicillerinden, Osmanlı hukûkunda, ceza ve hukuk usûlü ayırımı yapılamadığını, ancak ceza davalarında, genel esaslar dışında bazı farklı usullerin uygulandığını görüyoruz.

Şer'iyye sicillerindeki kayıtların önemli bir kısmını da, mâlî hukûka dâir mahkeme kararları ve hüccetleriyle, idare hukûkuna ait fermanlar, buyruhdular, tezkereler ve benzeri kayıtlar teşkil etmektedir.

Bunları, Osmanlı Devleti'ndeki vergi çeşitleri, vergi tarh ve tahsili, çeşitli idarî müesseseler ve bunların fonksiyonlarıyla alâkalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Her şer'iyye sicili, bulunduğu yerin iktisâdî hayatına dair birinci elden orijinal tarih vesikalarıdır. Elde mevcut Osmanlı tarihlerindeki olaylar, genellikle merkez teşkilâtına, değişik ama belirli rütbe ve me'mûriyetlerin verilmesine, savaş îlânına ve isyanlara dâirdir. Fakat o dönemlerdeki halk tabakasının hayatlarından, geçim tarzlarından, çalışma şartlarından ve onların çalışma alanlarıyla ızdıraplarından bahsetmemektedir. Halbuki elimizdeki şer'iyye sicilleri değişik vesilelerle, Kastamonu'nun ücra köşelerindeki vatandaşların bile hayatlarını aksettirmekte, tamamen olmasa da en azından bu uzak köşelerdeki insanlarımızla olan yabancılığımızı bir dereceye kadar ortadan kaldırmaktadır.

Elimizdeki belgelerin bir diğer özelliği de, genel harp tarihimiz ve askerî konularımızla ilgili bilgileri içeren geniş ve ayrıntılı belgelere de yer ayırmasıdır. Savaş yapılmadan önce sefer hazırlıklarına dair beylerbeyi ve sancak beyine gönderilen yazılı emir metinlerinin tesbiti böylece mümkün olduğu gibi, ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri, gemi, at, araba, caphane vb. ihtiyaçların nasıl karşılandığının, ya da Anadolu halkının savaştaki ve barıştaki durumunun yöresel olarak hangi seviyede olduğunun tesbîti, sicil kayıtlarındaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Tabii ki bu belgeler, eski idârî teşkilâtımızın bir çok üniteleriyle ilgili bilgilerin aydınlatılması açısından incelemeye değer vesikalardır. Özellikle kaza, sancak ve eyalet taksîmâtı, beylerbeyilik, sancak beyliği, kethüdâlık ve voyvodalık gibi idârî; kadılık, nâiblik, muhızrlık, mübâşirlik, bostancı-başılık, çavuşluk ve subaşılık gibi adlî müesseselerin hem idârî yapısını, hem de ifâ ettikleri fonksiyonlarını bu belgelerden çıkarmak mümkündür.²⁴⁰

Tarihi açıdan hâiz olduğu değer ve önemi belirtmek için vak'a-nüvislerin veya Osmanlı zihniyetiyle eserler veren müverrihlerin, imparatorluğun gerileme çağında üç kıtaya yayılmış o koskoca ülkenin parçalanmasını, düşmanların her cephedeki ittifakları, mâlî ve askerî zayıflama gibi bir takım sebeplere isnad etmelerine mukabil, yukarıda da ifade edildiği üzere şer'iyeye sicillerine dayanarak, inkârı mümkün olmaz bir biçimde "devletin, milletini kucaklayamayışı ve milletinde devletine sahip çıkacak güç ve şuuru kendinde bulamayışı" na bağlayabiliriz. Denilebilir ki en basit bir vatandaştan tutun da ,sancak ve eyâletlerdeki devlet ricâline varıncaya kadar, fermanlara adeta kulak asılmayışının tesbitiyle anlaşılan idari alandaki büyük boşluğun, felâketler zinciri ve çöküşü hazırlayışını, bu belgeleri inceleyerek gâyet açık bir şekilde anlayabiliyoruz. Zîrâ XVII. yüzyıl sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu uzun yıllar meşgûl edecek olan, Avusturya Sefer-i Hümâyûnu için, ihtiyaç duyulan askeri toplayabilmek üzere, belgelerimiz arasında rastladığımız yirmiye yakın fermanın çıkarılışına bakarak, bu neticeye ulaşmada özel bir maharet ve teknik bilgiye sahip olmaya ihtiyaç duyulmasa gerektir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Kânûni'nin saltanat yıllarının ilk dönemlerine kadar Arapça tutulan²⁴¹ şer'iyeye sicillerinde, yalnız hükûmetin verdiği emir ve bu emirlerin cevapları Türkçe olarak kaydedilmekteydi. Daha sonraki dönemlerde Türkler'in Osmanlı toplumundaki hâkim unsur olması dolayısıyla, bütün kayıtlar Türkçe yazılmaya başlanmıştır.

²⁴⁰ Şer'iyeye sicilleri, I-II Şer'iyeye Sicilleri Ve Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilatının Yapısı Ve Fonksiyonları, TDAV, İst. 1988

²⁴¹ Halil SAHİLLİOĞLU, Kitabu'l-Kadı ve Süfteceler, Tür. İkt. Semineri, HÜ.Yay. s.106 Ank. 1974

Anadolu dışında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş yörelerde ve Avrupa'daki beldelerde de, kadılarca tutulmuş şer'iyye sicilleri bulunmaktadır. Bu siciller her ülkenin merkezî şehirlerinde toplanmıştır.²⁴²

Bütün bu şer'iyye sicillerinde, mahallî konularla ilgili hukûki kayıtlarda imla, anlatım ve üslûb şekilleri ile ilgili olarak, mahallî dil ve folklorik yapıların farklı ifâdeleriyle karşılaşmak da mümkündür.

Genel olarak sicillerin bir bölümü mahallî karar ve i'lâm kayıtlarına ayrılırken, bir bölümü de padişah, sadr-ı azam, vezir, paşa vb. devlet adamlarının fermanlarına tahsis edilmişlerdir. Verâset, muhalledât ve emsâli işlerle ilgili i'lâmlar, mahallinde veya mahkemede müsveddesi alındıktan sonra bu sicillerde yer almışlardır. Fermanlar ise doğrudan doğruya kaydedilmişlerdir.

Belgelerde görüldüğü üzere kadı veya nâib bir tek cümle halinde yazdığı i'lâmda, evvela iddia sahibinin hangi mahalleden olduğunu, kendisinin ve babasının adını, devamında ise hakkında duyuruda bulunulan kişinin nereli olduğunu ve hüviyetini, nihayet şahitlerinde isimlerini zikrettikten sonra, davanın konusuna geçerek tarafların ifâdelerini tespit eder ve "...mâ vakaa bi't-taleb ketb olundu hurrire fi..." demek suretiyle ilamı tamamlamış olur.

Hemen hepsi de aynı tipte olan bu i'lâmlarda, tarafların yalnız baba adları zikredilmekle yetinildiği için, davacı ve davalının kim olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. Şüphesiz hukuk tarihi açısından da çok önemli bir kaynak olan bu i'lâmlarda, bazı istisnâlar bir kenara bırakılırsa, genellikle hâkimin ne gibi bir hüküm verdiği de meçhuldür. Meselâ; bir kadı herhangi bir cinâyet davasını yürütmektedir; Hâdise ile ilgili olarak mahallinde keşif veya gerekli araştırmalar yapılmış, taraflar karşı karşıya getirilerek iddia, savunma, deliller ve ifâdeler zabta geçirilmiştir. Cinâyetin teammüden işlenildiği sabit olup, davacının dava ve diyet talebi de âşikardır.²⁴³ Şer'an, teammüden cinâyet işlemenin en hafif cezâsı anlaşılması halinde diyet, neticesi ve ağırı ise kısas olmasına rağmen,²⁴⁴ kadının bu

²⁴² Yücel ÖZKAYA, Sofya Milli Kütüphanesi National Biblioteque, Şer'iyye Sicilleri, TAD 1979-1980, c. XIII, S.24, s.22, Ankara 1980

²⁴³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 56)

²⁴⁴ Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukuk-u İslamiyye Ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c. 3 s.58, İst. 1968 Bkz. Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi 178-179, Nisa Suresi 92-93 ve Maide suresi 32-33 ve 45. ayetler.

iki Őıktan hangisi ile h  kmettiğinin anlaŐılabilmesi i'  mlara bakarak m  mk  n olamamaktadır.

II.BÖLÜM
XVII. YÜZYIL SONLARI VE
XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA
KASTAMONU'DA SOSYAL VE ADLİ HAYAT

1. SOSYAL HAYAT VE ÖZEL HUKUK:

Osmanlı Devleti'ndeki Avusturya elçisi Busbecq, Kânuni Sultan Süleyman zamanında, Anadolu insanı ve Osmanlı devlet anlayışı ile ilgili tespitlerini anlatırken, Türk insanı hakkındaki kanaatlerini şu cümlelerle özetliyordu: “Türkler, insanlarda meziyetin babadan oğula irs yoluyla intikal ettiğine, bir mîras gibi elde edildiğine inanmazlar. Bunu kısmen Allah'ın bir ihsanı, kısmen de çalışmanın, zahmetin, gayretin bir mükâfatı telâkki ederler. İşte bu sûretle Osmanlı İmparatorluğu'nda şevket ve makamlarla, idârî mevkîler, liyâkat ve mahâretin mükâfatıdır. Namussuz, tembel, âtıl, bilgisiz olanlar hiçbir zaman yüksek mevkîlere tırmanamazlar. Hakir ve zelil bir halde kalırlar. Osmanlıların neye teşebbüs ederlerse muvaffak olmalarının, bütün dünyada hâkim bir ırk haline gelebilmelerinin, imparatorluğun hudutlarını dâima genişletmelerinin sebeb-i hikmeti budur.”¹

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı toplumunda da XVII.-XVIII. yüzyıllarda insanlar, dinlerinin buyruklarına ve tarihî süreç içinde oluşan örf, âdet ve geleneklerinden doğan ilkelere göre düşünürler, konuşurlar, hareket ederler, işlerini yürütür, evlenir, mal-mülk edinir, mîras bırakırlar ve ölürlerdi. Bu temel prensiplere rağmen, toplumun değişik kesimleri, bilgi ve görgü seviyelerine ve içinde bulundukları ortamların değişik şartlarına göre ayrı hayat tarzlarına sahiptiler. Bu sebeple Osmanlı toplumundaki gündelik hayatın, incelenen toplum birimlerinin kendi yapıları çerçevesinde ele alınması uygun olacaktır.²

¹ G. de BUSBECQ, *Kânûnî Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı (Türk Mektupları)*, Serden Geçti Neşriyat, s.40-41, ANKARA 1953

² Ekmeleddin İHSANOĞLU, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. II, s. 488

A. AİLE:

İnsanın tabiat şartlarından korunabilmesi için bir eve ve eşyaya, cinsini koruyabilmesi, neslini sürdürebilmesi ve mutluluğa kavuşabilmesi için bir eşe ve çocuklara; çocukların ihtiyacı olan uzun süreli bir eğitimi verebilmesi için de, bir âileye sahip olması gerekmektedir.

Anne, baba ve çocuklar ile hizmetçilerden oluşan âilenin reisi (baba), idâre sanatını bilmek zorundadır; o tıpkı iyi bir yönetici ve doktor gibi olmalıdır. İnsan, ticâret, ziraat ve zanaat kollarından birinde çalışmalı ve kazanç elde etmelidir. Ancak kazandığı malın bir kısmını, daha doğrusu gerektiği kadarını harcamasını da bilmelidir. Vücut sağlığını koruyacak kadar yiyecek ve giyecek temin etmeli, neslin devamı için de evlenmelidir. Vücut sağlığının üstün amacı da ilim ve mârifete ulaşmak olmalıdır. “Mal hayatın rahatlığı içindir, yoksa hayat mal toplamak için değil.”³

İşte bu özellikleriyle özetlemeye çalıştığımız Osmanlı toplumunun en alt birimi olan âile ve onun reisi baba çevresinde oluşan bu çekirdek yapı, toplumun o günkü genel görüntüsüne hâkim olan özellikleri Kastamonu’da da barındırıyordu.

Osmanlı âilesi genellikle 4-7 kişiden oluşmaktaydı. Bununla birlikte, özellikle kasaba ve şehirlerdeki zengin ortamlarda büyük âile tiplerine de azda olsa rastlanıyordu. Konak hayatı olarak nitelendirilen ve karı-koca; çocuklar dışında; kocanın ana-baba ve kardeşleriyle uşak ve câriyelerden oluşan kalabalık âile tipleriyle ilgili bazı işaretlere, mahkeme kayıtlarımız arasında net olmamakla birlikte nâdiren rastlıyoruz. Ama genel ifadelerle dayanarak kesinlikle savunabileceğimiz bir husus, Kastamonu’daki âile tipinin çok öncelerden beri, “çekirdek âile tipi” şeklinde olduğudur. Hâlen de az olmakla birlikte, kayınpeder ve kayınvâlidinin de aralarında mevcûd olduğu, genelde 1-2 çocuktan ibâret bu âile tipinin, çok sayıdaki örneklerini, incelediğimiz belgelerde bulabiliyoruz.

³ İHSANOĞLU, Age, s. 482

Kastamonu'daki bu çekirdek âileler içinde, genel hatlarıyla ana ve babalara karşı olumsuz bir yaklaşım tespit edemediğimiz sicil kayıtlarından sadece birinde, bir babanın oğlundan, “bana yardım et de hacca gideyim ” talebinde bulunduğu, ama oğlunun babasının bu isteğine karşı, “eğer sana hacc için bir habbe ve bir akçe verirsem karım üç kez boş olsun” diyerek, babasının bu talebini şiddetle reddedişi oldukça anlamlıdır.

Tereke kayıtlarında belirtilen eşya cinslerinden yola çıkarak, ileride de yeri geldikçe belgeleriyle temas edeceğimiz gibi, Kastamonu sosyal yapısının çekirdeği olan âileler, genelde orta halli bir geçim durumuna sahip olsalar gerektir. Ama bunun yanında azda olsa, yine mîras tespitlerine dayanarak maddi durumu çok iyi âilelerin de mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ailelerin genellikle kişisel, ailevî ve yöresel deyimler içeren, meslek yada mensûbiyetlerle ilintilerek belirlenmiş birtakım lakaplarla tanındığı ve birbirleriyle ilişkilerinde bu lakapları kullandıkları bilinmektedir. Merkez ve merkeze bağlı köylerde rastladığımız lakapları şöyle sıralayabiliriz;

Karabulutade , Baharoğulları ,Gödeloğlu, Keloğlu , Sofuoğlu, Urgancıoğlu , Yanıkoğulları, Muharremoğlu “eba an ced ulema bir aileymiş “ ,Turşucuoğulları, Eynehanoglu, Karabaşoğlu, Kundakçıoğlu, Karakülâh, Sarıkadıoğlu, Boyacıoğlu, Arpacıoğlu, Serçeoğlu, Müftizadeler, Hocaogulları, Taşcıoğlu, Himmetoğlu (belgeye göre 17. Asırda da varlıklılar) , Camcıoğulları, Melekoğlu, Ayvatoğlu, Mıkıroğlu, Benlioğulları , Kamberoğulları , Tellioğulları. Çevre köylere ait tahrir kayıtlarında ise: Dereköy’de; Sabancıoğulları, Kabasakaloğulları, Bıyıkogulları, Çerkezoğulları, Terzioğulları, Bereketoğulları, Öküzoğulları, Kalaycıoğulları, Osmandedeoğulları, Kasırkaoğulları, (Tekkeşin) Tekyenışinoğulları, Kürtoğulları; Kıyık Köyü’nde; Karakethüdaoğulları, Köleoğulları, İdrisoğulları, Yanıkoğulları, Sarılioğulları, Hançeroğulları, Paskaloğulları, Ahlatcıoğulları, Altıkulaçoğulları, Çantaoğulları; Hatunsaray Köyü’nde; İdrisoğulları, Ilgazlıoğulları, Teberoğulları; Kavak Köyü’nde; Hacıbeşeoğulları, Çorbacıoğulları, Miskinoğulları, Arapoğulları, Yazıcıoğulları, Uncuoğulları, Devecioğulları, İsmailbeşeoğulları, Solakoğulları, Gencalioğulları,

Aynacıoğulları, Piroğulları; Yarviran Köyü'nde; Karaalioğulları, Mıstacıoğulları, Karacaoğulları, Emiroğulları, Kırcalıoğulları; Kastamonu suyunun önemli bir kısmının temin edildiği Depelce Köyü'nde; Sofuoğulları, Beyoğulları, Kayyimoğulları, Müezzinoğulları ve Köleoğulları; Ortaca Köyü'nde ise yalnız Suhteoğulları; Buzağiviran Köyü'nde; Bozacıoğulları, Hacıoğulları, Uncuoğulları, Koroğulları, Abdurrahmanoğulları, Veysioğulları, Cezayirlioğulları, Kürtoğulları, Kurtyüzlüoğulları, Bilaloğulları, Bozacıoğulları, Yusufioğulları ve Çörçöroğulları; Ahlatçık Köyü'nde; Bozacıoğulları, Sakaoğulları, Deliömeroğulları, Deliosmanoğulları, Sofuoğulları, Karahüseyinoğulları, Ilgazlıoğulları, Bulgurcuoğulları, Uzunbayramoğulları; Dağ Köyü'nde; Çaycıoğulları, Tuzcuoğulları, Kolkızıoğulları, Enderhasanoğulları; Gicek Köyü'nde; Tuzcuvelioğulları, Gebeşoğulları, İmamoğulları; Molla Köy'nde; Mollaoğulları, Tüfekçioğulları, Ahmetoğulları; Sağsağanlar Köyü'nde; Gömeçoğulları, İsmailoğulları ve Kürtoğulları; Kızılcaviran Köyü'nde; Kıbrızcıoğulları, Erikli Köyü'nde; Ayanıoğulları, Sofuoğulları, Kelhasanoğulları, Bayramoğulları, Osmanoğulları, Araboğulları, Keremoğulları, Sipahioğulları; **Sükûti Sultan Tekkesi** Dîvanında Dervişoğulları, Şeyhbeyoğulları, Yamakoğulları, Kökhüseyinoğulları ve Akmustafaoğulları; **Karamuk Divanı'nda; Kabakçıoğulları, Kamburoğulları, Keleşoğulları, Madenoğulları, Demircioğulları, Durmuşoğulları, Kösebayramoğulları, Kırmuk Köyü'nde; Coroğulları, Musallioğulları, Gemalmazoğulları, Kocabaşoğulları, Bıyıklıoğulları; Budak Divanında; Yorgancıoğulları, Koşdurucuoğulları ve Aynacıoğulları, Kabakulak Köyü'nde; Musaoğulları, Tiryakioğulları, Kuşcuoğulları ve Kabakulakoğulları, Kethüda Köyü'nde; Kadioğulları, Gökgözoğulları, Aynacıoğulları ve Kethüdaoğulları, Kalur Köyü'nde; Salihefendioğulları ve Körhüseyinoğulları, Beneközü Köyü'nde; Delihüseyinoğulları, Hacıoğulları, Kıldıroğulları, Yenikomşuoğulları ve Kırışoğulları, Zoroğlu Köyü'nde; Zoroğlu ve Malakoğulları, Sorkun Divanında; Tabanoğulları, Salıhağaoğulları, Kölehasanoğulları, Diyarbekirlioğulları, Emiroğulları, Berçinoğulları, Hüseyindedeoğulları, Ortakçıoğulları, Sarıosmanoğulları, Caferoğulları, Sipahioğulları, Ölçücüoğulları, Kavaklıoğulları, Şüküroğlu Köyü'nde; Şüküroğulları ve Şabanoğulları, Yazıcıoğlu Köyü'nde; Kadioğulları ve Yazıcıoğulları, Meydanoğlu**

Köyü'nde; Meydanoğulları, İdrisoğulları ve Suhteoğulları, Demircioğlu Köyü'nde; Demircioğulları ve Şeyhbeyoğulları, Topçuoğlu Köyü'nde; Tabanoğulları, Topçuoğulları, Eynehanogulları ve Zilelioğulları, Hasanşeyh Tekkesi'nde; Tabanoğulları, Boyalıoğulları, Mollaoğulları, Delioğulları, Gülşenoğulları, Gökmenoğulları, Beygircioğulları, Eymür Köyü'nde; Şeyhmehmetoğulları, Beşirbeyoğulları, Ortakçioğulları, Hacısatioğulları, Mollaahmetoğulları, Çavuşoğulları, Alikethüdaoğulları, Satılmışoğulları, Batmanoğulları, Bazarbaşioğulları, Keşcioğulları, Köleoğulları, Şirinoğulları, Aşağıvıran Köyü'nde; Çırakkızıoğulları, Suhteoğulları, Gözlükoğulları, Şeyhmehmetoğulları, Cevazoğulları, Sarıcıoğulları ve Haydaroğulları, Kuyucak Köyü'nde; Kadioğulları, Çakıroğulları, Sadeoğulları, Hösükoğulları, Tiftikoğulları, Kayı Köyü'nde; Eyyüboğulları ve Muratoğulları, Baltacioğlu Köyü; Hösükoğulları, Musaoğulları, Mantarcioğulları ve Baltacioğulları, Akpınar Köyü'nde; Bozacıoğulları, Kadıaskeroğulları, Kuzuoğulları; Camcı Köyü'nde Sadeoğulları, Çubukcuoğulları ve Camcıoğulları, Kozluca Köyü'nde; Eynehanogulları, Köleoğulları, İmamoğulları ve Boluluoğulları, Mollaahmet Köyü'nde; Çorakoğulları ve Mollaahmetoğulları, (Kabaklı Dîvanı) Musallar Köyü'nde; İmamoğulları, Bakibeşeoğulları, Basmacıoğulları, Köçekoğulları, Sakallıoğulları, Berberoğulları, Cündioğulları, Hatipoğulları, Hasanbeşeoğulları ve Kötürümoğulları, Örencik Köyü'nde; Başesgioğulları, Demircioğulları, Değirmencioğulları, Sadeoğulları, ve Cinalioğulları, Güllef Köyü'nde; Sadeoğulları, Haliloğulları, Alibeşeoğulları, Habeşlioğulları, Şerbetçioğulları, Calayoğulları ve Kansızoğulları, Ellez Köyü'nde; Akkocaoğulları, Kerimoğulları, Sakioğulları, Sancıoğulları, Akbıyıklıoğulları, Kavalıoğulları ve Büyükhüseyinoğulları, Geriş Köyü'nde; Sağıroğulları, Hacıoğulları, Karaahmetoğulları, Kabaklı Köyü'nde; İmambeşeoğulları, Şahinoğulları, Zomburoğulları, Suhteoğulları, Cündioğulları, Şirinoğulları, Yazı Köyü'nde; Sakallıoğulları, Araçlıoğulları, Dedebeşeoğulları, Afurözü Köyü'nde; Sancıoğulları, Mantaroğulları, Orucoğulları, Sipahioğulları, Abdibeyoğulları, Müezzinoğulları ve Çelebioğulları, Cıvciler Köyü'nde; Halisoğulları, Keloğulları, Hamzaoğulları, Çerçi Köyü'nde; Kasapoğulları, Bekiroğulları, Mollaoğulları, Varışoğulları, Boşnakoğulları ve

Hacıoğulları, Talipler Divanında; Delirecepoğulları, Kenanoğulları ve Şabanbeyoğulları, Hisarcık Köyü'nde; Sarıalioğulları, Esiroğulları, Kuşluoğulları ve Aydınlioğulları'yla, Örencik Köyü'nde; Çerkesoğulları'na rastlanmaktadır.

Kastamonu'daki âilelerin oturdukları ev yapı tiplerinin, çoğunlukla bir bahçe içinde, ahşap malzemelerin kullanımıyla yapılmış, iki katlı, mutfak ve holü yanında, su ihtiyacını tedârik ettiği bahçesindeki bir kuyusu ve kenef olarak isimlendirilen bir helâsıyla, barınmadaki tüm ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğu görülmektedir. Meyveli ve meyvesiz ağaçlarla donanmış olan bahçesi de olan bu evlerde, genellikle birde fırın bulunmaktadır. İşte bu ifadeleri özetleyen bir belge örneği: “...mahalle-i mezbûre ibn-i neccârda vâkı’ bir tarafı ba’zan nısfı Mehmed efendi menzili ve ba’zan Mustafa halîfe-zâde menzili ve bir tarafı Karabulut-zâde menzili ve ba’zan Ahmed sipâhî menzili ve tarafeyn tarîk-ı âmm ile mahdûd ve mümtâz fırını ve mâ-i câri ve kenefi ve eşcârı ve havlûyı müştamil bir bâb fevkânî ve bir bâb tahtânî mülk-ü menzillerini...”⁴. İşte burada geçen ifadelerin, yukarıdaki tespitlerimizi doğrular mahiyette olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

B. NİŞANLILIK:

Şüphesiz âile kurumunun genişlemesi, bu kuruma mensup gençlerin kendilerine uygun bir karşı cinsle evlenmelerine bağlıdır. Bunu sağlayabilmek için de, iki karşı cinsin birbirleriyle anlaşması gereklidir.

Evlenmeyi diğer akidlerden ayıran özelliklerden bir tanesi, bu akidden önce bir hazırlık döneminin geçirilmesidir. Bütün toplumlarda taraflar nikâhın kıyılmasından önce birbirleriyle bir evlenme arzusu ortaya koymakta, bilâhare kısa veya uzun süren bir hazırlık dönemi geçirmekte ve ardından da evlenip bir araya gelmektedir. Toplumumuzda bu hazırlık dönemi söz kesme ile başlamakta, bunu nişanlanma ile ilgili gelenekler izlemekte, evlilik ise daha sonra gelmektedir. Böylece taraflar bu süreç içinde birbirlerini daha iyi tanımakta, karşılıklı hediyeler alınıp verilmektedir.

⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 58)

Mahkeme kayıtlarına intikal eden belgelerden yola çıkarak, ana ve babaların çocuklarını evlendirme teşebbüsleri konusunda, ilk karar mercii konumunda hareket ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat belgelerde kullanılan ifadelerde, âilelerin bu konuda çocuklarına baskı yapmamaları yanında, gençleri evlendirirken kendilerine sıhrî yakınlığı olanları seçip seçmedikleri konusunun tespiti mümkün olamamaktadır. Ancak evlenecek gençler için adayların, yakın akraba olmayan âilelerden tespit edildiğini ileri sürmemize sebep olacak sâiklere sıkça rastlıyoruz. Mesela; bir baba, kızıyla evlendirme sözü verdiği bir gencin durumunu, çevresinden araştırdıktan sonra bu gencin, kızı için münasip bir aday olmadığını görünce, kızını bir başka gençle evlendirmiştir. Fakat kızın önceki sözlüsü, durumu mahkemeye intikâl ettirmiş, netîcede kadı kızın babasını haklı bularak, babanın kızını dilediğiyle evlendirebileceği hükmüne varmıştır.⁵

Aynı konuyla ilgili bir başka belgeden ise, sözlüsünün talebi üzerine mahkemeye getirilen kızın, şahitler huzurunda fikri sorulmuş ve kız kendi hür iradesiyle diğer gençle evlenmeyi istediğini belirtmiştir. İncelediğimiz mahkeme kayıtlarına bakıldığında, Kastamonulu âilelerin istisnâî durumlar dışında, kızlarının eş seçme konusundaki fikirlerine müracaat ettiklerini göstermektedir. Tabii bu durum erkekler için de geçerlidir. Hattâ, sözlü olan iki genç (erkeğin bizzat, kızın ise vekili aracılığıyla da olsa) mahkemeye müracaat edip, birbirleriyle evlenmek istemediklerini beyan edebilmektedirler. Konuyla ilgili rastladığımız bir belgedeki ifadeler aynen şöyledir: “... işbu bâisu’l-vesîka Havvâ binti Mehmed nâm hâtûn mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idûb işbu mezbûre Havvâyı nefsim tezvîce tâlib olmuş idim hâlen akd-i nikâh murâd eylediğimde imtinâ’ ider suâl olunub takrîri tahrîr olunmak matlûbumdur didikde gıbbü’s-suâl mezbûre Havvâ cevâbında mezbûr çukadar Mehmede nefsimi tezvîce izn vü rızâ virmeüyü akd-i nikâhdan dahî imtinâ’ iderim...”⁶

⁵ “...mezbûrun ahvâlini tefhîm ve tecessüs idûb hâlîme muhâlif olduğuna binâen mezbûreyi tezvîcden âbâd-ı imtinâ eyledim... Receb kızı sağıre-i mezbûre Âyişeyi diledüğü kimesneye tezvîce ba’de’t-tenbîh...” Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 59 a, b)

⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 60)

C. EVLENME VE MEHİR:

Kendi iradeleriyle veya âilelerine danışarak evlenmeye karar veren gençler, bizzat mahkemeye giderek, çoğu zaman da özellikle kız tarafından bir kişinin (genellikle babanın) mahkemeye vekil olarak gönderilmesi sûretiyle, şahitler huzurunda evlenmek istediklerini beyan ediyorlardı. Bu sûretle çiftlerin nikâhları kıyılarak, evlilik sözleşmesi mahkeme sicillerine kaydediliyordu.

Bu konuda, Türk toplumunda ev hanımı olacak kadının karakteristiğini ele alarak, ev idâresi hususunda insana, dünyada haysiyet ve âhirette de saadet kâidelerini özetleyen Kınalızâde; "...kadın sağlıklı ve iffetli olmalı, evini koruyacak kuvvet ve yeterliliğe de sahip bulunmalıdır" dedikten sonra, erkeklerin tek evliliğini savunduğu cümlelerinde, "...erkek ilk eşiyle yetinip, üzerine başka cârîye ve kadın almamalıdır..." ve erkeğin evdeki konumuyla ilgili olarak da, "...erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve de bir erkek yakışmaz..." demektedir.⁷

İncelediğimiz Kastamonu şer'iyye mahkeme kayıtlarından elde ettiğimiz kanaate göre, çok evliliğe nazariyede pek rağbet edilmediği gibi, uygulamada da az rastlamaktayız. Bu konuyla ilgili olarak, karşılaştığımız 57 adet evlilik kaydı yanında, sadece 7 kararda ikinci evlilik, iki tanesinde de üç evlilik ile ilgili ifadeler mevcuttur. Ancak, ikinci evlilik ile ilgili kaydı da, ölen bir adamın mirasçıları ile ilgili tespit davasından çıkartabiliyoruz. Burada kısmen ele alacağımız belgedeki ifadeler şöyle: "...bundan akdem fevt olan Tavîloğlu dimekle ma'rûf Mehmed nâm müteveffânın verâseti zevcetân-ı metrûketânı Şehribânû binti Ömer ve Belkıs binti Abdullah nâm hâtûnlar ile sulbî kebîr oğlu Ak-Mehmede münhasıra olub..."⁸. Bu belgedeki anlatımlarda, adamın sadece bir çocuğunun adının mirasçılar arasında bulunmasından yola çıkarak, birinci evliliğinden çocuğu olmaması yüzünden, adamın ikinci bir evlilik yaptığı kanaati hâsıl olmaktadır. Yine bu belge dışında rastladığımız diğer kayıtlarda da, iki evli olmakla beraber çocuk sahibi olamamış başka şahıslarla karşılaşmamız ve az

⁷ Hüseyin ÖZTÜRK, *Kınalızâde Ali Çelebi'de âile*, s. 97-132, ANKARA 1990.

⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 61)

olmakla beraber tespit ettiğimiz diğer kayıtlardaki ikinci evlilikler, erkeklerin önceki evliliklerinden çocuk sahibi olamadıkları gerekçesiyle, yeniden evlenme gereksimini hissettikleri doğrultusundaki tezimizi kuvvetlendirmektedir. Bizim bu yargıya varmamıza sebep olan belgelerde geçen ifadeler aynen şöyledir: “...müteveffây-ı mezbûrun verâseti zevceteyn-i metrûketeyn Şerife binti el-hâc Recep ağa ve diğer Şerîfe Rabîa binti es-seyyid el-hâc Abdullah nâm hâtûnlar ile li-ebeveyn kız karındâşları Âyişe Bânu ve Sâliha nâm Hâtûnlara münhasıra olub...”⁹, “...cerîhan katl olunan Mehmed bin Murad nâm maktûlün zevce-i metrûkesi Ayişe binti Ali ve Fâtıma binti Halîme nâm hâtûnlar ile vâlidesi Emine binti Hüseyin nâm hâtûn...”¹⁰

Zaten, değerli tarihçimiz Prof. Dr. İlber Ortaylı’nın da konu ile ilgili yaptığı araştırmalar sonucu vardığı netice aynı olup¹¹, XVI. yüzyıl sonunda Türkiye’den geçen Alman Protestan papazı Salamon Shcweigger’in de çok evlilik konusunda vardığı kanaati, aynı eserinde şu cümleleriyle naklettiğine şahit olmaktayız: “Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk kadını kadar gezeni ve eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa sebep olduğunu anlayıp vazgeçmişler.”

Ele aldığımız dönemin mahkeme kayıtlarından edindiğimiz bilgiler çerçevesinde nikâhların, mahalle sakinleri tarafından bizzat müracaat ettikleri kendi mahalle imamlarınca kıyıldığı, başka bir mahalleye ait veya aynı mahallede olsa da, sonradan inşa edilmiş bir camiin imamı tarafından kıyılan nikahlara, mahalledeki tarîhen daha eski dönemde yapılmış cami imamının itiraz ettiğini görmekteyiz. Mesela, Kastamonu’nun selâtın camii olan Nasrullah Câmii imamı tarafından kıyılan bir nikaha, Küpcüğez Mescidi imamı müdâhale ederek, “Nasrullah Câmii imamının, benim mahallemdeki nikahları kıymasını engelleyin. Çünkü Fatih zamanından beri bu mahalledeki tüm nikahlar, Küpcüğez Mescidi’nde imam olan kişiler tarafından kıyılmaktadır. Nasrullah Câmii sonradan inşâ olunmuştur.” şeklindeki îtirazı, mahkeme

⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 62)

¹⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 63)

¹¹ Bkz. İlber ORTAYLI, Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler, s. 15, Aile Yayınları I. (Derleyen: B. Dikeçligil, A. Çiğdem), ANKARA 1991.

tarafından olumlu karşılanmış ve olaya Küpcügez Mescidi imamının isteği doğrultusunda müdâhale edilmiştir.¹²

Evlilik ile ilgili konulara zaman zaman sosyal hayatın bir takım hîlelerinin de karıştırıldığına şahit oluyoruz. Meselâ; bir börekçinin yanında işçi olarak çalışan bir genç, iş vereninin kendisini kızıyla evlendireceği vaadinde bulunarak, düşük ücretle çalışmaya ikna ettiğini, fakat işverenin kendisine verdiği bu sözü tutmayarak, kızını başka biriyle evlendirdiği iddiasıyla hakkının aranmasını talep edince, mahkeme konuyu araştırıp bahse mevzu olan kızı huzura çağırarak, evliliğinde kendisine bir baskı olup olmadığını ve olay hakkındaki kanaatini sorduktan sonra, kızın hiçbir baskı olmadan kendi rızasıyla bu evliliği yaptığı kararına varmıştır.

Bir diğer belgede ise, tâlip olduğu bir kızın kendisiyle evlenmeyişi mahkemeye şikayetle arz eden bir gencin bu müracaatı değerlendirilerek, kız mahkemeye çağırıldıktan sonra huzurdaki ifadesinde, “beni Nasrullah Câmîi imamı ile, bu genç de istiyordu, ama ben her ikisine de evlenme konusunda bir söz vermedim.” diyerek, o sırada mahkemedeki hâzırûnun da şahâdetiyle, hazır bulunanlar arasında işaret ettiği bir başka gençle evlenmek istediğini açıkça ifade etmiştir.

Dönemle ilgili incelediğimiz şer’iyye sicil defterlerindeki kayıtlar arasında, zaman zaman küçük yaştaki kız çocuklarının da babaları tarafından birileriyle nikahlandırıldıkları, ama bu durumun kızlar yetişkin olup akılları erdikten sonra, bizzat mahkemeye itirazları sonucu ortaya çıktığını görüyoruz. Bu da demektir ki, yerleşim merkezlerinde vukû bulan tüm evlenme kayıtları mahkemelere intikal etmemektedir. Meselâ, bir belgemizdeki ifadelerden anlaşıldığına göre, 150 kuruş mehir karşılığında anlaştığı bir adama küçük kızını nikahlayan bir babanın ölümünü müteakiben, belli bir süre geçerek kızı büyüdükten sonra, bilgisi dışında nikahlandırıldığı adamla beraber olmaya yanaşmaması üzerine, dâmâdın açtığı bir da’vâyı, nikahın geçerliliği doğrultusunda şahitlerin de ikrârı ile değerlendiren mahkeme, makâma sunulan ve sicil belgelerimizde de kayıtlı olan, “Zeyd kızı Hind sağîreyi Amra yüzelli kuruş mehr-i

¹² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 64)

müsemmasıyla velâyeten şahitler huzûrunda izn-i kazâ ile akd-i nikâh etdirüb Zeyd fevt (kayıp) olmağla Hind Mezbûre bâliğa olduktan sonra (büluğa erince) nikâh-ı mezbûrî nesha (iptale) kâdire olurmu? El- cevâb. **Olmaz.**"¹³ fetvâsı gereğince, kızın mahkeme tarafından (nikahının geçerliliği gerekçesiyle) babasının evlendirdiği adamla beraberliğe tenbih edildiğini görüyoruz.¹⁴

Araştırmamıza konu olan dönem ile, günümüz Kastamonu'su arasındaki benzerliklerin en önemli olanlarından biride, evliliklerdeki çocuk sayısının bugünkü gibi aile başına ortalama iki civarında olmasıdır. Şüphesiz bu durum Kastamonulu ailelerin bugün olduğu gibi, o gün de maddi durumları açısından pek varlıklı olmamalarından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca Kastamonu Türkmenlerinin yaşadıkları yörelerdeki dar arazilerin, miras yoluyla biraz daha küçülmesini engelleme düşünceleriyle bağlantılı olmalıdır. Bilindiği gibi Kastamonu'da ekilebilir arazilerin darlığının, bu gelişmeleri etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu bugün de vurgulanan gerçekler arasında yer aldığı bir hakikattir.

Erkeğin, evlenirken karısına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para yada sâir bir mala **mehir** denmektedir. Kur'an-ı Kerim'de evlenen erkeğin karısına vermek zorunda olduğu mehirle ilgili olarak müteaddit âyetler vardır.¹⁵ Bir çok toplumda evlenme esnasında, eşlerden birinin diğerine veya diğerinin ailesine, para yada sâir bir mal verme geleneği vardır. Hristiyan'lardaki drahoma da olduğu gibi zaman zaman aksi örnekleri görülmekte ise de, umûmiyetle kadın değil, erkek tarafı evleneceği kızın âilesine hediyeler vermekte ve ödemelerde bulunmaktadır. Eski Türkler'de de bu anlamda olmak üzere, "**kalın**" uygulaması vardır. Kalın, evlenecek erkeğin müstakbel karısının âilesine yaptığı ödemeler anlamında kullanılmaktadır. Bu ödemeler evlilikten önce yapılırdı.

İslâm Hukûk'unda uygulandığı şekliyle mehirin satış bedeline, evlenmenin de satım akdine benzetilmesi mümkün değildir. Çünkü, nikâh akdini satım akdine

¹³ Konu hakkında geniş bilgi için, Bkz. İbrahim CANAN, Küttüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme Ve Şerhi, 16/7-17/197, Akçağ Yay., Ankara 1990.

¹⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 65)

¹⁵ Bkz. Kur'an-ı Kerim, Nisâ Sûresi, 4 ve 24. ayetler.

benzettiğimizde, satım bedeli bizzat satımın konusu olan kimseye verilmiş olmaktadır. Öte yandan, evlenecek kızın evlenme sözleşmesinin tarafı olduğunda hiç tereddüt yoktur. Bir kimsenin, bir akdın hem konusu, hemde tarafı olması ve satım bedelini de bizzat alması hukûken mümkün değildir. Üstelik, kadın almış olduğu bu mehir karşılığında Hanefiler'e göre herhangi bir çeyiz hazırlamak mecburiyetinde de değildir. Diğer mallarında nasıl tasarruf edebiliyorsa, bunda da aynı şekilde tasarruf etme hak ve yetkisini sahiptir. Ayrıca, mehir nikâhın şartlarından değil, sonuçlarından biridir; nikâh esnasında belirtilmemiş bile olsa, hatta verilmeyeceği şart edilmiş bile bulunsa yine evlenen kadın mehirci hak kazanır. Mehirci belirlenmemiş bulunması, evlenmenin geçerliliğine hâlel getirmez. Bu yönüyle mehir, satım bedelinden ayrılmaktadır. Çünkü, bir satım akdinde satım bedeli sonuç değil, o akdın sıhhat şartlarından biridir. Satım bedeli belirlenmediğinde akid fâsid olur.

İslâm Dünyası'nın önemli bir kısmında uygulanma imkanı bulan Hanefi görüşünü dikkate alırsak, İslâm Hukûk'unda mehirci kadını hem evliliğe ısındırmak ve hemde ona belli bir mâlî güç kazandırmak düşüncesiyle getirilmiş olduğunu söylememiz gerekir. Özellikle kocanın sahip olduğu tek taraflı irade beyanıyla boşama yetkisini kötüye kullanması durumunda, kadın böyle bir mâlî imkânla fazlasıyla ihtiyaç duyacaktır. Boşanma hakkının suistimâl edildiği bölgelerde mehir miktarının yüksek tutularak, bu suistimâle belirli ölçüde engel olunması da, mehirci kadına ve evlilik birliğine kazandırdığı bir başka avantaj olmaktadır.

Mehir, nikâh anında belirlenip, belirlenmemesine göre ikiye ayrılmaktadır. Eğer, nikâh anında belirlenmişse buna **mehr-i müsemma**, belirlenmemişse buna da **mehr-i misil** denir. Misil mehir, evlenen kızın akrabaları arasında, her bakımdan kendi konumundaki kızlara ödenen mehir demektir. Bir anlamda rayiç mehir olmaktadır. Evlilik sırasında mehir belirlenmemişse veya bir sebeple belirlenen mehir geçersiz sayılırsa, o zaman evlenen kadın misil mehirci hak kazanır. Mehir, ödenme zamanına göre de **muaccel** veya **müaccel** mehir diye ikiye ayrılmaktadır. Muaccel mehir, evlilik

anında peşin olarak ödenen mehir demektir. Ödenmesi sonraya bırakılan mehire de, veresiye mehir anlamında müeccel mehir denmektedir.¹⁶

Sicil belgelerimizde mevcut olan evlenme ve boşanma kayıtlarının tamamında, mîras ile ilgili belgelerinse çoğunda, kadının nikâh esnasında evlendiği erkekten, dînen talep hakkı olan mehîr ile ilgili ifadelere rastlamaktayız.

Ancak mehir miktarı konusunda öylesine büyük farklılıklar mevcutki, bu dengesizliklerin nereden kaynaklandığı hususunda, farklı ihtimallerin söz konusu olabileceğini ifade etmeden geçmemiz imkansızdır. Bu durum aslında dînen kadının kendi rızasıyla ilgili olmakla beraber, kız babalarının bu evlilikten zaman zaman kendileri için maddî bir destek arayışından da etkileniyor olabilir. Zîra, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri için genelde söz konusu olan başlık (yada kalın) konusunda herhangi bir belgeye Kastamonu'yla ilgili incelediğimiz kayıtlar arasında rastlayamayışımızdan dolayı, mehirin kız babalarınca, belki başlık yerine yorumlanması ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca burada, çocuklarını evlendiren âilelerin o günkü maddi durumlarındaki refah ve darlık düzeyleride, mehir miktarlarındaki farklılıkların ana sebeplerinden biri olarak ifade edilebilir.

Evlilik esnasındaki akidlerde kararlaştırılarak, erkeğin zevcesine vereceği dînen taahhüt altına alınan mehir ile, bu evliliğin sona ermesi halinde takdir olunan maddî yükümlülüklerle ilgili olarak, sicil belgelerimizdeki 74 kayıta, iki kuruştan başlayarak beş yüz kuruşa kadar değişen miktarlara rastlamaktayız. Meselâ, yukarıda da bahsettiğimiz belgede, bir kızın gıyâbında babasının vekâletiyle gerçekleşen bir nikâh akdinde, 150 kuruş mehr-i müsemma bedelinin söz konusu olduğunu görüyoruz. Yine bir başka nikâhta da, 25 miskal altınla süslü bir kaftanın mehr-i muaccel, 100 kuruşun da ayrıca mehr-i müeccel olarak verildiğine¹⁷, hatta ileride de görüleceği gibi o gün için bahçeli, çok kaliteli ve iki katlı üç ev satın alınabilecek 500 kuruşun, mehir olarak bir

¹⁶ Geniş bilgi için, bkz. İLMİHÂL II, (İslâm ve toplum), Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları merkezi, İstanbul 1999. Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukûk-ı İslâmiyye Ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c. II, s. 115-152, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968.

¹⁷ Bkz. Ekbelge fotokopileri (fotokopi No 66)

erkek tarafından taahhüd edilişi yanında¹⁸, iki kuruş gibi cüz'i bir mehirle nikâh akdinin gerçekleştirilişinden¹⁹ yola çıkarak, bu farklılıkların günümüzde de olduğu gibi, âileler arasındaki gelir dengesizliklerinin büyüklüğüne bağlanması mümkündür.

D. GEÇİMSİZLİK VE BOŞANMA:

İslâm Hukûk'unda boşanma “**talâk**” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelime, hem tek taraflı bir iradenin beyanıyla yapılan boşanmayı, hem tarafların karşılıklı anlaşarak evlilik birliğine son vermelerini ve hemde, mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmayı içerir. Esâsen meydana geliş şekilleri farklı olmakla birlikte, her üç boşanma türünde müşterek hükümlere sahiptir. Bununla birlikte talâk sözcüğü ile genellikle, tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmalar kastedilir.

Eşlerin evlilik birliğini karşılıklı anlaşarak sona erdirmeleri câizdir. Böyle bir boşanma teklifi genellikle kadından gelir. Çünkü İslâm Hukûk'unun klasik sisteminde, dînî kayıt ve sınırlamalar hariç tutulur da sadece hukûki sonuç ölçü alınırsa, kocaya tek taraflı bir irade beyanıyla karısını boşama yönünde, neredeyse mutlak nitelikte bir hak ve yetki tanınmıştır. Boşanmayı kadın arzu ederse, bu emeline mahkemeden bir boşanma kararı elde ederek veya kocasıyla anlaşarak ve onu razı ederek ulaşabilir. Bunun için kadın genellikle birikmiş nafaka, mehir, iddet nafakası alacağı gibi, bazı alacaklarından vazgeçer. Ancak, eşler bunlardan farklı bir bedel veya menfaat üzerine de anlaşabilirler.²⁰

1687-1715 yılları arasını kapsayan incelediğimiz şer'iyye sicil defterlerindeki kararlar arasında rastladığımız 32 adet boşanma kaydında, ayrılma gerekçelerinin çeşitliliği oldukça dikkat çekicidir. Bu gerekçeler arasındaki en önemli sebebin, eşler arasındaki aşırı geçimsizlik ve İslâm Dini'nin hassasiyetle engel olunması doğrultusundaki beyanlarına rağmen, kocanın karısını dövmesi olarak görülüşü, yüzlerce yıl evvelinde de kadınlarımızın kendilerini ezdirmeme anlayış ve zindeliğine

¹⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 67)

¹⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 68)

²⁰ İlimihal, s. 232.

yorumlanabilir. Eşler arasındaki geçimsizlikten kaynaklanan boşanmayla ilgili belgelerimizde geçen ifadelerdeki “...hal-ı âtî sudûruna değin (ayrılana kadar) mezbûr (adı geçen) Ahmed zevcim olub lâkin adem-i zendegânî ve adem-i imtizâcımıza binâen (geçinip-anlaşmamamız yüzünden) beynimizde (aramızda) şikâk (ayrılık) vü adem-i vifâk vâkî’ olub...” deyimleriyle özetlenen cümlelerin, genelde kadınlar tarafından ifade edildiğine şahit oluyoruz. Elimizdeki bir başka boşanma kararında ise, kadının kocasından yediği dayağa (sağ gözünü kör etmesine rağmen) üç yıl sabrettiği ve sonunda boşanma talebinde bulunup, kocasının kör ettiği gözünün diyeti olarak, mahkemece tespit edilen 37 kuruş (bu günkü parayla yaklaşık 2.5 milyar TL yada 3500 ABD Doları) ile, kendisine ait üç inek, 16 kuruş kaftan bedeli, mehir ve nafakasını da almaya hak kazandığını görüyoruz.²¹

Bazı boşanma davalarında ise, kadının hakkı olduğunu yukarıda beyan ettiğimiz ve boşanma anında alması gereken mehir hakkından vazgeçtiğini ifade etmesi, iki değişik manaya yorumlanabilir; ya boşanma talebinde bulunan kadın kocasının işkencelerinden kurtulmak için herşeyi göze alıyordu, ya da kocasının kendisine bu parayı ödeyebilmesinin imkansızlığı yüzünden bu hakkından vazgeçiyordu. Biz bu noktada, üçüncü ihtimal olan “tehdit” i ise düşünmek istemiyoruz.

Bazen annelerin boşanma anında küçük çocuklarından ayrılmamak ve hiç değilse, yedi yaşlarına kadar onlarla beraber olabilmek için de, mehir taleplerinden vazgeçtiklerini beyan edip, boşanmaya razı olduklarını da görmekteyiz. Bir belgemizde üç yaşındaki oğlundan, diğerinde ise bir buçuk yaşındaki kızından ayrılamayan iki anne ile ilgili örnekler sicil kayıtlarımız arasında mevcuttur.

Eşlerin boşanma sırasında anlaşma bedeli olarak, annenin çocuklarına bir müddet bakması için, koca tarafından nafaka ve giyim kuşam ihtiyacının giderilmesi talebinde bulunduğunu görüyoruz. Mahkeme, bu talebi değerlendirerek çocuğun masraflarını karşılamak üzere, kocası tarafından boşanan karısına günde 10 akçe (bu

²¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 69)

günkü parayla yaklaşık 4.5-5 milyon TL yada 7 ABD Doları) ödenmesini karara bağlamıştır.²²

Yine bir belgemizde, yeni evlendiği karısının bâkire çıkmadığı gerekçesiyle, kocası tarafından dövülerek boşanıp, eşyalarını kapı önüne koyduktan sonra, onu boşamaktan vazgeçip yeniden halvete zorladığı iddiasıyla, bir kadının davacı olduğuna şahit olmaktadır. Mahkeme sırasında, kocasının “bekâreti yok zannıyla kapı önüne koydum, ama boşamadım” iddiası sonrası şahitlerin, “biz bu adamın karısını boşadığına dâir sözleri duyduk” demeleri üzerine, kadın elinde bulunan fetvayı mahkemeye ibraz etmiş ve mahkeme fetvâdaki, “Hind için Zeydin benden boştur dediğine Amr ve Bekir şahitlik etse Hind Zeydden boş olurmu? El-cevap, OLUR” hükmüne uyarak boşanmaya karar vermiştir.²³

Boşanma konusunda bu paralelde rastladığımız bir başka kararda ise, deli bir gençle evlendirilmiş olan bir kadın, “kocam bekâretimi izâle edemiyor” iddiasıyla mahkemeye müracaatla ve kocasının öz kardeşi ile beraber huzuruna gittiği, hâkimu’ş-şer’i şerîf Muhyiddin Efendi tarafından bir sene öncesinden verilen bu konudaki mehil belgesinide ibrâz ederek, mahkemeden kendisini boşama talebinde bulunmaktadır. Kadının bu isteği ve sunduğu belge mahkeme tarafından değerlendirildikten sonra, boşanma talebinin gerçekleştiğini görüyoruz.²⁴

Benzeri bir başka davada ise, bir adam nikahları sonrasında uzun zamandır karısının kendisiyle beraber olmaktan kaçındığını ifade ederek, “...nefsini bana tezvîden imtina’ ediyor...” iddiasıyla davacı olduğuna şahit oluyoruz.

Boşanma konusunda rastladığımız son belgede ise, boşanma esnasında kadının kocasından talep edeceği mehir yerine 5 kuruş nakit para, 2 kile arpa, 6 kile gernik

²² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 70)

²³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 71)

²⁴ Bkz. Ekbelge fotokopileri (fotokopi No 72) Eşlerden birinin hastalık vb. kusur sebebiyle boşanma talebinde bulunabilmesi için, eşin evlilik anında bu hastalık veya kusurdan haberdar olmaması, öğrendikten sonrada razı olmamış bulunması gerekir. Aksi halde eşin boşanmayı talep hakkı düşer. Genellikle hastalıklar sebebiyle boşanma için başvurulduğunda hastalık iyi olabilecek gibi ise hâkim boşanmayı bir yıl tecil eder, iyi olma ümidi yoksa derhal boşanmaya hükmeder. Daha geniş bilgi için Bkz. İlmihal s. 233

(siyez ile arpa arası bir tahıl), 4 sahan ve üç sacayağı almasıyla boşanmanın gerçekleştiğini görmekteyiz.

E. HASTALIKLAR VE TEDÂVİ ŞEKİLLERİ:

Osmanlı hastanelerinde din ve ırk farkı gözetilmeksizin her kesimden insana hizmet verilmekteydi. Hastanelerden ilki Bursa'da Yıldırım Bâyezid tarafından inşa edildikten sonra Sivas, Amasya, Tokat, Çankırı, Kastamonu ve Konya'da da hastaneler yaptırılmıştır.²⁵

Bilindiği gibi halk hekimliği zengin bir folklor müessesesi olup, halkın hastalık sebepleri hakkındaki görüş ve düşüncelerini, hastalıkları tedavi etmek için kullandığı ilaç ve metodları ihtiva etmektedir.²⁶

Teknolojinin bugünkü seviyede olmadığı dönemlerde, halkın büyük bir çoğunluğunun tabiatla mevcut bitkilerden yararlanarak, hastalıklarını tedavi etme yoluna gittiği de bilinen bir gerçektir. Hatta günümüzde kullanılan ilaçların insan vücudunda meydana getirdiği yan tesirler yüzünden, sık sık problemler yaşandığı gerçeğinden hareketle, alan çalışması yapan pek çok yetkilinin bitkisel tedavi yollarına müracaat edilmesindeki faydaları dile getirdiğine şahit oluyoruz. Zaten bugün farmakolojide kullanılan tedavi kaynaklarından pek çoğunun bitkilerden elde ediliyor olmasının yanında, insanoğlu kendisi için en az risk taşıyan tabii çözüm yollarına yöneliyor olmakla, bu gerçeği iyice kabullenme eğilimindedir.

Kastamonu'da yaşamakta olan insanların halen bazı hastalıkların tedâvisinde, Türkiye genelinde olduğu gibi atalardan kalma birtakım bilgileriyle, bitkilerden yararlanma alışkanlığını sürdürmekte olduğunu, tamamen olmasa da kısmen görüyoruz. Aşağıda ele alacağımız hastalıkların tedavisinde faydalı olacağına inanılan bitkilerin çeşitliliği bakımından, Kastamonu coğrafyasındaki zenginlik oldukça ilgi çekicidir. Mesela acı kavun, ahlata, akdiken, aksöğüt, ardıç, ayıca mantarı, ayrık otu, ayva yaprağı,

²⁵ H. Dursun YILDIZ, Age. *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, s. 433.

²⁶ Müjgan ÜÇER, *Halk Hekimliği (Sivas Folkloru)*, 1-7 Ağustos 1973, s. 3.

bertik otu, böğürtlen, börülce, ceviz yaprağı, çam sakızı, çörekotu, dulavrat otu, ebegümece (kök, çiçek ve yaprağı), ıhlamur, ısırgan, incir, kabak (ve çekirdeği), kabalak otu, karabiber, kara lahana, karanfil, katran, kekik, kına, kuşburnu, lahana, limon, maydanoz, mercimek, mısır (ve püskülü), nâne, nar, pancar, papatya, sarımsak, sığır kuyruğu otu, siğil otu, sinameki, sirke, soğan, soymuk, tarçın, turp, üryani eriği, üzüm, zeytin ve zencefil gibi daha adını burada sayamadığımız onlarca çeşitli bitki, hâlen yukarıda da söylediğimiz gibi kısmen de olsa halk arasında hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır.

İşte bu bitkilerden ve faydalı olduğuna inanılan hastalıklardan bazıları şunlardır: Diş ağrıları için; ağrıyan dişe karanfil konulur, yada kekik yağı damlatılır. Baş ağrısı halinde; baş sirkeyle ovulur, yada başa sirkeli bez konulur. Romatizmal ağrılarda; ağrıyan yere ısırgan yaprağı sarılır. Her gün beş limon suyu ağrıyan yere ovulmak sûretiyle iyice yedirilerek, bu işleme yedi gün devam edilir. Bu yöntem kireçlenmeler içinde faydalıdır. Ateş düşürmek için; alın, boyun, koltuk altları sirkeli bezle ovulur. Bebeklerde ise ceviz yaprağına sarılır. Bağırsak kurtları ve solucan düşürmek için; aç karna iki avuç çiğ kabak çekirdeği yenilir veya mısır kaynatılıp suyu içilir. İdrar tutukluklarında; soğan kabuğu, ayrık otu, böğürtlen kökü, kiraz çöpü veya mısır püskülü kaynatılıp içilir. Böbrek taşlarını düşürmek için; ısırgan, ebegümece, nâne ve maydanoz birlikte kaynatılarak içilir. Ciltte oluşan çiban, dolama veya siğillerin üstü; siğil otuyla sarılır. İltihap toplanmış yaralardaki bu iltihabın dağıtılması ve akması için, yaranın üstüne siğil otu sarılır. Saçkıran için; hastalığın olduğu kısma sarımsak dövülerek sürülür. Zedelenme ve morarmalara karşı; zeytinyağıyla ilgili yerin ovulması yanında, soğan ile zeytin dövülerek zedelenen yere sürülürse iyi gelir. Kalp hastalıkları için; alıç yenilmelidir. Yüksek tansiyona; günde bir adet limon iyi gelir. Öksürüğü kesmek için; elma kabuğu, nâne, limon, ebegümece çiçeği, kuru ayva yaprağı ve ardıç kaynatılıp içilmelidir. Zâturrenin tedavisinde; çam ağacından elde edilen soymuk en etkili ilaçtır. Nefes darlığı çeken hastalar; turpu oyup içine bal koyarak üç gün beklettikten sonra, turpun içinde biriken suyu içmelidir. Kabız olanlar; birkaç sinameki yaprağını kaynatıp içerlerse iyi geleceği gibi, üryâni eriğinden yapılan hoşaf ile kabak

haşlaması da, insanın mide ve bağırsaklarını yumuşak tutar. İshal olanlar için; kiren (kızılcık) meyvesi, yada marmelatı iyi gelir.²⁷

Kastamonu’da yaşamakta olan halkın, hastalıkların tedavisi ile ilgili folklorik anlayışıyla gelişmiş bu bilgileri özetle verdikten sonra, incelediğimiz dönemle alâkalı şer’iyye sicil defterlerimiz arasında rastladığımız 6 değişik hastalıktan bahsederek konumuzu tamamlayalım. Bu belgelerimizden birinde merkez İsmaili Köyü’nde yaşamakta olan ahâlinin “...mezbûr Osman bi-emrillah-i teâlâ cüzzam marazına mübtelâ olub tavâyif-i cüzzâma irsâl (cüzzamlıların toplandığı yere gönderilmesi) ve keyfiyyet-i ahvâli tefahhus ve bi-hasbi’ş-şer’ karye-i mezbûrdan ihrâc olunmak (köyümüzden çıkarılması) matlûbumuzdur...” şeklindeki şikayeti üzerine, cüzzam hastalığına yakalandığı anlaşılan bir adamın mahkeme tarafından, “...mazbûr Osmanın karye-i mezbûrdan ihrâcına ba’de’t-tenbîh...” denilmek sûretiyle köyden ihrâcına karar alındığını görüyoruz.²⁸

İki ayrı belgede ise “sara” hastalığı ile ilgili kaydın mevcudiyetine şahit olduk. Ancak belgelerden edindiğimiz intibaa göre, bu hastalıklarla yeterince alakadar olunmadığı ve belkide ihmalkarlığa dayalı sebepler yüzünden, hastalardan birinin üzerine ocaktan sıçrayan ateşin elbiseleri ve vücudunu yakması suretiyle, diğerinin ise düşerek öldüğü anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz yaklaşık 30 yıllık dönemde en önemli ve yaygın hastalıklardan biri olan tâun (vebâ) konusunda, kayıtlarımız arasında sadece bir belge mevcuttur. Fakat bu belgenin, hastalık ve seyri konusunda ifadeler içermediği, ancak sonucun yine ölüm olduğu görülmektedir.

Felç hastalığından muzdarip olan bir kadın hakkındaki diğer belgemizde, hastanın erkek kardeşinin oğlu tarafından “halasına bakabilmek gayesiyle” mahkemeden, halasının malından kendisine nafaka bağlanması talebinde bulunduğu ve mahkemenin bu talebi olumlu karşılayıp, günde 36 akçe (ki, bugünün parasıyla yaklaşık

²⁷ Kastamonu’daki halk hekimliği konusunda daha geniş bilgi için bkz. Gülten KÜÇÜKBASMACI, Kastamonu Türk Halk Tababeti, İnanış Ve Uygulamaları, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2000

²⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 73)

18 milyon lira) nafaka tahsis ettiğine dair kayıtlara, en azından paranın miktarı konusunda temkinle yaklaşmak zorunda kaldık.²⁹

Bir diğer belgemizde ise, “istiskâ marazı” olarak konu edilen ve vücûdun bir yerinde veya karında su birikmesi olarak tarif edilen³⁰ hastalığa mübtelâ, sâbık Kayseri Valisi’inde Kastamonu’da bu hastalıktan öldüğü anlaşılmaktadır.

Bu konudaki son belgemizde ise fitık hastalığından rahatsız olup, hastalık sebebiyle çok acı çektiği anlaşılan bir adam, rahatsızlığının tedâvisi için 5 kuruş karşılığında Feran oğlu Şemgun isimli bir zımmînin, hastalığına çare olacağına inandığı bir ilacı yapması talebinde bulunduğunu görüyoruz. Fakat tedâvinin devamı esnasında, hasta bu ilacın etkisiyle ölebilir korkusu yüzünden, hâzık Ermeni kendini sorumluluktan kurtarmak için, hastasının “bu tedaviyi kendi arzusuyla talep ettiği” ne dair beyanda bulunmak üzere, mahkemeye müracaatını istemiş ve hastalıktan şikayetçi şahıs onun bu arzusu doğrultusunda, “bu ilacı kullanmaktan ölürsem herhangi bir diyet talebinde bulunmayacağım” mealindeki cümleleri içeren bir belgeyi alarak, hâzıka vermiştir.

F. ÖLÜM VE MİRAS KONULARI:

Osmanlı Devleti’nde mîrî arazinin mülkiyeti bizzat devlete ve sadece tasarruf hakkı reayaya ait olduğundan, bu arazilerde mîras kâidelerinin geçerli olmadığı bilinmektedir. Yalnız reayanın vefatı halinde, tasarruf hakkının kime intikal edeceği söz konusudur.³¹ Bunun dışında şahsın kendine ait olan tüm eşyaları, ölümü halinde mirasçıları arasında ferâiz kuralları çerçevesinde pay edildiğini görüyoruz.

Ferâiz, Kur’an yahut hadis tarafından takdir edilen miras payı demektir. Osmanlı Hukuk sisteminde ölenin terekesinin hisselerine taksimi ve bu hisselerin mirasçılara nasıl ve hangi şartlarla intikal edeceği oldukça karmaşık bir konu olduğundan, ayrıca bizimde inceleme sahamızın dışında olduğundan burada üzerinde durmayacağız.

²⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 74)

³⁰ Bkz. Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, ilgili madde

³¹ Ebu’l-ûlâ Mardin, *Hukûk-ı Tasarrufiye-i Arâzi*, s. 107, İstanbul 1328

Bu sistemde mirasçı tayini; Roma Hukuk'unda olduğu gibi, yapılacak bir vasiyet ile kânûnî mirasçılığın bertaraf edilmesi ve küllî halefîyeti kabul etmez bir yapıdadır. Ayrıca mirasçılar, ölenin borçlarından ancak bıraktığı terekesi miktarınca sorumlu olurlar. İşte kayıtlarımız arasında bu konuyla ilgili rastladığımız bir belgede mahkeme, bir adamın ölümünden sonra terekesinin borcunu karşılayamadığını tespitle, eşyaları yanında hayatta iken mahallesinde hâne-i avârıza kayıtlı olan ve mahallenin nükûd-u mevkûfasına kırkûç kuruşa rehin ettirdiği evini de sûk-u sultânide müzâyede ile satıp, alacaklılarına taksim etmiştir.³²

Yine Osmanlı Hukuk sistemine göre mirasçı bırakmadan ölenlerin terekelerinin beyt'ü-l mâle kaldığıda bilinmektedir. İşte bu konuyla ilgili olarak kayıtlarımız arasında rastladığımız bir belgede, mirasçı bırakmadan ölen bir adamın evinin beyt'ü-l mâl emini tarafından kırk kuruşa satılarak, bedelinin hazineye aktarıldığını görüyoruz.³³

İncelediğimiz sicil kayıtları arasında sıkça rastladığımız konulardan biride, şahısların hayatta iken mallarının bir kısmını yakınlarına hibe yoluyla vermeleri durumudur. Ancak kişilerin bu yola hangi sebeplerden dolayı müracaat ettiklerini anlamak mümkün olamamaktadır. Ölüm sonrasında bu durumun zaman zaman problem haline gelişi, hibelerin belli bir kayıt çerçevesinde yapılmadığını göstermekten başka, günümüzde olduğu gibi bazı mirasçılardan, özellikle kız çocuklarından mal kaçırma ihtimalinide akla getirmektedir. Mesela bir belgemizdeki kayda göre, sünneti sırasında torununa hibe ettiği bir kazancı dükkânı, hibe edenin ölümü sonrası diğer mirasçılar tarafından alınmak istenince, şahitlerle hibenin ispatı cihetine gidildiği ve şahitlerin ifadeleri sonrası, hibenin geçerliliğine karar verildiği görülmektedir. Yine konuyla ilgili başka belgede bir genç, dedesi tarafından kendisine hibe edilen emlakin kullanımının amcası tarafından engellendiğini mahkemeye şikayet edince, gencin amcası tarafından mahkemeye ibraz edilen fetvadaki, “Zeyd kâbil-i kısmet olan (paylaşılması mümkün olan) ba'zı eşyasını oğlunun oğlu Amr-ı sağire hibe eder olukda mâlik olduğum eşyanın nısfını (yarısını) Amr' a hibe ettim deyip lâkin ifrâz ve ta'yîn ve i'lâm eylemese (konuyu

³² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 75)

³³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 76)

açıklayıp,duyurmasa) hîbe-i mezbûr sahih olmaz” hükmü doğrultusunda karar verildiğini görüyoruz.³⁴

Yaklaşık kırk yılı kapsayan incelediğimiz değişik şer’iyye sicil kayıtları arasında, ölüm sonrası miras paylaşımı konusunda yoğun olarak rastladığımız mevzular, ölenlerin çeşitli şahıslara hayatları sırasında verdikleri borçların ölümlerini müteakiben mirasçıları tarafından, alacaklarının tahsili ile ilgili davaları kapsamaktadır. Şer’an câiz olmamakla birlikte³⁵, borçlanmalarda muhataplar arasında yazılı vesikaların genellikle tanzim olunmadığını görüyoruz. Bu nedenle uzun yılları kapsayan borç-alacak davaları, özellikle bu konunun muhataplarının ölümleri sonrası, şahısların mirasçıları arasında büyük anlaşmazlıklara sebep olmakta ve çoğu zaman konunun halli, ancak şahit ifadeleri sonrası mümkün olabilmektedir. Hatta çoğunlukla da zaman aşımı nedeniyle borçların iptal edildiğine şahit oluyoruz. Meselâ, kayıtlarımız arasında rastladığımız belgede bir alacaklı ölen birindeki bin kuruş alacağını, vârislerin başka memlekette olması yüzünden tahsil edemediğini beyanla, müracaatta bulunduğu yönetim merkezinden Kastamonu kadısına hitaben yazdırdığı bir emirle, alacağının tahsilini talep etmektedir. Bu ve benzeri belgelerde, böylesi borçlarda tahsilin, muhataplardan birinin ölümünden 15 yıl geçmeden mahkemeye müracaat etmeleriyle mümkün olabileceğini, aksi halde zaman aşımı yüzünden tahsilat hakkının ortadan kalkacağını anlıyoruz.³⁶ Ancak bazı belgelerimizden borç ve alacak davalarının, sayıları 15 e kadar varan çok miktardaki şahit imzasıyla senede bağlandığını da görüyoruz.³⁷

Ayrıca ölenlerin geride bıraktıkları mal ve arazilerin işletilmeside zamana bağımlı bir durum arz etmektedir. Bunun içinde, 15 yıllık bir sürenin geçerli olduğu belgelerimizdeki kayıtlardan anlaşılıyor. Mesela, sicil belgelerimizden birindeki ifadelerden anladığımıza göre, Kastamonu’dan İstanbul’a göç eden iki kardeş, babalarından kendilerine miras kalan bahçe, ev, 12 camız, 15 inek, 150 okka bakır kap, 200 koyun ve 3 baş atın 21 yıldır amcaları tarafından kullanıldığını belirterek, bu

³⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 77)

³⁵ Bkz. Kur’an-ı Kerim Bakara Sûresi 282. ayet

³⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 78)

³⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 79)

mîrasın kendilerine verilmesini temini için müracaat ettikleri mahkemeye, amcaları tarafından ibrâz edilen bir fetvadaki, “onbeş sene bi-lâ özür terk olunan emlâk ve eşya on sene mürûr eden arâzî-y-i mîriyye da’vâsının bi-lâ emr-i şerîf istimândan kuzât-ı zamân-ı halîfe-i rûy-i zemîn halvet-i hilâfet-i ilâ yevmi’-d-dîn kıbelinden memnû’ lar olmağın” ifadeleri doğrultusunda, zaman aşımı yüzünden arazi ve mallarda mîras haklarının kalmadığı mahkemece karara bağlanmıştır.³⁸

Sicil kayıtlarımızda rastladığımız bir başka konu ise, kadınlar tarafından zaman zaman kocalarına borç para verilmesi hususudur. Meselâ, bir belgemizde seyahatte iken ölen kocasına, yola çıkmazdan önce 150 kuruş borç verdiğini iddia eden bir kadının, kocasının terekesinden mezkur alacağının tahsîli talebiyle diğer mîrasçılardan davacı olduğu ve şahitleriyle konuyu ispatı sonrası, mahkeme tarafından kendisinede yemin ettirilerek, 150 kuruş alacağının müteveffa kocasının terekesinden tahsiline mahkemece karar verildiği anlaşıyor.

Bir başka belgede ise, kocasına verdiği 50 kuruşu alamadan kocasının öldüğü iddiasıyla, diğer mirasçı üç oğlu hakkında davacı olarak mahkemeye müracaat eden bir kadının oğulları, “biz bu borcu bilmiyoruz ve duymadık” deyince, mahkeme müteber kitaplara müracaat ederek, “Zeyd’in ölüm hastalığında zevceme şu kadar borcum var ikrârını diğer mîrasçılar tasdîk etmedikçe ikrâr câiz olmaz” fetvası doğrultusunda davayı reddetmiştir.³⁹

Borç-alacak hususunda sık sık rastlanılan bir diğer konu ise, mirasçılar tarafından mûrislerinin alacağının tahsili gerekçesiyle açılan davaların önemli bir kısmında, borçlu olduğu ileri sürülen şahısların, borçlarını önceden ödedikleri yada böyle bir borçlarının bulunmadığını ileri sürerek, iddiaları reddetmeleri konusudur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, borç ve alacak ile ilgili yazılı bir kaydın çoğunlukla bulunmayışı, bu hususta şahit ifadeleri ve yeminle meselenin halli cihetine gidilmesine sebep olmakta ve çoğu zamanda davalar reddedilmektedir.

³⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 80)

³⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 81)

Bir diğerk belgemizde de H. 1128/M.1715 Varadin Kuşatmasına katılanlardan biri, diğerkine senetle 65 kuruş borç verdiğini ve alacağını halen tahsil edemediğini ileri sürerek davacı oluyor. Davalı ise, “bu adam benden borç senedi aldı ama, böyle bir para vermedi” ifadesiyle bu borcu inkar ediyor. Mahkeme davacıya verdiği mehil sonrasında şahit bulamayınca, borçlu olduğu ileri sürülen kişiye yemin ettirerek borcun bulunmadığı kararına varıyor.

Çok ilginç bulduğumuz bir başka davada ise bir Ermeni’nin, diğerk Ermeni tüccarlardan alacağı olduğunu iddia ettiği 128 kuruşun tahsili konusunda şeriat mahkemesine açtığı davadır. Davalıların bu borcu reddetmeleri ve davacısında alacağını şahitle ispat edememesi üzerine, mahkeme davalıları incil üzerine yemin ettirerek davanın reddine karar vermiştir⁴⁰.

a. Terekelerin Taksimi:

İslâm’da miras problemleri birer bayağı kesir işlemidir. Bu işlemlerde mirasçılara isabet edecek paylara, sehim (hisse) adı verilir ve Nısf=1/2, sülüs=1/3, rubû=1/4, sūdüs=1/6, sümün=1/8 vb. Arapça isimler verilirdi. Belgelerimizde bununla ilgili pek çok örneğe rastlamakla beraber, incelediğimiz asıl konunun sosyal hayatla ilgili olması ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, meselenin karmaşıklığı nedeniyle bu hususlara temas edemiyoruz.

Kişilerin ölümü sonrası mûrisin terekelerinin, mirasçılar arasında adil bir biçimde dağıtımının çok hassas bir konu olması yüzünden, şer’iyye mahkemelerinde bu mevzuaya ayrı bir önem verildiği belgelerimizden anlaşılmaktadır. Bu konudaki mahkeme kayıtları incelendiğinde, bir minder ve yastıktan-sacayağına, bir faniladan-ipek kaftana, bir yılardan-altın bir özenkiye varana kadar en ince detayın kaydedildiği ve sayfalar dolusu, yüzlerle ifade edilecek maddelerde her terekenin, bizzat o günkü

⁴⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 82)

değerinin de para, akçe yada kuruş olarak belirtilmek sûretiyle kayıtlarının yapıldığını görmekteyiz.

Terekelerin taksimlerinde resm-i kısmet, haddamiyye, emîniyye, kâtibiyye, ihzâriyye gibi resmî mahkeme masrafları ve ölenin erkek olması halinde geride bıraktığı karısının mehr-i müecceli yanında, şayet müteveffânın borcu varsa, bu borç miktarının da terekesinden düşülmesi sonrası, kalan miktarın mirasçılar arasında şer'î ölçüler ve ferâiz esasları içerisinde paylaştırıldığını görüyoruz.⁴¹

Bazı kaynaklarda ölenin vasiyeti doğrultusunda, techiz ve tekfin masrafı olarak 100 kuruş, kâdirî tekkesindeki mezarların tamiri için 50 kuruş, Kastamonu'da bazı mahallelerde bulunan Kübcügez, Ahmed Ağa ve İsmailbey Çeşmesi gibi birtakım çeşmelere akıtılan Depelce su yolunun tamiri için 300 kuruş, Kur'an okuyanlara vakf olunan 50 kuruş gibi kayıtlara rastladığımız dikkate alınınca, maddi durumu iyi olan zenginlerin, ölümleri sonrasında hayırlı bir eser bırakma gayretlerini devam ettirme düşüncesinde olduklarını da söyleyebiliriz.⁴² Bahse konu olan bu belgede, ölenden geri kalan terekenin 487 kuruşunun eşine, 1851.5 kuruşunun oğluna ve 1459 kuruşunun da mahmî kelimesiyle kayıtlı hizmetini görene intikali oldukça dikkat çekicidir.

Miras taksimlerinde, mahkeme tarafından resm-i kısmet olarak alınan miktar, toplam terekenin yaklaşık %2.5 ine tekabül etmektedir.

Miras konusunda rastladığımız bazı kayıtlarda, babalarından küçük çocuklara isabet eden malların, onlar bülüğa erene kadar vasiy adı verilen yed-i emîne havale edilip, çocukların büyümeleri sonrası kendi tasarruflarına terk edildiğini görüyoruz.⁴³ İşte bu konuda rastladığımız bir belgede, ölen bir adamın mirasından yararlanabilmesi mümkün olmayan küçük çocuklara anneleri vasiy tayin edilmiştir. Ancak bakım için gereken masrafında, ayrıca çocukların hakkı olan mirastan tahsili talebinde bulunan anneye, çocuklar adına günde 4 akçe kisve ve nafaka bedeli namıyla tahsis edilişi ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴ Bir başka belgede ise 100 yaşındaki bunamış

⁴¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 83)

⁴² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 84)

⁴³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 85)

⁴⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 86)

bir adama bakmak üzere, mahkeme tarafından oğlunun vasiy tayin edilişi ve bakım masrafları olarak adamın malından günde 15 cedid akçe sarf etme izni verilmesi de oldukça mânidardır. Bir diğer belgemizde ise bir vasiy, bakımını üstlendiği çocuğun mirasından 66 kuruşunu her yıl artırarak fazlasıyla harcadıktan sonra çocuk bülüğa erince vasiyden miras hakkını talep etmiş, fakat vasiy 53 kuruşu 6 yıldır bu çocuğa harcadığını, kalan 13 kuruşu vereceğini belirtince, mahkeme ibrâz edilen fetva gereği mirasın tamamının çocuğa ödenmesine karar vermiştir.⁴⁵

b. Ailelerin Refah durumu:

Yukarıda da vurguladığımız gibi incelediğimiz dönemle ilgili mahkeme kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler, devletin içinde bulunduğu her alandaki çarpıklığı açık bir şekilde ortaya sermekte ve genel mâli buhranın uzantılarına, teb'a arasında rahatlıkla şahit olunmaktadır.

Bir tarafta ölümü sonrası mahkeme kayıtlarına geçen tereke tesbiti yüzlerce kalemden müteşekkil devlet görevlisi, diğer tarafta 5-10 kalemi geçmeyen mirası ancak bırakan, yada terekesi borçlarını dahi karşılayamayan reaya. İşte bu tespitler bile, 18. yüzyıl başlarında Kastamonu halkının ne kadar büyük bir maddi buhran içinde olduğuna delil olarak gösterilebilir. Konunun ekonomik boyutlarına ileride temas edeceğimizden, burada sadece ailelerdeki tereke yada tahrir kayıtlarından yola çıkarak, genel bir tespitle bulunmayı arzuluyoruz. Bu sebeple en iyi mali durumun ifadesi olan tereke kayıtlarında bile, ev fiyatı dahil toplam miras tutarının 2428.5 kuruş oluşu⁴⁶ ile ilgili bir-iki kayıt dışında, diğer tüm tereke kayıtlarının yine ev ve bütün terekeler dahil 2-300 kuruş civarında bulunuşundan bu sonuca varmamız hiçde zor olmamaktadır. Hele hele, tahrir kayıtlarımızdan tespitlerimize göre, Kastamonu merkezine bağlı köylerde bile 5-40 dönüm arasında değişen tarlası, birkaç sağılabilir ineği, varsa at ve öküzü ile hayatını devam ettirebilme mücadelesi veren reaya, genel ekonomik buhranın tüm ağırlığını

⁴⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 87)

⁴⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 88)

omuzlarında devamlı hissediyor olmalıdır.⁴⁷ Şüphesiz bu tahrir kayıtları arasında, 60-70 dönümlük araziye sahip bazı mütekallibenin mevcut olduğu da bir gerçektir. Fakat bunun yanında hiç arazisi olmayan köylülerin de bulunduğunu tespit ettiğimizden, bu iki uç kesimden ayrıca bahsetme gereği hissetmedik.

Netice olarak elde edilen bilgiler doğrultusunda, Kastamonu Vilayeti'nde şehir hayatının mütevazı bir yapı arz ettiğini söylemek bile oldukça iyimser bir yaklaşım olsa gerektir.

G. MAHALLELER:

Osmanlı şehirlerinde mahalleler başlangıçta aynıdır ve hepsi bir dînî yapının çevresinde düzenlenmiştir. İmparatorluğun kuruluş ve ilk yayılma döneminde, kentleşme yeni mahallelerin oluşumu süreci ile eş anlama gelmekteydi. Köylülerden, göçebelere ve başka merkezlerden gelen göçmenlerden oluşan homojen gruplar, etnik kökenlerine veya aynı toplumsal, mesleki veya dînî gruplara ait olmalarına göre az aileli topluluklar halinde yerleşerek yeni mahalleler kuruyorlardı. Evlerini bir ibâdethâne veya dînî kompleks çevresine inşâ ediyorlardı. İçlerinde çoğunlukla ve özellikle de müslüman cemaat arasında bir kurucu, karizmatik bir dînî lider veya sadece serveti, yada otoritesi için saygı duyulan bir kişi figürü bulunurdu.⁴⁸

Mahalleler asırlar boyunca yer adlarının da şahitlik ettiği gibi, belki de başlangıçta etnik, kabîlesel ve dînî homojenliklerin sayesinde bir anlamda özelliklerini korumuşlardır.⁴⁹

Kendine ait coğrafi yeri işaretlemek mahalle merkezinin görevidir; Çeşme, küçük meydan, mescit veya eğer mahalle yeteri kadar büyük ise cami, okul ve kahvehane. Bu binaların doku içindeki dağılımları, bölgeleri tek tek ayırmaya yarar.⁵⁰

⁴⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 89 a, b, c, d, e, f, g)

⁴⁸ İlber ORTAYLI, XVI. yy Alman Seyahatnamelerindeki Bilgiler Üzerine, SBF Dergisi, c.XXVII, S. 4, Ankara 1973 s.152-153

⁴⁹ Maurice M. CERASI, Osmanlı Kenti, s.71

⁵⁰ Bkz. Ekrem Hakkı AYVERDİ, Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri. Şehrin İskanı Ve Nüfusu, Ankara 1958

Kimi araştırmacılar İslâm şehrinin en önemli özelliği olarak, çeşitli dinsel ve etnik gruplara göre bölge ve semtlere ayrılmış olmasını belirtirler.⁵¹

Bu çalışmamızda çoğunlukla Kastamonu şehir merkezi ile ilgili değerlendirmeler ele alındığından, öncelikle XVIII. yüzyıl başlarında merkez ilçeyi oluşturan mahallelerin isimlerini tespit etmeye çalıştık. Dönemin tahrir kayıtları ve şer'iyye sicil defterlerindeki ifadelerde zaman zaman bazı farklılıklar olsada, bu dönemdeki Kastamonu'da mevcut mahalle sayısının kırkın üzerinde olduğunu görüyoruz.

H. 1100/M. 1688 tarihli bir tahrir kaydına göre, diğer belgelerde adına rastladığımız Alpaslan, Aycılar, Bedre, Çölmekçi, Dağdur, Dürüdger-zâde, Kubbeli, Türbe, Topçuoğlu, Yenimahalle ve Yora mahallesi dışındaki kırk ayrı mahallenin adına tesadüf etmekteyiz. Ki bu mahallelerin, anılan belgede kayıtlı isimlerini şöyle sıralayabiliriz;⁵² Abdulcabbar Mahallesi, Akmesicid Mahallesi, Aktekke Mahallesi, Alacamesicid Mahallesi, Arız Mahallesi, Atabeygazi Mahallesi, Bedirgazi Mahallesi, Beğçelebi Mahallesi, Budamış Mahallesi, Cebrazil Mahallesi, Cemalağa Mahallesi, Çevgânî Mahallesi, Deveciler Mahallesi, Frenkşah Mahallesi, Gökdere Mahallesi, Hacıdursun Mahallesi, Hacıhamza Mahallesi, Halife Mahallesi, Hamzaağa Mahallesi, Honsalar Mahallesi, Hüseyinçelebi Mahallesi, İbn-i Neccar Mahallesi, İbn-i Sa'dî Mahallesi, İbn-i Süle Mahallesi, İsfendiyarbeğ Mahallesi, Kabalı Mahallesi, Kanara Mahallesi, Kepkebirler Mahallesi, Kırkçeşme Mahallesi, Küpcügez Mahallesi, Medrese-i Atabey Mahallesi, Mûsâfakih Mahallesi, Muzaffereddin Mahallesi, Püre Mahallesi, Saraçlar Mahallesi, Seydiler Mahallesi, Sofular Mahallesi, Şâdibeğ Mahallesi Ve Tâhîrfakih Mahallesi olmak üzere, mezkûr tahrir kaydına göre toplam 38 mahalle adına rastlamaktayız.

Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri ve şer'iyye sicil defterlerindeki diğer kayıtlarda rastladığımız Ahî Ali, Ak-çeşme, Camii Nasrullah Çelebi, Debbâğîn, Duna, Hoca Veli, Muarriif, Serrâc

⁵¹ ERGENÇ, *Osmanlı Şehirlerindeki Mahallelerin İşlev Ve Nitelikleri Üzerine*, s.69

⁵² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 90)

ân, Seyyidler, Tekye-i Dayı Sultan, Zâviyye-i Dede Sultan gibi mahalle adlarının da, yukarıdakilere ilave edilmesi halinde Kastamonu'daki toplam mahalle sayısının 59 olduğu görülmektedir. Bunlardan Dürüdgerzâde Mahallesi, Elyaarslan Mahallesi ve Türbe Mahallesi'nin belgelerimizdeki farklı ifadelerinden, aynı mahallenin değişik isimlerle tanındığı ve bunun yanında bazı kaynak belgelerimizde Bedirgâzi Mahallesi'ne, Bedirfakih yada Bedre Mahallesi; Cemalağa Mahallesi'ne, Sofular Mahallesi; İbn-i Sa'di Mahallesi'ne, Dağdur Mahallesi; Halife Mahallesi'ne, Çölmekçi Mahallesi de denildiği ihtimali nazar-ı dikkate alındığında, incelediğimiz dönem itibariyle Kastamonu'daki mahalle sayısının 59 dan az olması gerektiği söylenebilir. Ayrıca kaynak belgelerimiz arasında, karşılaştırmalı olarak yaptığımız araştırmalardan asıl adı Halife Mahallesi olan yöreye Çölmekçi; İbn-i Sa'di Mahallesi'ne Dağdur adının da verildiği, 1530 tarihli tahrir kayıtlarındaki okumalarda Kubbeli⁵³ olarak ifade edilen mahalle ile, Yora⁵⁴ olarak ifade edilen mahalle adlarının yanlış okunması yüzünden, mahalle sayısında bir artışın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu defterdeki Kubbeli şeklinde okunan kelimenin Kabalı Mahallesi'ne, Yora şeklinde okunan kelimenin ise Püre Mahallesi'ne ait olduğu ve kelimelerin bu şekilde tashihi halinde Kastamonu'da, XVIII. yüzyıl başlarında 43 adet mahallenin bulunması ihtimali kuvvetlidir. Bu noktada aradan geçen zaman zarfında mahalle adlarında bir takım değişimler olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurduğumuzu ifade etmemiz gerekmektedir.

Muhtemelen 1714-1715 yıllarında büyük bir yangın yaşamış ve bu yangında Hoca Hayreddin ve Sitti Hatun Vakfı mülhikâtı olan dükkanların büyük çoğunluğunun yandığı anlaşılan Kastamonu'da⁵⁵ özellikle merak edilebilecek konu, bu mahallelerden hangisinin halen aynı isimle mevcut olduğu hususudur. Bunlardan Akmesjid, Aktekke, Atabeygâzi, Beyçelebi, Cembrâil, Deveciler, Honsalar, İsfendiyarbey, İsmâilbey, Kebkebirler (Hepkebirler adıyla), Kırkçeşme, Kübcügez, Medrese-i Atabeg, Muzaffereddin, Saraçlar ve Topçuoğlu mahallelerinin isimleri halen mevcut olmakla

⁵³ Bkz. 438 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 117

⁵⁴ Bkz. Aynı defter s. 123

⁵⁵ Bkz. Ek belge fotokopisi III (fotokopi No 44 a, b)

beraber, diğ er mahalle isimlerinin durumları hakkında bugünkü bilgiler şöyle gösterilebilir;

<u>Mahallenin eski adı</u>	<u>Bugünkü adı veya durumu</u>
Abdulgabbar...	Kırkçeşme mahallesine ilhak olmuştur.
Alacamescid	Akmescid mahallesine ilhak olmuştur.
Alpaslan	Hisarardı ve Atabeygazi mahallesine ilhak olmuştur.
Arız	Yavuzselim mahallesine ilhak olmuştur.
Bedirgazi	Akmescid mahallesine ilhak olmuştur.
Budamış	Mücavir alan dışında bir köy adı.
Cemalağa	Hisarardı mahallesine ilhak olmuştur.
Çevgani	Honsalar ve Akmescid mahallesine ilhak olmuştur.
Frenkşah	Beyçeşme mahallesine ilhak olmuştur.
Gök dere	Honsalar mahallesine ilhak olmuştur.
Hacıdursun	Hepkebirler mahallesine ilhak olmuştur.
Hacıhamza	Hisarardı mahallesi olarak geçmektedir.
Hüseyinçeşme	Tesbit edilemedi.
İbn-i Neccar	Yavuzselim mahallesine ilhak olmuştur.
İbn-i Sa'di	Akmescid mahallesine ilhak olmuştur.
İbn-i Süle	Hepkebirler mahallesine ilhak olmuştur.
Kabalı	Tesbit edilemedi.
Kanara	(Yeni Belediye yeri, mevcut lisenin yeri veya Sinanbey civârı)
Musafakih	Hisarardı mahallesi olarak geçmektedir.
Püre	Honsalar mahallesine ilhak olmuştur.
Seydiler	Honsalar ve Akmescid mahallesine ilhak olmuştur.
Sofular	Tesbit edilemedi.
Şadıbeğ	Atabeygâzi mahallesine ilhak olmuştur.
Tahirfakih	Hepkebirler mahallesi dahilindeki (Kâbe mescidi civarı) Şamlıoğlu çıkmazı yanında.

Tahrir defterlerinde adı geçen mahallelerde kayıtlı nefer sayısından yola çıkarak, bu mahallelerin en büyüklerinin 34 nefer kaydıyla Akteke Mahallesi, 32 nefer kaydıyla İsmailbeğ Mahallesi, 29 nefer kaydıyla Deveciler Mahallesi, 22 nefer kaydıyla Halife Mahallesi, 19 nefer kaydıyla İsfendiyarbeğ Mahallesi, 18 nefer kaydıyla Kırkçeşme Mahallesi, 17 nefer kaydıyla Cebrail Mahallesi ve 16 şar nefer kaydıyla Abdulcabbar Mahallesi ile Hacıdursun Mahalleleri olduğunu ileri sürmemiz mümkündür.

O günün şartlarında, Kastamonu'daki mahalleleri oluşturan evlerin hemen hemen tamamında, en azından bir dönüme yakın bahçelerin bulunduğu hesap edilerek, bugünde aynı adla mevcut olan mahalle isimlerine bakıldığında, Kastamonu şehrindeki yayılımın Güney-Kuzey istikametinde bugünkü Gazi Stadyumu ile, Kışla Parkı arasında; Doğu-Batı istikametinde ise Ahmet Dede kabristanı ile Okmeydanı Kabristanı arasında, mevcuda yaklaşan bir alan ihtiva ettiğini söylemek pek zor olmasa gerektir.

O dönemde, yine günümüzde olduğu gibi bazı kesimler mahalle adları yanında, yöre adlarıyla da anılıyor ve Hisarardı, İmaretaltı, Ballık vb. isimler kullanılıyordu.

Mahalleleri oluşturan ailelerin, hem kendi mahalle mensupları ve hemde diğer mahallelerin sakinleriyle sıkı bir ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu ilişki doğrultusunda aileler, birbirlerini genelde lakaplarıyla tanıyorlar ve münasebetlerini bu doğrultuda devam ettiriyorlardı.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi XVIII. asır başlarında bu mahallelerde yaşayan ahâlinin, çevrelerinde değişik lakaplarla şöhrat buldukları hem tahrir ve hem de şer'iyye mahkemeleri kayıt defterlerinden anlaşılmaktadır. Kastamonu'muzda bugün mevcut soyadlarından yola çıkarak, asırlar öncesinden beri kullanılmakta olan bu lakapların, cumhuriyet dönemimizde çıkarılan soyadı kanunu gereği çoğunlukla nüfus kayıtlarına soyadı olarak geçtiği de söylenebilir.

İncelediğimiz XVIII. Asrın başlarına ait belgelerde rastladığımız lakablardan, bugün soyad olarak kullanılan yüzlercesinden bir kısmını şöyle sıralayabiliriz;

Ayvatoğlu, Baharoğlu, Baltacıoğlu, Bereketoğlu, Boyacıoğlu, Boyalıoğlu, Bozacıoğlu, Cezayirlioğlu (ve Keleşoğlu. Buzagıvıran ve Karamuk Köyleri'nden kayıtlı

bu sülâle halen aynı soyadı kullanmamakla beraber benimde mensubu olduğum ailelerden ve Eroğlu soyadını taşıyanlardan oluşmaktadır.) Çubukçu (oğlu), Devecioğlu (Kavak Köyü'nden), Eynehanoğlu, Gödeloğlu, Gökgez, Gökmen (oğlu), Hamzaoğlu, Himmetoğlu (XVII. Asır sonlarındaki bir nikahta mehir bedeli olarak yaklaşık 3 ev fiyatından fazla 500 kuruş taahhüt etmeleriyle, bu sülâlenin o günde oldukça varlıklı bulundukları anlaşılmaktadır)⁵⁶ Hocioğlu, İdrisoğlu (Hatunsaray Ve Kıyık Köyleri'nden), Kadioğlu, Kalaycıoğlu, Karabaşoğlu, Karabulut (oğlu), Karakülah, Kasırkaoğlu, Kıldır (oğlu), Kırısoğlu, Keloğlu, Keşcioğlu, Kundakçıoğlu, Melekoğlu, Meydan (oğlu), Muharremoğlu (Bu sülâlenin baba ve dedelerinin ulemâ sınıfından olduğu anlaşıyor), Paskaloğlu (Kıyık Köyü'nden) Sarılioğlu, Sarıcı (oğlu), Serçeoğlu (Bugün soyad olarak değil ama, aynı lakabla tanınıyorlar) Sofuoğlu, Tabanoğlu, Taşcioğlu, Tekkeşin (oğlu), Turşucuoğlu, Uncuoğlu; (Kavak Köyü'nden) Urgancıoğlu, Yanıkoğlu, Yenikomşu (oğlu).

Evlerin bahçeli olmasının şehir yayılımını genişletmesi yanında, bugünkü gibi şehir merkezi konumunda olan belediye ve kale çevresindeki binaların birbirlerine yakın bir tarzda inşa edildiğine dair işaretlerde rastlıyoruz. Mesela; Honsalar Mahallesi'ndeki bir evin yanına, komşusu tarafından yeniden inşa ettirilen bina, yüksekliği yüzünden diğer evin güneşini engelleyerek karanlıkta kalmasına sebep olması yüzünden zarar gördüğü gerekçesiyle, eski hane sahibi tarafından açılan dava neticesinde mahkemeye sunulan bir fetvanın gereği mahkeme, yeni binanın komşu evinin güneşine engel olmayacak hale getirilmesini karara bağlıyor.⁵⁷

Belgelerimizde karşımıza çıkan ilginç konulardan biride, Kastamonu'daki bazı evlerde kiracı olarak oturanların bulunuşudur.

Mahalli yönetim Kastamonu mahallelerinde meskun halkın, su ihtiyacının temini maksadıyla ya genelde vakıf bütçelerini kullanıyor, yada Kurşunlu Hana getirilen su için olduğu gibi⁵⁸ birtakım hayır sahipleri tarafından vakfedilen paralarla, çevre

⁵⁶ Bkz. Ekbelge fotokopileri IV (fotokopi No 67, 91)

⁵⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 92)

⁵⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 93)

dağlardaki su kaynaklarından mahalle çeşmelerine kadar uzanan su yolları yaparak, halkın bu konudaki ihtiyaçlarını tedarik etmeye çalışıyordu. Ayrıca, daha öncede ifade ettiğimiz gibi Kastamonu genelinde bahçesi olan evlerde yaşayan ahali, çoğunlukla kendi bahçelerinde kazdırdığı kuyulardan su ihtiyaçlarını tedarik etmeye yönelmişti.

Belgelerimizdeki ifadelerden anlaşıldığına göre, Sorkun mevkiindeki Depelce adıyla bilinen dağdaki kaynaklardan, Candaroğlu İsmail Beğ tarafından yaptırılan yol vasıtasıyla Kastamonu'ya akıtılan su, vilayetin 12 mahallesinde mevcut çeşmeler vasıtasıyla halkın su ihtiyacını temin ediyordu.⁵⁹ Bu suyun yine aynı yöredeki Batuca mevkiinden çıkan su ile beraber, Harmancık denilen mevkiiden tevzî edildiği ve Batuca mahallinden gelen suyunda Kastamonu'daki Atabeygazi, Bedirgazi, Çevgâni, Hamzağa, Püre (Tarakçılar), Arız, Sofular, Seydiler, Hacıhamza, Musafakih, Kabalı, Şadibeğ, Frenkşah, Kale, Yakupağa evkâfi mahallerindeki çeşmelere akıtıldığı görülmektedir.⁶⁰ Ancak, bir defa Kanûnî Sultan Süleyman Han zamanında yapılan tamir dışında bu su yollarının onarılmayışı sebebiyle, suyun avgun (akar) larının harap olması yüzünden, H.1133/M.1720 yılında İstanbul'dan padişah III. Ahmet tarafından gönderilen Ermeni su yolu ustalarına, günde altmışar akçe verilerek tamir ettirilmiş ve bu tamir için harcanan para, mahalle ahalisi arasındaki hayırseverlerden tedarik edilmiştir.⁶¹ Ayrıca bu iki suyun yollarının, Kastamonu Çetükviran Divanı'na tabi Bahadır Köyü'nde vakıf arazilerinin bulunduğu da anlaşıyor.⁶² 1530 tarihli ihtisab defteri kaydına göre, birde Ahlatçık mevkiinden Kastamonu'ya su getirildiği görülmektedir.

Çevre dağlardan getirilen bu sular dışında, şehrin ihtiyacı olan suyun bir kısmı, İbn-i Süle ve Beycelebi Mahalleleri'nde olduğu gibi şehrin mahallelerinden çıkmakta olan kaynaklardan gideriliyordu. İbn-i Süle Mahallesi'nden çıkan suyun Huffaflar (ayakkabıcılar) çarşısındaki çeşmeye akıtıldığı da anlaşıyor. Beycelebi Mahallesi'nin yukarı kısımlarındaki, günümüzdede Olukbaşı olarak bilinen mevkiden Kepkebirler

⁵⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 94)

⁶⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 95 a, b)

⁶¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 96)

⁶² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 97)

(Hepkebirler) Mahallesi'ndeki çeşmeye su akıtılması için, 200 adet çam poyra (boru) döşendiği ve bu borular için 83 kuruş harcanarak su yolunun Neyzenzâde bahçesinde yapılacak oluğuna 10 kuruşun sarfedildiği, yol üzerindeki kayaların kırılması için 9 kuruş, gereken duvarların yapılmasına 15 kuruş, su yolunun yapımında çalışan amele ücretleri için 200 kuruş, yemek masrafları için 20 kuruş ve diğer malzeme masrafları içinde 150 kuruş olmak üzere, bu içme suyunun 1 km'lik mesafeden getirilmesine harcanan toplam 489 kuruşun (bu günün parasıyla yaklaşık 4-4.5 milyar TL) yanında 200 adet çam ağacının yok edilişi oldukça dikkat çekicidir.

H. MESİRE YERLERİ VE EĞLENCE HAYATI:

Belgelerimiz arasında halkın eğlence hayatıyla ilgili net bilgiler veren ifadelere rastlanılmamakla birlikte, eğlenme ihtiyacının topluma yönelik bir teşebbüsle giderilmeyip, özel çabalarla telafi edilmeye çalışıldığına dair işaretler görüyoruz. İşte bu konudaki bir belgede, evinin bahçesinde arkadaşlarıyla beraber topluca kebab pişirip eğlenmekte olan bir adamın, gecenin geç vaktinde fazla gürültü çıkarttıkları ve çevreyi rahatsız ettikleri gerekçesiyle komşuları tarafından ikaz edilişi konu edilmiştir. Bu uyarıyı yapan komşuya haksız yere saldıran topluluk, adamı tartaklayıp sövdüğü gerekçesiyle, durum mağdur tarafından mahkemeye intikal ettirilmiştir.

O günün şartlarında şimdi olduğu gibi Kastamonu'daki her yörenin harikulâde tabii güzelliği, özel bir mesire yeri ihtiyacını ortaya çıkarmamakla birlikte, özellikle kötü ve ahlaksız kesim arasında yaygın olan içki tüketiminde, içki içme alışkanlığı olan kişilerin çevre baskılarından kurtulmak gayesiyle, şehir dışındaki bazı mevkiilere gittikleri anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili bir belgemizden, şehir dışındaki bu günkü Parmaklı Türbe yakınlarında bulunan Karasu yöresinin, bu iş için seçilen uygun yerlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda haftanın Cuma günlerinde pazar kurulduğu ifade edilen bu yörede, halkın kalabalık bir şekilde toplanması yüzünden, Kastamonu'nun mahalli ve harika bir yemeği olan **biryan** (kuyu) kebabıda yapılmaktaydı. Halk burada Cuma günleri toplanır hem alışverişini yapar, hemde

kebabını yiyerek eğlenir, dinlenirdi. Ancak belgelerimizdeki ifadelerle göre bazı kendini bilmez ve ahlaksız kişilerin, mübarek Cuma vaktinde, içki içip serhoş olarak birbirleriyle kavga etmeleri yüzünden, hem halkın huzuru kaçmış ve hemde toplumun dini inançları rencide olmuştur. İşte bu yüzden yönetim tarafından pazarın iptali için emir çıkartıldığını görüyoruz.⁶³

Bunun dışında yaz günlerinde eğlenmek için, Kastamonu halkının İnebolu'ya gittiği ve burada denize girerek eğlendiği, kayıtlarımızdaki denizde boğulma ile ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır.

Kış günlerinde ise, Kastamonu'ya bolca yağın karın çevreyi kaplaması sonrası, halkın kayak yaparak eğlendiği ve bu eğlence şekli için de şimdiki Hisardı-Gümüşlece (Gümüşlü Hoca) mevkiindeki tepeleri seçtiğini tespit ettik.⁶⁴ Belgelerimizdeki anlatımlar sonucu, bu yörelere Kayıklık adı verildiği ve son 15-20 yıldır milletlerarası olimpiyatlardaki yarışmalar içine alınan kızak müsabakalarının, yüzyıllar öncesinde Kastamonu'da yapıldığı söylenebilir. Bu yarışmaların bir örneği, günümüzde hâlâ Kastamonu'nun Küre ilçesinde kış aylarında devam etmektedir. Bu bilgiler sonunda halen kabristan olan Gümüşlüce mevkiinde, o dönemde kabir bulunmadığı da ileri sürülebilir.

I. SÂDÂT-I KİRÂM:

Bu noktada üzerinde durmamız gereken öncelikli konu, özellikle Türk Milleti'nin Peygamberimiz'in soyuna karşı olan sınırsız hürmetine dayalı bir yaklaşımla, Sorkun ve Göl mevkilerindeki sâdâta⁶⁵ özel olarak bir kaymakamın tâyin edilmesinin dikkat çekiciliğidir.⁶⁶ Bununla ilgili belgeden anlaşıldığına göre, seyyidler o devirde “hüccet-i siyâdet ve yeşil alâmet” taşırlar, böylece bazı yörelerimizde halen olduğu gibi kendilerine apayrı bir saygı gösterilirdi. Ancak milletimizin peygamberine ve onun

⁶³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 98)

⁶⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 99)

⁶⁵ Peygamber soyundan gelenler için kullanılan bir deyim

⁶⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 100)

soyuna karşı olan bu samîmî hürmetinin, zaman zaman bazı uyanıklar tarafından istismâr edildiğininde üzülmektedir.

İşte özellikle Anadolu'muzun bazı kesimlerinde, günümüzde de yoğun olarak rastladığımız bu olumsuz gelişmelerin engellenebilmesi için, Osmanlı Devleti'nin de büyük bir gayret içinde olduğu ve Kastamonu sancağındaki sâdât-ı kirâm üzerine tayin ettiği kaymakama yaptığı tembihlerde, "ırk-ı tâhir-i nebeviyyeye intisâbı meşhûr ve mütebeyyin olanlara i'zâz vü ihtirâm idüb bi-ğayr-i vech-i şer'î ırz ve mallarına taarruzdan..." sakınılması yanında, aslında peygamber soyundan gelmeyen birtakım kişilerin seyyidlik iddiasında bulundukları ve sâdâta özel giysilerle dolaştıkları belirtilerek, bu gibi kişilerin derhal tesbitiyle, nâib-i seyyide havaleleri istenmektedir.⁶⁷

J. ZİMMÎLER:

Osmanlı Devleti'nin gayr-i müslim teb'ası için kullandığımız bu ifadeye, incelediğimiz şer'iyye sicil defterlerindeki zamanın yüz yıl öncesiyile ilgili, H.990/M.1582 tarihli tahrir kayıtlarında da rastlıyoruz. Bu kayıtlara göre Kastamonu merkezindeki hanelerde gayr-i müslim bulunduğuna dair bir ifade olmamasına rağmen, gerek elimizdeki şer'iyye sicil defterlerinde mevcut Agop ,Anastos, Andon, Anet, Arslan, Astalos, Balaban, Bedros, Breşkova, Canik, Cankuru, Enasır, Endıryaz, Feron, Hayk, Karabit, Kerehki, Kilos, Kirkor, Krankıl, Lefter, Makil, Meyram, Mihail, Nazar, Nikalov, Nikola, Pereskuh, Rosti, Saha, Sava, Serkis, Şemğun, Toros, Tosun, Vartan, Vasili gibi isimlerden ve gerekse daha sonraki tarihleri kapsayan salnâme kayıtlarından yola çıkarak, XVIII. yüzyıl başlarında Kastamonu şehrinde yaklaşık 800 civarında, çoğunluğu Rum ve birazıda Ermeni Hıristiyan azınlık bulunduğu ileri sürülebilir. Zaten Kâmusu'l-a'lâm'daki bilgilerde de, 1600'lü yıllarda Kastamonu'da 727 Rum ve 106 Ermeni olduğu doğrultusundaki ifadelerde, bizim bu tezimizi doğrular mahiyettedir. Ancak tüm bu azınlığın da Türkçe konuştuğu yine kayıtlarımızdan anlaşılmaktadır.

⁶⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 101, 145)

İslâm hukuk tarihinde, gayr-i müslimlere hukûki hayatlarını kendi dînî ve hukûki esaslarına, geleneklerine göre düzenleme imkanı tanınmış, bir diğer ifadeyle hukûki ve kazâi muhtâriyet verilmiştir.⁶⁸ Aile ve şahıs hukûkuna giren konular ile ilgili işlemler, her cemaatin kendi dînî örgütlerince ve kendi dînî kurallarına göre yürütülüyordu.⁶⁹ Ancak istemeleri halinde zimmîler, hukûki konularda şeriat mahkemelerine müracaat ederek meselenin halli cihetine de gidiyorlardı. Mesela belgelerimizden birinde, bir Ermeni'nin 793 kuruş değerindeki tereke tespitiyle, bu kesimin o tarihlerde maddi durumlarının oldukça iyi olduğunun da anlaşıldığı kayıta, Ermeniler'in miraslarının islâmi usullerle taksim edilmesi ve yine bu kayda göre evliliklerinde mehir miktarının belirtilmesi, bizim bu kanaatimizi güçlendirmektedir.⁷⁰

Zimmîler Müslümanların ibâdetleriyle mükellef olmadıkları gibi, Müslümanlara yasak olmakla beraber zimmîlere yasak olmayan fiiller, İslâm Hukûku açısından bir "hukûka aykırılık" oluşturmuyordu. İslâm ülkesinde gayr-i müslimlerin şarap ve domuz üzerinde mâlî tasarrufta bulunabilmeleri; gayr-i müsleme ait şarap ve domuzu telef yahut gasp edenin tazmînâta mahkum edilmesi ve gayr-i müslimlerin bir gayr-i menkulü mâbed olarak kiralayamaması, bu konudaki istisnâların en önemlilerini teşkil eder.⁷¹ Zimmîlerin evlerinde şarap bulundurmalarına ve evlerine şarap nakletmelerine , ancak düzenlenen münferit fermanlarla izin verilmiştir. Daha sonraki tarihlerde çıkartılan fermanlarla zimmîlerin şarap imal etmelerini önlemek için, Yahudi ve Rumlar'a manavlar dışında toptan üzümün satılması yasaklanmıştır.⁷²

Genel olarak Müslüman teb'aya içki yasağının kesin olduğu ve bu yasağın zaman zaman görülen ihmal ve ihlallere rağmen, Osmanlı tarihi boyunca devam ettiği bilinmektedir. Kayıtlarımızda "Hamr ve arak" olarak geçen alkollü içkilerle, "dühân" adıyla zikredilen tütünün ticaretiyle, büyük bir çoğunlukla gayr-ı müslimlerin meşgul olduğu, bu içkilerin Müslüman kesime satılması ve içirilmesinin şer'î cezayı

⁶⁸ Ekmeleddin İHSANOĞLU, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.2, s.419-420.

⁶⁹ T. Tankut SOYKAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler*, s.84.

⁷⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 102)

⁷¹ Ahmet AKGÜNDÜZ- Sait ÖZTÜRK, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, s.356

⁷² Gülnihal BOZKURT, *Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûki Durumu*, s. 16-18

gerektirdiği, kefere ve yahudilerin oturduğu yer ve panayırarda satılan içkinin her 100 kuruşluk kısmından 12.5 kuruş mîrî; tütünden ise 12.5 kuruş katibiyye ve haddâmiyye vergisi alındığı, hamr ve dühanın senelik 60 yük akçeye maktû' olduğu⁷³ görülmektedir. Bir yükün, 100.000 akçeye eşdeğer olduğundan hareketle⁷⁴, 60 yük akçenin 6.000.000 akçe, bunun ise yaklaşık 55.500 ededî kuruş, yada 27.750 şerefi altına denk olduğu diğer belgelerimizden elde ettiğimiz bilgilerle ortaya çıkınca, akla gelen iki ihtimalden hareketle; ya alkollü içki ve tütün fiyatlarının çok yüksek olduğu, yada bir diğer ihtimalle ülkede bol miktarda tütün ve içki tüketildiği söylenebilir. Bu tür mükeyyifat ve müskirâtın, Osmanlı topraklarında pazarlanması ve kullanılmasını temin etmek, ayrıca tüketimini de kontrol altında tutmak için, hükümetçe bir hamr (arak ve dühan rûsm) emini⁷⁵ tayin olunurdu.

Aynı belgeden elde ettiğimiz bilgilere göre keferenin içki ve tütün ticaretiyle rûsm-ü mîrî ve gümrük vergileri fermanlarla tespit ve tayin olunduktan sonra senelik 60.000 akçe bedelle de bir cizyedar atandığı görülmektedir. Bir sonraki belgede ise bu verginin, memâlik-i mahrûsede birinci senesi 120 yük, ikinci senesi 150 yük, üçüncü senesi ise 250 yük akçe mîrîye yükseltileceği işaret olunmaktadır.

Osmanlı Ülkesi'nde, özellikle vergi konusu dışında bu gayri müslim azınlık herhangi bir ayrı muameleyle karşı karşıya değildi. Zimmîlerin devlete cizye adı altındaki vergiyi ödeme zorunluluğu dışında, Müslüman olan teb'a da zekat ve öşür gibi vergileri ödemekle yükümlüydü. Ayrıca, sık sık çıkan savaflara ise gayr-i müslimler katılmazlar ve şer'an müslim kitlenin yapması mümkün olmayan içki ve tütün ticaretini de rahatça icra ederlerdi. Aynı zamanda o günlerde dînen pek hoş karşılanmayan altın ve para mübâdelesiyle ilgili işlemlerde de hep bu azınlıklar söz sahibi olmuş, böylece ekonomik bakımdan müslim teb'aya karşı o günlerden itibaren bir üstünlük te'sis etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'yle barış halinde olan müste'men adlı yabancı devlet vatandaşlarıyla da yaptıkları ittifaklar sayesinde, güçlenmişler ve nüfus

⁷³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 103)

⁷⁴ Bkz. PAKALIN, Ağı. İlgili madde.

⁷⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 103)

bakımından da savaşlar sebebiyle azalan müslim teb'a karşısında, devamlı kesâfet kazanma şansını yakalamışlardır.⁷⁶

Belgelerimizdeki kayıtlardan, Kastamonu'da yaşamakta olan Hristiyan azınlığın ekseriyetinin, bugün Honsalar Mahallesi sınırlarında kalan Çevgâni Mahallesi'nde oturduğu⁷⁷ anlaşılmaktadır. Bu Ermeni, Rum ve varsa diğer azınlık grupların genellikle beyaz kefen bezi yıkayıcılığı, boğası (kaput bezi) kassarlığı ve inşaat ustalığı gibi işleri icrâ ettikleri görülmektedir. O günün Hristiyanlarının, daha sonraki dönemlerde yaşayan torunlarının da, dedelerine ait bu meslekleri 1970' li yıllara kadar Kastamonu'da devam ettirmekte sebat gösterdikleri müşâhade edilmiştir.

Bir belgemizde erâmine-i elekçiyân ifadesiyle bahse konu olan üç gayr-i müslimin "... ermeni elekçisi dîn-i bâtıldan dîn-i hakka dâhil oldu..." cümlelerinden, zaman zaman bu azınlıklardan bazılarının İslâm Dinine geçtikleri anlaşılmaktadır. Yine bir başka belgemizden, H.1132/M.1716 tarihinde zımmîlerden fakir olanların bir altın, orta hallilerin iki altın ve zenginlerin dört altın vergi verdiklerinin cibâyet beratlerinde açıkca belirtilmesi yüzünden, câbîlerin bu kesimden altın dışında para almadıkları anlaşılıyor.⁷⁸ Tabii verginin altın olarak toplanışı zımmîleri zorladığı için, yeni bir talimatla zengin olanlardan 10, orta hallilerden 5 ve fakirlerinden 2.5 kuruş cizye alınması istenmiştir. Bunun yanında belgelerdeki ifadelerde "...kefereye zulüm ve teaddîden sakınılması..." emrolunmaktadır. Bu arada tercüman, müselleme ve muâfiyet iddialarına karşı tedbirli olunması, asnâf-ı selâse (sâbi, pir'i fâni, çok fakir yada hasta) ye dahil olanlardan cizye alınmaması, ancak bu vergiyi ödeyebilecek şekilde sağlam olanların hastalık; zengin olanların, fakirlik yollu belgeler tanzim etmelerine karşı dikkatli olunması da istenmektedir. İşte bu emri muhtevî belgenin sonunda Kastamonu'da, 40 adet zengin, 320 adet evsât ve 40 adette fakir evrakının zımmîler adına tanzîm olunduğu da açıklanmıştır.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1974, Dergah Yayınları tarih dizisi

⁷⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 104)

⁷⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 105)

Zımmîlere, Osmanlı ülkesinde dinlerini değiştirmeleri konusunda herhangi bir baskı politikası uygulanmamıştır. Din işlerinde serbest bırakılan bu kesim, çoğunluğu Müslüman olan bölgelerde bile Müslümanları rahatsız etmeden ibadetlerini yerine getirebilirlerdi. Kastamonu Zemyan Balatlar mevkiinde sadece bir kiliselerinin bulunduğunu yukarıda ifade ettiğimiz bu toplulukların kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile, kendilerine mahsus mezarlıkları vardı. Kiliselere ve kiliselere ait vakıf topraklara kimse karışmazdı.⁷⁹

K. KÖLE VE CÂRİYELER:

Kölelik ve câriyelik kavramlarının, toplumumuzda ayrı kavramlar olarak algılandığını ve özellikle câriye kelimesinin çok yanlış manalarda kullanıldığını görürüz. İster İslâm Hukûk'unda ve ister Osmanlı tatbikatında köle olan erkeklere rakîk, abd, memlûk, esir ve kul denmektedir. Kadın köleler için ise câriye, eme, rakîka ve memlûke tabirleri kullanılmaktadır. Burada önemle ifade edilmesi gereken husus köle tâbiri ile, câriye tabiri arasında hukûki muhteva itibariyle hiçbir mana farklılığının bulunmadığıdır. Her ikisinde kölelik manasını ifade etmek için kullanılır. Toplumda yerleşen mânâ ise, câriye denilince sahibinin ve efendisinin, istediği zaman cinsi duygularını tatmin için bir zevk aleti olarak kullandığı kadınlar şeklindedir ki, bu mânâ İslâm Hukûku açısından kesinlikle doğru değildir.

İslâm Hukûk'unun kölelikten hürriyete geçiş için aldığı tedbirler incelenmeden, bu konunun Osmanlı uygulamasındaki köle ve câriye müessesesi tam olarak anlaşılamaz. Ayrıca İslâm Hukûk'unun ön gördüğü tedbirlerin ilâhi bir irade tarafından tespit ve tayin edildiğini de göz ardı etmemek icâb etmektedir.⁸⁰

Köleliğin İslâm Hukûk'unda yalnız iki sebebi vardır: Savaşta tutsak düşmek ve köle olarak doğmak.

⁷⁹ BOZKURT, Age, s. 20-26.

⁸⁰ Ahmet AKGÜNDÜZ, *İslâm Hukuk'unda Kölelik Ve Câriyelik Müessesesi, Osmanlı'da Harem*, s. 107-109, İstanbul 1995, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:8, Bkz. Kur'an-ı Kerim IV/92, V/89.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren köle miktarında önemli bir artış olmuş ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a yaklaşık 20.000 esirin geldiği ileri sürülmüştür.⁸¹ Fakat câriyelerin haremde çoğalması, özellikle Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Çünkü onun devrinde, devlet idaresi yavaş yavaş devşirmelerin eline geçtiği gibi, durum haremde de böyle olmuştur. Nasıl ki devşirilen çocuklar, sanki devletin Türk tebasından farklı bir imtiyazla orduda ve enderun mektebinde imparatorluğun askerî ve idâri üst kademelerine yükselme imkanı bulmuşlarsa, hareme alınan câriyelerde güzellik ve zekâlarına göre usta, kalfa, ikbal, kadın efendi ve valide sultan pâyelerini alarak, zamanla en yüksek mevkilere çıkmayı başarmışlardır.⁸²

Köle ve câriyelerin kendi seçtikleri kişilerle efendilerinin izniyle veya izinsiz evlenmeleri mümkündü. İzinsiz evlilikler için efendinin icâzeti aranırdı. Çünkü kölenin mehir borcunu efendi ödemek zorundaydı. Kölelerin, kölelerle olduğu gibi, hürlerle de evlenmesi mümkündü.⁸³ İncelediğimiz belgeler arasında 225 kuruş bedelle satıldıkları ifade edilen Şahin ve Belkıs adlı köleleri satın alan adamın, ölümünden 6 yıl sonra Belkıs'ın küçük kızı bülüğa erince, köle sahibinin oğlu "bu kızı babam bana köle olarak hediye etmişti" iddiasıyla, kızın kendine verilmesi talebinde bulununca, mahkeme bir fetva gereği bu talebi reddetmiştir.⁸⁴ Fakat efendinin kendi kölesi ile evlenmesi yasaklanmış, bunun için kölenin azat edilmesi şartı aranmıştır.⁸⁵ Yine kayıtlarımız arasında rastladığımız bir belgede, ölen bir adamın geride kalan hâmile câriyesinden bahsedilmesi ve ona vasiy tayini ile ilgili bir konunun gündeme getirilmesi, bu hususa aykırı bir delil olarak gösterilebilir.⁸⁶

Ceza hukûkunda suç işleyen kölenin diyetini efendisi öder veya onu mağdur tarafa teslim ederdi. Belgelerimiz arasında bu konuyla ilgili olarak bir adamın, cinayet işleyen kölesini Kastamonu Mütesellimine teslim edişiyle ilgili bir örneğe rastlıyoruz.⁸⁷

⁸¹ ALTINDAL, Age s.51

⁸² Çağatay ULUÇAY, *Harem*, s. 11, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

⁸³ Ahmet MUMCU, *Türk Hukûk Tarihi*, s. 85, Savaş Yayınevi, Ankara 1999.

⁸⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No106 a, b)

⁸⁵ MUMCU, Age. s. 86

⁸⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 107)

⁸⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 108)

Osmanlı Kanunnâmelerinde de suç işleyen kölelere, özgürlerin yarısı kadar ceza verileceği belirtilmiştir. Köleliğin çeşitli yollarla sona ermesi de mümkündür. Bir bedel karşılığı, bir suçun keffareti veya karşılıksız olarak köle azâd edilebilir. (Hatta bu konu teşvik edilmiştir)⁸⁸

Bu konuda dikkat çekici bir nokta ise, köle ve câriyelerin İslâm Dîni'ni kabul etmeleri halinde bile “köle statüsü” nden kurtulamayırlardı. Bunun için sadece azat gerekiyordu. Yani burada statü koruyucu değil, statü uygulayıcı efendi tek yetkiliydi ve bu yetkiyi makamdan alıyordu. Hür bir erkekle evlenen câriye ise, hem kendini ve hemde çocuğunu özgürlüğe kavuşturuyordu.⁸⁹

İncelediğimiz şer'iyye sicil kayıtları arasındaki bir belgede, Kastamonu'da yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak ölen Kayseri Valisi'nin Gürcü asıllı kölesi mahkemeye müracaatla, efendisinin ölümünden 52 gün önce babası, annesi ve kendisine merhum vali tarafından hürriyetlerinin bağışlanmasına rağmen, vasînin halen kendilerine köle muamelesi yapmaya devam ettiği şikayeti ile mahkemeye müracaat ederek, iddiasını şahitlerle ispat etmiş ve mahkeme bu şahitliği kabul ederek davacı kölelerin hür oldukları kararını vermiştir.⁹⁰

İslâm'da kuramsal olarak hoş görülmemesine rağmen, Müslüman toplumlarda köle ticareti yoğun olarak yapılmış ve Osmanlı Dönemi'nde Bağdat, Şam, Kahire, Belgrad ve İstanbul'da köle pazarları kurulmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'nde bu ticareti “esirciler emîni” ünvanlı bir görevli yürütür ve kânunnâmelerle belirlenen alıcılarla, satıcılardan (Kanûnî Döneminde 4 er akçe) ticaretlerinin bedellerini toplardı. Diğer esnaf örgütleri gibi, köle satıcıları da esirciler şeyhinin başkanlık ettiği bir loncada toplanmışlardı.⁹¹

Bu konuyla ilgili olarak, bazı köle olmayan kişilerinde köle gibi muamele görerek alınıp satıldığına dair kayıtlara belgelerimiz arasında rastlıyoruz. Mesela bir belgemizde, Niğbolu'dan esir olarak getirilen Gelbevî adlı bir kadın, aslında

⁸⁸ MUMCU, Age. s. 87

⁸⁹ Meral ALTINDAĞ, *Osmanlı'da Harem*, s. 50, İstanbul 1999, Altın Kitaplar Yayınevi.

⁹⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 109)

⁹¹ MUMCU, Age, s.87

memleketinde hür olduğunu, bağda çalışmaya giderken Şerbetçioğlu adlı bir eşkıya tarafından zorla kaçırıldığını, Afyoncu Ali adlı birine satıldığını, onunda kendisini Mustafa adlı bir başkasına devrettiğini mahkeme huzurunda ifade ederek, kurtarılması talebiyle dava açıyor. Davalı Mustafa ise, bu kadını Razgrat'ta Afyoncu Ali'den 150 kuruş bedelle satın aldığını, aslen hür olduğunu da bilmediğini beyan edince, asıl adının Safiye olduğunun şahitlerle ispatı neticesinde hür olduğu anlaşılan kadına, şeriat mahkemesi hürriyetini iade ettikten sonra, davalı Mustafa'nın da parasının Afyoncu Ali'den tahsiline karar vermiştir.⁹² Aynı konudaki bir başka belgede, Rumeli'deki Tırnava şehrinde İslâm olarak Kastamonu'ya gelen bir zımmî, anne ve babası ile kendisi de hür olduğu halde, köle muamelesine maruz kaldığı şikayetiyle kadı huzurunda davacıdır. Onunda hür olduğu konusunda şahitleri mevcut olduğundan, mahkeme tarafından gereğine karar verilmiştir.

Yüzyıllar öncesinden itibaren Kırım'ın Kefe kentinden Kastamonu'ya göç ederek, yerleştikleri yokuşa "Kefeli" adının verilmesine sebep olan Kırımlılar'dan, Kırım'ın Namazgâh Mahallesi'nde hür olarak ikamet etmekte iken, XVIII. yüzyıl başlarında Kastamonu'ya gelen biri kendisinin, 120 kuruş kıymetindeki 43 miskal ağırlığında bir çift altın bilezik, bir sim önlük kuşak, bir baş kısırak ve 20 kuruş nakit bedelle köle olarak satıldığını ve bunun haksızlığını ileri sürerek, şeriat mahkemesinden hürriyetinin iadesini talep etmekte olan davacının talebiyle ilgili bir diğer belgemizde, davalının "ben onun hür olduğunu bilmiyordum" demesi üzerine, mahkeme şahitlerin iddia doğrultusunda ifade vermeleri neticesinde, yine davayı bu doğrultuda karara bağlamıştır.⁹³

Gayet tabii bu konuda birtakım yanlışlıklarında söz konusu olduğunu yine sicil belgelerimizden anlıyoruz. Mesela bunlardan birinde; Kastamonu'nun Cide kazasından gemiyle İstanbul'a gönderilen Gürcü asıllı Şahin isimli bir köle, geminin karaya oturması sonucu bir başkası tarafından sahiplenilmiş ve köleye el koyan adam onu 70 kuruşa bir başkasına satmıştır. Konu mahkemeye intikal edince köleyi satın alan adamın

⁹² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 110)

⁹³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 111)

durumu bilmediği ifadesi üzerine mahkemenin “gereğine emir” kararı aldığını görüyoruz.⁹⁴

Müslüman Türkler’in özellikle câriyelere çok iyi davrandıkları bilinmektedir. Şüphesiz bunun diğer köleler içinde geçerli olması, İslâm’ın “kölelerinize de yediklerinizden yedin, giydiklerinizden giydirin ve onlara eziyet etmeyin” şeklindeki bir tavsiyesinden kaynaklanmaktaydı. Bundan başka Müslümanlar “kim bir Müslüman erkeği azat ederse onun her bir uzvuna mukabil, bunun bir uzvunu Allah ateşten azat eder” hadisi doğrultusunda, bir köle azat etmeyi büyük bir sevap olarak telakki etmişlerdir.⁹⁵

Bu yüzden padişahlar şeriatın emirlerine uyarak, aldıkları câriyeleri çırak etmişler, çeyizlerini yapmışlar ve konaklar düzmüşlerdir.

Esir, köle ve forsaların Türkler’den daha iyi bir muamele gördüğü millet belkide mevcut değildir.⁹⁶ Bu konuda Baron de Tott’un; “itiraf etmeliyiz ki, kölelerine ve câriyelerine kötü davrananlar Avrupalılar’dır. Bunun sebebi herhalde doğuluların köle ve câriye satın almak için para biriktirmeleri, bizim ise para biriktirmek için onları satın almamızdır” şeklinde ilginç bir yorumuna rastlıyoruz.

Mareşal Von Moltke 9 şubat 1837 tarihli İstanbul mektubunda, kölenin efendisi tarafından korunduğunu ve hastalığı halinde tedavi edildiğini yazarak, “bir Türk esirin hürriyetten mahrum kalışı, belirli bir kültür kademesindeki insanın durumundan daha farklı değildir. Avrupa’daki bir devlet, Osmanlılar’daki bütün esirlerin azat edilmelerini sağlasa, buna esirler pek az müteşekkir kalacaklardır.” ifadelerinden sonra, bir kölenin hayatını şöyle anlatır: “daha çocukken efendisinin evine giren esir, ailenin bir üyesi haline gelmiştir. Yemeklerini ailenin oğulları ve kızları ile beraber yemektedir. Kölenin işleri çok hafiftir. Efendisine refakat eder, atlarına bakar, çubuğunu ve eşyalarını taşır. İstanbul konaklarındaki binlerce kölenin efendisine ve misafirlerine kahve pişirip çubuk vermek ve ateş tutmaktan başka işleri yoktur.”⁹⁷ Yine Fransız

⁹⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 112)

⁹⁵ Bkz. Kütüb-i Sitte, c. 11, s. 545-554.

⁹⁶ Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. XI, s. 312-314, Ötüken yayınevi, İstanbul 1983

⁹⁷ ALTINDAL, Age. s. 52

seyyahlardan Belon'un izlenimleride şöyledir: “ Avrupa’da hizmetkarlar derecesindeki Osmanlı esirlerine iyi bakılmakta, efendileri tarafından çok sevimli ve eşit muamele görmektedirler. Her esir kadıya müracaat edip hak isteyebilir. Kadılar efendisini şikayet eden kişilere çok iyi davranmakta ve böyle bir şikayete sebep olan hareketlerde efendiye çıkışmaktadır.⁹⁸ İşte bu konuda da belgelerimizden birinde, bir kölenin sahibi olan Kastamonu Bozoğlak Köyü zeametinin voyvodası tarafından dövüldüğü iddiasıyla şeriat mahkemesine şikayetçi olduğunu görüyoruz.⁹⁹

Osmanlılar köle ve câriyenin sahip olduğu haklar bakımında, Avrupa ve Amerika’yla kıyaslanmayacak kadar insanidir. 1786 yılında İstanbul’a gelen İspanya’nın Venezuela Valisi General Mirandi bu konuda, “Türkler’de zenci ırka karşı-bizde olduğu gibi-en küçük bir nefret yoktur. Bindiğim geminin kaptanı, zenci kölesi ile yemek yiyordu. Türkler beyazlara yaptıkları muamelenin aynısını, zencilerde yapıyor” diyerek hayretlerini ifade ediyor. General Miranda, konak ve sarayların haremde mücevherler içindeki câriyeleri görse, bir kat daha şaşırırdı herhalde.¹⁰⁰

Bütün bunlara rağmen câriyelere, sahipleri dışında kötü muamele edilişi ile ilgili bir örneğede belgelerimiz arasında rastlıyoruz. Bu belgede; Kastamonu Kalesi müstahfızının Mülâyim adlı câriyesinin, Atabeygazi Mahallesi’ndeki bir evin önünden geçerken, evin sahibi tarafından zorla içeri alınıp, iki gece sonrasında başka bir boş eve bırakıldığı iddiasıyla davacı olduğu anlaşılmakta ve mahkeme adamın durumunu araştırarak, şahitlerden elde ettiği bilgiler neticesinde, ayyaş ve ahlaksızlığıyla şöhretli biri olduğu gerekçesiyle hüküm vermiştir.¹⁰¹

Belgelerimizde bazen aynı köleye, iki ayrı şahıs tarafından, şirket-i müfâveza adıyla müştereken sahip olunduğuna dair kayıtlarada rastlıyoruz.¹⁰²

Köle ve câriyeler sayı bakımından Osmanlı toplumunda 1/3, 2/3 oranında idi.¹⁰³ Görüldüğü üzere toplumun meyli köleden ziyade câriye tarafındadır. Köle sahibi

⁹⁸ ALTINDAL, Age. s. 53-54

⁹⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 113)

¹⁰⁰ ALTINDAL, Age, s. 54-55

¹⁰¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 114)

¹⁰² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No115)

¹⁰³ AKGÜNDÜZ, Age, s. 172

erkekler içinde tek kölesi olanlar %63, câriye sahibi erkekler içinde tek câriyesi olanlar ise %57 dir. Kadınlar arasında tek câriyesi olanların oranı ise %55dir.¹⁰⁴

Süleyman Emir-şah adlı Manisalı bir zenginin, 1579 yılında rus câriyesine ödediği bedel 500 akçe olup, satış belgesinde bu Rus câriyenin orta boylu, sarı saçlı ve mavi gözlü bir fiziğe sahip olduğu belirtilir.¹⁰⁵ Köle ve câriyelerle ilgili rastlanılan tüm belgelerde onların, boy ve fiziki yapılarıyla, saç ve göz renklerinin zikredildiğine şahit olmaktayız.

Belgelerimizdeki câriye fiyatlarının 60-70-100-125-150-175-225 ve 240 kuruş, köle fiyatlarının ise 120 kuruş ile 600 kuruş arasında değiştiğini görüyoruz. Halen Kastamonu Örencik Köyü Kavacık Mahallesi'ndeki İzbeli Çiftliği yanında mevcut bir kabristan köle mezarlığı olarak bilinmektedir.

L. GÖÇ:

Günümüzde Kastamonu'nun en önemli problemlerinin başında yer alan ve bazı iddialara göre 1.500.000' un üzerinde insanın büyük şehirlere gitmesine sebep olan göç meselesinin, incelediğimiz dönemlerde de söz konusu olduğu tarihi bilgiler arasında mevcuttur.

Özellikle 1718-1730 Lale Devri ve sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki en büyük iki şehri olan Bursa ve özellikle İstanbul'a yoğunlaşan göçlerle, bu şehirlerdeki nüfusun hızla yükseldiği görülmektedir.

1710'lardan itibaren büyük kentlere göçün önlenmesi için sürekli fermanlar çıkartılıyordu. Bu fermanlarda reayanın yerlerinden ayrılmasıyla, avârız vergisi tahsilatının düştüğü, yerlerinde kalanların ise vergi yükünün ağırlaştığı, topraklarında boş kaldığı belirtiliyordu. Bunun içinde yerlerini terk etmelerinden itibaren 10 yıl geçmemiş olanların geri döndürülmeleri, aksi halde bulundukları yerlerde vergi

¹⁰⁴ Said ÖZTÜRK, İstanbul Tereke Defterleri, s. 201-209, İstanbul 1995, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

¹⁰⁵ ALTINDAL, Age, s. 51

yükümlüstü yapılmaları gerekiyordu.¹⁰⁶ İşte bu konuyla ilgili bir belgemizde, Kastamonu'nun Araç ilçesindeki 6.600 akçelik tımarın sipahisi tarafından mahkemeye müracaatla, Kastamonu'ya göçen bir adamın yükümlü olduğu resm-i raiyyeti ödemediği doğrultusunda şikayetçi olduğunu, ancak davalının savunmasında “dedesi zamanında Kastamonu'ya geçerek, Abdulcabbar Mahallesi'nde kayıtlı olması yüzünden, Araç'ta vergi vermediğini” beyanla, bu konuda ibraz ettiği bir fetva gereğince, mahkeme tarafından davalının halen bulunduğu yer olan Kastamonu'da vergi vermesi gerektiğine karar verildiğini görüyoruz.¹⁰⁷

İncelediğimiz şer'iyye sicil kayıtlarından bir diğerinde rastladığımız bu bağlamdaki ifadelerden birinde; “vergi yükünün artması ve üretim gelirlerinin azalmasının yol açarak hızlandırdığı anlaşılan göç hareketliliği yüzünden, göç edenlere ait arazilerin boş kalarak ekilemeyişinin, ülke genelinde üretimin iyice düşmesine sebep olduğu ve bu yüzden de devletin vergi gelirlerinin azaldığı vurgulandıktan sonra, başka yerlere göç etmeyip topraklarında kalanlardan daha fazla vergi tahsil edilmesi yönüne gidilmesinin, reayada rahatsızlık vücuda getirdiği belirtilmektedir. Ayrıca, İstanbul'da göçün yol açtığı nüfus yığılması yüzünden, tüm alanlardaki düzenin tamamen bozulduğu ifade olunduktan sonra, bu gerçekler doğrultusunda yayımlanan fermanla, yetkililerin taşradan İstanbul'a göçü engellemesi istenmekte ve hatta bu konuda zor kullanımı yollu tedbirler tavsiye olunarak, göç halinde olanların bulundukları yerlerden baskıyla da olsa derhal yurtlarına geri gönderilmeleri emir olunmaktadır.¹⁰⁸

Sadece büyük şehirlere değil, yöresel olarak köylerden şehirlere doğru gelişen göç, kiracılık ve gecekondu gibi yeni olguları beraberinde getirdiğinden, ileride temas edeceğimiz gibi şehir asâyişinin bozulmasına yol açan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Bilindiği gibi, köylünün geçim kaynağı hayvancılık ve tarım idi. Devlet mülkiyetine dayalı tımar sistemi içinde reaya yani köylü, kendisine yönetim tarafından

¹⁰⁶ TABAKOĞLU, Age, (III. İskan ve yerleşim düzeni) s. 226

¹⁰⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 116)

¹⁰⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 117)

tahsis edilen toprağı işliyor ve gelirini de sipahiye veriyordu. Böylece köy hayatı belli bir düzen ve istikrar içinde sürüp gidiyordu. Göçün başlaması ve yoğunlaşmasıyla zirâi hayattan koparak şehirlere yığılan çift-bozan gruplar, özellikle XVIII. yüzyılda sadece kır kesiminde değil, şehir merkezlerinde de bir istikrarsızlık ve güvensizlik unsuru olmuş böylece bozulan tımar sistemi neticesinde, zirâi üretim ile köy hayatını da olumsuz yönde etkilemiştir.

İşte bu konuyla ilgili kayıtlarımız arasında rastladığımız belgelerden birinde, Kastamonu'dan bir başka beldeye göç ederek ayrılan bir adamın arazisi 17 yıl süreyle boş kaldığı için, bu toprakların ekimine Kastamonu livâ mutasarrıfı tarafından, bir başka şahıs adına temessük verildiğini görüyoruz.¹⁰⁹ Bir diğer belgemizde ise, babası çift-bozan vergisine tâbi olan birinden aynı vergiyi almaya kalkan sipahiye, adamın oğlu vergiyi vermemekte diretince, durum sipahi tarafından mahkemeye götürülmüştür. Davacı genç, mahallesinde sorumlu olduğu avarız vergisi ile, 13 kuruş bennak vergisini ödediğini; bu vergiyi ödeyenlerin ise babalarından dolayı çift-bozan vergisi ödemeleri gerekmediğini muhtevi bir fetvayı ibraz edince, mahkeme gencin fetva gereğine göre çift-bozan vergisinden muaf olduğuna karar vermiştir.¹¹⁰

Osmanlı Devleti göçler yüzünden artan iktisâdî ve ictimâî bunalımları bir yerde durdurmak için, iç göç hareketinin sınırlandırılması ve engellenmesinin yanında, boş ve verimsiz topraklara konar-göçerleri iskan etmeyi denedi. Fakat söz gelişi verimsiz ve su tedariki zor bölgelere yapılan iskanlar, iteatsizliği görülen aşiretler için bir sürgün yeri olarak telakki edilince, bu teşebbüslerin başarısı baştan sınırlanmış oldu.¹¹¹

İşte bu doğrultuda yapılan faaliyetlerin bir uzantısı olması ihtimalinden hareketle, belgelerimiz arasında rastladığımız “Kastamonu yörük mütesellimleri” ifadeleriyle, konar-göçerlerin Kastamonu'da Araç ve Devrekani kazalarındaki yaylalara

¹⁰⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 118)

¹¹⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 119)

¹¹¹ Cengiz ORHONLU, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü, (1691-1696), s.96, İstanbul 1963.

yerleştğini ileri sürebiliriz. Zaten XVI. yüzyıl ihtisab kayıtlarında, Araç kazasında Saltuklu yörüklerine ait bir kışlağın bulunduğu kaydına da rastlıyoruz.¹¹²

Olumsuzluk ve tepkilere rağmen, Osmanlı Devleti iskan faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu anlamda XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca yürütülen siyasetin boyutları şu şekilde özetlenebilir;

Konar-göçerler boş, harap ve terk edilmiş bölgelere yerleştirilmek istenmiştir.¹¹³ Böylece başıboş konar-göçerlerin yerleşik halka verdiği zararlar önlenmek istenmiştir. Boş toprakların şenlendirilip, yeniden tarıma açılması amaçlanmıştır. Bunun yanında yeni kurulan derbend, köy ve kasabalara iskanlar yapılmıştır. XVIII. yüzyılda, III. Ahmed Devri'nde Anadolu'da han ve derbendlerin yeniden mamur hale getirilmesi çalışmaları sırasında, Anadolu'daki başıboş ahali ve aşiretler buralara sevk edilmiştir.¹¹⁴

İncelediğimiz belgelerden bazılarındaki ifadelerde, Kastamonu'dan İstanbul'a göçen isimlerden bahsedilmesi yanında¹¹⁵, Çorum ve Erzurum Hasankale kurtlerinden bazı kişilerin de Kastamonu'ya geldiğine dair bilgiler elde ediyoruz.¹¹⁶

2. KAMU HUKUKU:

A. VAKIFLAR VE VAKIF MALLARININ MURÂBAHASI:

Vakıf müessesesi, asırlarca İslâm Devletleri'nde büyük önem kazanmış, sosyal ve iktisâdi hayat üzerinde derin tesirler bırakmış dînî, hukûkî bir müessesedir. Bütün Türk-İslâm devletlerinde adeta bir yarış halinde gelişen vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nde tekâmülünün zirvesine ulaşmış ve İslâm Hukûk'unun en zengin orijinal müesseselerinden biri, hatta birincisi haline gelmiştir. Zira dînî ve sosyal hizmetlerin

¹¹² Bkz. 438 numaralı *Muhâsebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II.*, s. 120, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 20, Ankara-1994.

¹¹³ Bu durum, günümüzde bile Araç-Boyalı çevresindeki olumsuz hayat şartlarından bellidir.

¹¹⁴ Yusuf HALAÇOĞLU, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti*, s. 81 vd., İstanbul 1978.

¹¹⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 120 a, b, c, d, e, f, 118, 51 c)

¹¹⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 121)

görülmesinin yanı sıra, fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yerleştirilmesi, ordunun techiz edilmesi, donanmaya yardım, öğrenci yurtları tesisi, Orta Asya'daki Türkler'le münasebet sağlanması gibi hususlarda da önemli bir yer kazanmıştır.¹¹⁷ İşte bu şartlar içerisinde, XVIII. yüzyılda bugünkü Türkiye sınırları içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivlerinden tespit edilebildiğine göre 6.000 vakıf bulunmaktaydı.

Vakıflara ait bina kuruluşlarının devamlı işleyebilmesi için tabiiki düzenli bir gelire ihtiyaç vardı. Bu sebeple, vakıfların umûmi masraflarının karşılanabilmesi ve bilhassa çalışanların ücretlerinin ödenebilmesi için vakfa, kurucu (vâkıf) tarafından taşınır ve taşınmaz mallar vakfedilmiştir.¹¹⁸

Vakfedilen şey şayet arazi ise, sadece onun çıplak mülkiyeti değil, üzerinde çalışanların devlete ödemek zorunda oldukları vergileri veya arazinin tasarruf hakkı olmuştur. Bununla birlikte hem vergilerin, hemde tasarruf hakkının beraberce vakfedilmeside mümkündür. Bu vakıflara esas olan şey, vakfedilen gelirlerin devlet bütçesinden karşılanması gereken hizmetlere tahsis edilmesidir.¹¹⁹

Vakıfların işletilmesi için tek yol, değişik şartlar altında ortaya çıkan kiralama (icar) sistemi idi. Muhtemelen XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ve Osmanlılarda yaygın olarak tatbik edilen “icareteyn” usûlü, vakıf emlakın kiralamasında en çok kullanılan şekildi. Kiracı, mukavelenin yapıldığı sırada bir defaya mahsus olmak üzere vakfı idare eden mütevellîye, genellikle vakıf emlakın gerçek değerinin yanı sıra, ayrıca ona yakın bir para ödüyordu. Buna “icâre-i muaccele”, yani peşin kira bedeli deniliyordu. Ayrıca her yıl mütevellîye, değişmeyen bir kira bedeli daha ödenmekteydi, buna da “icâre-i müeccele”, yani sonradan ödenecek kira denmekteydi.¹²⁰

¹¹⁷ İslâm Dünyasında vakıf müessesesinin önemi hakkında Bkz. Fuat KÖPRÜLÜ, Vakıf Müessesesinin Hukûkî Mahiyeti ve Târîhi Tekâmülü, Vakıflar Dergisi II, 1-32, Ankara 1942. Halim Bâki KUNTER, Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi, Vakıflar Dergisi III, 1-10, Ankara 1956.

¹¹⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ, Vakıf, İA, XII/2, 156. Şakir BERKİ, İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları, Vakıflar Dergisi X, s. 73-77

¹¹⁹ Ömer Lütfi BARKAN, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mâlî Muhtâriyeti Meselesi, Türk Hukuk Tarihi Dergisi I, s 15, Ankara 1994

¹²⁰ YEDİYILDIZ, Agm, s. 158-159.

Belgelerimiz arasında günlük geliri 140 akçe olan Kastamonu Kurşunlu Han Evkâfının, 42 akçe fazla ücret veren bir adama 182 akçeye icâre edildiği kaydına rastlıyoruz.¹²¹ Yine Kastamonu İbn-i Süle Mahallesi'ndeki Cevriye-zade evkâfına icâreli arsalardan¹²² bahsedildiğine şahit oluyoruz.

İcârdan faydalanan kiracılar, kiraladıkları emlak üzerinde mutlak mülkiyet hakkına sahip olmamakla beraber, bu emlakten istedikleri gibi faydalanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına (1867'den itibaren de diğer varislerine) miras olarak bırakma ve mütevellilerin izniyle onları satma imkanına kavuşmuşlardır.

1527-28 senesi Osmanlı bütçesinde, 537.9 milyon akçe olan gelirin %51'i merkezi bütçeye, %37'si mahalli idareler bütçesine, %12'si ise vakıflar bütçesine aitti. Vakıflara ait bu %12'lik bölüm 60.5 milyon akçe tutmaktaydı ki, bu meblağa vakıf binalardan, paralardan ve vakıfların diğer gelir kaynaklarından elde edilenler dahil değildir. XVIII. yüzyılda ise Türk Vakıfları'nın gelir yekûnu 1.163.167 akçe olarak tahmin edilmekteydi.¹²³

Osmanlılar'da sadece vakıflarla ilgili davalara bakan müfettiş kadılarda bulunmaktaydı ki, bunlardan üçü İstanbul'da biri Edirne'de ve biride Bursa mahkemelerinde vazifeliydiler. Diğer şehirlerde ise, vakıf davaları normal mahkemelerdeki kadı ve naibler tarafından görülmekte idi.¹²⁴

Arabistan'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra Mekke ve Medine şehirlerindeki hayrî müesseseler ile, orada oturanlar lehine imparatorluğun muhtelif bölgelerinde yapılmış binlerce vakfın, yani haremeyn vakıflarının nazırlığına dârü's-saade ağaları tayin edilmişti.¹²⁵ Buna rağmen Osmanlı ülkesinde, kutsal beldeler için yukarıda ifade edilen tarihlerden öncesinde de vakıf tahsis olunduğuna dair belgelerimiz arasında kayıtlar mevcuttur. Mesela; Kastamonu'daki Kapan Hanı'nın Bâyezîd-i Velî (I. Bayezid) tarafından Haremeyni'-ş-şerîfeyn evkafı olarak yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁶

¹²¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 122)

¹²² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 123)

¹²³ BARKAN, Agm, s.15

¹²⁴ YEDİYILDIZ, Agm, s.162

¹²⁵ Hakkı Dursun YILDIZ, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s.438

¹²⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 124)

XVIII. yüzyılda kurulan Türk Vakıfları'nın %64'ünün yönetimi doğrudan doğruya kadılara bağlı idi. Geriye kalan %36'sının nezareti ise, bizzat vakıf kuranlar tarafından muhtelif kişilere verilmiştir.¹²⁷

Türk-İslâm kültürünün gelişmesinde çok önemli olan vakıflar, hayat şartları bakımından insanlar arasında büyük ölçüde sosyal adaletin sağlanması ve farklılıkların kaldırılması açısından da mühim bir role sahiptir. Ayrıca, bu gün belediyelerin görevleri arasında bulunan hizmetler vakıflarca gerçekleştirilmiştir. Bunların başında şehirlerin su ihtiyacının karşılanması gelmektedir.

Bilhassa Osmanlı Devleti'nin sosyal refah düzeyini en iyi biçimde bize gösteren imâret sistemi, vakıf müesseselerinin en dikkate değer olanıdır. Zira bunlar çevrelerinde yer alan külliyelele, Türklerin imar hususunda olduğu kadar ilim, sanat, sosyal yardım ve dînî müesseseler yapmaktaki maharetlerini ve üstünlüklerini bütün dünyaya göstermiştir. Bu tesislerde vakıf hizmetlilerine, mektep ve medrese talebelerine, tekke ve zâviye dervişlerine, fakir ve yolculara vaziyete göre üç öğün yemek verilirdi.¹²⁸

Sicil kayıtlarımıza konu olan Kastamonu'daki yüzlerce cami, mescid, su yolu, mekteb, imâret, han, hamam ve kervansaray gibi müesseselerin hemen tamamının, ya bizzat vakıf malı olduğu yada bu müesseselerde görevli müteveli, imam, müezzin, duâgûy, cüzhan, bevvâb, ferrâş ve aşçı gibi hizmetlilerin yevmiyelerinin yada hiç değilse vakıf binasının ihtiyacı olan aydınlatma, su, tamir gibi masrafların, vâkıflar tarafından karşılandığını yine belgelerimizden anlıyoruz.

Vakıfnâme suretlerinin hemen istisnasız her birinde “şart-ı vâkıf” ların, mevcûd mîras hukukunu herhangi bir suretle tahdît ve ta'dîl etmiş bulunduğu görülmektedir. Bu suretle vâkıf mîrasçıdan mal çıkartmakta ve malını ölümünden sonrada, şeriatın tayin ettiği miras kaideleri haricinde ve istediği şekilde idare etmek arzusunu ızhar etmiş bulunmaktadır. Bu gibi vakıflardaki hayır maksadı ise, umumiyetle

¹²⁷ YILDIZ, Age, s.438

¹²⁸ Ömer Lütfi BARKAN, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi II, s.354 vd, Ankara 1942. Bu konuda Kastamonu'da en meşhur imaretin Yakubağa (Ağa imareti) olduğu bilinmektedir.

uzak bir istikbale ait bir va'd, günün birinde gelirin mevzû bahis hayır maksadına tahsîsi imkanından ibaret kalmaktadır.¹²⁹ İşte bu konuda rastladığımız örneklerden birkaçı;

Kastamonu Kırkçeşme Camii'ndeki cemaatten biri, camide hatim okuyanlara verilmek üzere bir miktar para vakfediyor.¹³⁰ Bir diğer belgemizde, Çevgâni Mahallesi'ndeki mescidin imam ve müezzinlerin ücretlerinin, Demirciler Çarşısındaki kirası 1.5 kuruş olan bir dükkanın gelirinden tahsis edildiği, ancak bir adamın çıkan yangında harap olan bu dükkan yerinin kendisine verilmesi karşılığında, mescid müezzininin maaşının tarafından ödeneceğinin vaad edildiğini¹³¹; Kastamonu'da vefat eden Kayseri Vali'sinin, Kastamonu'daki bazı çeşmelerin suyunun temin edildiği, Depelce Su Yolu'nun tamiri için 300 kuruş vakfettiğini¹³²; ipekçi ve bakkal dükkanının gelirini vakfeden bir kadının, bu gelirlerden bir kısmıyla hergün bir cüz Kur'an okutularak, sevabının ana, baba ve ecdadına bağışlanmasını, 15 akçelik diğer bir kısmıyla, Kastamonu Nasrullah Camii'ne her ay iki mum alınması ve Deveciler Camii'nde de belirli günlerde yakılacak kandil masraflarının karşılanmasını istediğini¹³³ görüyoruz.

Bu arada o gün için, vakıf gelirlerindeki yüksek meblağlara varan paranın cazibesi ve sosyal hayattaki ekonomik buhranın insanlarda oluşturduğu olumsuz etkiler yüzünden, bazı açık göz ve kötü niyetli kişilerce vakıf gelirlerinin, yada yönetiminin ele geçirilme çabalarında sıkça rastlıyoruz. Bu konudaki en yaygın faaliyetin, kânutsuz ve gayr-ı meşru yollardan vakıf tevliyetini ele geçirme yada vakıf mütevellilerini tehdit ve baskıyla, kendi isteklerine uyma mecburiyetinde bırakmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuyla ilgili olarak rastladığımız çok sayıda kayıtlar arasında örnek verebileceğimiz belgelerimizde, "...Âhirden birileri hılâf-ı inhâ berât idüb mütevellî nasb olunduk diye..." hakiki mütevellilere baskı, zulüm ve müdahalede bulundukları¹³⁴, yada Beyçelesi Mahallesi'ndeki Frenkşah Mescidi'nin vakıf arazilerinden elde edilen tahılın gelirleriyle,

¹²⁹ Ömer Lütfi BARKAN, *İslam Türk Mülkiyet Hukuku*, s.6, Bayezid Kütüphanesi, K.No 37.597

¹³⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 125)

¹³¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 126)

¹³² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 127)

¹³³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 128)

¹³⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 51 d)

mescid masrafları karşılandıktan sonra artan gelirlerden imam, müezzin ve diğer hizmetlilere tahsisat yapılıyorken, bir başka adamın mescidin vakıf arazilerini ele geçirerek mescidin imamına, “...ben mescidin bakım işlerini üstlenir ve senin de ücretini öderim...”, teklifiyle vakıf arazilerini ele geçirmeye çalışınca, durum imam tarafından mahkemeye intikal ettiriliyor ve mescidin vakfiyyesiyle ilgili beratın ibrazı sonrası, vakıf arazilerinin işgali kadı tarafından engellendiği görülmektedir.¹³⁵

Bir diğer belgemizde de Aktekke (İbrahim Beğ) evkafının mütevellisi, kötü ve zalim bir adam tarafından kovularak, vakfın gelirlerinin gasbedildiği ve vakıf mürtezikalarına zulmedildiği için, durum saraya iletilmiş ve konu padişah müdahalesiyle düzene konulmak zorunda kalınmıştır.¹³⁶

Bazı kayıtlarımızda ise, cami ve mescitler için nakden vakfedilen paraların ele geçirilme teşebbüslerine rastlıyoruz. Mesela, yukarıda bahse konu olan Kırkçeşme Mahallesi’ndeki Camide, bir adamın hatim okuyanlara vakfedilen nükûdu sahte beratla ele geçirmeye çalışması sonucu, durum mahkemeye intikal edince beratının sahteliği anlaşılarak iptal edilmiş ve vakıf paranın tasarrufu, vakfın hakiki nazırına verilmiştir.

Bunlara ilaveten bazı cami ve mescitlerin etrafındaki medrese, imâret ve han gibi vakıf meşrûtası ve mülhikatlarının, özellikle Cumhuriyet Döneminde yağmalanarak şahıs malı haline getirildiği görülmektedir. Belgelerimizden vakıf arazisi olduklarına dair deliller elde ettiğimiz bu yerlerde, şimdi maalesef özel evler, dükkanlar ve apartmanlar bulunmaktadır. Mesela, sicil kayıtlarımıza göre bugünkü Yılanlı Camii yanında, o dönemde bir medrese bulunuyordu ve bu medrese civarındaki geniş bahçe ise, İstanbul’daki İbrahim Paşây-ı Atîk Camii Vakfı’nın mülhikatından idi. Ancak vakıf mütevellisinin çocuğu olmadan ölmesi yüzünden ve mirasçıların elinde de bir belgenin bulunmayışı sebebiyle, sonraki mutasarrıflar kanun ve usûle uygun olmadığı halde bahçeyi sattıklarından, satılan bu arazinin üzerine çok sayıda ev ve işyeri yapılmıştır. Bu durumun uygun olmadığını bildiren tebliğlerle bahçe üzerine yaptırılan evlerin, vakıf

¹³⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 41, 70)

¹³⁶ Konunun şer’i boyutları için Bkz. Fetevây-ı Hindiyye Ansiklopedik İslâm Fıkhı, Tercüme Mehmet EFE, c. IV, s. 33-37, Akçağ Yayınları Ankara

adına geri alınması emir olunmaktadır.¹³⁷ Bugünkü haliyle ise, Yılanlı Camii çevresinde vakıf arazisi olan bu emlakın yerinde, çok sayıda ev ve dükkan olduğu ve hatta bir taksi durağının bulunduğunu görmekteyiz.

Bunun gibi incelemelerimize konu olan belgelerde kayıtlı, halen sadece camisi ayakta kalan Yakubağa Evkâfı¹³⁸ ve Aktekke (İbrahimbeğ) Vakfı, camii ve Bey Hamamı adıyla bir hamamı kalmış olan İsfendiyarbeğ Vakfı, bugün ancak 450 m² lik bir arazi üzerinde yıkıntıları bulunan Kırkçeşme Mahallesi'ndeki Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Hazretleri'nin Halifelerinden olan Şeyh Mustafa Efendi Vakfı¹³⁹ ile, haklarında belgelerimiz dışında hiçbir malumat elde edemediğimiz Abdalbâki Efendi Evkâfı, İbn-i Süle Mahallesi'nde olduğu kayıtlı Cevriyezâde Evkâfı, Hoca Hayrettin ve Sittî Hatun Vakıfları ile Çay Medresesi Vakıf mülhikatının yerlerinin tam olarak tespiti ve durumlarının açığa kavuşması için, ayrıca teknik bir çalışma yapılması gerekir. Kayıtlarımıza göre, bugünkü İplikçiler Çarşısı mevkiinde, şimdi sadece perişan haldeki türbesi kalmış olan Ahî Şurbe Zaviyesinin meşrutası olduğu ve sonradan satıldığı belirtilen geniş bir emlak vardı.¹⁴⁰ İncelediğimiz belgelere konu olan tarihlerde, Kastamonu köylerinden olduğu halen bilinen Bozoğlak Köyü civarındaki Sultan Bayezîd-i Veli Vakfı meşrutası mülkler ile; Cenkviran, Cürümlü ve İsmaili Köyleri'nin, Şeyh Şâban-ı Veli'nin Halveti Tekkesi Halifelerinden Şeyh Hafız İbrahim efendi Evkafına ait köyler olduğu belirtiliyor isede, mezkur köylerde ilgilerle yapılan konuşmalar sonucunda, en yaşlı köylüler dahi bize yardımcı olamadıkları gibi bu köylerde yaşayan halkın konu ile ilgili en ufak bir bilgilerinin dahi olmadığı anlaşılmıştır.

Ana kaynaklardan öğrendiğimize göre, vakıf paraların üç şekilde tahsis edildiği cihete intifa ettirilmesi mümkündür. Birincisi, mudârebe şirketi kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesidir. Mudârebe şirketini kâr-zarar esasına göre kurulmuş bir emek sermaye ortaklığı olarak vasıflandırabiliriz. Bunda sermaye sahibi sermayeyi verecek,

¹³⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 129)

¹³⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No130)

¹³⁹ ÇİFCİ, Age, s. 242-244, Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 239)

¹⁴⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 131)

emek sahibi de onu işletecektir. Sonunda elde edilen kâr, aralarında anlaştıkları nisbet çerçevesinde ortaklara dağıtılacaktır.

Vakıf paraların ikinci işletme yada intifa yolu, fakir kimselere tamamen kârsız ve fâizsiz olarak, kredi yani ticari sermaye verme yoludur. Osmanlı tatbikatında bazı vakıfların, karşılıksız olarak fakir ve muhtaçlara kredi ve ödünç para verilmesini kâr istemeden şart koştuklarını görüyoruz. Burada mütevellinin de borçlanması mümkün değildir.

Vakıf paraların Osmanlı tatbikatında uygulanan işletme usüllerinden en önemlisi, Osmanlılar'ın "muâmele-i şer'iyye" dedikleri bir usüldür. Bu şekilde elde edilen gelire ribh (kâr), nema (gelir); parayı geri getirmek üzere vermeye istirbâh (kâr), istiğlal (gelir getirme) ve işletme tarzında muamele ve murabaha denilirdi.

Muâmele-i şer'iyye denilen vakıf paraları işletme usûlünün hukûkî dayanağı, İslâm Hukûk'unda "beyu'l-ine" diye bilinen bir satım akdi çeşitidir. Bu muamele, Osmanlı hukukçuları tarafından bir usûl olarak ittihaz edilmiş ve Ebussuud'dan önce de diğer hukukçular tarafından "şer'i-şerife" uygun hale getirilen şekli kabul ve tatbik edildiği için, adına da muamele-i şer'iyye denilmiştir. Bu muamelenin suistimal edildiği fikrine katılmak mümkün ise de, tamamen faiz olduğu fikrine katılmak yanlıştır.

Beyu'l-inede yapılacak kâr miktarı 10'a 12= %20, 10'a 11=%11, 10'a 11.5= %15 şeklinde olabilmesi hukukçular tarafından kabul edilmişse de, para vakfı çoğalan Osmanlı tatbikatında, meselenin önemi artarak belli bir nisbetin resmen tesbiti zarureti ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

İşte bu doğrultuda bazı vakıf gelirlerinden bir kısmının, ihtiyaç sahiplerine borç olarak verildiğine dair kayıtlarımız arasında bazı belgelere rastlıyoruz. Bunlardan birinde, Kastamonu Bük Köyü'ndeki avarız hanelerinden elde edilen gelirle vakfedilen paradan, 3.500 akçe borç aldığı iddia edilen birinin ölümünden 40 yıl sonra açılan dava ile, borcun tahsili cihetine gidildiği ve mirasçısı olan oğlu tarafından ödenmesi istendiği halde, mahkemenin mürûr-u zaman gerekçesiyle bu talebi reddettiği görülmektedir.¹⁴²

¹⁴¹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet AKGÜNDÜZ, Vakıf Müessesesi, s.223-227, İst.1996

¹⁴² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 37)

Yine, Kastamonu'daki Kâdiri tekkesi vakfından 120 kuruş borç alan biri, Karadeniz'de boğulduktan sonra vakıf mütevellisi tarafından mezkur alacağın tahsili için açılan dava sonucunda, paranın kefilden alınması cihetine gidildiği, kefilin ise mirasçılar aleyhinde açtığı alacak davasında, onların bu borcu reddetmeleri üzerine, mahkemenin şahitlerle ispat edilen borcun, mirasçılar tarafından ödenmesine karar verdiğini görüyoruz.

İncelediğimiz dönemle ilgili şer'iyye sicil defterleri arasında rastladığımız vakıf mallarının murâbahası ile ilgili kayıtlarda, "...10'u 11.5 hesabıyla âhire irbah ve istirbah olunub ..." ¹⁴³, "...10'u 10.5 hesabı üzere verilen 350 kuruşluk asıl malın, bir yıl sonra 378 kuruş oluşu" ile ilgili ifadelerden, vakıf mallarının incelediğimiz dönemde yerine göre %10-15 şer'i fayda ile istirbah edildiğini (borç verildiğini) söyleyebiliriz. ¹⁴⁴

Bir belgemizde ise, bir vakfın nükûdunun 130 kuruşu 10'u 11.5 hesabı ile irbah ve istirbah olunarak, hasıl olan murâbahadan (elde edilen kârla), Aktekke Mahallesi'ndeki İbrahimbey Mescidi'ne minber inşâ edilirken çalışanlara ödenen günlük 3 akçelik gider karşılanmıştır. ¹⁴⁵

B. CEZA HUKÛKU:

Görüldüğü ve bilindiği şekliyle, Kastamonu'nun XVIII. yüzyıl başlarındaki sosyal hayatı ile ilgili tespitlerde bulunmaya çalıştığımız bu birinci elden çok değerli kaynaklar, nihayet mahkeme kayıtlarıdır. Takdir ve tahmin edileceği gibi bu eşsiz tarih hazinelerinin mahkemelerde tutulan siciller oluşu, bunlar arasında daha çok ceza hukûkunu ilgilendiren konulara rastlanmasını icab ettirmektedir. Bu bakımdan, her devirde ve bütün toplumlarda genel olarak rastlanılan ceza hukûkuyla ilgili konularda, değerlendirmelerin bu doğrultuda yapılması düşüncemizi ızhar ettikten sonra, Kastamonu özelindeki tespitlerimizi şöyle sıralayabiliriz:

¹⁴³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 132 a, b)

¹⁴⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 133)

¹⁴⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 134)

a. Genel Âsaiş Durumu:

Konuya Kastamonu özel ve Türkiye genelinde, incelediğimiz dönemde belgelerde mevcut asayişin değerlendirilerek yaklaşılması gerekmektedir. Aslında belgelerimizden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda, Kastamonu'nun istisnâî olaylar dışında, şimdiki gibi huzurlu ve sakin bir kent olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak, yukarıda da zaman zaman ifade ettiğimiz gibi, genel asayiş durumunda gerek ekonomik sıkıntıların bir uzantısı olarak ve gerekse dönemin genel idari boşluklarından kaynaklanan etkenler yüzünden, oldukça dikkat çekici gelişmelere de rastlamak mümkündür. Çünkü ardarda açılan savaşlarla cephelerde yıpranan halk, vatan savunması ve çeşitli kalelerin tamiri gibi ihtiyaçlar için ilave seferberlik ilanlarıyla iyice kendinden bezmiş ve neticede sancaklardaki tımar sistemleri bozulmuştur. Hatta Kastamonu Akçataş Köyü ve çevresindeki beşbin akçelik tımarın mutasarrıfı bile Avusturya Seferi'nden kaçabiliyor¹⁴⁶, kasap Bodur Mehmet, Tellioğlu Mehmet ve Zor Abbas adlı kabadayıları yanına alan serdar Tophaneli Mustafa, Kastamonu halkına zulmediyor¹⁴⁷, yetki ve berat sahibi olmayanlar halktan zorla ve keyfi olarak vergi tahsiline girişebiliyorlardı.¹⁴⁸

Üstelik belgelerimizde, tüm bu gelişmelerin sorumlularının kimler olduğu doğrultusunda teşhislere de rastlıyoruz. Mesela, bunlardan bir kaçında; “önceleri kanunen serdar atamaları isim ve halleri belirtilerek, ocaktan yetişenlere tevcih olunmaktayken, sonraları devlet adamları yada dışarıdan bazıları, şenaatleriyle isim yerleri açık ve ocağın kaidelerinden bî-haber, kimlikleri meçhul ecnebîlere serdarlık verilmesiyle, bunalımların yaygınlaştığı” ifade olunmaktadır.¹⁴⁹ Diyarbakır ve Van yöresindeki serdarlara, Osmanlı padişahı II. Süleyman tarafından gönderilen 20 yi aşkın fermana rağmen, buradaki Ekrad ve Türkmen tayfasının Avusturya Seferi'ne katılmalarının temin edilemeyişi de bu yüzden mümkün olamıyordu.

¹⁴⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 3)

¹⁴⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 135)

¹⁴⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 19)

¹⁴⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 22, 136 a, b, c)

b. Rüşvet:

İncelediğimiz yüzlerce belge arasında sadece iki kez rastladığımız rüşvet konusu, şüphesiz her toplumda haksız bir kazanç elde etmenin, tüm devirlerdeki en etkin yollarından biri olmuştur. Özellikle XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı toplumunda da büyük sıkıntılara sebep olduğu tarihi vesikalardan, daha çok XVII. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı padişahlarına Koçibey ve Gelibolulu Âli gibi pekçok devlet adamı tarafından sunulan, ıslah metodlarını içeren tavsiye mektupları lââyihalarından anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti rüşvet belasından oldukça muzdarib bir durumdaydı.

İşte bu anlamdaki bir belgemizden, yukarıda kadılar başlığının son kısmında da ifade ettiğimiz gibi, “...Cebail Mescidi’nin imam ve mütevellisi olan Hidâyetullah içki içtiği, birkaç defa şekâveti sabit olduğu ve hevâsına düşkünlüğü bilinen bir kadıya 80 kuruş rüşvet verdiği...”¹⁵⁰ cümleleriyle, rüşvet belasının o dönemde diyanet camiasına bile sirayet ettiğini görüyoruz.

Diğer belgemizde ise bahse konu olan rüşvetin, çok ilginç bir tarzda kayda geçirilişi ve rüşveti alan adamın öldürülüşü sonrası, rüşveti veren tarafından alanın vekilinden açıkça verdiği paranın geri istenilişinden bahsedilmesi, çok dikkat çekici bulunduğundan, belgenin önemli bir kısmı aynen alınmıştır.

“...1127 senesinde dayın oda başı el-hâc Mehmed ağayı ğulâmları katl itdiklerinde kendi malımdan müvekkil-i mezbûr el-hâc Mehmed Ağaya bi-tariku’r-rüşve nakd 130 kuruş ile 3 vukiyye kahve ve bir altunbaş sarık virmişdim. Halen bâ-fermân-ı âlî ocak tarafından Ahmed çavuş ağayı mübâşir olub meblağ-ı mezkûr ile eşyâ-i merkûmeyi müvekkil-i mezbûr el-hâc Mehmed ağadan taleb ve da’vâya tasaddî itdiğimde müvekkil-i mezbûr el-hâc Mehmed ağa cevabında dayın maktûl-i mezbûrın hal-i hayatında Bozoğlak voyvodalığını ale’l-iştirâk der-uhde idüb zeamet-i mezbûr malından dayın maktûl-ı mezbûrın zimmetinde 99 kuruş alacağım bâkî kalmışdır deyu

¹⁵⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 21)

nizâa tasaddî itmeyle beynimizde münâzeât-ı kesîre ve muhâsamât-ı şedîde vâkıa olmuş idi el-hâletü hâzihî beynimize müslimûn-ı muslihûn tavassut idüb da'vây-ı mezkûremden 90 kuruş üzerine beni sulh eylediklerinde tarafından birbirimiz sulh-i mezkûr-ı kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezkûr 90 kuruşu müvekkil-i mezbûr el-hâc Mehmed ağa yedinden temâmen ahz ve kabz idüb husûs-ı mezkûra müteallik âmm-i deâvî ve mütâlebâtıdan birbirimizin zimmetlerini asâleten ve vekâleten ibrâ-i âmm-ı kâtı' ile ibrâ ve iskât eyledik...”¹⁵¹

c. Hırsızlık:

İncelediğimiz dönemle ilgili şer’iyye sicilleri arasında sadece yedi belgede, hırsızlık suçunu işleyen kişilerin konu edildiğine şahit olduk. Bunlardan 5 tanesi münferit olay şeklinde cereyan etmiş olup, diğer iki hadiseden biri hırsızlıktan daha çok, zorla ev basan kalabalık bir grubun eşya ve para gaspı, diğeri ise bir hırsızın yakalanarak mahkemeye sevki konusuyla ilgilidir.

Kastamonu mütesellimi tarafından mübaşir tayin edilerek, görev ifa etmeye çalışan biri hakkında, “Kastamonu Cebraîl Mahallesi’ndeki evinden ayrılıp çiftliğine gittiği sırada, boş kalan evine gizlice girerek, değerli eşyaların bulunduğu iki sandığın kilidini açıp, 90 kuruş para ve elbiselerinin çalındığı” şeklinde mahkemeye intikal ettirilen bir davada, davalının mahkeme huzurunda hırsızlık suçunu itiraf ederek, mübaşirin sandıklarını kırmak sûretiyle 2.500 akçe kıymetindeki eşyalarını çaldığını beyanına şahit oluyoruz. Belgenin son kısmında ise şeyhülislam tarafından gönderilen bir fetvanın sureti de mevcuttur. İşte bu fetvada, “bir eve gizlice girip hırsızlık yaptığı sübûta eren birinin sağ elinin kesileceği” hükmü yer almaktadır.¹⁵²

Bir diğer belgemizde ise aslen şekâvetiyle şöhretli olduğu, mahkemeye getirilen ismi kayıtlı 12 kişi dışında çok sayıdaki ahalinin de şehadetiyle sabit olan ve suçunu da itiraf eden bir hırsızın işlediği, bir sürü hırsızlık suçu tek tek belirtildikten

¹⁵¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 137)

¹⁵² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 138)

sonra, belgenin son kısmında kayda geçirilen, “eşkıyadan Zeyd bir şehirde gice ile evler açup sirka-i emvâl (malları çalma) âdeti olsa Zeyd emr-i Veliyyü'l-emr ile katl olunur deyu buyurulur kütüb-ü mu'teberâtdan (önemli kaynak kitaplardan) dürer-i ğurerde li'l-enâmi en yaktule's-sârik siyâseten li-sa'yihî fi'l-arzi bi'l-fesâd deyu nakl buyurulmâğın ber mûcib-i fetvây-ı şerîf...” şeklindeki fetva doğrultusunda, katline karar verildiği anlaşılmaktadır.¹⁵³ Aynı konuyla ilgili bir başka belgede ise, hırsızın çaldığı eşyaların yetkililer tarafından ele geçirilerek, sahibine iade edildiğini görüyoruz.

Hırsızlık konusuyla ilgili üçüncü belgemizde ise, bir adamın öküzünü çalıp kestikten sonra dört kuruşa sattığı doğrultusunda şikayetine muhatap olan bir zanlının, fiilini başkaları yanında anlatmasıyla ortaya çıktığı ve neticede durumun mahkemeye intikal ettiği görülmektedir. Belgeye göre, şahitlerin ifadeleriyle suç sabitleşmiş ve mahkeme “mûcebiyle mâ vakaa bi't-taleb” ifadeleri sonrası, gereğine karar vermiştir.¹⁵⁴

Burada yeri gelmişken şu hususun da açıklanması gerekmektedir. İncelediğimiz belgelerde ceza konularıyla ilgili davaların, genellikle mahkeme tarafından karara bağlanmakla beraber, verilen cezaların ve neticelerinin ne olduğu açıkca zikredilmemektedir. Bu genel temâyüle rağmen yukarıda örneğini gördüğümüz gibi, azda olsa bazı kararlarda cezaların açıkca ifade edildiğini görmemize rağmen, uygulanıp uygulanmadığı konusu netlik kazanmamaktadır.

Münferit hırsızlık suçuyla ilgili olarak rastladığımız son belgemizde ise, dört Ermeni'nin, kurutmak amacıyla çayıra serdikleri kefen bezlerinden 170 tanesinin çaldığı ve hırsızın da kendilerince önceden işaretlenmiş mühürlü 10 top bezle beraber görüldüğü iddiasıyla dava açtıklarını, fakat zanlının önce bu iddiaları reddettikten sonra, geri dönüp isim vermeden kendisi dışında üç kişiyi suçlayarak, bezlerin bu adamlar tarafından çalınıp kendisine satıldığını söylediği görülmektedir. Neticede bezler adamdan alınarak, zimmîlere geri iade edilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 139)

¹⁵⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 140)

¹⁵⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 141)

Yukarıda ifade edildiği gibi, bir grup tarafından icra edilen ve daha çok gasb görüntüsü veren son davada ise, on levend (zorba) nın bir evi basarak, ev sahibinden zorla 133 kuruş aldıkları konu edilmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre, durum devlet-i âliyye ve mahkemeye intikal etmiştir. İşin ilginç tarafı, davalıların mahkeme huzurunda bu hadiseyi mütesellim emriyle ve me'mûren yaptıklarını ifade etmeleridir. Davacı ise o devrin mûteber fetva kitabı olan **Tatarhâni**'den naklettiği bir fetva gereği, parasının geri verilmesini istemektedir. Belgeden elde ettiğimiz intibaa göre mütesellim, tahsil edemediği vergiler yüzünden böyle bir yola müracaat etmiş ve neticede mahkemece geri alınan paralardan 68 kuruş davacıya iade edilmek suretiyle sulh olunmuştur. Kalan 43 kuruştan 13 kuruşunun levendlere verilmesi, bizim günümüzde de rastladığımız tahsil edilemeyen alacakların, çek-senet mafyası kanalıyla ve gayr-ı meşru yollara müracaat suretiyle alınması gibi bir varsayıma yönelmemize ve devlet yetkililerinin o dönemde, böyle bir yöntemle nasıl teşebbüs ettikleri konusunda bazı şüphelere kapılmamıza sebep olmaktadır.

d. Yol Kesme (şekâvet):

Bu husus, şüphesiz ceza davaları arasında en çok rastladığımız konuların başında yer almaktadır.

Çünkü incelediğimiz sicil belgelerini kapsayan dönemde devletin bekâsını ilgilendiren çok önemli bir sefer-i humâyûna teb'anın katılımının temini için, müteaddid fermanlarla her türlü güzellik, ısrar ve tehdit gibi tüm yollar denenmiş, özel olarak görevlendirilen vezir marifetiyle Anadolu eyaletlerinden, asker toplanması için çaba sarfedilmiş olmasına rağmen, tüm bu hassas dönem ve durumun nezaketini, bir nevi kâle bile almayan ekrâd ve Türkmen tayfasını, fermanlardaki "...bu vakti sâyire kıyas etmeyesiz..."¹⁵⁶ şeklindeki cümleler bile harekete geçirememiştir. Hatta sefer-i humâyûna katılmayan bu zorbalar, pek çok beldede şekâvet ve yağma ile meşgul olmaya

¹⁵⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 16, 142). Bu sefer-i Hümâyûn Sultan II. Süleyman zamanında Avusturya üzerine tertip edilmiştir.

başlamışlardı. Anadolu'nun bazı bölgelerinde fazla ücret talebi bahanesiyle bir nevi isyan başlatıp, devlete de baş kaldıran bu gruplar kan akıtma, ırza tecavüz gibi şenaatlerle meşgul iken, Edirne'den gönderilen bir fermanla bu asiler gürûhundan tüfekçi nefere 12 kuruş, karakullukçulara ise 6 kuruş verileceği duyurularak, bununla da kanaat etmezlerse haklarından gelineceği belirtilmiş olmasına rağmen¹⁵⁷, bu tehditlere önce icabet eder görünseler de, hükûmet beylerinin yanlarından ayrılmasıyla menzillerine geri dönüyorlardı.¹⁵⁸

Bu yollarla zorbaların hakkından gelemeyen devlet, onları sert bir şekilde cezalandırmalı iken, belki de aczinin göstergesi olarak bu leventlerin tasallutundan Anadolu'yu kurtarmak bahanesiyle, çetelerin ele başlarını devlet ve ordu içindeki kadrolarda, kendilerinin bile şaşıracakları çok önemli mevkilere getirerek, sanki onları bir nevi taltifle ödüllendirmiş ve “halkını soymada, gel devleti soy” dercesine, ülkenin daha da büyük zarara uğramasına sebep olmuştur.

İstanbul'dan gönderilen ve H. 12 şevval 1100/ M. 30 temmuz 1689 tarihli bir mütesellimlik emrinin, tam 1 ay sonra 12 zilkâde/ 28 ağustosda Kastamonu'ya ulaşması da bu nazik dönemde idâri mevkilerdeki ihmalkar ve umursamaz tavırların bir başka ifadesidir. Çünkü o devirlerde, devlet tarafından ulaklar için çok sık konaklama yerleri te'sis edilmiş ve bu mevkilerde güçlü kuvvetli menzil beygirleri bulundurulması sağlanmıştı.¹⁵⁹ Ancak belgelerimizde, yol emniyeti bulunmadığı gerekçesiyle, halkın ve

¹⁵⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 12)

¹⁵⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 13, 143)

¹⁵⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 144 a, b) Kelime olarak konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal manalarına gelen menzil, yollarda coğrafi şartlara göre değişen mesafelerde, haberin yerine bir an önce ulaştırılması gayesiyle konaklama noktaları şeklinde tesis edilmiştir. Bu konaklama noktalarında bir miktar beygir beslenerek, haber getirip götüren ulakların hizmetine sunulmuştur.

İlk zamanlar “ulak hükmü” ile sürdürülen haberleşmede ulaklar istedikleri hayvanları ücretsiz almak, geçtikleri yerlerde iâşesi temin edilmek gibi ahkalara sahiptiler. Sonraki nizamla göre ulaklara devlet tarafından “in'am hükmü” adıyla bir belge verilmesi, Anadolu ve Rumeli yolları üzerinde menzilhaneler tesis olunarak, ulakların buralardan beygir almaları ve dinlenmeleri usulü getirilmiştir. Menzil hizmet erbebından sürücüler, başka bir menzile hareket eden ulaklarla birlikte giderek ,menzile ait olan hayvanları geri getirmekle vazifeli idiler. Bunlar ayrıca rehberlik yapmaktada görevlendirilmişlerdi. Konu hakkında geniş bilgi için Bkz. YILDIZ, Age. Osmanlı Devlet Teşkilatı, s. 439-452.

özellikle ulakların gece yolculuğu yapmamalarının yetkililerce tavsiyesi,¹⁶⁰ şekâvetin boyutlarının açık bir ifadesidir.

Devlet kadrolarında sıkıntıların ileri boyutlara ulaşmasıyla vücuda gelen hadiseleri ele aldığımız bu bunalımlı dönemde, böylesi olayların yaygınlığı pek şaşırtıcı olmamakla beraber, bu çirkin hadiselerle mücadelede özel ve genel tavrın nasıl olması gerektiği konusu gayet tabii çok önemlidir. Sicil kayıtlarımızdan anlaşıldığına göre, bu korkutucu hastalığa karşı sert, caydırıcı ve çok ciddi tedbirler alınamamış ve hatta aksine, yukarıda da temas ettiğimiz gibi gözü dönmüş zorbalar bir nevi iltifata mazhar olarak, paşalık ve serdarlık rütbelerine kadar yükseltilmişlerdir.¹⁶¹ İşte bu şansı elde edenlerden biri olan bölükbaşı Yeğen Osman Paşa'nın oğulluğu da, babasının yolundan yürüyerek 30 nefer saruca ile evleri basıp, mal ve erzakı yağma ile, halkın ırzına ve namusuna musallat olunca, bu suçluların yakalanıp Sason Kalesi'ne hapsedilmelerinin istenişi¹⁶² ile ilgili bir kaydın, sicil defterlerimizdeki belgeler arasında bulunduğu bakarak, böylesine ağır bir suçun bu tür hafif ceza ile geçiştirilmesine dikkat çekmeden de geçemeyiz. Bununla beraber yine bazı belgelere dayanarak bahse konu olan dönemde şekâvet davalarıyla ilgili olarak, sancaklarda karar verilemeyişi ve bu konuda Anadolu kadılıkalarının yönetim merkezinin fermanına müracaat edişleri de, oldukça dikkate değer bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶³

Bütün bu hengame içerisinde bazı tiplerin halkı tehditleriyle rahatsız ederek, maddi çıkar sağlamaları; evleri basıp, eşyaları tahrip ederek yakmaları yanında, kadı naibi olduğu belirtilen Mustafa'nın dahi, hevâlarına tabi olup, zulümlerine izin vermediği için zorbalar tarafından tehdit altında olması¹⁶⁴ gibi durumlar, muhtemelen mahkemelerin bile zaman zaman baskı altında olduğunu gösterir.

Artık eşkıya sadece halkın can, mal ve ırzına musallat olmakla kalmıyor, devletin vatandaştan tahsil ettiği vergilere de el koyuyordu. Mesela; H.1133/M.1720 yılında

¹⁶⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 145)

¹⁶¹ UZUNÇARŞILI, Age., s.484 (fotokopi No 146 a, b)

¹⁶² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 50)

¹⁶³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 14, 78)

¹⁶⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 10)

Kastamonu'dan tahsil olunarak, Kırım'daki Azak Kalesi'nin tamiri için tahsis olunduğu anlaşılan vergiler, Taraklıborlu (Safranbolu) da bir eşkıya tarafından yağmalanarak gasp edilmiş, fakat eşkıya yakalanarak mahkemece (yalnız) Kastamonu Kalesi'nde hapis gibi basit bir ceza ile cezalandırılmıştır.¹⁶⁵ Belgelerimize göre, bu dönemde daha çok Taraklıborlu ve Boyabat civarında türeyen eşkıyanın, Sinop ve Kastamonu Kalesi'nde hapsedilmeleri için emirler çıkartıldığı anlaşıyor.

Şekâvet konularının ele alındığı mahkeme kayıtlarında en çok adı geçen eşkıya Usturacı-zade, (önceden kadı olduğu kaydedilen) Kör Hasan, Kasaboğlu Kara Hüseyin, Ivazoğlu Mustafa, (yeniçerilerden olan) Kör Ali, Türîdi Bölükbaşı Yeğen Osman gibi isimlerdir. Bunlardan müşterek hareket ettikleri anlaşılan Kasaboğlu ve Ivazoğlu'nun, yanlarındaki 10 adamla beraber yol kesip ev basarak halkın 484 kuruşunu gaspetmekten başka, insanların ırz ve namusuna da henk ettiği için yakalanması gerekçesiyle emir çıkartılmıştır.¹⁶⁶

Bazı kayıtlara göre, bu eşkıyanın halk arasındaki mütekallibe kesimden bir kısmıyla müşterek hareket ettikleri de anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

Yukarıda hırsızlık başlığı altında ele aldığımız bir belgede de görüldüğü gibi, 10 levend ev basıp zorla bir adamın 133 kuruşunu gasp ediyor. Durum devlet- i aliyye ve mahkemeye intikal ediyor. Davalılar ise bu işi mütesellim emriyle memuren yaptıklarını ve paranın 100 kuruşunu mütesellime verdiklerini beyan edince, davacı Tatarhani' den menkul bir fetvayı ibraz ederek parasını gaspedenlerden istiyor. Ancak 68 kuruşunu alabiliyor. Bununla sulh oluyorlar. Davada geçen fetva metni şöyle: "Zeyd, Amr' ın emriyle Bekir' in şu kadar akçesini gasb ve ahz etse (alsa) ve Amr' a verse Bekir parasını kimden tahsil eder? El- cevap; Zeyd' den."¹⁶⁸

Şekavet konusunda rastladığımız son davada ise, Güney kazasına bağlı Ayvalı'dan Kara Mehmet adlı bir şaki, Tosya taraflarında yol kesip, gelen geçenin at ve mallarına el koyarak bir adamı kesmek suretiyle öldürüyor. Şahitlerle isbat edilen bu

¹⁶⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 147)

¹⁶⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 148)

¹⁶⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 15, 149)

¹⁶⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 150)

davada gündeme gelen fetva gereği “Kuttâ-ı tarîkden Zeyd ve Amr diğer ebnâi sebilden Beşirin yoluna inüp Zeyd Beşiri katleylese mezbûrlara ne lâzım olur. Cevâb-ı bâ-savâbında üzerlerine kuttâ-ı tarîk ahkâmı icra olunur deyü buyrulup...” hükmünce amel olunuyor.¹⁶⁹

e. Irza tecavüz:

Mahkeme kayıtları arasında bu konuda tanzim olunan 15 ayrı belgeye rastladık. Şüphesiz bunlar arasında en dikkat çekici olanları, küçük çocuklar üzerinde bu şenaatin icrasıyla alakalı bulunanlarıdır. Bu belgelerden birinde Yâpezoğlu adıyla tanınan bir şakinin tecavüzüne uğrayan küçük bir erkek çocuğun annesinin şeriat mahkemesine şikayetçi olduğunu;¹⁷⁰ diğerinde ise, bir genç tarafından kandırılıp, ormana götürülerek tecavüze uğradığı iddia edilen küçük bir erkek çocuğunun babasının, iddiasını şahitlerle ispatına tanık oluyoruz.¹⁷¹ Küçük çocuklara tecavüz olayıyla ilgili son belgede ise, yetişkin bir adam tarafından kandırılarak, Ballık mevkiindeki ıssız bir köşeye götürülen 7 yaşındaki bir kız çocuğuna tecavüz sonrası, çocuğun tecavüzcü tarafından boğularak katledildiği, keşif neticesinde ortaya çıkartılmaktadır.¹⁷²

Sicil kayıtlarımızdan birinde de bir adam, evine sabah kuşluk vaktinde önemli bir iş için geldiği belirtilen bir kıza tecavüz edince, durum mahkemeye intikal etmiş ve suçlu, “şikayetçi olan kıza tecavüz ederek, bekaretini izale ettiğini” mahkeme huzurunda itiraf etmiştir.¹⁷³

Irza tecavüz davalarında oldukça dikkat çekici boyuttakiler ise, birtakım saldırganlar tarafından halkın evlerine yapılan baskınlarla, kadın ve kızların ırz ve namuslarına musallat olunması şeklinde cereyan eden saldırılardır. İşte bunlardan birinde, Gömmecce Köyü’ndeki bir eve sabah vaktinde giren aynı köyün adamlarından

¹⁶⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 151)

¹⁷⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 152)

¹⁷¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 153)

¹⁷² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 154)

¹⁷³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 155)

Satılmış, Ali, Çavuşoğlu ve Kellecioğlu adlı şahıslar, bu evde bulunan iki kadının zorla ırzlarına tecavüze yeltendikleri sırada, kadınların bağırarak yardım istemeleri sonrası kocaları ve çevredeki komşuların yetişmesiyle yakalanmışlar ve kadınlar kurtarıldıktan sonra durum mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme tarafından yapılan araştırmalar neticesinde, bu adamların kötü ve ahlaksız insanlar olduğu pek çok kişinin şehadetiyle sübuta erince, mahkeme bu doğrultuda gereğine karar vermiştir.¹⁷⁴ Benzeri bir başka davada ise, bir adam yine kuşluk vaktinde gizlice girdiği bir evdeki kadına tecavüz etmek istemiş ve kadın kurtarılarak mahkemeye müracaat edince, kadın ve adamın durumunu araştıran yetkililer şahit ifadelerine dayanarak, kadının ahlaklı ve namuslu, adamın ise kötü biri olması gerekçesiyle bu doğrultuda hüküm vermişlerdir.¹⁷⁵ Yine aynı paraleldeki bir davada ise, Mehran Köyü'nden bir kabadayı ve hizmetkarı bir gece yarısında aynı köydeki bir evi basarak, evdeki kadının ırzına tecavüze yelteniyor. Kadın bağırarak kurtulunca durum mahkemeye intikal ediyor. Saldırgan suçunu inkar etmesine rağmen, şahitlerin ifadeleriyle olayın doğruluğu anlaşılacak, gereğine hüküm veriliyor.¹⁷⁶ Buna benzer bir başka olay ise, iki kadının şikayetiyle ortaya çıkmaktadır. Kadınların iddialarına göre bir adam, gece yarısı evlerinin samanlığına saklanarak bunların ırzına tecavüz etmek istemiştir. Adam ise iddiayı reddederek, “onlar beni çağırdı sonra da saldırıp dövdüler” demektedir. Fakat her zaman olduğu gibi mahkeme, çevre ahaliden davacı ve davalıların durumunu araştırmış, ifadeleri alınan ahali ise kadınların namuslu ve dürüstlüğüne, adamın da ahlaksız ve onun bunun ırzına göz diken bir yapıda olduğuna şahitlik etmişlerdir.¹⁷⁷

Görüldüğü gibi bu tür saldırılarda zaman yoğunluğu bulunmamakta ve ahlaksız kişiler, gece-gündüz demeden ahalinin ırzına tecavüze yeltenmektedirler. Hatta bu konuda kadınların bazı ihtiyaçlarını gidermek üzere, dışarı çıkmaları bile tehlike arz etmektedir. Mesela; su ihtiyacı için evinden ayrılan bir kadına tecavüz kastıyla

¹⁷⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 156)

¹⁷⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 134)

¹⁷⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 157)

¹⁷⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 35)

saldırılmakta, kadın direnince de saldırgan onu tepe tepe öldürebilmektedir.¹⁷⁸ Yada Çavundur Köyü'nde olduğu gibi, tarlasında çalışmakta olan bir kadın evine ekmek almak üzere giderken, bir adam tarafından saldırılarak tecavüze uğramaktadır.¹⁷⁹ Veya benzeri bir başka davada olduğu gibi, Kastamonu Kalesi'nin ıssız bir yerinde bir kadına tecavüzü sırasında yakalanan adam, ahalinin ahlaksız ve fahişelerle düşüp kalkan kişiliğine şahitlik etmelerine rağmen, “bu kadın benim misafirimdi, onu gezdiriyordum” diye pişkinlik yapabilmektedir.¹⁸⁰

İncelediğimiz belgelerdeki anlatımlara göre iş öylesine çığıından çıkmıştı ki, bazı ahlaksızlar namuslu ve iffetli kadınlara karşı kötü emellerini tahakkuk ettirebilmek için, evlere saldırıyor ve kadınlarla kızları dağa kaldırmak gibi fiilleri icra ediyorlardı.¹⁸¹ Ama bu arada bazı şahısların da aynı konuda iftiraya maruz kaldıklarını da görüyoruz. Mesela; evli bir kadın, bazı adamlar hakkında kendisini zorla tecavüz kastıyla alıkoydukları ve bıçakla yaraladıkları iddiasında bulunmaktadır. Fakat iddianın ispatı mümkün olmadığı için mahkeme, çevre ahaliden davacı kadın ile davalı adamların durumlarını araştırmış, neticede ahalinin adamların dürüstlüğüne şهادeti üzerine davayı reddetmiştir.¹⁸²

f. Yaralama:

Dönemin mahkeme kayıtları arasında rastladığımız 12 adet yaralama hadisesinden bazıları, aile arasındaki anlaşmazlıkların sebep olduğu kavgalar neticesinde meydana gelmiştir. Bir kısmı ise komşular arasındaki çeşitli anlaşmazlıkların sebep olduğu olaylardan oluşan kavgalar, yada ormandan odun kesme sırasında, “bu orman bize aittir” şeklindeki müdahalelerle, avladıkları aynı hayvan üzerinde, “ bu benim avımdı” iddiasından kaynaklanan kavgalar sonucunda gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu

¹⁷⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 158)

¹⁷⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 159)

¹⁸⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 160)

¹⁸¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 161)

¹⁸² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 162)

olaylar dışında, kişiler arasında oluşan anlaşmazlıkların kavgaya dönüştüğüne ve neticede birtakım yaralama hadiselerinin oluştuğuna da şahit oluyoruz. Ancak bu olaylardan bir kısmında, muhatabların sonuç itibariyle belli bir para karşılığında anlaşarak sulh oldukları da yine mahkeme kayıtlarında görülmektedir. Mesela bir belgemizde, dağdan odun kesmekte olan bir adama “bizim dağımızdan odun kesemezsin” şeklinde köylüler tarafından saldırılmış, sopa ile dövülerek başı yarıldıktan sonra, saldırganlar mahkemede adama 25 kuruş diyet (tazminat) vereceklerini beyan ederek sulh teklif etmişler ve mağdurdan şahitler huzurunda, “aradaki sulh gereği ben bu yaradan ölürsem dem ve diyet davamdan vazgeçiyorum” cümlelerini içeren yazılı bir belge almışlardır.¹⁸³ Yine diyet konusunu içeren bir başka davada bir adamın, camızları komşusunun bahçesine zarar verdiği gerekçesiyle saldırıya uğrayıp yaralanması sonucu, aracılar vasıtasıyla iki taraf barıştırılmış ve yaralayandan 3.5 kuruş alan mağdur aynı şekilde, “ben bu yaradan dolayı ölürsem dem ve diyet davamdan vazgeçiyorum” beyanını içeren bir belgeyi davalıya vermiştir.¹⁸⁴ Dükkanı önünde saldırıya uğrayıp kasığından yaralanan bir başka adamın da, saldırgandan 5.75 kuruş alıp yukarıdaki gibi bir beyanı mahkeme huzurunda imzaladığı ve davacı olmadığını ifade ettiği görülmektedir.¹⁸⁵

Kastamonu Serdarı’nın kerpiç imalathanesinde, kerpiç kesmekte olan birini bıçakla yaralayan saldırgan hakkında açılan bir başka davada ise, aracılar vasıtasıyla şikayetçi olmadığına beyan eden mağdur, herhangi bir diyet almadığı halde kan ve diyet talebinde bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁸⁶

Bir kadının, muhatab ve müşterek oldukları bir ev ile arsa yüzünden, bir halveti şeyhi ile oğlunu mahkemeye verip, “beni kerpiçe vurarak bel, diz ve yüzümden yaraladılar” iddiasıyla davacı olduğu, fakat bu iddiasını ispat için kendisine mahkeme tarafından birkaç kez verilen mehile rağmen, şahitlerle olayı doğrulayamaması yüzünden

¹⁸³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 163)

¹⁸⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 164)

¹⁸⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 165)

¹⁸⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 166)

yemin teklif edildiği davada, yemin de edememesi üzerine davanın düştüğünü görüyoruz.¹⁸⁷

İlgi çekici bulduğumuz bir başka davada ise, bir adam ikindi namazı kılmaya davet ettiği muhatabı tarafından saldırıya uğrayarak sakalı yolunduktan sonra, saldırgandan mahkemede şahitleriyle beraber şikayetçi olmaktadır.¹⁸⁸

Demirciler Çarşısı'ndaki bir kahvede, öğleden önce serhoş olan biri tarafından saldırıya uğrayıp, çeşitli yerlerinden bıçakla yaralanan bir adamın açtığı davada ise, saldırgan suçunu kabul etmemiş ama mağdur şahitlerle iddiasını ispat edince, mahkeme gereğine karar vermiştir.¹⁸⁹

Yaralama konusuyla ilgili olarak rastladığımız son davada ise, yine serhoş bir adamın ahaliden birinin evinin kapısına dayanarak hakaretlerle saldırdığı, evin sahibininse bu belaya bulaşmamak için kaçarken, duvardan düşerek bacağının kırıldığından bahisle, durumun mahkemeye intikal ettiği anlaşıyor. Konu hakkında şahitlerin de ifadesi alındıktan sonra gereğine karar verilmiştir.¹⁹⁰

Bu arada yaralama ile neticelenmemekle beraber, bazı hakaret ve sövme konularının da mahkemelere intikal ettirildiğini görüyoruz. İşte bu hakaret davalarından birinde saldırgan, muhatabının gelinine “kahpe ve fahişe” diye sövdükten sonra, “senin bu gelin, oğlunla evlenmeden önce benimle ilişkideydi ve halende ilişkimiz devam ediyor” şeklinde ithamda bulununca, durum mahkemeye intikal ediyor ve mahkeme konuyu mahalleli arasında soruşturuyor.¹⁹¹

g. Cinayet:

Hemen her devirde bütün toplumlardaki kişiler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, maalesef cinayet işleme ölçüsüne kadar gelmekte ve bu çirkin fiilin

¹⁸⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 167)

¹⁸⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 168)

¹⁸⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 169)

¹⁹⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 170)

¹⁹¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 171)

engellenmesi mümkün olamamaktadır. Üstelik toplumlarda zaman zaman vücuda gelen bunalımların etkisiyle gelişen, sosyal sıkıntılar, fert ve toplum psikolojisini daima olumsuz yönde etkilediğinden, bazı durumlarda insanlar arasındaki küçük münakaşalar büyüyerek, muhâtablar nezdinde cana kasdetme seviyesine kadar ulaşabilmektedir. Gerçekte İslâm Dini, insanı yaratılanların en üstünü olarak telakkî etmesine ve insan hayatının korunmasını da dînin temel amaçlarından biri sayarak; haksız yere bir cana kıyanın bütün insanları öldürmüş gibi ağır bir suç işlediği, bir insan hayatını kurtarmanın da bütün insanlara hayat vermiş gibi yüce bir davranış olduğu¹⁹² belirtilmesine rağmen, bu dinin mensuplarından teşekkül eden toplumlarda bile cinayetlerin önüne geçilemeyişi oldukça manidardır.

Cinayet fiilinin çirkinliğini özetle ifade etmeye çalıştığımız bu cümlelerden sonra, incelediğimiz dönemle ilgili şer'îyye sicil kayıtları arasında rastladığımız, adam öldürme fiiliyle ilgili davalardan da bahsedelim. 40 yıla yakın bir zamanı kapsayan bu belgelerimizde, toplam 20 kadar cinayet kaydı mevcuttur. Şekâvetle bağlantılı olanları da buna eklediğimizde, sayı yinede 30'u geçmemektedir. Bu olaylar arasında, kan davalarıyla ilgili herhangi bir kayda rastlamadığımızı da belirtmeliyiz. Bu cinayet davalarından bazılarında ise, öldürülen kişilerin mirasçılarına öldüren tarafından belli bir miktar diyet ödenmesi suretiyle, davacı olmamalarının sağlandığına dair kayıtlara rastlıyoruz. Mesela; bir belgemizde evinde bıçaklanarak öldürüldüğü anlaşılan bir adamın mirasçıları, öldürenin kendilerine vermeyi taahhüt ettiği 25 kuruş kan bedelini alarak, davacı olmaktan vazgeçmişlerdir.¹⁹³ Bir başkasında ise, yine evinde kasten öldürüldüğü sübuta eren bir ipekçinin mirasçıları da, katilin kendilerine ödediği 100 kuruş diyet karşılığında kisas davasında bulunmadıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹⁴ Bir diğer davamızda da birini sırtından bıçaklayarak öldürdüğü için Kastamonu Kalesi zindanında yatmakta olan katil hakkında ölenin mirasçıları, katilin Çankırı'daki bir evi, içinde meyve ağaçları bulunan bir bahçesi ve orta ayar bir gümüş kemei kendilerine vermesi

¹⁹² Bkz. Kur'an-ı Kerim Maide Suresi 32. ayet

¹⁹³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 172)

¹⁹⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 173)

sonucu, cinayetle ilgili kısas ve kan davalarından vazgeçtiklerini belirtiyorlar.¹⁹⁵ Diyet konusu işlenen son davada ise, adam öldürmekten sanık iki kardeşten birine kısas uygulandığını, diğerinin ise ölenin babasına 50 kuruş bedel vererek canını kurtarmasını müteakip, maktulün babası “ben ona 50 kuruşta borç vermiştim” diye 100 kuruş istemesine rağmen, bu iddiasının doğru olmadığı anlaşıyor.¹⁹⁶

Belgelerimizdeki bazı cinayet davalarında ise, diyet talebi olmadan da kısasın uygulanmadığını görüyoruz. Mesela; bir değirmende üzerine kılıçla saldırılmasından korkarak öldüğü söylenen bir çocuğun yakınları, davalarından vazgeçmişlerdir.¹⁹⁷ 8 kişi tarafından öldürüldüğü ifade olunan bir adamın karısı, mahkemedeki ifadesinde kan ve diyet talebinde bulunmadığını beyan ettiğinden¹⁹⁸, bu durum bizde kadın adına belkide tehdit altında bulunduğu için böyle davrandığı şüphesini uyandırmaktadır. Tüfenkle vurulup, pala ve bıçaklarla delik deşik edilerek öldürüldüğü anlaşılan birinin babası da, diğer mirasçılara vekaleten yine kısas, kan ve diyet davasından vazgeçtiğini beyan etmektedir. Bu durum içinde aynı şüpheyi taşıdığımızı ifade etmek zorundayız.

Bazı belgelerimizde ise bugün olduğu gibi, sanıklara sorgu sırasında işkence yapıldığına dair izlenimler elde ediyoruz. Mesela; bir cinayet davasının sorgusu sırasında, nezarete iken korkudan ödü patladığı ve neticede öldüğünden bahsedilen bir gencin keşif konusu gündeme getirilmektedir.¹⁹⁹

O günün uygulamasında, cinayet suçlularına verilmesi gereken cezalarla ilgili fetvaların da bulunduğu bazı kayıtlara da belgelerimiz arasında rastlamaktayız. İşte bunlardan birinde, Batak Köyü’ndeki bir evde misafir kaldığı esnada gece uyurken öldürülen bir adamın katili olarak yakalanan iki kardeşten, birinin diğerini azmettirerek cinayetin işlendiği anlaşılnca, şahitlerin de ifadeleriyle sübuta eren bu davada şu fetvanın konu edildiğini görüyoruz: “Zeyd, Amr’a (Bekir’i katleyile) diye emretse, Amr da Bekir’i öldürse, Zeyd’e ne gerekir? El-Cevâb: ağır ceza ve uzun hapis”

¹⁹⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 174)

¹⁹⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 175)

¹⁹⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 176)

¹⁹⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 177)

¹⁹⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 178)

Bazı kayıtlarımızda ölüm ve öldürme hadiseleri akabinde keşif yapıldığına dair ifadeler de rastlıyoruz. Mesela; Akteke Mahallesi'ndeki bir haneye tecavüz sırasında öldürüldüğü ileri sürülen bir gencin keşif raporu sonrası, ölenin davacı olan yakınlarına bu olayın iddiaları doğrultusunda geliştiği konusunun ispatı için 15 günlük mehil verilmesine rağmen, davacılar iddialarını ispat edemiyor ve davalı suçsuzluğuna dair yemin ettirilerek serbest bırakılıyor.²⁰⁰ Yine buna benzer bir başka kayıta, Sinop'tan dönüşü esnasında öldürülen birinin iki karısı da, kocalarının ölümünden 1 yıl sonra açtıkları davada, bir adamı cinayetle itham ederek, bu adamın maktül kocalarına ait at, tüfenk ve kılıncını aldığını ileri sürüyorlar. Fakat davalının bu iddiaları inkarı sonrası, kadınlar delil ve şahit de bulamayınca mahkeme sanığa, “bu cinayetle alakası bulunmadığına dair” yemin teklif ediyor. Davalı bu teklife olumlu yaklaşarak yemin edince, serbest bırakılıyor.²⁰¹

Birtakım cinayet davalarında ise suçlular önce yakalanamamasına rağmen, kendi hatalarıyla cinayeti işledikleri ortaya çıkınca, haklarında gereken işlemleri yapıldığı görülmektedir. Mesela bir katil, Batak Köyü'nde tüfenkle işlediği cinayeti sonrası, hiç kimseye görünmeden ortadan kaybolduğu için katilin kimliği tespit edilememiştir. Ancak bu cinayeti işleyen adam, İstanbul Balkapanı'ndaki bir kahvede etrafındakilerle konuşurken, işlediği cinayetten bahsederek “başkasını öldürecektim ama yanlışlıkla onu vurdum” diye anlatınca yakayı ele veriyor ve bu sözleri duyanların şهادeti sonrası çıkarıldığı şeriat mahkemesinde, maktulün yakınlarına 85 kuruş nakit, 7 top Şam alacası, 4 top Halep alacası ve 30 top renkli bez vererek kan ve diyet davasında bulunmamalarını sağlayarak kurtuluyor.²⁰²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bazı davaların, aradan uzun yıllar sonra açılması yüzünden netice alınamadığını görüyoruz. Mesela; bir köle tarafından H. 1104/M. 1692 yılında bıçakla kesilerek öldürüldüğü gerekçesiyle dava açılmış ve köle yakalanarak kısas cezasına çarptırılması sonucu hayatını kaybetmiştir. Aradan 29 yıl geçtikten sonra

²⁰⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 56, 179)

²⁰¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 180)

²⁰² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 181)

(belki de vicdan azabı çektiği için), ölen kadının oğlu bu olayla ilgili olarak mahkemeye müracaatında “annemi, amcamın karısı keserek öldürmüştü” iddiasında bulunarak dava açıyor. Amcası ise, nâibü’ş-şer’ imza ve mührünü taşıyan bir belge ile savunmadadır. Neticede 29 yıldır dava edilmeyen bu konunun, kânûnen 10 yıllık zaman aşımına uğraması nedeniyle, yeniden gündeme getirilmesinin mümkün olmadığına dair karar verilmiştir.²⁰³

Tespit ettiğimiz dikkat çekici bir cinayet davasında, ölen bir çocuğun babası önceki eşinden doğma bu çocuğunun ölümünü müteakip, ikinci kez evlendiği karısından çocuğun şiddetle dövülmesi neticesinde öldüğü şeklinde dedikodular işittiği gerekçesiyle, aynı gün mahkemeye müracaat ediyor. Çocuk henüz defnedilmeden mahkemenin yaptırdığı keşifte, maktulün vücudunda yediği dayaktan mütevellit yara ve bereler bulunduğu tespit ediliyor.²⁰⁴

Kayıtlarımızdan birinde de, tarlasında gece uyumakta olan bir adamın başından kurşunla vurularak öldürüldüğünün anlaşılması yine keşifle mümkün olmaktadır. Cinayeti işleyen belli olmadığı için, maktulün kardeşi köylülerden davacıdır. Köylüler ise mahkemeye ibraz ettikleri bir fetva ile, cinayetten sorumlu olmadıklarını beyan edince fetva mucibince davanın düştüğünü görüyoruz.

Mahkeme kayıtlarında rastladığımız bazı ölüm hadiselerinin ise kaza ile meydana geldiğine şahit olmaktadır. Bunlardan ikisinde, dağdan odun keserken devrilen ağacın altında kalmak suretiyle ölüm gerçekleşmiştir. Ancak bu konudaki kayıtlarımızdan birine göre, ağaç kesenler tarafından devrilen çam, olayla ilgisi olmayan üçüncü bir şahsın ölümüne sebep olunca, mahkeme bu adamları ölen şahsın karısı, 2 kızı ve babasına diyet ödeme kararı veriyor. Diyet bedeli olarak sadece bir kızın hakkının bir kara sığır ineği, 10 kile buğday ve 10 kuruş para olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵

²⁰³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 182)

²⁰⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 183)

²⁰⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 184)

Kaza ile ölüm olaylarından bir diğerrinin katır tepmesi sonucunda, sonuncusunun ise bir kadının mahsül taşıdığı arabanın devrilerek altında kalması neticesinde gerçekleştiğı görölmektedir.

Cinayet hadiselerinde belgelerimiz paralelinde ele alabileceğimiz son kayıtlarımız ise, deliler tarafından işlenen cürümlerle ilgilidir. Bu kayıtlara göre deliler,günümüzde olduğu gibi işledikleri fiillerden sorumlu tutulmamaktadırlar.²⁰⁶ Hatta kayıtlarımız arasında sara hastalarının da, bu açıdan değerlendirildiğini ve hastalıkları anında işledikleri cinayetlerden sorumlu tutulmadıklarına dair bir hüccetin bulunduğunu görüyoruz.²⁰⁷

²⁰⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 185)

²⁰⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 186)

III. BÖLÜM

İKTİSÂDÎ HAYAT

1. VERGİLER VE MÂLÎ DURUM:

Sultan II. Süleyman'ın cülûsunda asker maaşlarının ödenememesinden doğan borçları kapatmak ve cülûs bahşişlerini verebilmek için, iç hazine ve saray kilerinde ne kadar altın ve gümüş eşya, kılınç, ğaddâre (kama) vs. ne varsa hepsi alınarak eritilmiş, 800 okka gümüş ve 150 okka altından darphanede bolca para kesilmişti. Çünkü Sefer-i Humâyûn dolayısıyla iç ve dış hazineler çok sıkıntılı idi¹ ve hemen hemen hiç para yoktu. Sultanların hâsları dahi tamamen hazineye alındı. Hattâ taht hazinesinden bir o kadar daha altın ve gümüş çıkartılıp, yeniden para darp olunduysa da yine kâfi gelmedi.² Öte yandan Amerikanın keşfedilmesi ile gümüşün bollaşıp değerinin düşmesi sonucu, XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlıların Rumeli'deki madenleri, iç güvensizlik ortamının etkisi ile kapandılar. Maden kaynakları tükenen darphaneler de birbiri ardınca kapatılınca ülkede yabancı para hakimiyeti başladı. Viyana kuşatması sonunda para darlığı sebebi ile maden ve darphaneler tekrar açılarak, milli paraya dönüldü. Altın ve gümüş, Osmanlı ülkesi içinde Mısır'a, dışında ise İran ve Hindistan'a kaçma eğiliminde olmuştur. Öte yandan vergi ve gelir kaynaklarından hazineye altın gelmesi de duraklamıştı. Bunun nedeni mültezim ve vergi tahsildarlarının, gelir ve vergileri iyi para ile toplamayıp, hazineye kötü para ile teslim etmeleri idi. Buda ödemelerde tıkanmaya yol açıyordu.³ Elimizdeki sicil defterlerinde rastladığımız belgelerde de görüleceği üzere Bender Kalesi⁴ gibi bazı

¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 142 b)

² UZUNÇARŞILI, Age. s. 487.

³ Bkz. Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s.225-240, Dergah Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1985

⁴ H. 1100/M. 1688 de çıkartılan bir ferman suretine göre (fotokopi No 187 a) Bender Kalesi muhafızlarından olan, H.1133/M. 1720 de çıkartılan bir başka ferman suretine göre Özi Kalesi muhafazasında görevli (fotokopi No 187 b) yeniçerilerin mevâciblerinin Kastamonu sancağı avâız, nezil ve sürsat malından karşılandığı anlaşıyor ki, H.1101/M.1689 tarihli bir belgeye göre hane başına 580'er akçe avâız bedeli alınırdı. Bir diğer belgemizden ise, kale tamirlerinde eyalet askerlerinin kullanılmasının kânun-u kadîm olduğunu, H.1133/M. 1720 den itibaren yerlerine bedellerinin tahsili şartıyla, amele tutulmasının mûtaad hale geldiğini görüyoruz. Çünkü bu tarihi

kalelerin muhafazası ve ilkbahardaki Avusturya Seferi için külliyyetli miktarda paraya ihtiyaç vardı. Bu yüzden önce yumuşaklıkla, vermeyenlerden ise zorla para toplanması cihetine gidildi.⁵ Mâlî durum o kadar kötü idiki,askeri mezkûr Sefer-i Humâyûn'a gitmeye ikna edebilmek için Saruca ve Sekbanlar'la, Karakulukçu ve Tüfenkçilere verileceği vaad edilen⁶ ulûfe ve bahşîşler 120.000 kuruş tuttuğundan, hazinede bu kadar para bulunamadığı için bedestende mevcûd yetim malından cebren 300 kese altın alınarak, vasîlere birer miktar rehin verilip, bundan başka câmi ve mescid paralarıyla üst tarafı ikmâl olunarak⁷ durum kurtarılmaya çalışılmıştı. H. 1131-1132/M. 1718-1719 yıllarındaki hazine darlığı yüzünden kapıkullarının mevâciplerinin ödenmesi de tehlikeye girdiği için, Kastamonu mukâtaasından vezâyifler hâricinde temğây-ı kirpas malından 2 yük *=200.000 akçe tahsîli için emir çıkartılmıştı.⁸

Ayrıca, bu Sefer-i Humâyûn için Beldâr Bedeli⁹ tahsiline¹⁰ imâm, hatip ve müezzinlerden itirazların olması¹¹ gibi durumlardan anlaşılan odur ki, artık halk çeşitli bahanelerle ve çok sıkça tekrarlanan bu gibi vergi toplama teşebbüslerinden iyice yıklılmıştı. Vergi çeşitleri¹² ve toplama usullerindeki adâletsizliklerden de büyük bir rahatsızlık duyuluyordu. Bu anlamda bir tahsildar, sâlyâne için gittiği Ahlat Köyü'ndeki bir vatandaşı döverek, palasıyla yaralıyor ve vücudunu yara bere

taşıyan bir ferman kaydına göre askerin daima sefer, kale muhafazası ve tamiri gibi hizmetlerden yorulduğu ve bu yüzden tımarlarında kontrolünün zorlaşarak, tımar gelirlerinin azaldığı belirtiliyor. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 187 c)

⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 188)

⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 12, 189)

⁷ UZUNÇARŞILI, Age., s. 488

* Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonlarına kadar 100.000 akçe için "1 yük" tabiri kullanılırdı. Bkz. PAKALIN, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, s. 639, ilgili madde.

⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 190)

⁹ Beldâr; "ordu önünde bir nevi yol temizleyen öncülerdir. Bunların bedeli nefer başına 100'er esedi kuruş idi. Bkz. PAKALIN, ilgili madde.

¹⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 54 a, 191)

¹¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 192)

¹² Belgelerimizde rastladığımız bu vergi çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz: avârız vergisi, avâid-i mu'tade, âdet-i ağnâm, bâcgir, beldâr bedeli, bedel-i nezil, bedel-i sürsat, haraç, ihtisab resmi, imdâd-ı hazeriyye, imdâd-ı seferiyye, kürekçi bedeli, öşür resmi, resm-i aruz, resm-i dönüm, resm-i çiftbozan, resm-i cürüm ve cinayet, resm-i mücerred, resm-i bennâk, resm-i kovan, resm-i kaçkun ve yâve, resm-i tapûy-ı zemîn, temğây-ı kirpas, tekâlif-i şâkka'dır. Birde bu vergilerden alınan huddâmiyye, kalemiyye, kâtibiyye, ihzârîyye vb. mahkemelerle, mukataa kalemlerinde alınan yada müstahdemlerin mâişet masrafları için tahsîl olunan ilave kalemler vardı. Konu hakkında geniş bilgi için Bkz. Ziya KARAMURSAL, Osmanlı Mâlî Tarihi Hakkında Tedkikler, TTK. Basımevi, Ankara 1989

içinde bırakabiliyordu.¹³ Ve tabii ki bu arada devlet malına gadredenlerde çoğalıyordu.¹⁴ İşte bu konuda rastladığımız bir belgeye göre devlet tarafından Kastamonu Mutasarrıfı olarak atanan Vezir Rüstem Paşa'nın mütesellimi Mehmed dört ay süresince devlet adına 12 kazadan topladığı mahsûlâtla beraber firâr ediyor¹⁵, müteakiben onun yerine mütesellim olan Halil'de, görevi devralıp vergi tahsilini tamamlayınca halktan topladığı bütün gelirlerin üzerine yatıyordu.¹⁶

Sık sık karşılaşılan bu ve benzeri olaylar üzerine, Devletteki darlık ve vatandaştaki rahatsızlık gittikçe süratle büyüyordu. Bunun yanında vergi muâfiyeti olanlardan bile eşit şekilde vergi alınmasıyla ilgili kayıt¹⁷, yukarıda ifade ettiklerimizi te'yîd eder mahiyette olup, Devlet hazinesinin ne kadar büyük bir sıkıntı içinde olduğunu ve idârî-mâlî sancılarının da hangi boyutlara ulaştığını bütün çarpıklığıyla iyice gözler önüne sermektedir. XVII. yüzyılda uzun süren harplerin bir kısmının başarısızlıkla sonuçlanması dolayısıyla, giderek artış gösteren masrafların karşılanabilmesi yeni gelir kaynaklarının bulunmasını gerektiriyordu. Yükümlülerin vergiye tabi olabilmeleri için de, ödeme yerinde bir mülkü kullanmaları lazımdı. Buna göre avâriz defterlerinde yer alan nüfus köyde ise toprağa, şehirde ise geçimini sağlayacak sürekli bir işe sahip olan faal bir nüfustur. Askerî, dînî, mâli hizmetlerde bulunanlarla, çalışamayacak durumda olanlar ferdî olarak avâriz vergilerinden muaf idiler. XVII. yüzyılın 2. yarısında başlayan iktisadi durgunluk bütçelerde yansıdı. Harcamalar, özellikle yenilgiyle biten savaşlar döneminde arttı. Gelirler ise yeni vergi kayıtlarına ve tarifelerin yükselmesine rağmen durgunlaşınca bütçe açıkları giderek büyüyen bir mesele halini aldı. Osmanlı bütçelerinde mukataa gelirleri başlığı altında toplanan tarım, ticaret ve sanayi kesimleri gelirlerinin oranları hakkında aşağıdaki tablo bir fikir verebilir:

<u>Yıllar:</u>	<u>Toplam gelir oranları:</u>
1103/1691-2.....	%51.7
1110/1688-9.....	%37.7
1113/1701-2.....	%41.6

¹³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 193)

¹⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 240)

¹⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 9)

¹⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 194)

¹⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 54 a, 192)

1114/1702-3.....%38.1

1122/1710-1.....%42

Elverişsiz konjonktür dönemlerinde zarar ihtimalleri bulunduğundan, iltizam zorlaştığında devletin mukataaları kapatmak veya bazı güçlü gruplara iltizâma vermek yerine emanet yoluyla işletmeyi tercih ettiği görülmüyordu. Emin sıfatıyla maaşlı bir memur, belli bir meblağı ödemeyi üzerine aldığından işletmenin kâr ve zararından sorumlu bir kişi olarak görülmüştü. Gelir düşüklüğü gibi sebeplerle mültezimlere çekici gelmeyen, yada devlet toprakları, madenler, gümrükler gibi önemlerinden dolayı devlet tarafından işletilmesi gereken mukataalar emanetin konusuydu. Emin, elde edilen gelirin az veya çok oluşundan dolayı hiçbir sorumluluk yüklenmez, sadece devletin kendisine tahsis ettiği ödenekle yetinirdi. 1131-32/1718-19 seneleri arasında Kastamonu arpalığının 5.161 kuruş yıllık hasılatla vezir Mustafa Paşa'ya verildiğine dair bir padişah emrine belgelerimiz arasında rastlamaktayız.¹⁸

Mâlikane, iltizâmın ömür boyu hale getirilmesi anlamını taşır. Bunun başlıca sebebi, devletin XVII. yüzyıl sonlarından itibaren artan nakit ihtiyacıdır.¹⁹ XVII. yüzyılın 2. yarısı Osmanlı Devleti'nde mâli bunalımın aşılabilmesi için yeni tedbirlerin alınması gereğinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Avusturya Savaşı, Rusya, Lehistan ve Venedik ile yapılan savaş Karlofça Anlaşmasıyla sonuçlanırken, aynı zamanda Osmanlı Mâli Sistemindeki aksaklıkları da ortaya çıkartmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin mâli açıdan belirgin şekilde sıkıntıya girmesi de bu yüzyılda ortaya çıkmış bir durum olmaktadır. Mâli sistemin üç sacayağı olan merkez mâliyesi, tımar sistemi ve vakıflar arasındaki denge bu yüzyıldan itibaren mâli açıdan bozulmaya başlamıştır. Özellikle merkez maliyesini rahatsız etmeyen savaş giderlerinin finansmanı konusu, bu devirde merkezde büyük bir yük olarak hissedilmeye başlanmıştır. Sacayağında oynama anlamına gelen ilk ciddi tedbir mâli dağıtımını yeniden ayarlamak şeklinde olmuştur. Bu aşamada devlet klasik sistemi dışlayan daha büyük bir müdahale yapmaktan da kaçınmıştır. Süreklilik kazanan bütçe açıklarının kapatılması için alınan tedbirler, iç hazineden borç alınması para taşıması gibi klasik tedbirlerdi. Sağlanan gelirlerin sorunu çözmemesi üzerine bunlara

¹⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 195)

¹⁹ Bkz. A. TABAKOĞLU, Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı, İktisat ve Din, Haz. Mustafa ÖZEL, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 29-53

ilave olarak önce devlet ricâli ile zengin şahıslardan imdâdiyye adı verilen borçlanmalar yapıldı. İşte yukarıda ifade ettiğimiz mâlikane sistemi bu borçlanmaları müteakiben, daha kalıcı bir tedbir olarak XVII. yüzyılın sonlarından itibaren uygulamaya konmuştur.²⁰

Dirliklerden mahallinde tahsis olunan gelirlerin doğrudan merkeze aktarımı demek olan bu uygulama, sacayağındaki dengenin bozulması demektir. Tımar alanları merkezi otoritenin ilk müdahale alanı olmuştur. Merkeze aktarılan tımar alanları uzun dönemde mâli bunalıma bir çare olamadığı gibi, taşradaki bölge yöneticilerinin de mâli sorunlara düşmelerine neden olmuştur. Bu durumda ilave bir tedbir olarak, avâız vergileri uygulaması başlatılarak yaygınlaştırılmıştır. 1699 Karlofça Antlaşması sonrası devletin derlenip toparlanma çabası içinde olduğu bir dönemdir. 1718-1730 yılları arası, özellikle askeri harcamalarda büyük kısıntılar yapıldığı yıllardır. Yine bu dönem tasarruf edilen kaynakların lüks inşa faaliyetlerinde ve büyük eğlencelerde harcandığı dönemdir.²¹ İşte bu konuda kayıtlarımız arasında rastladığımız bir belgede, Kastamonu'da saray tamiri ve vilayetin masrafı adı altında 700 kuruş vergi tahsil edilmesi için bir emirname²² ile, Kastamonu mahkeme binasının tamiri için ser-mîmar ve yetkililer tarafından 81 kuruş masraf çıkartıldığını görüyoruz.²³ Ayrıca devlet asker mevâciblerinin (maaş) ödenmesi için de, 1101/1689 senesinde Kastamonu mukataasından iki yük (200.000) akçe tahsili için emir çıkartmıştır.

Çok çeşitli ve ağır vergilerden usanarak, ödemekte de zorluk çeken halktan bir kısmı sipahiyiz, yeniçeriyiz, cebeciyiz veya topçuyuz gibi bahanelerle kendilerini bu ağır vergi ve idârî haksızlıklardan kurtarmanın yollarını bulmaya çalışıyorlardı.²⁴ Bunun yanında Kastamonu'ya gelen devlet erkanının masrafları da halktan tahsil edildiği için, bu tür çarelere müracaat edenlere sıkça rastlanmaktaydı. İşte bu anlamda 1133/1920 tarihinde Kastamonu'ya gelen devlet erkanının toplam masrafları olarak ifade edilen 5.060 kuruşluk giderler merkez mahalle ve köylerdeki

²⁰ Yavuz CEZAR, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 32, İstanbul 1986

²¹ Bkz. Gülfettin ÇELİK, *Mâli Bunalımın Bir Göstergesi Olarak XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı Bütçeleri*, Akademik Araştırmalar Dergisi 1999, S.2, s. 171-186. Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.

²² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 196)

²³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 197)

ahali arasında taksim edilerek, tahsili istenmiştir.²⁵ Bir başka belgemizde ise 1132/1719 tarihinde bu konudaki masrafın 2.980 kuruş olduğu ve merkez hissesinin 854,5 kuruş olarak gösterilip hane başı 3 kuruş, 7 para toplanılması gerektiği ifade olunmaktadır.²⁶ Tüm bunlarla birlikte Bender ve Özi Kaleleri'ndeki yeniçerilerle kapıkulları, donanma ve diğer asker mevâciplerinin olağanüstü hallerde alınan vergiler olan Kastamonu Sancağı avâriz, nezil ve sürsat bedellerinden ödendiğine dair kayıtlara da belgelerimiz arasında rastlamaktayız. Vergi tahsilinde görevli olanların zaman zaman halktan iki misline kadar varan haksız ve fazla vergi toplamaları yüzünden, mahkemelere bu doğrultuda şikayetler yapıldığı ve kadı ilâmlarıyla, fazla tahsil esilen vergilerin geri ödenmesinin istendiğini görüyoruz.²⁷ Bu arada vakıf karyelerden resm-i ağnâm alınmaması kanun iken, H. 1132/M.1719'da Kastamonu İsmailbey Vakfı mülhikatından olan Taşköprü Akçakavak, Çit, Karaağaç, Üyük gibi köylerden bu verginin alınması sonrası yapılan itiraz ile, mezkur köylerden toplanan paranın iki kat faizi ile geri ödenmesi için emr-i âlî çıkartılmıştır.²⁸

Bir başka belge ile de Hamr ve araktan (rakı ve şarap), Hamr Eminlerince toplanan vergilerin bir an önce Pây-i tahta gönderilmesinin istenmesi²⁹; Ayrıca Bolu ve Kastamonu Sancaklarından toplanan avâriz, nezil ve sürsat bedellerinden olan mâl-i mîri ile, Küre Ma'deni Kedhüdasından haddâmda olanlar dahil, çok miktarda deniz yoluyla ve acilen bakır istenmesi, belgelerimizde sık sık, “savaş gücünün arttırılması, milletin refahının sağlanması ve dinin yayılarak küfrün imhası için tedârik ve tertîbi lâzım ve mühim...” gibi ifadelerin³⁰ kullanılması, bu devrede mâlî konularda görülen genel sıkıntıların apaçık delilleridir.³¹

Genel mâlî sıkıntılar bu boyutlarda iken, Anadolu'dan gönderilen mahsûlâtında ilgili şahıslar elinde mahsûr kalması gibi durumlar da söz konusu idi.

²⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 192)

²⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 198)

²⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 44 a)

²⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 199)

²⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 200)

²⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 54 b)

³⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 45)

³¹ “17 c. Evvel 1101/26 Şubat 1690 tarihli bir belgeyle, emrin acilen yerine getirilişinden hâsıl olan memnuniyetin ifade edilişi yukarıdaki tezimizi doğrular mahiyetteki bir başka kayıttır.” Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 41)

Meselâ, Kastamonu muhassılı Dergâh-ı Muallâ Kapıcı başlarından Şaban Mehmet ölünce, zimmetinde olan cizye, avâriz, nezil ve sürsat bedellerinin tahsîli büyük bir problem olmuştu.³² Hattâ Küre Bakır Mâdeni emânet usûlüyle Ali ve Usturacı-zâde Mehmed isimli şahıslara verilmiş, ama onlar H.1100/M.1689 senesinde ilgili mâdenden elde ettikleri yıllık hasılatı teslim etmeden ortadan kaybolmuşlar³³ ve saray tarafından uzun müddet aranmışlardı.

Belgelerimize göre o tarihlerde Kastamonu Livâsında yıllık nezil bedeli hane başına 600'er akçe idi³⁴ ve 4'er kuruşta zâhire ve mühimmât vergisi alınıyordu.³⁵ Bu kayıtlara göre sadece Sinop ve bağlı kadılıklarda 1101 cizye hanesi olduğu ve her haneden de 250'şer akçe mîrî cizye, 40'ar akçe de mîrî gûlâmiyye alındığı anlaşıyor.³⁶

İncelediğimiz dönemin para değerleriyle 1 kâmil riyal'in 118 akçeye, 1 esedi kuruşun 108 akçeye, 1 şerefi altının 2 esediye ve 1 çeyreğe, 1 frengî altının 2.5 esedi'ye, 40 halis ayar paranın 1 esedi'ye eşit olduğunu³⁷; 120 mangırın 1 kuruş ve yine 40 paranın da 1 kuruşa eşdeğer bulunduğunu³⁸ belgelerden anlıyoruz.

Görülen o ki, bu dönemdeki büyük mâlî kriz enflasyonu hazırlamış, neticede de para ayarları zaman zaman düşürülmüş ve bu yüzden piyasadaki kalp para miktarı oldukça yüksek boyutlara ulaşmıştır.³⁹

Tezimize konu olan devrede 34 kese⁴⁰ akçenin 17.000 kuruşa eşit olduğunu⁴¹ zikredilmesi, devlet hazinesine Kastamonu'dan giden bu kadar yüksek miktardaki paranın, toplam gelirlerin 1/9'una eşdeğer olduğu neticesini üç aşağı-beş yukarı ortaya çıkarmaktadır.⁴²

³² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 201)

³³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 202)

³⁴ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 203)

³⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 199)

³⁶ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 204)

³⁷ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 204)

³⁸ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 203)

³⁹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 203, 204, 205)

⁴⁰ Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğündeki **Kese** kelimesinin izahında belirtildiğine göre, bir kese 500 kuruş demektir. Çünkü o dönemde milyon rakamı kullanılmıyordu.

⁴¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 5, 206)

⁴² Bkz. Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-A'lâm, Kastamonu maddesi

Devlet adına vatandaş ve devlete hizmet götüren bazı memur ve görevliler hizmet sürelerince maaş almaktaydılar. Bu sınıfa tabi olanlardan bir kısmını gelirlerini sicil defterlerimizdeki kayıtlara dayanarak şöyle gösterebiliriz:

Memurun Görevi:

Alığı ücret:

Müstemin.....	150 kuruş yıllık
Kale Neferlerinden her biri.....	60 Akçe Yevmiye
Ebnâi Sipâhi.....	45 Akçe Yevmiye
Atlı Mukabele Hasîbi.....	13 Akçe Yevmiye
42. Bölükte bir asker.....	31 Akçe Yevmiye
Vakıf Mütevellisi.....	10 Akçe Yevmiye
Tabbâh ve Keşkül.....	10 Akçe Yevmiye
Dergâh-ı Muaallâ Yeniçerisi.....	5.5 Akçe Yevmiye
Duâ-Gûy (dua eden).....	5 Akçe Yevmiye
Vakıf Anbardârı.....	2 Akçe Yevmiye
Emekli sancak mutasarrıfı.....	120 akçe yevmiye
Müezzin.....	1 Akçe Yevmiye
Ferrâş.....	1.5 Akçe Yevmiye
Cüzhân.....	2 Akçe Yevmiye
Sıbyan Mektebi Muallimi.....	1-2 Akçe Yevmiye
Câmi Hatibi.....	1 Akçe Yevmiye

Bunun yanında devlete uzun müddet hizmeti geçenlerin yaşları ilerleyip çalışma güçlerini yitirdiklerinde, tekâüde ayrıldıklarında belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela atlı mukabele hasıblığından tekâüd olan Mustafa Ağa'ya, emekli olduğunda 8 akçe yevmiye ulûfe ücreti; 72. bölükten Hüseyin Ağa'ya 8 akçe yevmiye mütekâid ücreti; 42.bölükten emekli olan bir başkasına 25 akçe yevmiye mütekâid ücreti ve 21. bölükten emekli olan silahdar Mehmed Ağa'ya da 11 akçe yevmiye mütekâid ücreti verilmekteydi. İncelediğimiz 30 yılı aşkın şer'iyye sicil kayıtları arasında rastladığımız ücretlerle ilgili rakamlar arasında hemen hemen önemli bir değişiklik olmadığına şahit olduk.

Bu misallerle anlaşılmaktadır ki devlete uzun yıllar hizmet ile yaşlananlar, bu hizmetlerinin karşılığını neredeyse çalıştıkları zamanki gibi bir ücret seviyesinde alabiliyorlardı.

1. ÜRETİM ve TİCARET:

Selçuklular zamanından beri Anadolu bir ticaret merkezi konumunda idi. Özellikle, milletler arası ticaretten büyük girdiler sağlayan Anadolu insanı, Erzurum üzerinden, İran ve Uzakdoğu; Diyarbakır üzerinden, Bağdat ve Basra; Adana üzerinden, Şam ve Mısır taraflarıyla daimi bir ticari münasebet içindeyken, Antalya ve Alanya'dan başlayıp, Konya-Ankara ve Çankırı yoluyla Kırım'a yada diğer kuzey ve Batı Karadeniz limanlarıyla ticari bağlantısını devam ettiriyordu.⁴³ En önemlilerini ifade ettiğimiz bu yollarda daima kalabalık kervan kabileleri aralıksız mal ve eşya taşıdıklarından, soygunlara ve tehlikelere karşı tedbir almak ve yolcuların gece konaklayacakları menziller inşa etmek mecburiyeti hasıl olmuştur. Bu yüzden en uygun yerlere bugün bazılarının harabelerini, bazılarının ise halen ayakta duran muhteşem mimarilerini gördüğümüz han ve kervansaraylar yaptırılmıştır. Ayrıca şehir merkezlerinde de ticari faaliyetlerin yürütülmesi için inşa edilen bu hanlarda, küçük çapta faaliyet gösteren çok sayıda sanat erbabı da bulunmaktaydı. Şemseddin Sami eserinde Kastamonu şehri için şu satırlara yer vermektedir: "1919 dükkân ve mağaza, 45 han, 15 hamam, 2 imaret ve bedesteni, 28 fırını, 3 su değirmeni, 4 kiremithanesi, müteaddid debbağhaneleri vardır..... meşhur olan üryani eriği ile misket elması ve sebzeleri envâî çeşittir.

Şehirde bakırcılık sanatı hayli ileri olup her ne kadar eskisi kadar kesretli çıkmıyor ise de, tarz-ı cedîd üzere güzel evânî yapılmaktadır. Döşemelik, yataklık, çarşaflık, peşkir, hamam takımı, yerli bez, yelken bezi gibi mensucat dahi öteden beri yapılmakta olup, âhiren kazmir fanila gibi yün mensucat imaline dahi başlamışlardır. Kuyumculuk ve demirciliğe müteallik şeylerle ma'mûlât-ı debbağîyye dahi hayli ileridir. Başlıca ticaretini teşkil eden ihracatı ise kendir, urgan, tiftik ve kuru üryani eriğidir.

⁴³ AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimâî Tarihi*, c.1, s.35, Cem Basımevi, İstanbul 1977.

Vilayetin ekser taraflarında pamuk ve ketenden bez, döşemelik, yelken bezi, alaca, mânûsa, urgan ve saire nesholunarak ahaliy-i mahallîye taraflarından istimal ve biraz mikdarı da ihrac olunur.”⁴⁴

Konuyla ilgili olarak H.1308/M.1890 tarihli salnâmede Kastamonu’da dükkan, mağaza, kahvehane, debbağhane toplamı 1769 diye verilmekte, 45 han, 15 hamam, 78 oda, 2 kiraathane, 2 imaret, 1’er un, arpa ve pamuk kapanı, 1 bedesten, 3 su değirmeni, 21 anbar-samanlık, 1 salhhane, 4 kiremithane, 26 fırın bulunduğu yazılmaktadır. 4 yıl sonraki salnâmede dükkan sayısı 1946’ya, fırın adedi ise 28 e çıkmıştır.⁴⁵

İncelediğimiz şer’iyye sicil kayıtlarında günün şartları içerisinde, Kastamonu’daki halkın ihtiyaçları doğrultusunda faaliyet gösteren ticaret erbabı ile ilgili olarak abacı, babuccu, bakırcı, bakkal, berber, bezzaz, cerrah, çarıkçı, çilingir, çukadar, demirci, dokumacı, eskici, haffaf (ayakkabıcı), hayyat (iplikçi), helvacı, kahveci, kalaycı, kasap, kazancı, kazzaz (ipekçi), kerpiççi, kremitçi, kuyumcu, mâi boyacı, mühürücü, nakkaş, nalbant, oduncu, pempeci (pamukcu), sabbağ (deri boyacısı), sarraf, semerci, şekerci, takunyacı ve urgancılık gibi alanlarda hizmet verdiklerini tesbit ediyoruz.

Yine sicil kayıtlarımızdan edindiğimiz bilgilere göre Kefe, Antalya, Kütahya, Kayseri, Erzurum, Çorum, Akhisar ve Ürgüp gibi yörelerden Kastamonu’ya ticaret için gelen ve bu ticaretinde tahıl ürünlerinden, at, koyun ve keçiye; dokuma mamüllerinden, kuru meyve ve sebze kadar çeşitli mal alımında bulunan tüccarların sayısındaki fazlalık oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanında Kastamonulu tüccarlarında ticaret maksadıyla İstanbul, İzmir, Kefe, Sofya, Razgrat, Vidin, Özi, Belgrad ve Bender gibi şehirlere gidişleriyle ilgili kayıtlara rastlayışımız sebebiyle, onların iç ticaretten daha çok Avrupa ve Kırım’a yönelik ticareti tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Şüphesiz çok önceleri İbn-i Battuta’nın tesbitleri doğrultusunda, Kastamonu şehrinin bir köyünde inşa edilen zaviyeye vakfedilmiş gelirlerin miktarı ve çeşitliliği de, Kastamonu’nun çok eskilerden beri ekonomide önemli ve güçlü şehir olduğunu

⁴⁴ Ş. SAMİ, Age, Kastamonu Maddesi, s.3661-3664.

⁴⁵ Müjgan CUMBUR, Kastamonu Tarihinde Âhiler ve Esnaf kuruluşları, Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu (tebliğler), s. 14-15, Ekim 1988 Kastamonu.

göstermektedir. Bu seyyaha göre zaviyenin güzel bir hamamı yanında, köyün hareketli bir çarşısı da mevcuttur. İslâm dünyasının her yanından gelen dervişlerin uğrak yeri olan bu zaviyeye, dervişler ilk geldikleri gün için bir elbise ve 100 dirhem, ayrıldıkları gün için ise 300 dirhem tutarındaki tahsisattan yararlanıyorlardı. Ayrıca bu dervişler, zaviyede kaldıkları her gün için nafaka olarak ekmek, et, tereyağlı pirinç pilavı ve helva ile karınlarını doyuruyorlardı. Anadolu'dan bu zaviyeye uğrayan her derviş için de 10 dirhem tahsisat dışında, 3 gün süre ile bedava iâşe ve ibâte edilme imkanı vardı.⁴⁶

O devirde İbn-i Battuta'yı şaşırtan bu ucuzluğun, bir bakıma âhi teşkilâtının ekonomik hayatta kurduğu istikrarın bir sonucu olması gereği üzerinde duranlar vardır.⁴⁷ Bu iddianın doğruluk payı tartışılmamakla birlikte, tezimizin daha önceki bölümlerinde de aynı seyahatnâmeden nakil ile, değerli tarihçimiz Kazım Yaşar Koprıman'ın da tesbitlerine dayanarak ifade ettiğimiz gibi,⁴⁸ Kastamonu şehri bolluk ve ucuzluğu ile şöhretli büyük ve önemli bir Anadolu kenti idi. Kastamonu'daki bu bolluk ve ucuzluğu sağlayan sebeplerden biri, şehrin buhran ve istilâlardan uzak bir konumda oluşudur. Zengin orman ürünleri yanında, çeşitli cinsleri ile elma, erik, armut, ayva, dut, kiraz, vişne, fındık, kestane v.b. meyve ağaçları ile donanmış bahçelerinde ayrıca yetiştirilen çok lezzetli domates, patates, fasülye, kabak v.b. sebzeleri; otlığa müsait yaylalarındaki bol miktarda besleme imkanına sahip bulunan küçük ve büyükbaş hayvanları; H. 1116/M.1704 mayısında yapılan tahrir kayıtlarından tesbitlerimiz doğrultusunda, çok çeşitli binlerce bitki ve çiçeklerle donanmış kırlarındaki arı kovanları; ufakta olsa kendine yetecek ve hatta dışarıya da ihraç edebilecek kadar tahıl ürünü elde ettiği tarlaları ve eşine az rastlanır çeşitli ağaçlarla dolu sık ormanları ile Kastamonu gerçekten bir dünya cenneti konumunda idi.

Kastamonu'nun Karadeniz kıyısındaki İnebolu ilçesinin özellikle Kefe ve Özi limanlarına açılarak, Rusya ve Avrupa ile ticari faaliyetlerin yapılabilirdiği önemli bir iskele konumunda oluşu, yine incelediğimiz şer'iyye sicil belgeleri arasındaki

⁴⁶ Bkz. İsmet PARMAKSIZOĞLU, *İbn-i Battuta Seyehatnamesinden Seçmeler*, s.55-56

⁴⁷ Müjgan CUMBUR, *Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları*, (Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu), Tebliğler, s.7-15, Ankara 1989.

⁴⁸ K. Yaşar KOPRAMAN, *Memluk Kayıtlarına Göre XV. Yüzyılda Kastamonu ve çevresi*, (Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu), Tebliğler, s.21-22, Ankara 1989

kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁹ Muhtemelen İnebolu ve Sinop limanlarından, Kırım'ın Kefe iskelesine ihraç edilen mallar arasında sadece dokuma gurubundaki pamuklu bez kısmına dahil olanlar şöyle özetlenebilir; “6300 parça pamuk, 1000 parça boğası (kaput), 160.000 parça kirpas, 246 parça makreme, 34 parça yorganlık (parçası 50 akçeden), 40 parça döşek yüzü (parçası 37.5 akçeden)⁵⁰. Dikkatleri çekeceği gibi bu inceleme sadece pamuklular üzerinde yapıldığından burada tahıl, sebze, meyve ve hayvan ihracatı ile ilgili tesbitlere yer verilmemiştir. Ayrıca bu incelemede Anadolu pamuklu sanayiinin en önemli kentleri arasında İstanbul yanında, Kastamonu'da gösterilmiştir. Değerli tarihçimiz Halil İNALCIK eserinde Kastamonu tezgahlarında bir nevi astarlık bez olarak dokunan boğasaların 3 kalitede işlenerek, ucuz bir fiyatla halkın ihtiyacını karşılamak üzere pazarlara sürüldüğünden, ayrıca kadın ve erkek kaftanlarının yapımında da kullanılan bu malzemenin, Kefeli tüccarlar tarafından satın alındığından da bahsetmektedir.⁵¹ İncelediğimiz şer'iyye sicil belgelerinde, Kastamonu'da dokunan bu boğasaların boyanma merkezinin de bu şehir olduğuna dair ifadelerle sıkça rastlıyoruz.

Kastamonu'daki yaylalarda otlatılan keçilerin tiftiği kaliteli olduğu için, “sof” adı verilen ve ipek gibi parlak olan bir başka dokumanın da, parlaklık ve dayanıklılığı yüzünden o dönemde Avrupa pazarlarında tercih edildiği bilinmektedir. Ankara'nın ki kadar kaliteli olmamakla birlikte, Tosya sofı olarak tanınan bu dokuma türüne **muhayyer** adı verilmekte idi. Bu kelime Avrupalılar tarafından, tiftik keçisinin kılı kastedilerek “mohair” şeklinde yazılmış ise de; zamanla dilimize girerek, muhayyer yerine moher olarak kullanılır olmuştur. XVII. yüzyıl ortalarındaki fiatlardan, Tosya'nın sadece gülgûnî rengindeki muhayyerinin, Ankara muhayyerleri ayarında olduğu anlaşılmaktadır.⁵²

Kuzeybatı Anadolu'dan ihraç edilmek sureti ile gelir getiren bir diğer mamul ise, keçi derisinin işlenerek boyanmış ve cilalanmış şekli olan “Kastamonu

⁴⁹ Yılmaz ÖZTUNA, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.11, s.445. Bkz. Ek belge fot. (fotokopi No 207)

⁵⁰ Halil İNALCIK, *Osmanlı Pamuklu Pazarının Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü*, ODTÜ, Gelişme Dergisi, Özel Sayı (1979-80), 1-66. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları*, İncelemeler, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

⁵¹ Halil İNALCIK, *XV. Asır Türkiye İktisadî ve İctimâî Tarihi Kaynakları*, İÜ. İFM, No. 15/1-4 (1953-54), s.51-67

⁵² ÖZTUNA, *Age*, c.11, s.444-451. *Osmanlı Devleti Tarihi*, Editör Ekmeleddin İHSANOĞLU, c.II,s.626-627, Feza Gazetecilik AŞ. İstanbul 1999.

sahtiyanları” dır.⁵³ Bu konunun Yılmaz Öztuna’nın tesbitlerine göre, general kont Marsigli XVIII. yüzyıl Türk İmparatorluğunun ticari durumu hakkındaki görüşlerini ifade ederken, dericilik konusundaki beyanları doğrultusunda düşünülmesi halinde, dericilik alanında da Kastamonu’da ciddi bir üretim ve ticari faaliyetin bulunduğunu ileri sürebiliriz. Marsigli’nin Türkiye’deki dericilik hakkında görüşleri şöyledir; “Akla gelebilecek her türlü işlenmiş deri, Türkiye’nin başlıca sanayi ihraç maddeleri arasındadır. Boyacılık sanatında da Türkiye birincidir. Boyaları solmaz ve çok güzeldir. Derilerini kumaşlarını ve halılarını çok iyi boyarlar. Boyalarının terkiibini de gizli tutarlar... Avrupa’nın yüksek tabakası, Avrupa’da kalitesi düşük deri ve kumaşları kullanmaz, Türk mallarını kullanır.”⁵⁴ Türk’lerin kürkçülük sanatında da mahir olduğu tüm dünyaca bilinmekte idi. Buna rağmen belgelerimizdeki tereke kayıtlarında rastladığımız çok sayıdaki tilki, tavşan, vaşak v.b kürklerin Kastamonu’da imal edildiğine dair bir ifadeye rastlamadık.

Kastamonu’daki üretim konusu ile ilgili olarak ayrıca Küre bakır madenlerinin de, Osmanlı Türk Cihan Devletinde özellikle askeri mühimmat ve mutfak malzemeleri açısından ne kadar büyük bir önem arzettiğide bilinmektedir. Aşağıda konu ile ilgili geniş bilgi verileceği için burada ayrıca üzerinde durma ihtiyacı hissetmedik.

XVII. yüzyıl sonlarında Kastamonu’da çok önemli ölçüde ipek böceği yetiştirildiği ve hafife alınamayacak derecede ipekçilik sanatı ile uğraşan bir kesimin bulunduğunu yine sicil kayıtlarımızdan anlıyoruz. Zira bir kayda göre, Kastamonu mîzân-ı harîr (ipek) mukataasının 10 yük=1.000.000 akçe yıllık ile iltizâma verildiği anlaşılmakla, o dönemde Avrupa’nın en önemli ipek merkezi olan Bursa ipek mukataası iltizamının ise 5.400.000 akçe yıllık olduğu⁵⁵ ve üretilen ipek kozalarının pazarlandığı bir ipek kapanının da Kastamonu’da mevcudiyeti düşünülürse, bu konuda Kastamonu’nun da oldukça faal bir kent olduğu iddia edilebilir.⁵⁶

⁵³ Cevdet YAKUPOĞLU, *İsfendiyarbey Zamani*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 165, Ankara 1999

⁵⁴ ÖZTUNA, Age. s.425.

⁵⁵ ÖZTUNA, Age. s.454

⁵⁶ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 208)

H.1132/M.1719 tarihinde 231 kuruş=27.720 akçe bedel ile mültezime verildiği anlaşılan ⁵⁷ Kastamonu Temğay-ı Kirpas (ham bez) ⁵⁸ mukataası ile ilgili olarak, Kastamonu'daki tezgahlarda dokunan bezlerden bugüne kadar yapılan araştırmalardan önemli ölçüde bahsedilmiş ve Kastamonu dokumalarının Anadolu ve Avrupa pazarlarındaki önemi geniş biçimde vurgulanmış olmasına rağmen, yılda 1.000.000 akçe bedel ile mültezime verilmiş olan ipek mukataasından hiç bahsedilmeyişi oldukça ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sicil kayıtlarımız arasında çok daha dikkate değer bulduğumuz bir başka belgede ise, “....Kastamonu Sancağında zer’ olunan duhân (tütün) fidanları tarlalarında iken dönümleri mesâh olunup (ölçülüp) beher dönümünden ikişer buçuk kuruş rüsm-i mîrî ve kalemiyye ve tahsildarların hüccet-i maîşetleriçün on para ve kadı için ikişer paraki mecmû’ beher dönümden ikişerbuçuk kuruş ve onikişer para cem’ ve tahsîl itdirülüb...”⁵⁹ cümlelerinden anlaşılabacağı üzere Kastamonu’da XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında tütün yetiştiriliyor olması yönünde elde ettiğimiz bilgilerdir. Yine aynı belgedeki cümlelerde “....İnebolu, Bartın ve Ereğli iskelelerinin resm-i duhân (tütün) ve âmediyye-i duhân mukâtaası ber vech-i mâlikâne uhdesinde olub Kastamonu sancağının duhân dönümü resmi kimsenin kayd-ı beratına dâhil olmamağla 20 kuruş (2.400 akçe) mâl ile iltizâmına zam ve ilhâk olunmak bâbında istid’ây-ı inâyet itmeğin livây-ı mezbûrun duhân dönümü...” ifadelerinden yola çıkarak belkide ilk defa XVIII. yüzyıl başlarında 1718 lerden itibaren Kastamonu livasında tütün yetiştirilmeye başlandığı söylenebilir. Herşeye rağmen bu konuda hükûmet tarafından emr-i âli ile bir mültezimin tayini, Kastamonu’da tütün ziraatinin mevcudiyetine delalet etmektedir. Öte yandan bir belgemizdeki kayda göre, Kastamonu’daki bir bakkal tarafından 39 batman (yaklaşık 300 kilo civarında) tütünün 50 kuruşa alınıp, satılışı sonrasında bu ticaretten 22 kuruş kar elde edilmesinden yola çıkarak⁶⁰, Kastamonu’daki tütün ticaretinin o tarihlerde çok önemli boyutlarda olduğu söylenebilir.

⁵⁷ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 209)

⁵⁸ Bkz. PAKALIN, Ağı. Kirpas Maddesi.

⁵⁹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 206)

⁶⁰ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 210)

Bu arada günümüzde de olduğu gibi özellikle Boyabat, Taşköprü ve Tosya çevresinde ekimi yapılan pirincin de, Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer tuttuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu konuyla ilgili olarak şer'iyye sicil kayıtlarımız arasındaki bir belgeden⁶¹ 1716-17 ve 1718 yıllarında Boyabat'tan çeltik hissesi adı altında 26.000 akçe vergi tahsil edildiğini görüyoruz.

Asırlardır Türkiye'deki kendir üretiminin merkezi olan Kastamonu'da, bu bitkinin yetiştirilmesine müsait büyük çiftlikler bulunduğu da yine şer'iyye sicil belgelerimizden anlaşılmaktadır. İşte bunlardan birindeki kayda göre, H.1102/M.1690 yılında Kastamonu Tabak Köyündeki bir kendir çiftliğinin yıllık 160 kuruş bedel ile kiraya verilışı⁶², çok sayıdaki bu kendir çiftliklerinde üretilen kendirin oldukça yüksek miktarlarda bulunduğunu bize göstermektedir.

Kendir konusuyla ilgili olarak Abdülkadiroğlu eserinde bize şu bilgileri nakletmektedir: "...Yılanlı Dergahı'nda medfun olan zat da Geylânî hazretlerinin halifelerinden ve cariyelerinden gelme torunlarındandır. Büyükler arasında sayılan Abdülfettah'ın biri de bu zattır. Abdülkadir Geylani hazretlerinin torunları 9'dur. Bu torunlarından biri de Kastamonu'daki Abdülfettah hazretleridir. Evladının oraya-buraya dağılmalarına sebep, zamanlarındaki hükümdarın zulüm ve düşmanlığından dolayı idi. Abdülfettah hazretleri de aynı sebepten dolayı 1000 kişi ile birlikte Bağdat'tan buraya hicret etmişlerdi. Medfun oldukları yerde ve civarında bulunanlarda büyüklerdendir. Bu zatın apaçık bir kerameti, Benî İsrail'e geldiği gibi gökten kendilerine mâide gelmesi idi. Bir defa halen medfeni civarında bulunan bir taş üzerine de inmiştir. Sofra, ekseriyetle cennet-i âlâ dan balık olarak inerdi. Bundan yediklerinde 4-5 ay yemek yemezlerdi.

Birgün Abdülfettah'a, Abdülkadir Geylânî Hazretlerinin rûhaniyetleri gelerek, "Böyle mâide yemekle hayat sürmekten, bizzat çalışıp kazanarak yaşasan daha iyi ve aynı zamanda sünnettir. İhtimaldir ki etbainızla bu mâidenin şükrünü îfa edemezsiniz" buyurdular. Abdülfettah Hazretleri, "Ey efendim! Ne ile meşgûl olayım?" dediğinde, "Habbetü'r-revm ekiniz" buyurdular. Bu emir üzerine habbetü'r-revm ziraatine başladılar. İşte bu kendir tohumudur. Kastamonu toprağının

⁶¹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 45)

⁶² Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 211)

bu ziraate uygun ve müsait bulunduğunu Abdülkadir Geylânî Hazretleri torunları (bugünkü Yılanlı Camii haziresinde medfun) Abdülfettah Hazretleri'ne açıklamışlardır.⁶³

Şemseddin Sami'nin Kâmûsu'l-A'lâm'ında, Kastamonu'da pamuk yetiştirildiğine dair çok ilginç bir ifade bulunmasına rağmen, kayıtlarımız arasında bu beyanı teyid edecek bir belgeye rastlamadığımızı da beyan etmeliyiz. Ancak, Kastamonu'nun iskelesi konumundaki İnebolu'dan Kırım'a büyük miktarlarda pamuk ve pamuklu dokumanın ihraç edildiğinin İnalıcık tarafından tesbiti ve pek çok belgede Kastamonu'daki pempe (pamuk) ve pamuklu dokumayla ilgili ifadelerine rağmen, bu konudaki şüphe nazarlarımızın kısmen de olsa durulduğunu söyleyemeyiz.

Bazı belgelerimizde ise, Kastamonu'ya dışarıdan ticaret maksatı ile gelen Ermeni'lerden bahsedilmesi⁶⁴, bu ermenilerin Kayseri, Van, Tiflis, Arapgir, Yaş, Kefe, Leh, Nemçe, Macar, Eflak ve Boğdan vilayetlerinden bu yörelere ulaştıklarının kaydedilmesi, Anadolu Rumu, Karaman, Erciyes, Adana, Sivas ve Kayseri'den 46 Ermeniye de serbestiyet verildiği, diğer tüccarlardan 4'er kuruş vergi alındığı halde; Rum, Ermeni, Arnavut, Sırp, Bulgar, Rumeli, Adalar ve sâyirlerinden ise, 10 yaştan büyük olanlardan 3'er kuruş, küçük olanlarından 1.5 kuruş yâve cizyesi alındığı; Acem Şahıyla yapılan bir anlaşma gereği, Acem tüccarlardan yâve cizyesi alınmadığı⁶⁵, selâtin ve vüzera emlaki olan toprak reayaları ile şahinciler, atmacacılar, derbentciler, kasaplar, çobanlar ve taşçıların bu vergiden muaf olduğu yine aynı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Ayrıca incelediğimiz sicil defterlerindeki 50'den fazla belgeden, Kastamonu'nun bu ticari hayatındaki yoğunluk ve hareketliliğinin, birtakım anlaşmazlıkları da beraberinde getirdiği ve bununla ilgili davaların şer'î mahkemeleri fazlasıyla meşgul eden bir durum halini aldığı da görülmektedir.

İşte bu sıkıntıları konu alan bir belgemizden, XVIII. yüzyıl başlarında Kastamonu'da 30-40 bez boyacısı esnafının bulunduğu, ancak aynı yüzyıl sonlarında

⁶³ Abdülkerim ABDULKADİROĞLU, Kastamonu'da Medfun Evliyadan Bazısı Hakkında Yeni Vesika, Türk Yurdu Dergisi, c. 8, S. 1, s. 38-42 Şubat 1987.

⁶⁴ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 39)

⁶⁵ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 212)

bu sayının 15'e kadar düştüğü ifade olunarak, duruma mütekallibe sınıfından bazı güçlü ve zalim kişilerin bu esnaftan zorla para tahsiline kalkmalarının sebep olduğu vurgulanarak, konunun çözülmesi ve huzurlarının sağlanması için mahkemeye müracaat ettiklerini görüyoruz.⁶⁶ Bu konuyu içeren belgeden anlaşıldığına göre, mukataa eminleri dışında bazı zorbalar esnaftan tehditle ve haksız yolla vergi toplayınca, boyacı esnafının önemli bir kısmı işini devam ettirememiştir. Konunun biraz daha açığa kavuşmasına yardımcı olan aynı doğrultudaki bir diğer belgede de⁶⁷, Kastamonu kirpas mukataası emini varken, bir başkasının sanki mukataa emini imiş gibi boyacı esnafından vergi tahsiline girişmesi ile, durumun mahkemeye intikal ettirildiğinden bahsedilmektedir. Bu belgeye göre bez boyacıları mukataa emininin, esnaftan 68.740 akçe yıllık tahsilat yaptığı ve bunun 11.340 akçesinin kendi hakkı olduğu dile getirilmektedir.

Anadolu'nun en zengin orman bölgelerinden birinde yer alan kuzey-batı Anadolu yöresinin tabiat kaynakları ele alındığında, memleketin sahibi olan Osmanlı Devleti ve ona bağlı olarak bu yörede yaşamakta olan ahalinin ekonomik bakımdan bu doğal yapıdan yararlanmaması elbette düşünülemezdi.

Karedeniz kıyısında denizin hemen yakınında birkaç yüz metreden başlayan ormanlar, kıyıya paralel olarak tüm sahil kesimini kastetmekte ve tabii ki Kastamonu vilayeti dahilindeki yoğun orman yapısı içerisindeki kıyıya paralel uzanan Ilgaz Dağları da bölgenin İç Anadolu ile olan bağlantısına set teşkil etmektedir. Kastamonu yöresindeki ormanların büyük çoğunluğunu iğne yapraklı ağaçlar oluştururken, bu ağaçların yarıya yakını karaçamdan meydana gelmektedir. Sarıçam, köknar, kayın, meşe, gürgen ve kestane gibi muhtelif ağaç cinsleri de mevcuttur.⁶⁸ İşte böylesine zengin doğal kaynaklar, Osmanlı Devletinin daha öncesinde Anadolu'da mevcut olan devletlerde olduğu gibi hem teb'anın ihtiyaçlarını karşılamakta ve hem de Sinop Tersanesi'nde inşa edilen gemilerin yapımında bu kaynaklar kullanılmaktaydı. Ayrıca İnebolu ve Sinop limanlarından çok miktarda kereste ihracatının dış ülkelere yapıldığı bilinmektedir. İspanyol seyyah Clavijo İnebolu çevresinde, o havalideki en güzel kerestelerin bulunduğunu ve bunlardan

⁶⁶ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 213)

⁶⁷ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 214)

⁶⁸ Fethi ACAR, Kastamonu s.31-34, Eylül 1991

gemi ile sair eşyaların yapıldığını nakletmektedir. Bölge dağlarından kesilen kerestenin bir kısmının Kızılırmak'ın kolları olan su yolları vasıtası ile Sinop tersanesine nakledildiğine dair kayıtlarda vardır.⁶⁹

Mahalleler ve cinayet ile ilgili konuları işlediğimiz bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi, Türk Devletinin sahip olduğu ormanların büyük bir kısmı, şimdi olduğu gibi o dönemde de Kastamonu vilayeti sınırları dahilinde bulunuyordu. Bu ormanlarda mevcut çeşitli çam türlerinin, o günün yegâne inşaat malzemesi olan kereste ve ısınma ihtiyacını karşılayan odun haline dönüştürülmesi yanında, bu ihtiyaçların kontrollü ve düzenli bir şekilde giderilmesine yönelik ciddi tedbirler alınamaması yüzünden, Kastamonu ormanlarında büyük bir ağaç katliamının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumla ilgili belgelerimizden birinde, Mergüze (bugünkü İhsangazi) de, Karaahmet, İncekiriş ve Sarıdağ adını taşıyan dağlardan 1718-1719 yıllarında 15.000 adet çam ve çok sayıda meyve ağacının kesildiğinden bahsedilişi, bizim bu iddiamızı doğrular mahiyettedir.⁷⁰

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız ticari faaliyetlerle meşgul Kastamonu esnafı arasında, zaman zaman ticaret şirketi=ortaklık (tarîk-ı mudârebe) yolu ile, daha güçlü oluşumlar vücuda getirme teşebbüslerinde de bulunuluyordu. Kayıtların incelenişi sırasında rastladığımız bir belgede, bu şekilde oluşturulmuş bir ortaklığın 1.000 kuruş olan sermayesinin, bir yılda 140 kuruş nema (kâr) getirdiğinden bahsedilmektedir.⁷¹ Ancak bu tür ortaklıkların her zaman beklenen neticeyi vermediğine dair ifadelere de rastlıyoruz. Mesela, bir belgemizde yine ticari bir faaliyet için ortak olan iki kişiden birinin, İstanbul'a giderken yanına aldığı 40.250 kuruş ile ortadan kaybolması ve uzun müddet geri dönmemesi neticesinde, diğer ortağın yetkililere müracaat ederek, arkadaşının bulunması için emir çıkarttığını görüyoruz.⁷²

Bu güne kadar yapılan araştırmalara göre, incelediğimiz dönemde Osmanlı merkezî yönetiminin güçlenmesi ile beraber, âhi birliklerine yapılan müdahaleler

⁶⁹ Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.339 "İbn-i Said el-mağribî" 104-128'den naklen. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, s.448-449, Ankara 1988

⁷⁰ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 215)

⁷¹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 216)

⁷² Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 217)

neticesinde, esnaf arasındaki birlik düzeni sarsılmaya başlamış ve tayin ile atanan yiğitbaşılar da itibarlarını kaybetmişlerdir. Aslında Türk esnaf teşkilatının temelini teşkil eden ahilik sisteminde XVII. yüzyıl sonlarına doğru bir gerileme devresine girilmiştir. Bu yıllarda kapitülasyonların verdiği imkanla, batı sanayi ürünleri Anadolu pazarına girmişti. Bir yandan hammadde sıkıntısı çeken, bir yandan da ürettiği mala alıcı bulamayan Müslüman Türk esnafı, giderek artan bir ekonomik kriz yaşadı. Bu krizle beraber esnaf arasına iki grup girmiştir. Bunlardan biri sermaye sahipleri, diğerleri ise kendilerine esnafılık yapma hakkı verilen askerler ve köylülerdir. Loncalaşmış olan ahi birlikleri, köyden şehire yapılan göçlere karşı çıkmış, ancak bu göçe hükümet de engel olamamıştır. Diğer yandan Osmanlı ekonomisinin zayıflamasının bir sonucu olarak yeniçeri ve sipahiler sanat hayatına el atmışlar, bir fermanla da esnafılık haklarını almışlardır. Esnaflar arasına bu grupların katılması, onların ahi ahlak kaidelerine uymayan bir üretim ve ticaret hayatı geliştirmeleri, ahi birliklerin gücünü yitirmesinde etkili olmuştur. Böylece başlayıp gelişen çözülme ile ahi birlikleri gedikler haline dönüşmüştür.⁷³

Ahi teşkilatı XVIII. yüzyıldan itibaren loncalaşarak sarsıntıya uğramasına rağmen Kastamonu esnafının, bozulmakta olan düzenini koruma uğrunda kendi aralarında, bugünkü kooperatifleşme sistemine benzer birtakım teşebbüslerde bulunduğunu görüyoruz. Bu bağlamda kayıtlarımız arasında rastladığımız bir belgede, Kastamonu'daki bez boyacıları esnafının yiğitbaşılar ile birlikte mahkemeye müracaat ederek, Kastamonu dışından getirilen çiviti o zamana kadar ayrı ayrı ve farklı fiyatlarla almaları yüzünden aralarında bir takım ihtilaflar çıktığını belirttikleri, müracaat tarihlerinden sonra dışarıdan Kastamonu'ya getirilen çivitin müştereken ve tek fiyata alınması hususunda sözleştikleri görülmektedir.⁷⁴ Yine bir başka belgemizde de basmacılar esnafı aralarında bir ittifak oluşturarak, zarara uğramamak için tedbir almışlardır.⁷⁵ Bir belgemizde de İskilip'ten Kastamonu'ya helva getiren birinin, helvacılık konusunda ehil olmayanlara izinsiz toptan satış yaptığı anlaşıncı, altısının ismi kayıtlı çok sayıdaki Kastamonu helvacı esnafı,

⁷³ Konu hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Ersoy TAŞDEMİRCİ, Ahilik Kültüründe Mesleki ve Teknik Eğitim, Türk Yurdu Dergisi, S.625, Ekim-1992, Ankara

⁷⁴ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 218)

⁷⁵ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 219)

mahkemeye yaptıkları müracaatlarında bu ticaretin usulsüzlüğünü şikayet etmektedirler. Neticede şer'iyeye mahkemesi, helvacılık sanatıyla alakası olmayanların bu sahadaki faaliyetlerinin engellenmesi kararına varmıştır.⁷⁶ İki ayrı belgemizde ise, haffaf (ayakkabıcı) ve kazancı esnafının aralarından seçtikleri kethuda ve yiğitbaşları ile ilgili kayıtları bulunuşu⁷⁷, şimdiye kadarki araştırmalarda yiğitbaşların XVII. yüzyıl sonlarından itibaren, atama yoluyla görevlendirilmekte olduğu doğrultusundaki ifadelerle şüphe ile bakmamıza sebep olmaktadır.

Gerek zikrettiğimiz bu belgeler ve gerekse Şemseddin Sami'nin eserinde Kastamonu maddesindeki kayıtlardan yola çıkarak, Kastamonu'da XVIII. yüzyıl başlarındaki genel bunalıma rağmen, aynı dönemde eskisi kadar olmasa da oldukça aktif bir ticari hareketliliğin bulunduğu, ipek, tütün, kendir, tiftik, çeşitli dokuma, kuru üryani eriği, pirinç, buğday ve canlı hayvan ihracatının Türkiye gelirlerinde ve Kastamonu'da önemli bir ağırlığının bulunduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Yine bu belgelerimizdeki verilerden yola çıkarak, asırlardır ödediği vergiler ve üretime katkılarıyla Kastamonu'nun maddi açıdan devletine büyük girdiler sağlamasına, açılan savaşlarda binlerce evladını şehit vermesine rağmen, devlet yatırımlarından hak ettiği payı alabildiği doğrultusunda bir tek belgeye rastlayamadığımızı da ifade etmeliyiz. İşte bu anlamda, değil Anadolu'nun batısındaki Bursa, Manisa, Aydın ve Antalya gibi kentler, doğu vilayetleriyle bile boy ölçüşemeyecek derecede mahrumiyete terk edildiği gözler önündedir.

A- KÜRE BAKIR MADENİ:

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin önemli bir ticaret merkezi konumunda olan Kastamonu'nun kıymeti, Küre kazasındaki bakır madenleri sebebiyle bir kat daha artmakta idi. Birkaç belgemizde ifade edildiğine göre, her yıl 3.500-4.000 batman (yaklaşık 30 ton) bakır üretimiyle,⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun Tophâne-i Âmire'deki ihtiyacı olan madenin çıkartılarak, deniz yoluyla İstanbul'a gönderildiği anlaşılan Küre bakır madenleri idari, sosyal ve ekonomik krizin had

⁷⁶ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 220)

⁷⁷ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 221 a, b)

⁷⁸ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 222)

safhada olduğu malum olan XVIII. yüzyıl başlarında, daha önceleri devlete sağladığı katkıdan uzak bir görünümde. Bu anlamda bilgi edindiğimiz belgelerimizden birine göre, H. 1132/M. 1719 yılında Kastamonu'nun Küre kazasındaki madende çalıştırılacak işçi bulunamadığından bahisle, nerede ise bu madenin battal olmak durumuna geldiği, bu yüzden de Küre nüfusunun İstanbul yada başka bölgelere göç etmek zorunda kaldığı⁷⁹ için, yetkililerden tedbir almaları istenmektedir.

Yine aynı konudaki bir başka belgeye göre Küre bakır madenlerinde çalışan işçilerin sayısının azalması yüzünden madendeki verimliliğin düştüğü belirtilerek, bu düşüşün sebeplerine de temas edilmektedir. Belgeye göre, Osmanlı Devleti tarafından Küre bakır madenlerini çalıştırmak üzere yetki verilenlerin, madende çalıştırılmakta olan esirlerden bir kısmını sattıkları, diğer bir kısmını ise kendi özel işlerinde kullandıklarının tespit edildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca aynı belge ile madende görevli muhafızlara, esirlerin madene götürülüp getirilmesinde dikkatli davranmaları ikaz edildikten sonra, kaybolan esirlerin bedellerinin kendilerinden tazmin olunacağı ihtar olunmaktadır.⁸⁰ Bazı belgelerimizde bu madenin işletilmesi sırasında, madendeki işçiler arasında oduncu, sırkçı, tahtacı ve kömürcülerin de bulunduğu bahsedilmesi, bizim o gün için bu yöreden ayrıca birde kömür madeninin çıkarıldığı ihtimalini düşünmemize vesile olmaktadır.

Yine tespitlerimiz doğrultusunda, Küre-i Nuhas Eminleri'nin zaman zaman madenden çıkartılan cevheri İstanbul'a göndermedikleri ve bu sebeple kendilerine yönetim merkezi tarafından uyarılar yapıldığı görülmektedir. Mesela, H. 1133/M. 1720 tarihinde gönderildiği anlaşılan bir fermanla "bu tarihten önce bakır küresi emini olan Kitapçı- zade İsmail'in Devlet Hazinesi'ne 3870 okka bakırı göndermediği için, bu miktarın kendinden zorla alınması doğrultusunda emir çıkarıldığı halde göndermediği ve bu yüzdende (halen fırındadır) gibi bahaneleri ileri sürdüğü ifade edildikten sonra, yeni eminin fırınlarda olduğu belirtilen bakırı derhal İstanbul'a göndermesi doğrultusundaki ifadelere rastlıyoruz.⁸¹ Bir diğer belgemizde ise, İstanbul'dan gönderilen 20 esir desteğine rağmen, 18 aydır tophâne-i âmirenin

⁷⁹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 223)

⁸⁰ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 224)

⁸¹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 225)

ihtiyacı olan bakırın gönderilmediği, ⁸² bir başka belgeye göre de Küre maden emîninin devlete olan borcunun çok arttığı vurgulandıktan sonra, eminin elindeki 3.870 okka bakır derhal İstanbul'a göndermesi, biriken borcunu da yeni çıkartılacak bakırdan elde edeceği gelire tazmin etmesi istenmektedir. ⁸³

Yine incelediğimiz kaynakların bize verdiği bilgilere göre, Küre bakır madeninde çalışan işçilerin bir kısmının İstanbul'dan gönderilen esirler olduğu ve bir defasında yola çıkarılan 20 esirden birinin kaçtığı için, yerine yenisinin gönderildiği ve bunların çalıştırılmasından da 22 ay zarfında 954 okka saf bakır elde edildiğinin ⁸⁴ belirtilmiş olmasından yola çıkarak, Küre'de elde edilen madenin zaman zaman ham olarak gönderilmesi yanında, ilçede o gün için mevcut tesislerde işlenerek saf bakır haline getirildiğini de söyleyebiliriz. Bu ifadeler o dönemde Kürede bakır işleme tesislerinin bulunduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bir belgemiz ise Kastamonu kalesi ve mağarası zindanında mahkum olarak bulunanların da, mart-kasım döneminde bu madende çalıştırıldıklarından bahsetmektedir.

Küre madenlerindeki verimin düşmesine vesile olan bir başka sebep ise, madende yaşlı ve hasta olan esirlerin çalıştırılması olmalıdır. Zira bu konuyla ilgili olarak rastladığımız bir belgede, madende çalışmakta olan esirlerin bir defasında Osmanlı padişahına müracaatla, yaşlılık ve hastalıkları yüzünden verimli olamadıklarını beyan etmeleri üzerine, hasta ve yaşlı olan esirlerin madende çalıştırılmamalarının padişah tarafından ihtar edildiğini tespit ediyoruz. ⁸⁵ Bu konuyla ilgili bir başka ferman suretinde ise, Küre madenlerinde 100 işçi çalıştırılmakta ve çalışamayacak durumda olanların geri gönderilmeleri istenmektedir.

B- HAYVANCILIK:

İklim ve coğrafi konumu itibariyle bugün için özellikle büyük baş hayvancılık için çok müsait yayla ve otlaklara sahip olduğu bilinen Kastamonu'da, incelediğimiz dönemlerde günümüze nazaran daha çok küçük baş hayvanlarımız

⁸² Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 226)

⁸³ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 227)

⁸⁴ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 228)

⁸⁵ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 229)

koyun ve keçinin daha yaygın bir şekilde yetiştirildiği sicil belgelerimizdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca 1704 yılında yapılan tahrirlerde, 541 ismin kaydıyla ilgili tespitlerimizde de, özellikle keçinin Kastamonu'da yaygın olarak beslendiği görülmektedir. İşte bu 541 kişi ile ilgili tahrir kaydında 3325 adet büyük baş, $\frac{3}{4}$ 'üne yakını keçi olmak üzere 3200 adet küçük baş hayvan tespitinin yapıldığını gördük. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde vergi tahsili ile ilgili olarak koyun, keçi, kuzu ve oğlağın yetiştiriciliği ile meşgul olan kişilere maddi bir külfeti de getirdiği bilinmektedir. Zira belgelerimizden birinde bu hayvanların her bir başından, bir akça adet-i ağnâm resmi, her 100'er başından ise 5'er akçe ağıl resmi tahsil edilmesinin istendiği ve bu tahsilatın sâdâttan da yapılmasının emredildiğini görüyoruz.⁸⁶ Tarımsal açıdan işlenebilecek toprakları az olması bakımından, o günün şartlarında tarımın öküz, camız, at ve katır gibi hayvanların gücüne dayalı olduğu düşünülürse, Kastamonu'daki hayvancılığın neden daha çok küçük baş hayvan yetiştirme yönünde geliştiğini anlamamız mümkündür. Ayrıca ileride fiyatlar konusuyla da temas edeceğimiz gibi, keçi ve koyun etinin o dönemde, bugünkünün aksine sığır etinden daha pahalı olduğunun tespiti, bizim bu iddiamızı doğrular mahiyettedir. Zaten yukarıdaki üretim bölümünde de ifade ettiğimiz gibi, Ankara'nınki kadar kaliteli olmasa da, Kastamonu'da yetiştirilen keçilerden elde edilen tiftikten imal edilen Sof'un, parlaklık ve dayanıklılığı yüzünden Avrupa'da tercih edilen bir dokuma olduğu da bilinmektedir. Bu yüzden Kastamonu'da keçinin daha yaygın olması tabiidir. Ayrıca koyun ve keçinin yün ve kılı dışında, derisi, eti ve sütünden de yararlanılıyordu. Elde edilen yün ve kıldan çadır çulu, halı, kilim, keçe, çuval, ip ve heybe ile çeşitli kumaşlar imal ediliyordu. Bu hayvanların derisi ise sergi eşyası olarak değerlendirildiği gibi ayakkabı, çizme, çarık, tulum ve yayık gibi eşyaların imalinde de kullanılıyordu. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Kastamonu çevresinde de süt ve yoğurt, Türklerin tarihî besicilik ananesine uygun olarak yağ, peynir, kurut, çökelek ve ayran gibi çeşitli yiyecek maddelerine dönüştürülerek değerlendiriliyordu. Et ise, Türk toplumunun en çok tükettiği yiyecek maddesi idi.

Çağdaş kaynaklarda verilen bilgilere göre, Anadolu'dan İran, Irak ve Suriye gibi İslam Ülkelerine sürüler halinde canlı hayvan ihraç ediliyordu. Bu hayvanlar

⁸⁶ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 230)

arasında sürat, çeviklik ve dayanıklılık bakımından çok ünlü olan Kastamonu atları yabancı tüccarlar tarafından aranan mallar arasında idi.⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemleri olan XIV. yüzyılda 1.000 altın (bugün için yaklaşık 40 milyar TL)'a kadar değer bulan şecereli Kastamonu atları, en büyük asiller ve hükümdarlar tarafından kullanılmak üzere Bizans ve Avrupa'ya ihraç ediliyordu.⁸⁸

At, şüphesiz Türk'ün kanadı mesabesindedir. Oğuz Türk'leri de yurt edindikleri Anadolu'da cins atlar yetiştirmişlerdi. Onların bu yeni yurtlarında yetiştirdikleri atlar, Türkistan'dan getirdikleri atların neslinden idiler. Bu atlar dış ülkelere ihraç edilmeleri yanında, değişik ülkelerin hükümdarlarına da armağan olarak gönderiliyordu. Anadolu atları Suriye ve Mısır kaynaklarında ığdış adıyla anılmaktaydı.⁸⁹ XIV. yüzyılda 1.000 altına kadar değer bulan Kastamonu atlarından bahsedilmektedir.⁹⁰

Marko Polo XIII. yüzyıl sonlarında Türkmen Ülkesi adını verdiği Anadolu'dan geçerken Türk atlarını görmüş ve pek beğenmişti. Onunla çağdaş olan İbn-i Said Kastamonu bölgesinde 100.000 çadır Türkmen'in yaşadığını kaydettikten sonra, bu Türkmen'ler den çeşitli at, katır ve köleler satın aldığını bildirir. Memlük müelliflerinden Şihabeddin el-Ömeri'de Kastamonu-Sinop bölgesindeki Candaroğlu Beyliğinden söz ederken, bu bölgede yetiştirilen atlar hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler arasında Kastamonu atlarının Arap atlarının önde gelenlerinden daha üstün ve değerli olduğu ifade edildikten sonra, Araplarda olduğu gibi Kastamonu'daki Türk atları için de soy kütüğü tutulduğu ve meziyetlerin yazıldığı evlerin bulunduğu bahsedilmektedir. Bu atları tanıyan kimsenin 1.000 altın ve daha fazlasını ödemekten kaçınmadığı ve bu fiyatın pahalı olmadığı kanaatinde bulunduğu görülür. Diğer Anadolu illerindeki ığdışların da Kastamonu'daki ığdışlardan daha pahalı olduğu vurgulanır. Buna rağmen Kastamonu Bölgesi atlarını, soyunun en başta gelenleri ve hepsinin birincileri şeklinde vasıflandırmaktadır.⁹¹

⁸⁷ Salim KOCA, *Türkiye Selçukluları'nda Ekonomik Politika*, s. 469-472

⁸⁸ KOCA Age, s.469

⁸⁹ ÖZTUNA, Age, c.11, s.426

⁹⁰ Faruk SÜMER, *Türklerde Atıcılık ve Binicilik I*, s. 15-16, TÜDAV, yayın no 5, Ankara 1983.

⁹¹ SÜMER, Age. s.17-18 "Mesalikü'l-ıbsâr, s.40'tan naklen"

Uzun yıllar bölgede kökleşmiş ve gelenek haline gelmiş olan şecereli at yetiştiriciliği sayesinde Kastamonu bölgesi ihraç ürünlerinin en başta gelen ve beylikler dönemindeki önemini muhafaza eden Türkmen atlarından 1.000 tanesinin, hükümdar İsfendiyar Bey tarafından, Emir Timur'a hediye olarak götürüldüğü tarihi kayıtlarda geçmektedir.⁹² Özenle yetiştirdikleri ve yerli yabancı tacirlere yüksek fiyatlarla sattıkları bu atlar, bölge halkının ekonomik refahının yükselmesine vesile oluyordu. Ata verilen değer in Kastamonu halkı arasında uzun yıllar devam ettiğini gösteren belgelere de ilginç boyutlarda ve sıkça tesadüf edilmektedir. XVIII. yüzyıl ile ilgili olarak incelediğimiz belgelerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda, Kastamonu şehrinin cins at yetiştiriciliği bakımından faal bir kent olma görüntüsünü devam ettirdiğine şahit oluyoruz. Bu yüzden Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden bu şehre gelenler, o günün değerlerine göre yüksek denilebilecek rakamlar ödeyerek, cins atlar satın almaktadırlar. Mesela bir belgemizdeki kayda göre 1700'lü yılların başlarında bir baş kır atın 200 kuruş⁹³, bir katır ve bir iğdiş beygirin 320 kuruş bedele tekabül ediyor olması,⁹⁴ aynı yıllarda iyi bir bahçeli evin tüm müstemilâtı ile 100 kuruş civarında satılması mukayese edildiğinde, Kastamonu atlarının kıymeti daha iyi anlaşılacaktır. Yine bir başka belgemizde Antalya'dan Kastamonu'ya ticaret için gelen birinin, 100 kuruşa bir kır aygır, 80 kuruşa bir al at, 70 kuruşa bir doru çakal at, 40 kuruşa bir küçük doru at, 60 kuruşa bir başka doru at, yine 60 kuruşa bir çift doru katır, 30 kuruşa bir kır seyishane, 20 kuruşa bir al iğdiş beygir ve 100 kuruşa Süleyman Ağa kır bir at, 80 kuruşa bir başka doru at, 30 kuruşa da bir başka seyishane satın aldığını tespit etmemiz,⁹⁵ diğer belgelerimizde de en ucuz at fiyatının 70 kuruştan başlayarak, 300 kuruşa kadar değişen rakamlara ulaşması yanında, aşağıda fiyatlar başlığı altında görüleceği gibi meyveli ve meyvesiz ağaçlarla donanmış bahçesi, kenefi, kuyusu, fırını ve avlusuyla iki kat müstemilâtı olan bir evin 185 kuruş, yine orta halli bir evin 60 kuruş oluşu, Kastamonu atlarının kıymetini açıkça vurgulayan ifadelerdir.

⁹² Nizamettin ŞÂMÎ, *Zafernâme*, Çeviren N. LUGAL, TTK, s.315, Ankara 1949

⁹³ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 42)

⁹⁴ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokoi No 231)

⁹⁵ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 232)

El-Ömerî'nin naklettiği bilgilerden anladığımız kadarıyla, Kastamonu yöresinde attan başka gayet güçlü ve kaliteli katırlar, doğan ve şahinler de yetiştirilmekteydi. Kendi türleri içinde güzellikleri emsalsiz bulunan av kuşlarının, bu bölgeden alınıp başka yerlerde satıldığını da bu kayıtlara dayanarak söyleyebiliriz.⁹⁶

Kastamonu'nun coğrafi yapısı ile ilgili bölümde bu vilayet ve çevresinin Anadolu'nun en güzel tabiat hazinelerine sahip, dünya cenneti görünümünde bir belde olduğundan bahsetmiştik. Şüphesiz bu tabii güzelliklerin başında Ilgaz Dağları gelmektedir. Bu dağlar her zaman av merakı yüksek seviyede olan insanlar için önemli bir tercih alanı olmuştur. İncelemelerimize konu olan dönemde ve daha öncelerinde devletin yüksek kadrolara sahip ricâli nin, özellikle vezir ve padişahların avlanmaları sırasında yanlarından eksik etmedikleri şahin ve doğanlar, şahinci-başılar ile doğancı-başılar tarafından bu yörelerden yakalanırdı. Ehil avcılar tarafından yakalanan doğanlar ve şahinlerin eğitilmesinde büyük itina gösterildiğini biliyoruz. Av için beslenen bu kuşların Suriye, Mısır, Irak, İran ve Orta Asya'ya gönderildikleri de tesbit edilmiştir. Bu doğanların Trabzon-Rum imparatorluğunun merkezinde satıldığını ve ecnebi seyyahlar tarafından alındığını beyan eden Bratianu'nun ifadesini El-Ömerî'nin mütâlaasıyla karşılaştırdınca, bunların da Kastamonu yöresinde yetiştirilmiş doğanlardan başkası olmadığı görülür.⁹⁷

Anadolu içine ve bilhassa dış ülkelere sevkıyatı yapılan bu av kuşları, Osmanlı Devleti'nin bu sancağına da elbette ekonomik bir menfaat teminine sebep oluyordu. Kastamonu şahin, doğan ve çakırları Anadolu'da aranan seçkin avcı kuşlar olarak daima yerlerini muhafaza etmişlerdir. Buraya kadar ele aldığımız avcı kuşlar konusuyla ilgili olarak rastladığımız bir belgede, "...hâs şâhinci-başı dâme meciddehu Edirne'de der-seâdetime mühürlü tezkire gönderüb kazâ-i mezbûre tâbi' Ilgaz dağı nâm mahalde ziyâde yarâr vü güzîde (seçkin) şâhinler ve çakırlar hâsıl olub üzerinde mukayyed sayyâdları (avcılar) olmamağla hâsıl olan doğanları zâyî' vü telef olub mahall-i mezbûre bir sayyâd ta'yîn olunmak lâzım vü mühim olmağın yine kazâ-i mezbûre sâkinlerinden Mustafa nâm kimesne avârız vire-gelen reâyâdan olmayub üstâd sayyâd olmağla mahall-i mezbûrede sayyâd ta'yîn olunub.... varub

⁹⁶ Yaşar YÜCEL, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, s.197, TTK, Ankara 1991.

mahall-i mezbûrede sayyâd olub her sene sayd eyledügi şâhin ve doğanları vakt vü zemânıyla rikâb-ı hımâyûnuma getirüb teslîm idüb ve hâsıl eylemedügi senelerde mu'tâd-ı kadîm üzre üzerine edâsı lâzım gelen mîrî mürd behâsın emr-i şerîfimle sunmaya me'mûr olan doğancı-başına virüb..." şeklindeki ifadelerden,⁹⁸ Kastamonu vilayetindeki Ilgaz dağları ve yöresinin bu avcı kuşlar konusunda ne kadar önemli bir yeri hâiz olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

El-Ömerî'nin kaydına göre Kastamonu yöresi sarp ve kayalık olduğu için, devenin yaşamasına elverişli değildir ve bu nedenle bu çevrede deve bulunmamaktadır.⁹⁹ Ancak Osmanlı devleti döneminde has ahır'a lazım olan develerin tedarik edildiği yerler arasında Kastamonu havalisinin de adının geçmesine¹⁰⁰ ve belgelerimiz arasında rastladığımız bir kayıta İsmailbey mahallesindeki bir çeşmenin önünde birbirleriyle dövüşen develerden bahsedilmesine¹⁰¹ bakılacak olursa, en azından engebesiz araziler üzerinde azda olsa deve yetiştirildiğinin söylenilmesi mümkündür.

C- ÇARŞILAR- PAZAR YERLERİ, HANLAR VE HAMAMLAR:

İncelediğimiz şer'iyye sicil kayıtlarının bizde bıraktığı izlenime göre Kastamonu çarşılarında mevcut dükkanların sahipleri, aynı zamanda ve çoğunlukla bir malzemenin îmalâtını yapan zenaatkâr kişilerdi. Üretici olan bu esnaf, sadece ürettiği malzemenin hammaddesi ve buna bağlı ihtiyaçlarına ödediği para dışında, yanında çalıştırdığı çıraklara verdiği bir ücret ve eğer içinde bulunduğu iş yeri bir vakfın yada şahsın mülkü ise, bu iş yerine ödediği kiradan başka masrafı olmuyordu. Böylece lükse de düşkünlüğü bulunmayan bir sosyal yapıya sahip Kastamonu şehrinde, hayatını rahatlıkla devam ettirebiliyordu. İhtiyaç malzemelerini yapanla satan çoğu zaman aynı şahıs olduğu ve arada üçüncü bir kişi bulunmayıp, üretilen mallar doğrudan ve cazip fiyatlarla halkın beğenisine arz edildiği için, Kastamonu şehri oldukça ucuz bir kent olarak tanınmakta idi.

⁹⁷ UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri*, s. 251

⁹⁸ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 233)

⁹⁹ YÜCEL Age, s.197

¹⁰⁰ UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, TTK , s.495, Ankara 1988.

¹⁰¹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 234)

İlgili belgelerdeki mahalle ve han adlarından yola çıkarak, bugünkü gibi hemen hemen mevcut aynı yörelere yakın mevkilerde faaliyet gösterdiğini tahmin ettiğimiz esnaf ve sanatkarlar için, ayakkabıcı (haffaf)'lar çarşısı, çizmeciler çarşısı, kalaycılar çarşısı, kazancılar çarşısı, çilingirler çarşısı, demirciler çarşısı, semerciler çarşısı, bezzâzlar çarşısı, ipekçi (kazzâz)'lar çarşısı, iplikçi (hayyât)'lar çarşısı adıyla her mesleğe ait ayrı ayrı çarşıların mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Böylece tüm mesleklere ait sanat erbabının bir arada bulunduğu Anadolunun en eski tarihine sahip şehirlerinden biri olan Kastamonu, bu güzel hâtırayı günümüzde de kısmen yaşamakla, tarih esintisinin ruhi ferahlığını gönlünde taşıması yanında, 100.000'e yaklaşan nüfusun meydana getirdiği yer darlığı sıkıntısına rağmen, gelenek ve tarihine halen sahip çıkan ve yaşatmaya çalışan bir görünüm sergilemektedir.

Belgelerimiz arasında rastladığımız bir kayda göre¹⁰² Hocaîade vakfı yanı, bezzazlar çarşısı civarı (muhtemelen bugünkü Aşîrefendi hanı yeri) sebze ve meyve pazarının kurulduğu bir mevki durumunda idi. Zira bugün halen mevcut bu hanın kitabesindeki kayıttan, ebced hesabıyla çıkarıldığı kadarıyla hanın 1748 tarihinde yaptırıldığı düşünülürse,¹⁰³ Kastamonu'daki Pazar yerinin incelediğimiz tarihlerde boş olan bu alanda kuruluyor olması muhtemeldir. Kastamonu ve çevre köylerin bahçeleriyle, bostanlarında bolca yetiştirilen sebze ve meyveler, XVIII. yüzyılda ve öncesinde bu pazara getirilerek halkın istifadesine sunulmaktaydı.

Pazar yerleri dışında Kastamonu'da mevcut Paşa Hanı¹⁰⁴, Kapan Hanı, Çukur Han,¹⁰⁵ Acem Hanı, Kurşunlu Han ve Sarrâfi-Zâde Han'ı gibi altı büyük hanın bulunduğunu, bu hanlarda Kastamonu esnafının ticari faaliyetlerinin yürütüldüğü dükkanlar yanında Kastamonu dışından gelen tüccarların misâfireten konaklamasına müsait odaların bulunduğunu, yine incelediğimiz şer'iyye sicil belgeleri arasındaki kayıtlardan anlıyoruz. Ayrıca bir belgemizde de Kastamonu'ya dışarıdan ticaret maksadıyla gelenlerin kaldığı bugünde mevcut olan Arabapazarı Hamamı yanındaki

¹⁰² Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 83)

¹⁰³ ÇİFTÇİ, Age, s. 272

¹⁰⁴ Belgelerimizden bu handa esir pazarlandığını anlıyoruz. Bkz ek belge fotokopiler (fotokopi No 110)

¹⁰⁵ Belgelerimizdeki bazı ifadelerden bu hanın bir yangında tamamen yandığını anlıyoruz. Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 44 a, b)

Acem Hanı adlı bir han ile, İplikçiler Çarşısında Balkapanı Hanı¹⁰⁶ adlı bir başka hanın da bulunduğu bilinmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu hanlar ve meşrûtası olan dükkanlar birer vakıf eseri idi ve tabii bunların vakıf hazinesine hiçte azımsanmayacak önemli miktarlarda girdileri vardı. Mesela Kastamonu'daki Kurşunlu Han günlük 182 akçeden, yılda yaklaşık 66.500 akçelik bir icarla kiraya verilmişti.¹⁰⁷

Bazı ifadelere göre yalnız büyük ve zengin şehirlerde, lüks ve pahalı eşyaların satımı için yapılmış bir çeşit kapalı çarşı olduğu ileri sürülen¹⁰⁸ bedestenlerin bir örneğinde, Cem Sultan'ın 1467-1471 yıllarındaki Kastamonu valiliği sırasında yaptırarak vakfettiği Cem Sultan Bedesteni adlı bedesten olduğu bilinmektedir.

Belgelerimizdeki kayıtlar arasında Taslu Hâtun, İsmail b. İbrahim el-Candâri, İsmail Bey el-Candâri adlarıyla mevcut kervansaraylardan bahsedilmekle birlikte, gerek hanlar ve gerekse bu kervansaraylar hakkında detaylı bilgilere rastlayamadık.

Yine bazı belgelerimizde isimleri kayıtlı olmaları dışında hiçbir bilgi elde edemediğimiz eserler, Kastamonu hamamlarıdır. Bunlardan biri bugün için saray hamamı olarak tanınan ve aynı isimli cami yakınında inşa ettirildiği anlaşılan Muharrem Halîfe Hamamı¹⁰⁹ ile, 1996 yılında restore edilerek bir etli ekmek salonu şeklinde işletmeye açılan Frenkşah Hamamı, Kastamonu'nun en eski eserleri arasındaki Atabeygâzi vakfı meşrûtası olan ve muhtemelen Hüsameddin Çoban tarafından yaptırılan (İbn-i Neccar Camii bitişiğindeki) Vakıf Hamamı, İsmailbey Camii mevkûfesi olarak yaptırılan İsmailbey (Aşağı-imâret) hamamı, bugünkü İmam Hatip Lisesi yanındaki Dede Sultan Hamamı, Atabey Camii mevkûfesi olan Kale Hamamı, İsfendiyarbey Camii mevkûfesi olan ve Cebrail mahallesi Okuma Odası Sokağında bulunan Bey Hamamı, Küpcügez Mahallesiindeki yeni müftülük binası batısında bulunan Çifte Hamam, Akteke Mahallesiindeki Ferhatpaşa Camii mevkûfesinden Ferhatpaşa Hamamı, Yakupağa Camii mevkûfesinden olan ve bugün

¹⁰⁶ T. Mümtaz YAMAN Kastamonu Tarihi adlı eserinde, bu hanın bir kervansaray olarak yapıldığında şüphe olmadığını ifade etmektedir. Bkz. YAMAN, Age, s.128, Ahmed İhsan Matbaası, 1935

¹⁰⁷ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 122)

¹⁰⁸ ÖZTUNA, Age s.437

¹⁰⁹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 235)

harabe halindeki yıkıntıları kalan Yakupağa Hamamı, Veled-i Alpaslan Hamamı ve Hacı Hayruddin Hamamı ile, bir kaplıca mahiyetinde olması muhtemel ve yine bugün harabe haldeki yıkıntıları mevcut bulunan Kasaba Köyü'ndeki Ilısu Hamamı¹¹⁰ gibi, gerek beylikler ve gerekse daha sonraki dönemlerde yapılmış 10 adet hamam tesbit ediyoruz.

3. FİYATLAR:

Başlangıçta çok ucuz bir kent olduğunu bu yörelere uğrayan seyyahların anlatımlarıyla vurguladığımız Kastamonu'da, Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik bozulmanın sonucu olarak, XVI. yüzyıldan itibaren hızla yükselme eğilimi gösteren enflasyonun tesiriyle ihtiyaç malzemeleri ve yiyeceklerin pahalandığı bir gerçektir. Buna rağmen fiyat tespitinde esas alacağımız yaklaşık 180 gram ağırlığındaki bir çift altın bileziğin 120 kuruşa satıldığı Kastamonu'da, XVIII. yüzyıl başlarında 1 kuruşa 1.5 gram altın alınmasından yola çıkılarak o dönemim 1 kuruşunun, bugünün yaklaşık dokuz milyon Türk Lirası (yada 1.5 ABD Doları) na eşit olduğu ortaya çıkacaktır.

İncelediğimiz dönemin para değerleriyle 1 kâmil Riyal'in 120 akçeye, 1 esedî kuruşun 110 akçeye, bir şereffî altının 2 esedî ve 1 çeyreğe, 1 frengi altının 2.5 esedîye, 40 hâlis ayar paranın 1 esedîye eşit olduğunu¹¹¹; 120 mangırın 1 kuruş ve yine 40 paranın da 1 kuruşa eşdeğer bulunduğunu, incelediğimiz şer'iyye sicil belgelerimizden anlıyoruz.

Bu hesaptan yola çıkarak 1700'lü yılların başlarında iyi bir ineğin 15 kuruş, 1 koyun ve keçinin ortalama 8 kuruş civarında olduğu noktasından hareketle, rakamların günümüz fiyatlarına dönüştürülmesi sonucunda, o gün 15 kuruş olan iyi bir ineğin bugünkü parayla fiyatı 130 milyon TL, bir koyunun fiyatı ise 70 milyon TL. ye tekâbül etmektedir. Bu tespitlerden sonra, yine yukarıda da ifade ettiğimiz gibi XVIII. yüzyılın başlarında, bugünün tersine Kastamonu'da koyun ve keçinin daha fazla yetiştirildiği ve etinin sığır etine göre daha çok tercih edildiği söylenebilir.

¹¹⁰ CİFTCİ, s. 284

¹¹¹ Bkz. Ek Belge Fotokopileri (fotokopi No 204))

Ayrıca aşağıdaki tablolarda verilen fiyatlardan da anlaşılacağı üzere, koyun eti sığır etine nazaran neredeyse iki kat daha pahalıdır.

Ortalama fiyatlara göre bir evin 100 kuruş civarında oluşu, bize bugünün rakamlarıyla 1700'lü yılların başlarında bir milyar liraya bahçeli, ahşap kaliteli bir eve sahip olabileceğimizi, ama bunun yanında iyi bir ata sahip olabilmek için yukarıda da ifade ettiğimiz gibi üç ev parası ödememiz gerektiğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki tablolarda görüldüğü gibi, 1705 yılı tahrir kayıtlarındaki bir takım malların ortalama fiyatları, 2000 yılındaki Türk Lirası'na eşdeğer rakamlara dönüştürülerek, dönemin hayat standartları ile ilgili bir karşılaştırma yapmamız mümkündür;¹¹²

¹¹² XVIII. yüzyılda kullanılan uzunluk ve ağırlık ölçü birimleri; 1 kantar=56.41 kg., 1 batman=7.68 kg., 1 kıyye (okka)=1.282 kg., 1 miskal=4.5 gram, 1 dirhem=3.2 gram ve 1 endâze ise yaklaşık 60 cm. ye tekabül etmektedir. Konu hakkında geniş bilgi için Bkz. PAKALIN, ilgili maddeler.

Tablo 1:
Yiyecek Maddeleri:
 (1 ABD Doları=700.000 Tl. hesabıyla)

CİNSİ	MİKTARI	XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ FİATİ	KURUŞA ORANI	TEMMUZ 2000 YILINDAKİ FİATİ (Tl)
Pide ekmeği	160-220 dirhem = 512-704 gram	1 akçe	1/120	75.000
Somun ekmeği	170-220 dirhem= 544-704 gram	1 akçe	1/120	75.000
Çörek ekmeği	130- 170 dirhem= 416-544 gram	1 akçe	1/120	75.000
Börek	1 kıyye=1.282 gr.	12 akçe	1/10	900.000
Yağlı kâhî (bir çeşit 3 köşeli börek ve gözleme	60-80 dirhem= 192-256 gr	1 akçe	1/120	75.000
Koyun eti	1 kıyye=1.282 gr	8-10 akçe	1/10-15	600-750.000
İnek eti	“ “	6-7 akçe	1/17-20	450-525.000
Ham kuyruk	“ ”	10-15 akçe	1/8-12	750.000-1.250.000
İç yağı	“ ”	8-10 akçe	1/10-15	600.000-750.000
Tereyağı	“ ”	22-30 akçe	1/ 4-5,5	1.650.000- 2.250.000
Zeytinyağı	“ ”	24 akçe	1/5	1.800.000
Cevizli helva	“ ”	20 akçe	1/6	1.500.000
Pirinç	“ ”	8-11 akçe	1/10-15	600-750.000
Rumeli balı	“ ”	20 akçe	1/6	1.500.000
Ağda	“ ”	14 akçe	1/8.5	1.200.000
Nişasta	“ ”	10 akçe	1/12	750.000
Nohut	“ ”	6 akçe	1/20	450.000
Leblebi	“ ”	8 akçe	1/15	600.000
Fındık	“ ”	8 akçe	1/15	600.000
Kuru üzüm	“ ”	8 akçe	1/15	600.000
Sirke	“ ”	6 akçe	1/20	450.000
Armut hoşafı	“ ”	8 akçe	1/15	600.000
Tuz	“ ”	1.5 akçe	1/80	112.500
Halep Sabunu	“ ”	36 akçe	1/3.5	2.750.000

Ham Araç Sabunu	“ ”	18 akçe	1/7	1.875.000
Arap Sabunu	“ ”	8 akçe	1/15	600.000
Mum	“ ”	24 akçe	1/5	1.800.000
İncir	“ ”	12 akçe	1/10	750.000
Kışniş	“ ”	22 akçe	1/5.5	1.637.000
Badem	“ ”	36 akçe	1/3.3	2.727.000
Soğan	5 kıyye	1 akçe	1/120	75.000
Peynir	1 kıyye=1.282 gr	35 akçe	1/3.4	2.750.000
Sarımsak	1 kıyye=1.282 gr	9 akçe	1/13.3	677.000
Pastırma	1 kıyye=1.282 gr	16 akçe	1/7.5	1.200.000
Pestil	2.5 batman (yaklaşık 19 kg)	6 akçe	1/20	450.000
Tütün	5 okka (yaklaşık 6.1 kg)	1 kuruş	1x1	9.000.000
Kendir	60 batman (yaklaşık 465 kg)	30 kuruş	1x30	270.000.000
Kendir	200 bağ	22 kuruş	1x22	198.000
Buğday	1 kile (yaklaşık 100 kg)	1 kuruş	1x1	9.000.000
Arpa	“ ”	50 akçe	1/ 2,4	6.300.000

Tablo 2:**Giyim Kuşam Ve Süs Eşyaları:**

CİNSİ	MİKTARI	18. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ FİATİ	KURUŞA ORANI	TEMMUZ 2000 YILINDAKİ FİATİ (TL.)
Gömlleklik bez	2 top	5 kuruş	1x5	45.000.000
Keten gömlek	1 adet	1.5 kuruş	1x1.5	13.500.000
Keten bez	6 zıra'=3.5 m.	1.5 kuruş	1x1.5	13.500.000
Beyaz boğası	3 top	19 kuruş	1x19	171.000.000
Çuka	(60 cm eninde) 1 top	4 kuruş	1x4	36.000.000
Londra Çukası	“ ”	5 kuruş	1x5	45.000.000
Şukkabend (bir çeşit kumaş)	1 top	30 kuruş	1x30	270.000.000
İpek kuşak	1 adet	2.5 kuruş	1x2.5	20.000.000

Pamuk	1 kantar=56.5 kg	20 akçe	1/6	1.500.000
Altın bilezik	43 miskal (yaklaşık 203.5 gram)	120 kuruş	1x120	1.080.000.000
Altın bilezik	20 miskal (yaklaşık 90 gr)	30-40 kuruş	1x30-40	270.000.000 360.000.000
Şerefi altın	3 adet	6 kuruş	1x6	54.000.000
Perûze taşlı yüzük	1 adet	4 kuruş	1x4	36.000.000
Altın küpe	1 çift	4-10 kuruş	1x4-10	36-90.000.000
İncili ve ayaklı altın saçbağı	9 miskal=41 gr	18 kuruş	1x18	162.000.000
Gümüş kemer	1 adet	15-40 kuruş	1x15-40	135.000.000 360.000.000
Kırmızı çuka nâfe (tilki) kürk	“ ”	10-40	1x10-40	90.000.000 360.000.000
Mâi tilki paçası kürkü	“ ”	10 kuruş	1x10	90.000.000
Kırmızı sof kaplı sincap kürkü	“ ”	25 kuruş	1x25	225.000.000
Çuka kaplı kedi kürkü	“ ”	5 kuruş	1x5	45.000.000
Vaşak kürkü	“ ”	10 kuruş	1x10	90.000.000
Mor çiçekli kaftan	“ ”	10 kuruş	1x10	90.000.000
Çuka kaplı samur kürk	1 adet	20 kuruş	1x20	180.000.000
Yeşil atlas zenne kaftan	“ ”	15 kuruş	1x15	135.000.000
Altın saat	“ ”	30 kuruş	1x30	270.000.000
Gümüş bıçak	“ ”	2 kuruş	1x2	18.000.000
Fânus	“ ”	6 kuruş	1x6	54.000.000
Gümüş kılıç	“ ”	30-40	1x30-40	270.000.000 360.000.000
Gümüş ğaddâre (kama)	“ ”	15-25	1x15-25	135.000.000 225.000.000
Bakır kap	1 okka	1 kuruş	1x1	9.000.000
Türkmen kilimi	1 adet	2 kuruş	1x2	18.000.000

Boyabat kilimi	“ ”	1 kuruş	1x1	9.000.000
Gümüş sırmalı eğer	“ ”	35 kuruş	1x35	315.000.000
Gümüş at takımı	1 takım	10-40 kuruş	1x10-40	90.000.000 360.000.000

Tablo 3:**Hayvan Fiatları:**

CİNSİ	MİKTARI	XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ FİATI (kuruş)	TEMMUZ 2000 YILINDAKİ FİATI (TL)
Beygir	1 baş	80-170	720.000.000 1.530.000.000
İğdiş beygir	“ ”	30- 50	270.000.000 450.000.000
Yük beygiri	“ ”	40-50	360.000.000 450.000.000
Kısarak	“ ”	45-50	405.000.000 450.000.000
Doru küçük at	“ ”	50-70	450.000.000 630.000.000
Doru at	“ ”	70-80	630.000.000 720.000.000
Al at	“ ”	80-90	720.000.000 810.000.000
Süleymanağa kır at	“ ”	100-140	900.000.000 1.260.000.000
Kır aygır at	“ ”	100-200	900.000.000 1.800.000.000
Katır	“ ”	50-100	450.000.000 900.000.000
Öküz	“ ”	50-60	450.000.000 540.000.000
Camız öküzü	“ ”	150	1.350.000.000
Camız ineği	“ ”	60-100	540.000.000 900.000.000

İnek	“ ”	20-35	180.000.000 315.000.000
Dana	“ ”	20-40	180.000.000 360.000.000
Düğe	“ ”	15-20	135.000.000 180.000.000
Malak	“ ”	20-25	180.000.000 225.000.000
Eşek	“ ”	30-35	270.000.000 315.000.000
Keçi	“ ”	8-10	72.000.000 90.000.000
Koyun	“ ”	6-8	54.000.000 72.000.000
Arı	Bir kovan	10	90.000.000

Tablo 4:
Ev Ve Arsa Fıatları:

MAHALLESİ	DURUM VE MİKTARI	XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ FİATI (KURUŞ)	TEMMUZ 2000 YILINDAKİ FİATI (TL)
Akmescid Mahallesi	Bahçe ve kuyusu olan bir ev	150-320	1.350.000.000 2.880.000.000
Aycılar Mahallesi	2 katlı bir ev	200	1.800.000.00
Aycılar Mahallesi	Tek katlı bir ev	70	630.000.000
Bedirgazi Mahallesi	Akarsu ve fırını ile, altında ahır olan bir ev	120	1.080.000.000
Beyçelebi Mahallesi	Bahçe ve koruluğu olan bir ev	500	4.500.000.000
Cebrail Mahallesi	Altı ahır, üstü mesken olan bir ev	60	540.000.000
Cemalağa Mahallesi	2 katlı ve avlulu bir ev	200-500	1.800.000.000 4.500.000.000
Deveciler Mahallesi	Tek katlı bir ev	60	540.000.000
Gökdere Mahallesi	2 katlı bir ev	100	900.000.000

Hacıhamza Mahallesi	1 ev	300-400	2.700.000.000 3.600.000.000
Halife Mahallesi	1 ev	180-260	1.620.000.000 2.340.000.000
İbn-i Neccar Mahallesi	Bahçesinde ağaçları, kuyu ve fırını olan 2 katlı bir ev	185	1.665.000.000
İbn-i Süle Mahallesi	1 ev	200	1.800.000.000
İsmailbeğ Mahallesi (İmaretaltı)	1 ev	150-250	1.350.000.000 2.250.000.000
İsfendiyarbeğ Mahallesi	2 katlı ve avlulu bir ev	60	540.000.000
Kanara Mahallesi	Arsa	200	1.800.000.000
Kebkebirler Mahallesi	Bahçesinde kuyu, kenef ve fırını olan 2 katlı ev	80-180	720.000.000 1.620.000.000
Kırkçeşme Mahallesi	Koruluğu olan 2 katlı bir ev	110	990.000.000
Küpcüğe Mahallesi	1 ev	60-200	540.000.000 1.800.000.000
Muzaffereddin Mahallesi (Kaya Yolda)	1 ev	50	450.000.000
Püre Mahallesi	1 ev	45	415.000.000
Tâhîrfakih Mahallesi	1 ev	60	540.000.000
Topçuoğlu Mahallesi	1 ev	50-150	450.000.000 1.350.000.000
Yeni Mahalle	1 ev	500	4.500.000.000
Dereköy	2 dönüm bahçe ve bostan	200-250	1.800.000.000 2.300.000.000
Dereköy	60 dönüm tarla	1400	12.600.000.000
Dereköy	3 göz değirmen	500	4.500.000.000

Belgelerimizden yaptığımız tespitlerimiz neticesinde ortaya çıkan rakamlardan hareketle, 1700'li yılların başlarında temel ihtiyaç maddelerinin genelde bugünküne oranla çoğu malzemelerde birkaç kat daha ucuz olduğu ve başlangıçta da ifade ettiğimiz gibi Kastamonu şehrinin ucuz bir kent olarak nitelendirilebileceği sonucuna varılabilir. Fakat fiyatlar konusunda böyle bir sonuç

belirmekle birlikte, halkın alım gücü konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü orta halli bir Kastamonulu'nun günlük kazancının 6-7 akçe¹¹³ (bugünkü rakamla 500.000. TL.) olduğu düşünülürse, belirtilen fiyatlara rağmen o günün insanının alım gücünün oldukça düşük seviyede bulunduğu ileri sürülebilir. Yani bugün orta gelirli biri, günlük kazancıyla bir kilo et alabilirken, o günün insanı 1 kilogram et için iki gün çalışmak zorundaydı.

¹¹³ Bkz. PAKALIN, Afs., “Akça” maddesi, “1 kuruşun 120 akçe” olduğundan hareketle.

IV.BÖLÜM

DÎNÎ VE KÜLTÜREL HAYAT

1. CAMİ, MESCİD VE ZÂVİYELER:

Kastamonu'daki mahalleler konusunda da ifade ettiğimiz gibi, Anadolu'daki ilk Türk iskanı dönemlerinden beri (kısmen günümüzde de) mahalleler oluşturulurken, önceden inşa edilen bir cami çevresinde yerleşim düzenine yönelik faaliyet geliştirilmeye çalışılmıştır. Tüm Anadolu şehirlerinde gözlenen bu durum, gayet tabii bu minval üzere gelişmiş olmalıdır. Gerçekten Kastamonu'da günümüzde mevcut en eski tarihi binalara bakıldığında, halen ayakta kalanların cami ve mescidler olduğu görülecektir.

Bu anlamda halen Kastamonu'da bulunan cami ve mescidleri incelediğimizde, gerek Selçuklu ve beylikler dönemi, gerekse Osmanlı döneminden günümüzü intikal edenleri çoğunlukla mahalle adı, yada kısmen dînî ve milli bir önder şahsiyet adıyla anılanlarıdır. Bu camilerden Selçuklu ve beylikler dönemiyle ilgili olarak **Atabeygazi Camii** ve **İsmailbey Camii** ile **Yılanlı Camii**'ni görmekteyiz. Gerçekte İsmailbey Camii Osmanlı İmparatorluğu döneminde XV. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş bir külliye dahilinde bulunmakla beraber, Kastamonu şehrinin henüz tamamen Osmanlı Devleti hakimiyetine girmediği bir tarihte yapılmış olduğundan, bu gruba dahil etmeyi uygun buluyoruz.

Bunların dışında Osmanlı hakimiyeti dönemlerinde inşa edilmiş olan **Yakubağa Camii**, **Nasrullah Kadı Camii**, **Sinanbey Camii**, **Şeyh Şaban-ı Veli Camii**, **Topçuoğlu Camii**, **Tavuk Hasan Efendi (muhtemelen karanlık) Camii** isimlerine, incelediğimiz dönemin şer'iyye sicil defterleri arasındaki kayıtlarda tesadüf etmekteyiz. Bu camiler yanında şer'iyye sicillerinde mescid olarak adından bahsedilen **Cemaleddinağa Mescidi**,¹ H.937/M.1530 tarihli Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 109. sayfada cami olarak kayıtlı iken, sicil defterlerimizde **İsfendiyarbey Camii**, **Honsalar Camii** ve **Deveciler Camii** olarak ifade edilen camilerin, aynı defterin 110-113 ve 114. sayfalarında mescid şeklinde kaydedildiğini tespit ettik. Bu durumda, öncekinin sehven yapılmış bir hatadan kaynaklandığı, fakat

¹ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 236)

sonrakilerin ise XVI. yüzyılda henüz mescid olarak kullanılıyor iken, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren camie tahvil edilmiş olacağı kanaati bizde hasıl olmaktadır. Ayrıca ihtisab defterlerinde 119. sayfada adı geçen **Muzaffereddin Camii** ile, yine kapı duvarının sol yanındaki inşâ kitabesinden H.754/M.1353 yılında yapıldığı anlaşılan **İbn-i Neccar Camii** ve kapısının üzerindeki inşâ kitabesinden H.967/M.1559 tarihinde yaptırıldığı anlaşılan **Ferhatpaşa (Hacı Kadı) Camii**'nin ismine incelediğimiz şer'iyye sicil defterleri ve ihtisab defterlerindeki kayıtlar arasında tesadüf edemedik.

Böylece şer'iyye sicil kayıtları ve diğer kaynaklardan yaptığımız araştırmalar neticesinde, Kastamonu şehrinde büyük bir ihtimalle 1700'lü yılların başlarında en az 17 cami olmalıdır.

Ancak şehir yerleşiminde her bir mahallede ayrı ayrı bulunan mescidlerin tam olarak tesbiti mümkün olmamakla beraber, bunlarında muhtemel olan yaklaşık rakam tesbitini yapma imkanımız vardır. Yine incelediğimiz kaynaklar arasındaki konuyla ilgili belgelerden hareketle, önce şer'iyye sicil defterlerinde adını gördüğümüz mescidlerin isimlerini ifade edelim: **Ahî Ali Mescidi, Aktekke (İbrahimbey) Mescidi,² Beyçelebi Mescidi, Cebraîl Mescidi, Çevgânî Mescidi, Debbağlar Mescidi, Frenkşah Mescidi, Hacıdursun Mahallesi Mescidi, Halife Sultan Mescidi, Hamzaağa Mahallesi Mescidi, İbn-i Süle Mescidi, Kübcügez Mahallesi Mescidi, (Çilingirler Çarşısı'ndaki) Muratpaşa Mescidi, Muharrem Halife Mescidi (Bugünkü Saray Camii) ve Musafakih Mahallesi (Zihni-Zade) Mescidi** ile, şer'iyye sicillerinde konu edinilmediği halde 1530 yılı ihtisab defterlerinde isimlerine rastladığımız: **Alaca Mescid (Mahkemealtı mevkiinde), Alpaslan Mahallesi Mescidi, Arız Mahallesi Mescidi, Atabeygâzi Mescidi, Cemalağa Mahallesi Mescidi, Dürüdger-Zade Mescidi, Hayruddin Mescidi, Kâbe Mescidi, Kapan Hanı Mescidi, Milan Mescidi, Muarrif Mescidi, Seremeddin Mescidi, Seydiler Mahallesi Mescidi, Şadibey Mahallesi Mescidi, Türbe Mescidi ve Veled-i Bedir Mescidi** olmak üzere Kastamonu'da toplam 31 tane mescid bulunduğu görülmektedir.

² Bu mescid 1715 yılında ilave minber inşasıyla cami haline getirilmiştir. Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 237)

Bu mescidlerden Akteke, Cebrail, Halife Sultan, Hamzaağa, Muharrem Halife, Alaca Mescid, Alpaslan, Çevgani, Kübcügez, Debbaglar (tabaklar) mescidleri sonraki dönemlerde cami haline dönüştürülmüş olup, Çay Camii ve Cebrail Mahallesi Mescidleri zamanla tamamen yıkılarak kaybolmuş olmalarına rağmen, günümüzde aslının aynısı gibi olmamakla beraber, aynı isimlerle ve aynı yere yeniden inşa edilmişlerdir. Şamlıoğlu Çıkmazı bitişiğinde ve aslen Beytullah ölçülerinde inşa edilmiş olan Kâbe Mescidi gibi yukarıda adı geçen diğer mescidlerden çoğu zamanla ya yıkılarak yok olmuşlar, yada isim ve kullanım amaçları değiştiğinden unutulup gitmişlerdir.

İncelediğimiz şer'iyye sicil kayıtlarında Kastamonu'da yaşamakta olan ezici çoğunluğu Müslüman halka mahsus bu ibadethaneler yanında, sayıları birkaç yüzü geçmeyen çok az miktardaki Hıristiyanların ise Pazar günleri toplanarak ayinlerini icra edebilecekleri sadece bir kilisenin, Akkaya Nahiyesine bağlı Zemyan-Balatlar adlı mevkide bulunduğunu ve bu kilisede ibadet ettiklerini anlıyoruz.³

Bilindiği gibi ahi zaviyelerinin bir kısmı geçilmesi zor veya yol emniyeti az olan yerlerde tesis edilmişler ve Anadolu kervan yollarındaki güvenliğin sağlanmasında öncü olmuşlardır.⁴

Bu anlamda İbn-i Battuta'nın eserinde uğradığını ifade ettiği ve daha öncede temas ettiğimiz **Fahrettinbey Zâviyesi** ile **Ahi Nizameddin** tarafından yaptırılan zâviye dışında ⁵ Kastamonu vilayetinde mevcut zâviyeler arasında şer'iyye sicil belgelerimizdeki kayıtlarda rastladığımız zâviyelerin yer ve isimlerini şöyle sıralayabiliriz: Akkaya Nahiyesi'nde **Hacı Şakir Seydi Paşa Zâviyesi**, Kastamonu Ahlatcık Köyü'nde adı belirtilmeyen bir zâviye, şehir merkezinde **Dayı Sultan Zâviyesi**, **Dede Sultan Zâviyesi**, **Ahî Şurbe Zâviyesi** (İplikçiler Çarşısı'nda), **Şeyh Şucâi Zâviyesi**, **Şeyh Şaban-ı Velî Tekkesi**, **Şehribânlar Tekkesi ve Zâviyesi**, **Demirli Tekkesi ve Zâviyesi**, **Taşpınar Tekkesi ve Zâviyesi**.

³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 43)

⁴ Ömer Lütfi BARKAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri, Zâviyeler, Vakıflar Dergisi*, S.2, s. 301, İstanbul 1935.

⁵ PARMAKSIZOĞLU, Age, s. 56-61

Ayrıca 1530 tarihli ihtisab defterindeki kayıtlar arasında rastladığımız zâviye isimleri ise şunlardır: **Âbidûn Zâviyesi**, **Ahî (Ece) Zâviyesi**, Akdoğan Nahiyesi'nde **Burak-Doğan Zâviyesi**, Devrekani Kazası'nda İzzetler Köyü'ndeki **Arablar Zâviyesi**, Taşköprü Kazası'nda **Bâdemce Zâviyesi**, **Börekçi-Hızır Zâviyesi**, **Dede Sultan Zâviyesi**, **Derviş-Elvan Zâviyesi**, **Derviş-İbrahim Zâviyesi**, Azdavay'da **Duâlı Seyyid Zâviyesi**, **İsa Deresi Zâviyesi**, **İsfendiyar Zâviyesi**, **Kara-şeyh Zâviyesi**, **Kara-Yahya Zâviyesi**, **Kaygunca-emre Zâviyesi**, **Emre Zâviyesi**, Göl Kazası Yazıcı Köyü'nde **Emirce Zâviyesi**, Eflani Kazası'nda **Güzel-Ahmed Zâviyesi**, Daday Kazası Başyalak Köyü'nde **Hacı-Ahmed Zâviyesi**, Küre Kazası'nda **Kurt-şeyh Zâviyesi**, **Şeyh-Lala Zâviyesi**, **Pîrî-Paşa Zâviyesi**, **Sultan-Emre Zâviyesi**, **Şadi-Bey Zâviyesi**, **Hacı-Murad Zâviyesi**, **Halife Zâviyesi**, **Hasan-şeyh Zâviyesi**, **Hamid-şeyh Zâviyesi**, Budakbükü Köyü'nde **Hüseyin-dede Zâviyesi**, **İbrahimbey b. İsfendiyarbey Zâviyesi**, İlyasbey Köyü'nde **Veled-i Alagöz Zâviyesi**, Araç Kazası Abdal Zâviyesi, **Şehriman Köyü Zâviyesi**, **Şeref Zâviyesi**, **Mevlana Şemseddin Şeyh-Ahmed Zâviyesi**, **Şeyh-Bali Zâviyesi**, **Şeyh-Bostan Zâviyesi**, **Şeyh-Caca Zâviyesi**, **Şeyh Davud Zâviyesi**, **Şeyh-Şirin Zâviyesi**, **Şeyh-Şuca' Zâviyesi**, **Şeyh-Veli Zâviyesi**, **Yurtca Zâviyesi**, **Yalınca Zâviyesi**, **Gören Zâviyesi** adıyla Kastamonu ve çevresinde 50'nin üzerinde zâviye bulunduğunu, şehir merkezinde ayrıca Yakubağa, İbrahimbeğ b. İsfendiyarbeğ ve Tekke İmaretelerinde de ihtiyaç sahiplerine daimi surette yemek yedirildiğini söyleyebiliriz.

2. İLİM HAYATI VE MEDRESELER:

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya yerleşen Türk Toplumunun, önceleri bu topraklar üzerinde meskûn olan diğer toplumlarla uzlaşabilme, aynı zamanda kendi insanını da eğitip verimli bir hale dönüştürerek güçlü bir devlet olabilme yollarını arama mecburiyeti vardı. Şüphesiz bunu sağlamanın en kestirme yolu ise eğitim kurumlarından geçiyordu. Bu düşüncelerle mutlu ve başarılı bir geleceğe yönelik çabalar içinde olan önder şahsiyetlerin, başlangıçta yerleşim yerleri çevresindeki yüksek ve ıssız mahallerde ihdâs ettikleri

tekke ve zâviyelerle bu yöndeki faaliyetlerine başlayan ecdadımızın, müteakiben Anadolu'da kurduğunu bildiğimiz en eski medrese, temelindeki bir kitabede H.589/M.1193 tarihi bulunan Kayseri'deki bir medresedir.⁶ Bununla beraber Anadolu'da ilk kurulan medresenin bu medrese olduğunu söyleyemeyiz. Nizamiye Medreseleri'nin devamı şeklinde daha önceleri Anadolu'nun doğu ve güneydoğu kesimlerindeki önemli şehirlerde birden çok medresenin bulunduğu bilinmektedir.⁷ Bu medreselerde Ali Kuşçu ve Kemaleddin Hasan'ın eserlerinden **Hesap**; İbn-i Kemal, Kınalızade ve Molla Fenâri'nin eserlerinden **İlm-i Hikmet**; **Tarih**; **Mantık**; Taftazâni, Cürcânî ve Molla Hüsrev'in eserlerinden **Belâgat**; **Kelâm**; **Fıkıh**; **Usûl-ü fıkıh**; Devvânî, Nesefî ve yine Taftazâni'nin eserlerinden **Akâid**; İbnü'l-esîr, İbn-i Mübârek ve Askalânî'nin eserlerinden **Hadis ve Usûl-ü Hadis** ile Zemahşeri ve Beyzâvî'nin eserlerinden **Tefsir** gibi ilimler okutulurdu.⁸

Orhan Bey zamanında İznik'te kurdukları ilk medrese ile ecdadımız, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Anadolu'daki Türk Kültürü'nün önemli temel taşlarından yenilerinin temelini ard arda atmaya devam etmişlerdir. Bu medrese H.731/M.1330 da Gazi Orhan Bey tarafından, o tarihte küçük beyliğin merkezi olan İznik'de yapılmış ve buraya ilk müderris olarak da Türk alim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Dâvûd-ı Kayserî tayin edilmiştir. Kayserili Dâvûd büyük mutasavvıf Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin üvey oğlu Şeyh Sadreddin-i Konevî'nin halifelerinden, tefsir sahibi ve Muhyiddin-i Arabî'nin Fusûsü'l-hikem'ini şerh eden Kemaleddin Abdürrezzak Kâşî'nin (vefatı H.730/M.1330) halifesi olup yüksek tahsilini Mısır'da yapmıştır.

Orhan Gazi 6 Nisan 1326 tarihinde Bursa'yı aldıktan sonra beylik merkezini İznik'ten Bursa'ya naklederek, burada da mevki itibarıyla halk arasında Manastır Medresesi diye meşhur olan medresesini inşa etmiştir.

Bundan sonra Osmanlı vezir ve beylerbeyileri ile diğer ümeranın zapt edilen yerlerde cami, medrese, mektep, imaret vesair tesislerini görmekteyiz. İşte bu

⁶ Claude CAHEN, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Terc. Yıldız MORAN, s. 246, İstanbul 1979.

⁷ Osman ÇETİN, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, s. 213-220, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.

⁸ UZUNÇARŞILI, *İlmiyye*, s. 20-23

suretle az zamanda böylesi ilmî, ictimâî müesseselerle şehir ve kasabalara İslâm damgası vurularak Türk Yurdu îmar edilmiştir.⁹

Türk tarihine mal olmuş çok değerli alimlerle, devlet adamlarımızı yetiştirmiş olan bu medreselerin mevcudiyeti ve ihdâsı açısından vilayet olarak Kastamonu'da ilkler arasında sayılabilir. Zira, M. 1242 yılında Selçuklu Atabeylerinden Cemaleddin Ferruh Abdullah tarafından Çankırı'da yaptırılan Cemaleddin Medresesi, Anadolu'da kurulan en eski medreseler arasında kabul edilir.¹⁰ Aynı tarihlerde, yani 1200'lü yılların ilk yarısında Kastamonu beyi olan Çobanoğlu Hüsameddin Bey'in burada Atabey Medresesi adıyla yaptırdığı medresenin binası halen ayaktaadır. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında Taşköprü ilçesinde yaptırılan Muzaffereddin Medresesi'nin tarihide bunlara yakındır.

Atabey Medresesi ile başlayan ilmi müesseseler, bundan sonra her dönemde artarak devam etmiş ve hem İslâm diyarından meşhur ilim adamları bu medreselerde ders verirken, hemde aynı medreselerde sonraki dönemlerin büyük ilim adamları yetişmiştir.

Genelde incelediğimiz şer'iyye sicil kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilere göre sadece Kastamonu merkezinde 27 tane mederese bulunmaktaydı. Bunlar arasında 220 talebesi olanlar dahi vardı.¹¹

Tüm Osmanlı Ülkesi'nde olduğu gibi Kastamonu'da da medrese adı verilen ve bir nevi bugünün üniversiteleri konumunda olan bu eğitim kurumlarında ecdadımız "Cevâhirü'l-Esdâf" adlı satır arası tefsirin müellifi ve halen Kastamonu'da medfun, aslen Buharalı olan müfessir Alâeddin Efendi¹², Abdülfettâh-ı Veli, Tosyalı Tefsîrî Mustafa Efendi ve Taşköprülü-zade Efendi gibi çok sayıda ilim adamı yatıştırıp, Anadolu'ya irfan nuru saçmışlardır. Ayrıca Candaroğulları devrinden itibaren bu ilim yuvalarında yetişen şahsiyetler tarafından, din ve dünya ilimlerine dair sayısız eserler te'lif edilmiştir.¹³

⁹ UZUNÇARŞILI, Age, s. 1-2

¹⁰ Ali YARDIM, TDVİA, c. 8, s. 529-530, Dârul Hadîs maddesi.

¹¹ Merhum OZANOĞLU, Kastamonu Kütüğü adlı eserinde 58. sayfada da aynı kanaatini ifade etmektedir.

¹² ABDÜLKADİROĞLU, Agd, s. 40.

¹³ Abdülkerim ABDÜLKADİROĞLU, Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyât-ı Sultânî Adlı Eseri Üzerine Notlar, "Türk Tarihi'nde ve Kültüründe Kastamonu", Tebliğler, s. 43-54, Kastamonu 19-21 Ekim 1988

Şemseddin Sami'nin Kamûsu'l-A'lam adlı eserindeki Kastamonu maddesinde "1634 haneli Kastamonu şehir merkezinde 17 medrese, çok sayıda sıbyan mektebi, san'at mektepleri, 10 adet ilkmekteb, dârü'l-muallimîn, rüştiye ve îdâdiy-i mülkiyeler yanında, 4 adet kütüphane ve yine bir eğitim yuvası olarak değerlendirdiğimiz 12 adet tekkenin bulunduğu bahsedilmektedir. İşte bu durum ona göre Kastamonu'nun XVIII. yüzyılda ilim tuvalindeki görünüşüdür. Merhum İhsan Ozanoğlu'nun ifadelerine göre, ilçe ve köyler hariç Kastamonu merkezinde tespit edebildiği medreseleri iki ayrı grupta toplamıştır. Büyük ölçüde onun eserindeki açıklamalarından yararlanarak Kastamonu'da mevcut medreseler hakkında şu kısa bilgileri verebiliriz.¹⁴

I. Bizzat görüp, tanıdığı medreseler;

A. Küpcügez Mahallesi'ndeki medreseler:

1. Dârü'l-Kurrâ Medresesi; Ozanoğlu'nun bizzat görüp tanıdığı medreseler arasında adından bahsettiği bu eğitim kurumu, bugünkü müze binası bitişiğindeki bahçe içinde bulunuyordu. Halaçlı Köyü doğumlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış olan bu medrese, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır. Maalesef bu medresenin 1950'li yıllardan önce harap olup kaybolması sonrası, yıkılan binanın yerine bir açık hava sineması kurulmuş ve nihayet burası da 1970'li yıllarda bir kadir gecesinde çıkan yangınla kül olup gitmiştir. Şu anda medresenin yeri boş bir alan halindedir.

2. Dârü'l-Hadîs Medresesi; Hakkında bir malumat elde edilemedi.

3. Mahmûdiye (şadırvan altı) Medresesi; bugünkü Nasrullah Şadırvanı civarında, Nasrullah Kadı tarafından yaptırılan bu medrese¹⁵, son dönemlerde Kastamonu'nun tanınmış ve en yaşlı simalarından merhum Hasip Yılanlıoğlu'nun ifadelerine göre yakın dönemlerdeki bir müderrisinin adına izafeten "Dabanalioğlu Medresesi" adıyla da anılmıştır. Son devirlerde müderrisliğini Kırkbeş-zade'nin yaptığı söylenen bu medrese, bugünkü adalet çarşısı mevkiinde bulunuyor olmalıdır.

¹⁴ İhsan OZANOĞLU, *Kastamonu Kütüğü*, İstanbul 1952

¹⁵ Ahmet GÖKOĞLU, *Paflagonia*, s. 345

B. Cebrail Mahallesi'ndeki Medreseler:

1. Fevziye Medresesi: Gökoğlu'nun ifadelerine göre Maşat (Meşhed) yakası olarak anılan bir mevkide, Hacı Tahir Ağa adlı biri tarafından yaptırılmıştır.¹⁶

2. İsmailbey Medresesi: Bugünkü İsmailbey Mahallesinde Candaroğulları dönemine ait ayakta kalabilen ender eserlerden biridir. Sonradan konulduğu tespit edilen kitabesinden H.880/M.1475 de yapıldığı ifade ediliyor isede vakfiyesinden, İsmailbey tarafından daha önce inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Avlusunun kenarlarına düzenli biçimde yerleştirilmiş, eşit büyüklükte ve hepsinde birer ocak bulunan 10 tane odası mevcuttur. Kible tarafında ise daha özenle yapılaş, üzerinde 8 köşeli kasnağı bulunan kubbe ile örtülü dersanesi yer almaktadır. Kubbesinin üzeri ayrıca kiremitlerle kapatılmıştır. Tamamı ortadaki avluya açılan oda kapılarının üzerinde boydan boya revaklar bulunmaktadır.

Başlı başına mîmari bir abide olan medrese, kültür tarihimizde de vazgeçilmez bir yere sahiptir. Kendisi de kudretli bir alim olan İsmailbey, medrese için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamış, İslâm dünyasında şöhret olmuş bütün alimleri etrafında toplayarak kendilerine sınırsız bir çalışma ortamı sağlamıştır. XV. yüzyılda meşhur olan hiçbir alim yoktur ki, İsmailbey'in bu ilim müessesesine uğramamış olsun. Hatta bu alimler arasında, Fatih Sultan Mehmet'in birkaç misli ücret teklifini içeren İstanbul'a davetini kabul etmeyip, İsmailbey'in yanında kalmayı tercih edenler vardır.¹⁷

Abdülkadiroğlu bu medrese hakkında; "beylik döneminde bilhasa kendiside alim olan İsmailbey zamanı, sultanın ilim adamları ve şairleri himayesi, onlara yüksek mevki ve tahsisat bağlaması dolayısıyla Anadolu Beylikleri'nin kültür cihetinden en yüksek devridir. İsmailbey, Kastamonu'da mühim bir ilim merkezi kurmuş, medresesini yüksek alim Niksar'lı Muhyiddin için yaptırmıştır. Riyâziyât alimi Fethullah Şirvani, mütefekkir Seyyid Ali Acemi, Tabib Sinop'lu Halil Bin Mü'min ve Ömer bin Ahmed, Tabib ve Edip Kemaleddin, Sinop'lu Edip ve Şair

¹⁶ GÖKOĞLU, Age, s. 345

¹⁷ TAŞKÖPRÜLÜZADE İsamüddinAhmed Efendi, Şakayık-ı Nûmâniyye, nşr. Abdülkadir Özcan, c.1, s. 140-141, İstanbul 1989

Mehmed, Kastamonu'lu Edip ve Şair Turâbi, Senâi, Hâkî, Acem Hâmidi bu ilim merkezinde ve saray etrafında bulunan zevattandır.” dedikten sonra o dönemde yazılan 10 adet ilmi eserin adını vermektedir.¹⁸

3. Kuyudibi Medresesi: Sıdkıyye Medresesi olarakta tanınan bu medrese, bugünkü Tabaklar Camii'nin yerinde bulunuyordu. Merhum Hasip Yılanlıoğlu'nun anlatımlarına göre, medrese harap bir halde iken yerine bugünkü Tabaklar Camii inşa edilmiştir. Vakfiyesine göre medresenin yapılış tarihi H.1294/M.1877 olup, vâkıfı olan Hacıbıyık-zade Sadık Efendi iki katlı ve ahşap olan bu binaya 16 oda, bir kütüphane, bir derslane, bir çamaşırhane ve bir miktar bahçesi olan medreseye, yakınında bulunan bir fırın ile bir ahır, bir kahvehane, Terziler Çarşısı'nda bulunan bir kunduracı dükkanını da vakfetmiştir.

Vakfiyenin şartlar bölümünde, adı geçen dükkanları kiraya verilirken gelirinin 1/3' ini tamir ve yakacak masrafına ayrılması, bundan artan kısmın öğrencilere dağıtılması; kalan 1/3' lük kısmın medresenin bânîsi ve müderrisi olan Sadık Efendi'nin tasarrufuna bırakılması şartı konulmuştur.

Vâkıf, kendisinden sonrası içinde, “âkibet kitâb-ı ircîi emri sem'i âcizânemegûş; ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûran şerbeti nûş ettiğimde” diyerek, vefatından sonra takip edilecek usûlü beyan etmiş ve “femen beddelehû ba'de mâ semiahû. Feinnema ismuhû alellezîne yubeddilûnehû. İnnellâhe semîun alîm” (kim, işittikten sonra onu “vasiyeti” değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.¹⁹) diyerek vakfiyesini tamamlamıştır.

C. Nasrullah Camii Civarında;

1. Tevfikiye Medresesi:

Nasrullah Camii'nin kuzeydoğu köşesine bitişik olan bu medreseyi XIX. yüzyılın ilk yarısında Hatip Efendi-zade Tevfik Efendi yaptırmış olmalıdır. Bir süre 1960'lı yılların sonuna kadar müftülük hizmet binası olarak kullanılmış olup, ardından İl Turizm Müdürlüğü olarak ta hizmet vermiştir. Halen Vakıflar Bölge Müdürlüğü hizmet binası olarak kullanılmaktadır.²⁰

¹⁸ ABDÜLKADİROĞLU, Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Agt., s. 44-45

¹⁹ Bakara Suresi 181. Ayet. (medrese ile ilgili 1294 tarihli vakfiye, Vakıflar Gelen Müdürlüğü arşivinin 595 nolu defterinin 5. sayfa, 5. sırasında kayıtlıdır.

²⁰ VGM Arşivi, defter no: 606, s. 255

2. Bayraklı Medresesi:

Bu medrese hakkında bir bilgi elde edilememiştir.

3. Münire Medresesi:

Nasrullah Camii'nin güneybatı köşesinden başlayıp tüm kible boyunca devam eden bu bina çoğu kayıtlarda Bayraklı Medresesi olarakta zikredilmektedir. Tevfikiye Medresesi'yle aynı tarihlerde faaliyet gösteren (L) tipindeki bu medrese binası, doğu köşesindeki Nûmaniye Medresesi ile bitişerek (U) şeklinde bir görünüm arz eder. Son dönemlerde yapılan restorasyonlar neticesinde dersane binası tahrip olarak, ortadan kalkmıştır. Bina halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne tescillidir.

4. Merdiyye Medresesi:

Bu medrese hakkında da bir bilgi elde edilememiş olup, bunun da Bayraklı Medresesi ile aynı medrese olduğu konusunda rivayetler vardır.

5. Nûmaniye Medresesi:

Münîre Medresesi'nin doğu kesimde ve Nasrullah Camii'nin güneydoğu köşesinde. Banisi, Ceceli-zade İbrahim Nurettin Efendi tarafından M.1688 yılında inşa ettirildiği merhun Ozanoğlu'nun tespitlerinden anlaşılmaktadır. Bu zatın halen İsmailbey Medresesi civarındaki hazirede bulunan kabirlerden birinde medfun olduğu sanılmaktadır.²¹

Medresenin mevcut adı, 1834 yılında müderrisi olduğu bilinen Kâdirî veya Nakşibendî Şeyhi Hoca Numan Efendi'den gelmektedir.²² Son günlerde Vakıflar Öğrenci Yurdu'nun mutfak ve yemek salonu olarak kullanılmaktadır.

6. Şükrü Bey Medresesi:

Nasrullah Kadı tarafından yaptırılan bu medrese Vakıflar Genel Müdürlüğü kayıtlarında mevcut olup, istinat mahkemesi azalarından Şemsi-zade İbrahim Efendi oğlu Mehmet Şükrü Bey'in medrese adına vakfettiği akaretler yüzünden, Şükrü Bey Medresesi olarak anılmaya başlanmıştır.²³ Bir ara camiin doğu bitişiğindeki binası yıkılarak, maalesef tuvalet olarak yıllarca kullanılmış ve nihayet 1993 yılı sonlarından itibaren yıkılan binanın yeri yeşil saha haline dönüştürülmüştür.

²¹ OZANOĞLU, Age, s.68, Mehmet Behçet YAZAR, *Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, s.105

²² M. ZÜHDÎ (Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne mezunlarından), *Tahassür*, İstanbul 1318.

²³ VGM Arşivi, Defter no:604, s.129

D. Topçuoğlu Mevkiinde;

1. Semhiyye Medresesi:

Banisinin müfessir Alaaddin Efendi Türbesinde medfun bulunan müderris Ali Senâi Efendi olduğu bilinen Topçuoğlu Camii civarındaki bu medresenin, eski adı Senâiyye Medresesi olup sonradan bu isimle tanındığı rivayet edilmektedir.²⁴

2. Ziyaiyye Medresesi:

Hacı Hafız Ahmed Ziyaeddin Efendi tarafından Topçuoğlu Camii yanında yaptırılan bu ahşap bina günümüzde viran bir halde bulunmaktadır. Bir ara öğrenci yurdu olarak da kullanılmakla, hiç değilse aslına yakın bir işlev görmüştür.

3. Evliya Efendi Medresesi:

Hacı Evliya tarafından yaptırılan ve bugünkü yeni Belediye Binası yerinde bulunan bu medresede, Ozanoğlu'na göre Sırtlı Ali Efendi müderrislik yapmıştır.

E. Mahkeme-altı Mevkiinde;

1. Enîsiyye Medresesi:

Bu medreseyi aynı zamanda valilik binasını da yaptıran Enis Paşa, Ağa İmareti aşağısında inşa ettirmiştir.

2. Dursun Efendi Medresesi:

Kastamonu'nun ilim adamlarından Dursun Efendi tarafından 1904 yılında ahşap ve 16 oda olarak yaptırılan bu bina, Vakıflar İdaresi tarafından Baki Tümtürk isimli bir şahsa 1952 yılından önce satılmıştır.²⁵ Bazı kaynaklar bu medresenin Enîsiyye Medresesi'yle aynı medrese olduğunu ifade etmekle beraber, merhum Ozanoğlu ayrı bir medrese olduğunu belirtmektedir.

F. Bugünkü Gazipaşa İlköğretim Okulu yerinde;

1. Namazgah Medresesi:

Abdülbaki-zade Hacı Süleymanoğlu Hacı Mehmet Efendi tarafından 1868 yılında yaptırılan²⁶ bu medrese hakkında Âmâ-zade Osman Efendi'nin müderrislik yaptığından başka bir bilgiye sahip değiliz. Halen Gazipaşa İlköğretim Okulu'nun bulunduğu bu mahalde ayrıca Kastamonu ahalisinin topluca Cuma Namazlarını eda

²⁴ GÖKOĞLU, Age, s. 345

²⁵ GÖKOĞLU, Age, s. 344

²⁶ Mehmet Behçet YAZAR, Kastamonu Asar-ı Kadimesi, s. 107. GÖKOĞLU, Age, s.345

ettikleri ve Cenaze Namazı kıldıkları bir musalla bulunduğuna dair görgü şahitleri vardır.

G. Atabey Mahallesi Kefeli Yokuşu'nda:

1. Yakub Ağa Medresesi:

H.954/M.1547 yılında Kânûni Sultan Süleyman'ın hazinedarı Abdurrahman oğlu Yakub Ağa'nın inşa ettirdiği Kefeli Yokuşu'ndaki külliye dahilinde, geniş bir alan içerisine şehre hakim bir nokta üzerine inşa edilmiş ilim yuvasından geride herhangi bir iz kalmamakla beraber, Mehmet Behçet Yazar'ın ifadelerine göre bu medresenin müderrisine sarfedilmek üzere günde 29 akçe, talebesine de günde 7 akçe ve ayrıca camide güzel sesli, güzel sözlü, güzel ahlaklı bir vaizin Cuma günleri hitabette bulunması halinde günde 5 akçe, imam ve hatibi için günde 6 akçe, müezzin ve salâhanı için günde 3 akçe tahsisat ayrılmıştır.²⁷ Merhum Ozanoğlu, Allâme Efendi'nin müderrislik yaptığı bu medresenin Kırım'da vakfiyesinin bulunduğundan da bahsetmektedir.

II. Şahit olmayıp duyduğu medreseler:

1. Abdülbâki Efendi Medresesi:

Behçet ve Gökoğlu bu medresenin namazgah medresesiyle aynı medrese olduğunu ima ederken,²⁸ Ozanoğlu ise bu medresenin Namazgah Medresesi'nin batı bölümünde bulunduğunu ifade etmektedir.

2. Atabey-gazi Medresesi:

Abdülkerim Abdulkadiroğlu'nun tespitine göre Hüsameddin Çoban Bey tarafından 1250 yılında, bugünkü Atabey İlköğretim Okulu'nun bulunduğu yerde yaptırılmıştır.²⁹ İncelediğimiz şer'iyye sicil belgelerindeki bir kayda göre³⁰ Kırım'da vakfiyesinin olduğundan bahsedilen bu medresede, büyük dedelerim Keleşoğlu Hüseyin Efendi ve kardeşi Muhammed Rıza Efendi müderrislik yapmışlardır.³¹

²⁷ YAZAR, Age, s. 148-149

²⁸ YAZAR, Age, s. 10. GÖKOĞLU, Age, s.345

²⁹ ABDÜLKADİROĞLU, Kastamonu'da Medfun Evliya'dan Bazısı Hakkında Yeni Bir Vesika, Türk Yurdu Dergisi, c. VIII, S.1, s. 38-42, Şubat 1987 sayısı

³⁰ Bkz. Ek belge fotokopileri, (fotokopi No 120 f)

³¹ Buna ilaveten yine aynı mahalde, şimdiki İnönü Polis Karakolu yerinde Muzaffereddin Yavlak Aslan tarafından yaptırıldığı sanılan Rumsındı Medresesi'nden de bahsedilmesi gerekmektedir. Bu medrese, 1273-74 tarihinde yapıldığı kitabesinden anlaşılan Atabey Camii'nin vakıflarından olup, 1703 yılında harap bir hale gelişi yüzünden tamire alındığından daha öncede bahsetmiştik. 1906 yılında iyice perişan duruma gelen bu medrese evkaf idaresi tarafından yıktırılarak, yerine yeni bir

3. Çay Medresesi:

Kastamonu'nun en eski ilim yuvalarından biri olduğunu incelediğimiz şer'iyye sicil belgeleri arasında adı geçmesinden anladığımız bu medrese³², bugünkü Çay Camii civarında olmalıdır.

4. İsfendiyar Medresesi:

Yine incelediğimiz dönemle ilgili şer'iyye sicillerindeki vakıf kayıtları arasında ismine tesadüf ettiğimiz bu medrese³³, Gökoğlu'nun tespitlerine göre 1439 yılında Candaroğlu İsmail Bey tarafından bugünkü Pancar Kooperatifi binasının yerinde yaptırılmış olup, son devirlerdeki bir müderrisine izafeten Çörekçi-zade Medresesi olarak da tanınmaktadır.³⁴

5. Yılanlı Medresesi:

Sicil belgelerimiz arasındaki kayıtlarda adından medrese olarak bahsedilmekle birlikte³⁵, Yılanlı Dergahı'nın daha çok bir tekke ve zâviye olarak hafızalarda kaldığı bilinmektedir.

6. Aktekke Medresesi:

7. Cedîd Medresesi:

8. Gökdere Medresesi:

9. Koyunlu Medresesi: ³⁶

10. Sofu Hoca Medresesi:

Ozanoğlu'nun konu etmediği bu medrese, Kastamonu'da son devirde yetişen en büyük ilim ve gönül adamlarından merhum Mehmet Feyzi Efendi ile, yine tanınmış simalarından merhum Hasip Yılanlıoğlu'nun ifadelerine göre, Kuyudibi Mevkii'nde bugünkü Selviler Ticarethanesi yerinde bulunmaktaydı.

Ayrıca Kırkçeşme Mahallesi'nde Seyyid Ahmed Siyahi Hazretleri'nin türbesinde bulunduğu mevkide mevcut aslen kütüphane olarak kullanılmış, aynı zamanda medrese görevinde ifa etmiş **Halidiye (Kuyulu) Medrese** dışında 1530

medrese inşa edilmiş ve bu bina Cumhuriyet Dönemi'nde 1970'li yıllara kadar, başlangıçta Rumsındı; sonraları ise Atabey İlkokulu olarak hizmet vermeye devam ettikten sonra yıktırılarak, yerine bugünkü İnönü Karakolu ve lojmanları inşa edilmiştir.

³² Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 238)

³³ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 239)

³⁴ GÖKOĞLU, Age, s. 345.

³⁵ Bkz. Ek belge fotokopileri (fotokopi No 129)

³⁶ OZANOĞLU bu medreselerin isimlerinden bahsetmekle birlikte, başkaca bilgi vermemektedir.

tarıhli Kastamonu muhasebe defterinde adına tesadüf ettiğimiz **Efendi Medresesi**, **İbrahim Paşa Medresesi**, **Nasrullah Çelebi Medresesi**, **Mevlana Muhyiddin Medresesi**, **Muarırf Medresesi**, **Veled-i Kancı Medresesi**, **Milan Medresesi**, **Mana Medresesi** ile **Göl Kazasında Karabulut Köyü Medresesi** ve **Subaşı Köyü'nde Toygar Murad Medresesi**³⁷ **Muzafferıye Medresesi**³⁸ isimlerine rastlıyoruz.

Görüldüğü gibi Kastamonu'da o dönemin üniversitesi konumunda³⁹ 40 kadar ilim yuvasının tespit ettiğimiz bu isimlerinden bazıları, belkide değışik dönemlerde adının farklı ifadelerinden dolayı sayı bakımından daha düşük rakamlarda olmakla beraber, incelediğimiz dönemde Kastamonu'daki medrese sayısının 20'nin üzerinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

³⁷ Bkz. Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II, M.1530, s. 114,115,118,119 ve 123

³⁸ Bkz. UZUNÇARŞILI, c.II, s. 674

³⁹ Bkz. PAKALIN, Ağıs, c. II, s. 436, Medrese Maddesi.

SONUÇ

Tezimize ana kaynak olarak incelediğimiz Kastamonu şer'iyye sicil kayıtları toplam 4 defter olup, 1687-1722 tarihleri arasındaki yaklaşık 35 yıllık bir zaman birimini kapsamaktadır. Bu süre zarfında 08. 11. 1687- 22. 06. 1691 tarihleri arası saltanat süren Sultan II. Süleyman'dan başlamak üzere; 22. 06. 1691- 06. 02. 1695 tarihleri arası II. Ahmed; 06. 02. 1695- 22. 08. 1703 tarihleri arası II. Mustafa ve 22. 08. 1703- 02. 10. 1730 tarihleri arası III. Ahmed olmak üzere 4 ayrı padişah bu devrede Osmanlı Devleti'ni yönetmişken, bunlardan ilk üçü 16 yıla yakın bir süre ülkenin en bunalımlı ve idari çözümlerin yoğun bir şekilde hissedildiği devrede hüküm sürmüşlerdir. İncelediğimiz defterlerin tesadüf ettiği son dönem ise Sultan III. Ahmed devrindeki sefahat ve tantana merakının yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu sürede devletin umera sınıfı ile, uleması arasında yoğun bir zıtlasma vücuda gelmiştir. Böylece Avrupa'nın asırlardır kullandığı matbaanın Türkiye'de de kullanıma geçirilmesiyle ilgili büyük tartışmalara zemin hazırlanmıştır. Aydınlardan bir kısmı ise teknolojisini incelemek üzere görevlendirilerek gönderildikleri Avrupa'dan dönüşlerinde, asıl işleriyle alakası olmayan bir sonucun ifadesi anlamını taşıyan, "Osmanlı Sarayı'nın Louvre Sarayı tarzında dizaynı, mütekallibe arasında Paris tarzı giyim- kuşam ve Avrupa usulü dans teknikleriyle balolarda çalınacak piyano derslerinin tavsiyesini içeren" lâyhalar kaleme almışlardır.

Osmanlı Devleti'nin, neredeyse Rumeli bölümünün tamamını terk edecek kadar tehlike arz eden siyasi meselelere, Avrupa devletlerinin bir kısmıyla arasında uçuruma dönüşen teknolojik alandaki olumsuz gelişmelere çözüm getirecek dermanı da kalmamıştı.

İşte bu perişan görünümlü devrede 10. 11. 1689 da vezir-i azam olan Fazıl Mustafa Paşa'nın gayretleriyle Osmanlı ordusunda işe yaramayanların temizlenmesinden sonra, Rumeli Avusturyalılardan kurtarılmış, kaybedilen Belgrad şehri de geri alınarak Tuna'ya kadar olan topraklarda hakimiyet yeniden sağlanmıştı. Osmanlı Devleti'nde her alanda yaşanan bütün bunalımların altında yatan sebeplere vâkıf olamayan yönetim, koyduğu yeni vergilerle durumu daha da ağırlaştırıyordu.

Fazıl Mustafa Paşa 2 yıl 3 ay süren sadaretinde vergi yükünü de hafifleterek, ticareti serbestleştirdi ve gayr-i müslim teb'a üzerinde de bir rahatlama zemini hazırladı.

Bu dönemde Karlofça Antlaşması ve meşhur Edirne Vak'ası (Cebeci İsyanı) ile, Kırım Han-zadelerinin Osmanlı hanedanı yerine getirilmesi dedikodularının oluşturduğu sıkıntılar da olumsuzlukları yoğun bir biçimde etkilemiştir. 1683-1699 tarihleri arasında Venedik-Avusturya-Rusya ve Lehistan cephelerinde 16 yıl süren savaşın bitişi sonrası soluklanmaya çalışan Osmanlı Devleti, İsveç'le Rusya arasındaki Poltova Savaşını müteakiben Kral Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne ilticasıyla, Çarl Petro'nun Balkanlardaki Hristiyanları Türklere karşı kışkırtması sonrası başlayan Karadağ İsyanının ardından Boğdan ve Eflak Ruslarla anlaştı. Baltacı Mehmet Paşa'nın Prut Bozgunu sonrasında Belgrad'ın yeniden düşmesiyle imzalanmak zorunda kalınan Pasarofça Antlaşmasını müteakiben başlayan sulh devri, yukarıda bahsettiğimiz çözülmenin başlangıcı oldu. İşte bu dönem tarihimizde "Lale Devri" olarak anılmaktadır.

Uzunçarşılı'nın Hadîkatü'l-vüzerâ adlı eserden naklettiğine göre, 1690 yılı ocağında Vezir (Bekrî) Mustafa Paşa'nın ölümüyle ilgili anlatımlarında, bu vezirin hayatını iyy ve işretle geçirdiği, hazinenin darlığı bahanesiyle ilk defa şarap eminliği ihdas ettiği, tütün vergisi ve imdâdiyye adıyla evlere koydurduğu salgın akçesi yanında avarız, sürsat ve nezil vergileri adıyla yeni vergiler tanzim ederek, ayarı bozuk akçeler kestirmekle, kendinden sonrakiler için birçok usulsüzlüklerin önünü açtığı anlaşılmaktadır.

Aslında Avrupa için "Büyük Asır" adı verilen XVII. yüzyılda matbaanın gücüyle Kopernik, Kepler, Galileo, Newton, Descartes ve Bacon gibi pekçok ilim adamı yetişmişken, Osmanlı ülkesinde Hezârfen Hüseyin Efendi ve Müneccimbaşı Ahmed Dede gibi ilim adamları faaliyetlerinde binbir sıkıntı ile karşılaşıyorlardı.

Ülke genelinde olumsuzlukların işte böylesine yoğun bir biçimde yaşandığı Osmanlı İmparatorluğunun önemli sancaklarından ve XI. yüzyılda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sırasında 100.000 çadır ahalisiyle ecdadımızın yurt edindiği ilk yerleşim bölgelerinden biri olan Kastamonu, 1213 yılından itibaren XIV. yüzyıl başlarına kadar Çobanoğulları ve Candaroğulları'nın, daha sonra da 1461 yılından itibaren Osmanlıoğulları'nın denetimine geçmiştir. Selçuklular döneminde 1. derecede uç beyliği konumunda bulunan Kastamonu'da, Atabeylik döneminden

kalma ve 1273 yılında Muzaffereddin Yavlakaslan tarafından yaptırıldığı tahmin edilen Atabey Camii, yine bu yıllarda imar edilen tıp medresesi, hastahane ve diğer müstemilâtıyla beraber yapıldığı sanılan Yılanlı Dârüşşifası ve camii ile Frenk-şah Hamamı Çobanoğulları devri eserlerindendir.

İbn-i Neccar (halk arasında tanınan adıyla Eligüzel) Camii; medrese, cami, imaret ve hamamıyla beraber İbrahimbey yada Akteke Külliyesi ve Kurşunlu Han ile, şer'iyye sicil defterlerinde isminden pek bahsedilmeyen Kasaba Köyü'ndeki Mahmutbey Camii, Candaroğulları dönemi eserlerinden iken Nasrullah Camii, Sinanbey Camii, Şeyh Şaban-ı Veli Camii, Yakupağa Camii (ve medresesi) gibi eserler de Osmanlı döneminin Kastamonu şehrine damgasını vurduğu tarih zenginliklerindendir.

Fatih Sultan Mehmet Han'ın oğlu talihsiz şehzade Cem Sultan'ın 9 yaşında iken vali olarak tayin edildiği ve 6 yıl kaldığı Kastamonu, sosyal ve ticari canlılığı vasat seviyedeki Anadolu şehirlerinden biridir. XX. Yüzyıl başlarında tüm Batı Karadeniz bölgesini kasıp kavuran soğuğa gelene kadar, tütün ve pamuk tarımının da yapıldığına dair bilgilere rastladığımız kaynaklarımıza göre, şimdi olduğu gibi sarımsak, soğan, kendir ve başta elma ile erik olmak üzere çok çeşitli meyvenin yetiştiği, özellikle de küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu görünümündeki Kastamonu'da, sayıca nüfusun çok az bir kısmını teşkil ettiği anlaşılan gayr-i müslimlerin de, yine en önde gelen iktisadi faaliyet konuları arasında yer alan dokumacılık ve boyama sanatlarıyla uğraştıklarını anlıyoruz.

Küre'deki bakır madenlerini işleterek devlet için önemli bir sanayi girdisi sağlayan Kastamonu hakkında, tarihçilerin ekonomik açıdan "ucuz bir şehir" diye bahsetmelerine rağmen, belgelerimize bakılarak fırını, kuyusu, avlusu ve bütün müstemilâtıyla beraber iki katlı bir evin genelde 40 ile 100 kuruş arasında satılması yanında, bir kürkün de bu fiyata müşteri bulmasından dolayı, bazı ekonomik dengesizliklerin bulunduğu anlamını çıkartıyoruz. Bu olaylar bize halkın giyim-kuşam ve süslenmeye çok önem verdiğini göstermesi yanında; bir atın 200 kuruşa satılışıyla da, biniciliğe karşı son derece büyük bir merakın bulunduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Bu noktada şunu da açıklıkla ifade etmeliyiz ki, incelediğimiz ana kaynaklarımız olan şer'iyye sicilleri, genelde konu edindiğimiz dönemde

mahkemelere intikal eden anlaşmazlık ve problemlerle ilgili kayıtlardır. Her zaman ve günümüzde de olduğu gibi, ceza mahkemelerinin kayıtlarında tabii ki güzel şeylerin bulunması söz konusu değildir. Bu anlamda belgelerimizde de o günün toplumunda yaşanan olumsuzlukların, uç boyutlarda ve belki de insanı ürpertecek ölçüdeki örneklerine tek-tükte olsa rastlanmaktadır. Bütün bunlara rağmen, ırza tecavüz ve cinayet gibi ağır suçlarla ilgili davaların, incelenen yaklaşık bu 40 yıllık zaman içinde, iki elin parmaklarıyla sayılabilecek kadar az oluşu, Osmanlı Devleti etbai olan Kastamonu halkının sosyal bakımdan huzurlu bir kent olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca, Kastamonu insanının sefere davet konusunda veya vergi tahsili hususundaki fermanlara derhal icabet edişine delil olarak gösterebileceğimiz pekçok belgede ise, şimdi olduğu gibi dün ve her dönemde devletine karşı büyük ölçüde bağlılığı ve saygısının zirvede bulunduğuna şahit olmaktayız.

Yukarıda bahsettiğimiz genel olumsuzlukların izlerine büyük ölçülerde rastlamadığımız ve gerçekten zamanımıza kadar devam eden tarih süreci içinde, belirttiğimiz bu iki özelliğini devamlı taşıyan Kastamonu insanı, Çanakkale ve Balkan Savaşları ile Kurtuluş Savaşımızda en fazla şehit veren ilk üç vilayetten biri olmakla, tarih boyunca devletine sadakatle bağlı olma durumunu bozmadığını da ispat etmiştir.

KAYNAKÇA:

- ABDULKADİROĞLU Abdülkerim, Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyat-ı Sultânî Adlı Eseri Üzerine Notlar, GÜ Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu, Türk Kültüründe ve Tarihinde Kastamonu (Tebliğler), Ankara 1989
- ABDULKADİROĞLU Abdülkerim, Kastamonu'da Medfun Evliyadan Bazısı Hakkında Yeni Vesika, Türk Yurdu Dergisi, Şubat 1987-Ankara
- ABDURRAHMAN Şeref, Tarih Müsâhebeleri, İstanbul 1934
- ACAR Fethi, Kastamonu, Ayhan Matbaacılık , Ankara 1991
- AHMET CEVDET, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, III. Baskı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1308
- AKDAĞ Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cem Yayınevi, İst. 1977
- AKDAĞ Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları), Ankara 1975
- AKGÜNDÜZ Ahmet, İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi (Osmanlı'da Harem) OSAV Yay., No:8, İstanbul 1995
- AKGÜNDÜZ Ahmet, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, II. Baskı, OSAV, İstanbul 1996
- AKGÜNDÜZ Ahmet-ÖZTÜRK Said, 700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı, OSAV Yayınları, İstanbul 1999
- AKGÜNDÜZ Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, Fey Vakfı Yay. İstanbul 1990
- AKYURT Yusuf, Resimli Türk Abideleri (Kastamonu Şehri), C. XII, TTK Kütüphanesi Yayın No: 606
- ALTINDAL Meral, Osmanlı'da Harem, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999
- AŞIKPAŞAZADE, Tevarih-i Âl-i Osman, Hazırlayan: Atsız, MEB yay., İst 1970
- ATALAR Münir, Şer'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe, AÜİF, İİED, Ankara 1976
- ATAR Fahrettin, İslam Adliye Teşkilatı, DİB Yay., Ankara 1991
- AYDIN M. Akif, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 1995

- AYHAN Bahattin, Çankırı, Neyir Matbaası, Ankara 1984
- AYVERDİ E. Hakkı, Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri-Şehrin İskan ve Nüfusu, Baha Matbaası, Ankara 1958
- BARKAN Ö. Lütfi, İslam-Türk Mülkiyeti Hukuku, Bayezid Kütüphanesi, Katalog No: 37-597
- BARKAN Ö. Lütfi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi, THTD I., Ankara 1944
- BARKAN Ö. Lütfi, Kanunname, İA, MEB Basımevi, II. Baskı, C. VI, s. 185-196, İstanbul 1967
- BARKAN Ö. Lütfi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, VD II, Ankara 1942
- BARKAN Ö. Lütfi, İstila Devrinde Kolonizatör Türk Dervişleri- Zaviyeler, VD, İstanbul 1935
- BAYDİL Emin, Gökırmak Havzasının Coğrafyası, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994
- BAYINDIR Abdülaziz, İslam Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması, İİAV Yayınları, İstanbul 1986
- BAYKARA Tuncer, Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. yüzyılda Görev ve Görevliler, VGM Yayınları, Ankara 1990
- BEHÇET Mehmet, Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi, İstanbul 1341, Hazırlayan: Musa S. CİHANGİR, Kastamonu Eski Eserleri, Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Kastamonu 1988
- BERKİ A. Himmet, Miras ve Tatbikat, Yeni Matbaa, Ankara 1951
- BERKİ Şakir, İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları, Vakıflar Dergisi X
- BOZKURT Gülnihal, Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Durumu, GÜ. Merkez Kütüphanesi, KKK. A9-2467
- BUSBECQ G. De, Türk Mektupları, Serdengeçti Neşriyat, Ankara 1953
- CAHEN C., Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler, Çeviren: Yıldız MORAN, Kalem Matbaası, İstanbul 1979
- CANAN İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay. Ank. 1990

- CEZAR Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, Alan Yayıncılık, İst. 1986
- CİN Halil-AGÜNDÜZ Ahmet, Türk İslam Hukuku Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 1999
- CİN Halil-AGÜNDÜZ Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, SÜHF Yay, Konya 1989
- CUMBUR Müjgan, Kastamonu Tarihinde Ahiler ve Esnaf Kuruluşları, GÜ Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu, Türk Kültüründe ve Tarihinde Kastamonu (Tebliğler), Ankara 1989
- ÇADIRCI Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara 1991
- ÇANTAY Hasan Basri, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1965
- ÇELİK Gülfettin, Mali Bunalımın Bir Göstergesi Olarak XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı Bütçeleri, Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 2, Ankara 1999
- ÇETİN Osman, Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, Marifet Yayınevi, İstanbul 1990
- ÇİFCİ Fazıl, Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler, TDV Yay., II.Baskı, Ankara 2000
- DARKOT Besim, Kastamonu, İA, C. VI, MEB Basımevi
- DEVELİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, II. Baskı, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1993
- DOĞANAY Hayati, Türkiye Beşeri Coğrafyası, MEB Yayın No: 2982, İst 1997
- ELDEM Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970
- EL-MU'CEMÜL VASÎT, Çağrı Yayınları, İstanbul 1990
- EL-MÜNCİD Fİ'L LÜGAT, XII. Baskı, Darü'l Meşrik, Beyrut 1986
- ENER Kasım, Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış, Bugün Matbaası, Adana 1958
- ERGENÇ Özer, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler (Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri), C. I, Editör: Vecdi AKYÜZ, İlke Yayınları, İstanbul 1996

- ERGENÇ Özer, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya (Toplumsal İlişkiler Bakımından Osmanlı Şehri), Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1990
- ERGENÇ Özer, Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine, OSAV, S.4, İstanbul
- ERGENÇ Özer, Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler, VIII. Türk Tarık Kongresi (II. Ciltten Ayrı Basım), TTK Basımevi, Ankara 1981
- ERGİN O. Nuri, Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İstanbul 1936
- ERGİN O. Nuri, Mecelle-i Umûr-ı Belediye, I-III, İstanbul 1338
- ERSOY Osman, Şer’iyye Sicilleri’nin Toplu Kataloguna Doğru, DTCF Dergisi, XXI/III-IV, s.33-65 Ankara 1963
- ERZEN Afif, IV. Tarih Kongresi, TTK Basımevi, Ankara 1986
- FETEVAY-I HİNDİYYE (Ansiklopedik İslam Fıkhi), Tercüme: Mehmet EFE, Akçağ Yayınları, Ankara 1980
- GÖKOĞLU Ahmet, Paflagonia, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952
- GÜZEY A. Rıfat, Kastamonu’nun 411/1 Numaralı Şer’iyye Sicili, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994
- HALAÇOĞLU Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, İstanbul 1988
- HALAÇOĞLU Yusuf, Şer’iyye Sicilleri’nin Toplu Kataloguna Doğru, DTCF Dergisi, Ankara 1963
- HONİGMAN E., Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı, Terc: F. İŞILTAN, İstanbul 1970
- İBRET B. Ünal, Devrez Havzasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, Osmanlı Devleti Tarihi, Feza Gazetecili Yayınları, İstanbul 1999
- İLGÜREL Metin, Anadolu İsyanları, DİA, C.III, Ankara 1990
- İLGÜREL Mücteba, Şer’iyye Sicilleri’nin Toplu Kataloguna Doğru, İÜEF, Tarih Dergisi, 28-29, İstanbul 1975
- İLMİHAL, TDVİAM, İstanbul 1999

- İNALCIK Halil, XV. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları, İÜİFM, İstanbul 1953-54
- İNALCIK Halil, Osmanlı Pamuklu Pazarının Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı Ankara
- İNALCIK Halil, Mahkama, İA. C.VII, s. 146-151 MEB Basımevi, İstanbul 1988
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, Komisyon, MEB, İstanbul 1973
- KANKAL Ahmet, XVI. Yüzyılda Çankırı Sancağı, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993
- KARAMAN Hayreddin, İslam Hukuk Tarihi, Nesil Yay. İstanbul 1989
- KARAMURSAL Ziya, Osmanlı Milli Tarihi Hakkında Tedkikler, TTK Basımevi, Ankara 1989
- KASTAMONU VALİLİĞİ, 1967 Yılı Kastamonu İl Yıllığı, Ankara 1968
- KAVAKÇI Y. Ziya, Hisbe Teşkilatı, Ankara 1975
- KAYGUSUZ İsmail, İlgaz'dan İki Yazıt ve Kimiatene, TTK Basımevi, Ank 1984
- KAZICI Ziya, İslam Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1991
- KAZICI Ziya, İslam geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler (Osmanlı Şehir İdaresinde İhtisab Müessesesi), C. I, İlke Yayınları, İstanbul 1996
- KOPRAMAN K. Yaşar, Memluk Kaynaklarına Göre XV. Yüzyılda Kastamonu ve Çevresi, GÜ Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu, Türk Kültüründe ve Tarihinde Kastamonu (Tebliğler), Ankara 1989
- KÖKTEN Kılıç, Karain'in Türkiye Prehistoryasında Yeri, Türk Coğrafya Dergisi, Ankara 1963
- KÖKTEN Kılıç, Anadolu'da Prehistorik yerleşmelerin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma, AÜ. TDCF Dergisi, C. X, S. 3-4, Ankara 1952
- KÖPRÜLÜ Fuat, Vakıf Müessesesinin Hukuki Maliyeti ve tarihi Tekamülü, VD II, Ankara 1942
- KÖPRÜLÜ Fuat, Osmanlılar'ın Etnik Menşei, Belleten: VII, S. 28, Ankara 1943
- KÖPRÜLÜ Fuat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, TTK Basımevi, Ankara 1959

- KUBAN Doğan, Kastamonu'nun Tarihi Yapısı ve Bu Yapının İmar Planında Değerlendirilmesiyle İlgili Rapor, İstanbul 1967
- KUNT İ. Metin, Sancaktan Eyalete, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No 154, İstanbul 1978
- KUNTER Halim Baki, Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi, VD III, Ank 1956
- KURAN Abdullah, Osmanlı Medreseleri, ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., Ankara 1969
- KÜÇÜKBASMACI Gülten, Kastamonu Türk Halk Tebabeti İnanış ve Uygulamaları, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000
- MERÇİL Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Güryay Matbaası, İst 1985
- MUMCU Ahmet-ÜÇOK Coşkun, Türk Hukuk Tarihi, VI. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1991
- ONGAN Halit, Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyye Sicili, TTK Yay., Ankara 1974
- ORHONLU Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı, İstanbul 1987
- ORTAYLI İlber, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 142, Sevinç Matbaası, Ankara 1974
- ORTAYLI İlber, Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler, Ankara 1991
- ORTAYLI İlber, XVI. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Bilgiler Üzerine, SBFD, Ankara 1973
- ORTAYLI İlber, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler (Osmanlı Belediyeleri ve Kent Hizmetleri), C. I, İlke Yayınları İstanbul 1996
- ÖZKAYA Yücel, Sofya Milli Kütüphanesi National Biblioteque Şer'iyye Sicilleri, TAD, Ankara 1979-80
- ÖZKAYA Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985
- ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983
- ÖZTÜRK Hüseyin, Kınalızade Ali Çelebei'de Aile, Ankara 1990
- ÖZTÜRK Said, İstanbul Tereke Defteri, OAV Yayınları, İstanbul 1995

- PAKALIN Mehmed Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul 1993
- PARMAKSIZOĞLU İsmet, İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi, Ankara 1981
- SAHİLLİOĞLU Halil, Kitâbu'l Kadı ve Süftceceler, Türk İktisat Semineri, HÜ Yayınları, Ankara 1974
- SEVİM A.- YÜCEL Y., Türkiye Tarihi I, TTK Yayınevi, Ankara 1990
- SOYKAN T. Tankut, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler, Ütopya Kitapevi, İstanbul 1999
- SÜMER Faruk, Türklerde Atıcılık ve Binicilik, TDAV Yayın No: 5, Ankara 1983
- SÜMER Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, TDAV, İstanbul 1992
- ŞÂMÎ Nizamettin, Zafername, Çeviren: Necati LUGAL, TTK, Ankara 1949
- ŞEMSEDDİN Sami, Kamûsü'l A'lâm, İstanbul 1306
- ŞENTOP Mustafa, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler (Osmanlı Yönetiminde Kadılık), C. I, İlke Yayınları, İstanbul 1996
- ŞER'İYYE SİCİLLERİ, I-II, Şer'iyye Sicilleri ve Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilatının Yapısı ve Fonksiyonları, Komisyon, TDAV, İstanbul 1988
- TABAKOĞLU Ahmet, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul 1985
- TABAKOĞLU Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları-22, Tarih Dizisi 11, İstanbul 1974
- TABAKOĞLU Ahmet, Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı (İktisat ve Din), İz Yayıncılık, İstanbul 1994
- TAŞDEMİRCİ Ersoy, Ahilik Kültüründe Mesleki ve Teknik Eğitim, Türk Yurdu Dergisi, Ankara-Ekim 1992
- TAŞKÖPRÜZADE, Şekayık-ı Nu'mâniyye, Neşreden: Abdülkadir ÖZCAN, İstanbul 1989
- TEKİNDAG Şihabettin, Medrese Dönemi, Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi (Tebliğler), İstanbul 1973

- TOGAN Zeki Velîdi, Umumi Türk Tarihine Giriş, III. Baskı, İÜEF Yayınları, İstanbul 1981
- TOSUNOĞLU Ayşe, XVI. Asır Kastamonu Tahrir Defterleri, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996
- TUNÇDİLEK Nejdî, Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi, İÜ Yayın No: 3367, İstanbul 1986
- TURAN Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, III. Baskı, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1993
- TURAN Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, I-II, (Boğaziçi Yayınevi) VI.Baskı İst 1993
- TURAN Refik, Selçuklular Döneminde Kastamonu, GÜ Kastamonu Eğitim Yüksek Okulu, Türk Kültüründe ve Tarihinde Kastamonu (Tebliğler), Ankara 1989
- TURSUN BEY, Tarih-i Ebu’l Feth, Çeviren: Ahmet TEZBAŞAR, Tercüman Yayınları, İstanbul (tarihsiz)
- ULUÇAY Çağatay, Harem, TTK Basımevi, Ankara 1999
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1988
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1988
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Osmanlı Devleti’nin İlmiyye Teşkilatı, III. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Osmanlı Devleti’nde Saray Teşkilatı, TTK, Ankara 1983
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Büyük Osmanlı Tarihi, AKDITYK, TTK Yayınları, VII. Baskı Ankara 1999
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Şer’i Mahkeme Sicilleri, Ülkü Mecmuası, Temmuz 1935
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, Gazi Orhan Bey Vakfıyesi, Belleten: 5/19, Ankara 1941
- ÜNLÜ Şeyfettin, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, İlke Yayınları, İstanbul 1996
- WITTEK Paul, Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk Aşiretlerin Rolü, İÜEF tarih Dergisi, S. XIII
- YAKUBOĞLU Cevdet, İsfendiyyar Bey ve Zamanı, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000

- YALÇIN Aydın, Türkiye İktisat Tarihi, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1979
- YAMAN Talat Mümtaz, XV. Asrın Sonlarına Kadar Kastamonu Tarihi, Ahmed İhsan Matbaası, Kastamonu 1935
- YARDIM Ali, Dârülhadis, DİA VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1997
- YAZAR Mehmet Behçet, Kastamonu Âsar-ı Kadîmesi, İstanbul 1341
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, Vakıf, İA XII/II
- YEĞİN Abdullah, Yeni Lügat, II. Baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1973
- YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Türkiye, İl-İl Dünü-Bugünü-Yarını, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1982-83
- YILDIZ H. Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1989
- YINANÇ M. Halil, Türkiye Tarihi I (Selçuklular Devri), İstanbul 1934
- YÜCEL Yaşar, Çobanoğulları-Candaroğulları Beylikleri, TTK Yayınları, Ankara 1980
- YÜCEL Yaşar, XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzaybatı Anadolu Tarihi, Candaroğulları Beyliği I, AKDTYK, TTK Yay, Ankara 1988
- ZEYDAN Corci, İslam Medeniyeti Tarihi, C.I- V, Çeviren: Zeki MEĞAMİZ, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976
- ZUHAYLİ Vehbe, İslam Fıkıhı Ansiklopedisi, C. I- X, Çeviren: Komisyon, Risale Yayınları, İstanbul 1990
- 238 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, TCBDA Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Dairesi Başkanlığı Yayın No: 20, Ankara 1990
- 1132 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicilleri, Milli Kütüphane Yazma Eserler Arşivi, Demirbaş No:23, Mikrofilm No: 4429, Ankara 1998
- 1121 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicilleri, Milli Kütüphane Yazma Eserler Arşivi, Demirbaş No: 78, Mikrofilm No: 4484
- 1115 Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicilleri, Milli Kütüphane Yazma Eserler Arşivi

EK BELGE FOTOKOPİLERİ

Fotokopi No 1a

امیر الامراء الکرام کبیر الکبراء الخدام ذوالقدر والاعتماد
صاحب العز واحشام المحضر مرعاسا اعلی الالام سابقا اکرم سیکلور
اولا رستم نام آتیا لم یوسع دسوع بها نور واصل الوحنی علوم اولا که سب
برادر او اکلدار و سزادار عا طفت اوله وغل اجله حاله حقه مرز غنایت
علیه دشا هانه وزیر دافت سینه باد شهاج ظهوره کنود و اشو
اصدی و عالم الف تحرم الحاکم او در درجی کو ندره مطوعه سنجای و زو
سنگ نوحیه و غنایت ادب اعلایه حواله تعیین الوحنی ظهوره دیکه
حضور اولون صادر اوله فرمایه حلیل القدر مرصحنه تا چند و توقف اعتدای
لوانه برره و زو صرام لی متصرف اولوب ضبط و شرط رعایا و بر امانت
حمایت و ضیافت و سایر فرمایه اوله ضوافت علیه مکرر و تکلیفند و خدای و اگر
سرکاره سکر علیاب سرکاره اعیان و سکر عسکری و واسطه حرم الحاکم را برادر و عالم
صورت

Fotokopi No 1b

صورت کیم شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
مهدیان کلدنک و کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
صداقت نظام دوله کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
و اصل او نجی معلوم و کلدنک دولت آتیا که صلوات جلوه کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
کودش او در جلوس حاکمین و سزادگان و اولاد و کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
عظما اکبر اولاد عالم و کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
اکما که اوله بوند و قدم بر وجهه برین کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
در بقیه و رعایا و بر امانت و کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
حاکمیه حقه مرز غنایت علیه شهاجانه در بقیه کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
وایه وقف حاکمیه کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
ابدوب اعلایه حواله حاکمیه کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
بر پایه سزادگان و رعایا کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
منطقه و بقیه رعایا کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
و سزادگان کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
بغایت احتیاط و کلدنک شریف نظام العالم مدبر امور بر باغستان منعم الامان الی الخ
سنة عشر وایه وقف

[illegible][illegible]

۱۰۰

قسم خبری و ماه و کف

Fotokopi No: 13

[illegible]

Fotokopi No 32_b

Fotokopi No: 33

Fotokopi No: 34

[illegible]

Fotokopi No 44_b

[illegible][illegible]

میرزا محمد حسن خان و میرزا محمد علی خان
 میرزا محمد حسن خان و میرزا محمد علی خان
 میرزا محمد حسن خان و میرزا محمد علی خان

میرزا محمد علی قزوینی
نویسنده

محمد علی قزوینی
نویسنده

محمد علی قزوینی
نویسنده

[illegible]

سید الشہداء علیؑ کے ہاتھوں سے نبی اکرمؐ کو زخمی کیا گیا
 اور ان کے زخم پر دھنیا لگا کر دوا کی گئی

[illegible][illegible][illegible]

۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲
 ۴۷۳
 ۴۷۴
 ۴۷۵
 ۴۷۶
 ۴۷۷
 ۴۷۸
 ۴۷۹
 ۴۸۰
 ۴۸۱
 ۴۸۲
 ۴۸۳

راز و بر کجلیه
 محو فیض حار و ز غبار
 جزوه خا و سر کجای غبار
 راز و بر کجلیه
 راز و بر کجلیه
 راز و بر کجلیه

عبدالله بن محمد بن عبدالمطلب

[illegible]

656 71 6A 22)

Fotokopi No: 67

Fotokopi No: 67

Fotokopi No: 68

[illegible]

Fotokopi No: 71

Fotokopi No: 69

[illegible]

Fotokopi No: 70

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Fotokopi No 89_b

Fotokopi No 89_a

اورند بوی کورس صفه کندرم اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا
 اورند بوی قوال نیک نیک بوی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا

اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا
 اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا

اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا
 اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا

اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا
 اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا

اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا
 اورند بوی کورس صفه کوجک علی اوغلی حجت اعلیٰ ک
 نادرلیک
 اولکوز
 صفه ایک
 دوکله
 طینه
 مرک
 نینا

[illegible]

Fotokopi No: 110

[illegible]

Fotokopi No: 111

[illegible]

Fotokopi No: 118

الوارثين منه ودر حقیقت ما به ترلا فرستادیم و در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 سبحان و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 حکم و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 او به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 علای و طاعت و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 قطع و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 ملوک و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 او به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 به تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 ما به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 الله به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام

Fotokopi No: 119

ما لا ینکسر من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع
 من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع
 او به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 الله به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع
 او به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 الله به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع و لا ینکسر من هذا الموضع
 او به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 و تعالی که هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 الله به ترست و سوالی که در این مقام که خداوند تعالی را به نام
 هر یک از اینها را در این مقام که خداوند تعالی را به نام

Fotokopi No: 220

Fotokopi No: 221

Fotokopi No 221b

Fotokopi No: 222

Fotokopi No: 223

Fotokopi No: 229

Fotokopi No: 228

[illegible][illegible]

Fotokopi No: 231

[illegible]

